

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**DEN DANSKE
BONDE**

DEN DANSKE
BONDE

KULTURBILLEDER

REDIGERET AF
M. P. EJERSLEV

1945

NORDISK SPECIALFORLAG

Jens Juel (1745—1802): En sjællandsk Bondegaard under et optrækkende Uvejr.
(Statens Museum for Kunst).

Clichéer:
Folker og Søn
København

INDHOLDSOVERSIGT

for Værket: »Den danske Bonde«.

Forord.

Af Forfatteren M. P. Ejerslev.

Bondelandets Stednavne.

Af Landsarkivar Svend Aakjær, Viborg.

Det gamle Landsbysamfund.

Af Forfatteren August F. Schmidt.

Sæd og Skik og Folketro.

Af Forfatteren August F. Schmidt.

Bondegaarden.

Af Dr. phil. Axel Steensberg.

Bondens Hverdag.

Af Dr. phil. Axel Steensberg.

Slægt og Jord.

Af Forfatteren, Sognepræst Hejselbjerg-Paulsen.

Flugten for Land til By.

Af cand. mag. Gunnar Olsen.

Dansk Folkesind.

Af Forfatteren Anders Uhrskov.

Folkemaal og Rigssprog.

Af Dr. phil. Anders Bjerrum.

Bonden og Landsbyskolen ca. 1640 — ca. 1840.

Af Forfatteren Georg Hansen.

Bonden i 100 Aars skiftende Økonomi.

Af Forfatteren Salomon Frifelt.

Bonden i Folkestyret.

Af Højskoleforstander Frode Aagaard.

Avisen i Bondens Hjem.

Af Redaktør Einar Jacobsen.

Folkekirkelig Sædvanekristendom.

Af Provst M. Holm.

Indremissions Indslag i dansk Bondeliv.

Af Redaktør I. M. Therkildsen.

Det grundtvigske Menighedsliv.

Af Valgmenighedspræst Peder Bukk.

Højskolens Gennembrud i dansk Bondeliv.

Af Forstander J. Hattinger-Jacobsen.

Højskolens Indflydelse.

Af Gaardejer, Landstingsmand H. Jepsen Christensen.

Bycivilisationens praktiske Indslag i Bondens Liv.

Af Forfatteren Frk. Jenny Alkjærsg.

Bondens Forhold til Kunsten.

Af Tegneren Viggo Vagnby.

Bonden i Litteraturen.

Af Forfatteren Redaktør Peder Hesselau.

Bonden og Bogen.

Af Forfatteren Johannes V. Jensen.

Afslutning.

Af Forfatteren Hans Povlsen.

Endelig Indholdsfortegelse findes bag i Værket.

FORORD

Af *M. P. Ejerslev.*

Der tales i vor Tid saa ofte om vort Folks fælles Arv, dets Arvegods af ædelt Metal, billedlig talt. Og der er jo ingen Tvivl om, at vort Samfund ejer en saadan Arv, en Sum af væsentlige sjælelige Egenskaber, Anlæg, det som Karakteren gror op af, og faste Begreber om de forholdsvis faa Ting, der altid og under alle Omstændigheder betyder noget for Mennesker, bl. a. Ret og Frihed.

Men der er heller ingen Tvivl om, at denne Arv for langt den største Dels Vedkommende er en Arv fra *Bønder*. I Bondens Sind og i hans Væsen, i hans Instinkter og i hans mere eller mindre bevidste Orientering laa i Aarhundreder det, som i Dag er dansk Væsens egentlige Stamme.

Dette er givet alene i den Kendsgerning, at hele vort Folk har Bondeblodet i sig. Den gamle Adel var oprindeligt Storbønderne, Borgerne i vore Byer kom fra Landet, og det samme gælder alle »Stænderne«. Om Indvandring udefra gælder det, at den er saa lille, at den ikke kan spille nogen som helst væsentlig Rolle i den Forbindelse.

Andre Stænder blev selvstændige og hævdede sig højt over Bonden, og de blev, skiftevis, Nationens Hjerne og dygtige Haand, mens Bonden som Stand betragtet ikke kom af Stedet i Aarhundreder. Er Adel, Gejstlighed eller Borger Samfundets Hoved og Haand, kan Billedet føres videre: Bonden ligner i disse Aarhundreder en Torso, en ufuldkommen Krop, uden Hoved og Haand.

Men ikke desto mindre var han den, som betingede baade Hjernens og Haandens Virksomhed: han var selve Muligheden for fortsat Fornyelse, Regeneration — bortset fra, at han avlede Kornet til Samfundets Brød og Øl.

Den store Omvæltning lige omkring Aar 1800 var, som det hedder et Sted i denne Bog, en Likvidation af en aarhundredgammel Samfundsordning. Det er i enhver sejrende Samfundsmagts Interesse at bevise sin Sejrs Nødvendighed, ikke blot ved at gøre Tilstandene bedre end de var i Forvejen, det er det væsentlige, men vi ser, ustandseligt gentaget: ogsaa ved at skjule det positive i det besejrede og de besejrede i en, vel oftest ret ubevidst, Forplumring af de skete Begivenheder.

Saa skarpt som f. Eks. efter Reformationen staar det ikke efter Bonde-

omvæltningen, for der havde ikke været nogen egentlig Kamp, kun meget stærke Brydninger og Opgør, Enkeltmænd og Stænderdele imellem. Men Forandringen var saa voldsom, at der maatte noget af en Propagandakrig til for at sætte Folks Tanker om den og om Tiden paa Plads. Det er ialfald vanskeligt paa anden Maade at forklare sig Myten om »den arme Bonde«, der altid havde Pisken over Hovedet, Hundehullet for sine Fødder og omtrent til Stadighed var øm efter et Ridt paa Træhesten i Borgergaarden; mens Ridefogeden — altid Stykkets Skurk — ikke synes at have haft andet at bestille end at være en Slags Stikker for den onde Herremand.

Ved Jubilæet for Landboreformerne for nogle Aar siden blev hele denne Betragtning til Overmaal kogt op igen; og da følte det egentlig, hvor fjernt den laa os — man troede ikke mere paa den.

Det maa nævnes, at der i den samme Tid kom adskillige dygtige Udredninger af den virkelige Historie; men den almindelige, og almindelig kendte, Opfattelse gik stadig igen — i Sange, Taler og Komedier.

Nu er det jo historisk sikkert og til at vise med sort paa hvidt og med tørre Tal, at Bonden før 1788 *har* haft svære Kaar.

Han var den »ufrie«, han var, mange Steder i Landet ialfald, afhængig af Godsejeren, saa afhængig, at han næppe havde Tid og Lov og Evne til at dyrke sin egen Gaard blot nogenlunde forsvarligt. Og baade Træhest og Hundehul *var* Realiteter — skønt ganske sikkert meget sjældnere end almindelig antaget, velsagtens lige saa sjældent som det nu er, at en Bonde idømmes større Bøder eller Fængselsstraf. Det uhyggelige ved Sagen var sikkert det vilkaarlige, det, at det vanskeligt kunde accepteres som virkelig Lov og Ret, det krænkede en Mands Menneskeværdighed at være dette Forhold undergivet — og det betyder i saa Fald netop, at Retsbevidstheden og Frihedssindet ikke var uddød hos Bonden.

Men vi maa heller ikke glemme, at Bonden i denne Tid *ogsaa* levede sit eget Liv, var en Mand med noget mellem Hænderne, havde Gaard og Grund at tage sig af, havde en Landsby at være solidarisk med og at være med til at styre.

Det kunde sikkert ikke undgaas, at han blev sløvet, men han blev ikke knækket. — Holbergs Jeppe er maaske nok rigtig — det sandeste i Stykket er vistnok forøvrigt den snu og rethaveriske Jeppe, der gør op med Baronens og navnlig Baronens Tjenere! — Og Nille er »den onde Quinde«, javel, men hun er ogsaa den, der holder sammen paa Stumperne — og det ser da ud til, at der ogsaa *er* en Del Stumper at holde sammen paa.

Men Montani sunde og muntre Broder Jacob er mindst lige saa rigtig som Jeppe — og han er sikkert det almindelige, mens Jeppe er Undtagelsen.

Og de Hundreder og Tusinder, som de, der studerer deres Slægts Historie, læser om i Kirkebøger, Skifteprotokoller og Fæsteprotokoller — det er oftest en fattig Almue, men der er intet som helst, der tyder paa, at den ikke lever

et menneskeværdigt Liv; det er en Verden for sig, ganske vist, men den har ikke meget med de skiftende Tidens Kulturbølger at gøre, disse er længe om at naa Bonden; men han lever paa sit eget, og lever støt — og han faar da ogsaa Tid til en Gang Proces nu og da!

Der er ikke noget, der faar en til at tro paa, at der er ret megen Forskel paa disse Bønder og saa den stovte, selvbevidste Selvejrbonde et Par Slægtled senere.

En saa sejt Ting som Bondetradition har mange Slægtled bag sig.

Bondetradition og Bondekultur bestaar ikke mest i ydre Ting, som er betingede af Teknik og af Tidens Skønhedsopfattelse. Det er derfor, den saa ofte forveksles med Mangel paa Kultur.

»Der er mere end der ses«, siger Johannes V. Jensen et Sted om Himmerlands Bønder; men det gælder Bønder overhovedet.

H. F. Feilberg bemærker i »Dansk Bondeliv«, at der med Hensyn til Sæd og Skik ved Bøndergilder, Bryllupper o. s. v. hersker en Etikette, der er lige saa stram som Etiketten ved den spanske Konges Hof. Dette var rigtigt i ældre Tid, men Formerne var ikke saa omfattende som i de »højere« Samfundslags Kultur og Etikette.

Man fristes til at sige, at Afstanden er kortere mellem Sindet, den væsentlige Livsorientering, det bagved liggende sjælelige, og saa Sæd og Skik — hos Bonden, end mellem de tilsvarende Faktorer i Samfundslag, hvor Kulturen skal ytre sig paa et langt bredere Omraade.

Naar Direktørens Frue modtager en Gæst, overholder de begge en Mængde Former og Regler, ganske ubevidst, det er gaet dem i Blodet, det er blevet en Del af deres Kulturform. — En Bondekone og hendes Gæst har ikke nær saa mange Former at iagttage, Formernes Kultur har ikke naaet at spænde tilnærmelsesvis saa vidt her — men de fleste, der kender det, vil have erfaret, at den naturlige Værdighed og selvfølgelige Velkomst, hvormed hun kan modtage en Gæst, ikke bliver overfløjet i noget andet Samfundslag.

Bonden har sin Kultur, og den har dybere Rødder end nogen anden Kulturform. — Men den naar naturligvis aldrig i Bredde, i det at omspænde alle mulige Livsomraader og Situationer, et velstaaende højere Borgerlags bevidste og mangfoldigt udformede Kultur.

Bondekulturen vil virke primitiv og usleben, sammenlignet med den humanistiske Dannelses fine og skønne Livsformer.

Men Bondekulturen indebærer en Styrke, en Evne til Samling, Beherskelse, som kan gøre sig gældende paa en saadan Maade, at den for andre ser ud som noget uhørt, skønt den for Bonden er noget selvfølgeligt. Vi minder om Blichers enarmede Soldat, Jakob Knudsens »Sind«, flere kan findes i Litteraturen — og Virkeligheden giver den ikke noget efter.

Over for de herskende, toneangivende Kredses Paavirkning er Bonden ofte ret værgeløs. Han modtager med Respekt, hvad der af en eller anden Myndighed bringes ham. Der har ofte været talt om Bondens Usikkerhed, naar han kommer uden for sit eget Livsomraade, hvor han er kendt og hjemme.

Men det maa tilføjes, at passer det ham ikke, det der bringes ham, saa bliver det liggende uden for ham som dødt Stof, noget, man muligvis nok vedblivende bør se paa med Respekt, men det kommer ikke en ved.

Og dette Forhold faar sin store Betydning i et Bondeland — som Danmark jo da indtil nu har været det. Det betyder, at i det lange Løb bliver det Bondesindet og Bondeindstillingen, der afgør, om de forskellige Bølger af nyt, der med Mellemrum gaar ind over os, bliver til dansk Ejendom eller ikke, bliver Kød af vort Kød og Sjæl af vor Sjæl.

Heri ligger ikke, at f. Eks. en Organisation af alle danske Bønder vilde være i Stand til at fungere som Kulturdommer paa Danmarks Vegne, paa ingen Maade; det er noget langt dybere — og bredere — der ligger i dette. Bondesindets Opfattelse af væsentlige Ting er saa fast, at der skal gaa meget lang Tid, før det gaar ind paa og indoptager Ændringer. Men hele Danmark er bondefødt — og derfor konservativt i den Forstand, at Forandringer — ogsaa Forandringer, som Tiden og dens Forhold muligvis gør nødvendige — i Indstilling til store Realiteter foregaar langsomt. Dette er en Bondearv.

Og denne Arv vil bevares endnu en Tid, selv om det skulde ske, at Bondestanden som saadan ikke mere er den faste Stamme i vort Samfund, som den hidtil har været. Om der sker en saadan Revolution, afhænger naturligvis først og fremmest af hele Udviklingen ude og hjemme, men det afhænger ogsaa i nogen Grad af Bonden selv: har han Mod til at stole paa sin egen Indstilling, Tro paa sin egen Tankes Sundhed, Evne til at vedkende sig sin egen Kulturs Førsterang *for ham og hans*, saa har han Muligheder for at bevare heri baade en Skat for sig selv og en Rigdom for vort Folk.

Det er da ogsaa en saadan Selvbesindelse, der skal give ham Evne til at se ud over sit eget, se de andre Samfundslag i et menneskeligt Lys. Dette opnaas ikke ved at smide egen sjælelig og kulturel Arv væk og hoppe rundt i de andres Haver og hugge af deres Træer.

Der er talt mange haarde Ord om Bondens Snæverhed: Hensynsløshed over for andre Stænder og andre Mennesker, Smaalighed over for Aftægtsfolk, Tjenestedrenge, jordløse Husmænd og deslige af de værgeløses Skare, der var henvist til hans Omsorg. Og meget af det har vel haft sin mørke Baggrund.

Men sundere er følgende Ord af en Meddeler, en Mand uden for den egentlige Bondestand. Efter at have fremført mørke Minder fra sin Barndom om den Ordning i Landsby og Skoleforhold, der *kun* havde til Hensigt at imødekomme Gaardmændenes snævre Interesser, slutter han:

»Det nytter ikke at ville finde et tørt Sted at staa paa for selv at være uden for de Beskyldninger for Egoisme, vi retter mod Bonden. Vi er alle Egoister. Jeg synes i Dag, at min Situation er denne: Jeg ser en lang, lang Bænk. Paa denne Bænk sidder Bønder, som vi kendte dem for 40 Aar siden, og paa samme Bænk sidder jeg selv og de mange Bønder, man er kommen til at kende i Aarene siden. Vi danske Bønder sidder paa Anklagebænken, anklaget for vor Egenkærlighed, anklaget fordi vi har prøvet at være os selv nok...«

Han har Ret: skal der anklages, bør Anklageren uden for Bondestanden tage sig selv med. — Men sundere end den gentagne Anklage for en svunden Tids Overgreb er det nu en Gang at fæste Opmærksomheden ved det, som er frugtbart og betinger fælles Virke — og vedkende sig fælles Skyld.

Det sidste halvandet Aarhundrede har været en Omvæltningens Tid for den danske Bonde.

Han er fra hoveripligtig Fæster paa fællesdrevet Jord blevet Selvejer i et industripræget Samfund, selv Deltager i Industrien og i med Kapitalen — det sidste for de flestes Vedkommende med en besk Eftersmag.

Han har gennemlevet en Omvæltning i sit eget Hjem: fra den aarhundredgamle Livsform i egne snævre Omgivelser til en »moderne« Tilværelse i Former, der er kommen over ham og hans udefra i stride Strømme.

Han har oplevet Nybrud af aandeligt Liv; han har mødt Litteraturen og efterhaanden andre Kunstformer.

Bonden, saadan som han har taget imod alle disse Oplevelser, skulde det være denne Bogs Formaal at give et Billede af, set fra de mange forskellige saglige Synspunkter. Og den vil ogsaa, og som en selvfølgelig Ting, komme til at vise, at igennem hele Omvæltningen lever *Bonden* videre; hans Sind synes stadig at være det samme, hans Livs Orientering i det, der betyder noget, styres af de samme Instinkter som før, — saadan som han jo ogsaa har den samme Jord under sine Fødder, de samme Landsbyers Navne paa sin Tunge og det samme Land og den samme Nation til at favne sig og alt sit ind i en større Enhed.

Bogen skulde bl. a. kunne hjælpe den danske Bonde — og vore Landsmænd i det hele — til at bevare Bevidstheden om Bondearven og være stolt deraf.

Den skal ikke bare være en Forherligelse af Bonden, for den skulde gerne tale Sandhed. Men den gaar dog ud fra den Opfattelse, at Danmark kan være sin Bonde bekendt — ham, for hvem Jord er mere end Penge og Hjem mere end det fremmede; og skulde dette en Dag ikke længere være Tifældet, er han ikke Bonde mere.

BONDELANDETS STEDNAVNE

Af Landsarkivar *Svend Aakjær*.

Blandt vore gamle Fortidsminder hører Stednavnene til de ejendommeligste. De taler maaske ikke saa umiddelbart til vore Sanser som de ejendommelige Oldfund af Smykker, Redskaber, Vaaben, Drikkehorn og Lurer eller som vore storladne Dysser og Gravhøje. De skal først tolkes, før de kan tale, fordi de ofte rækker saa langt tilbage i Fortiden, at vi ikke mere forstaar deres Tale. Men de rummer de ældste Minder om vort Sprog og fører derfor selve Fortidens Mæle, mens den oldgraa Dysses store Stene er tavse.

Selv de yngste Typer af vore Bynavne er som Regel dannet før Aar 1200, og Stednavnene fortæller derfor om Tider, som ligger forud for vor Historie. De maa altsaa i et Tidsrum følges med vore arkæologiske Oldfund. Men hvor langt tilbage i Tiden følges Stednavne og Oldfund ad? Hvor gamle er vore Stednavne, og hvor gamle er vore Landsbyer og Bosteder? De forsigtigste Stednavneforskere siger, at der er Stednavne, som er to Tusinde Aar gamle, og vist nok ogsaa nogle, som er endnu ældre. Men om nogle af vore Stednavne for Eksempel er ældre end Jernalderen, staar hen i det uvisse. Det er for Resten mærkeligt nok, for der kan jo ikke være Tvivl om, at vore Forfædre har haft faste Bosteder længe før den Tid; men endnu er det ikke lykkedes at bevise, at nogle af vore Stednavne rækker tilbage til Stenalderen, og heller ikke ved vi, om vore Forfædre den Gang talte det samme Sprog som nu.

Arkæologerne mener dog at kunne fastslaa, at der ikke har været noget Folkeskifte i Norden i de sidste 4000 Aar, og dette er ret enestaaende i Europa. I andre Lande, baade Tyskland, England og Frankrig, har forskellige Indvandring stadig aflejret nye Lag af Stednavne, og selv i Grækenland, hvor vi kender Sprog og Stednavne over to tusind Aar før Kristus, kan vi naa bag om det nuværende græske Sprog, tilbage til Sprog og Stednavne fra mykenisk Tid, over 1500 Aar før Kristus.

Det er efterhaanden blevet almindeligt, at Arkæologerne sammenknytter Indoeuropæernes Indvandring til Norden med Enkeltgravskulturen, der skal være kommet hertil cirka 2100—2600 før Kristus fra det sydlige Østeuropa eller de tilgrænsende Dele af Asien; men endnu er intet Forsøg gjort fra Sted-

navneforskningens Side paa at paavise en mulig Forbindelse mellem disse Vandringer og visse Stednavnetyper.

I det hele taget er Tidsfæstelsen af vore Stednavne endnu temmelig usikker. Stednavneforskningen staar paa en Maade endnu paa samme Stade som Arkæologien i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, før Tredelingen i Stenalder, Bronzealder og Jernalder blev sikkert paavist. Vanskeligheden ligger naturligvis især deri, at Stednavnene ikke, saadan som Oldsagerne, forekommer i Lag, der kan afdækkes eet for eet, hvorved deres indbyrdes Tidsfølge kan aflæses i Samarbejde mellem Arkæologer, Geologer og Vækstbotanikere. Skal der komme mere Fasthed i Tidsfæstelsen af Stednavnene, saaledes at ikke blot den indbyrdes Tidsfølge, men ogsaa den absolutte Kronologi kan fastslaas, saa maa der ske et nøjere Samarbejde mellem Arkæologi og Stednavneforskning end hidtil.

Nogle Midler til Stednavnenes Tidsfæstelse har man dog allerede i den rent sproglige Undersøgelse af Navnene og deres geografiske Udbredelse.

Naar man træffer sammensatte Navne som Børstingerød og Herringløse, saa tør man nok slutte, at Endelsen -inge er ældre end Endelserne -rød og -løse, men den Slags Tilfælde er for faa til, at man ad denne Vej kan naa vidt. Stednavne, som indeholder Laaneord, f. Eks. fra Romertiden (Mølle, Kalk, Mur, Kiste o. lign.), kan ikke være ældre end romersk Jernalder. For Navne fra Folkevandringstid til ældre Middelalder har man haft nogen Hjælp til Tidsfæstelsen ved at undersøge de Personnavne, der indgaar som Forled ved Stednavnene, fordi man kender en Del til de Navne, der var paa Mode blandt Slægterne til forskellige Tider. Her er der stor Forskel paa Navnestoffet fra Folkevandringstid, de samme Navnetyper, som vi træffer i nordiske Indskrifter fra urnordisk Tid, ofte toledede Navne som Roar, Reidar, Rolf (Rudolf), Sigar, Hjalmar, og Navne fra Vikingetid som Svend, Ebbe, Ulv, Bjørn, Stubbe. Naar vi derfor træffer de første Navne ved Stednavne med Endelserne -sted og -lev (Roslev, Rosted, Reerslev, Rolsted, Sigersted, Sigerslev, Hjelmlev), saa er det sandsynligt, at disse Navne er fra Folkevandringstid, og naar vi træffer de sidste Navne med Endelsen -torp, (-trup, -drup, -rup), saa er det sandsynligt, at disse Navne er fra Vikingetid (Svendstrup, Ebdrup, Ulstrup, Bjørnstrup, Stubberup). Ved Torperne træffer vi endda Navne fra kristen Tid: Mogens, Peder, Alexander (Mogenstrup, Pederstrup, Alsønderup), og det er derfor givet, at denne Navnegruppe maa række ned i kristen Tid i ældre Middelalder.

De danske Vikinger, som fra Slutningen af 700-Tallet til Begyndelsen af 1000-Tallet drog over til England og i Danelagen grundede og navngav nye Bosteder dér, tog fra Hjemlandet de Navnetyper med sig, som da var gængs. Det var bl. a. Navne sammensat med -by, -bod, -toft, -torp, -tved, og disse

Navne hører da ogsaa i Danmark hjemme i Vikingetid. Dog er Navnene i Hjemlandet sikkert ofte lidt ældre. Derimod blev Byerne i Danelagen ikke opnævnt med Endelserne -ing, -um, -sted og -lev, og disse 4 Typer maa derfor allerede have afblomstret i Hjemlandet før Vikingetid. De tilhører altsaa i Danmark et ældre Lag af Stednavne, og især Ing- og Um-Navnene rummer ogsaa ofte i Forleddet Ord, som ser gamle og dunkle ud, saadan at man ofte maa ty til andre nordiske Sprog eller til andre germanske Sprog for at kunne tolke dem. De toleddede gamle Personnavne, der saa hyppigt optræder som Forled ved -sted og -lev, hører ogsaa til det fællesgermanske Navnestof, ja, er til Dels endda fælles for flere indoeuropæiske Sprog.

Det har ogsaa vist sig, at det spiller nogen Rolle for Bedømmelsen af Byernes Alder, hvor stort et Jordtilliggende de har. De Byer, der har Endelsen -ing, -um, -sted, -løse og -lev, hører som Regel til de største Landsbyer, og mange af dem er blevet Kirkebyer, enkelte endda Købstæder (Hjørring, Haderslev, Slagelse, Ringsted). Det synes altsaa ogsaa at være et Tegn paa Byernes Ælde, naar de er store og anseelige. Derimod tør man naturligvis ikke omvendt slutte, at alle smaa Byer behøver at være unge. Enkelte af dem kan godt være gamle, og navnlig ser man ofte, at det ikke er de gamle Byer i Sognet, som er blevet Kirkebyer. Dels kan der jo være sket store Forandringer fra Stednavnenes Urtid til Kristendommens Indførelse, dels hænger Opførelsen af Kirken tit sammen med Forhold, der intet har at gøre med Bostedets Alder. Kirken skulde ofte ligge nogenlunde centralt i sit Sogn, eller den blev opført af en eller anden Herremand, som lagde den i Nærheden af sin Hovedgaard. Endelig kunde det ogsaa tænkes, at de kristne Kirkebyggere har skyet alt for nært Naboskab til de gamle hedenske Brændpunkter i Sognet. Men i Almindelighed er det et Tegn paa Ælde og Værdighed, naar en By er blevet Kirkeby eller Tingby og Opnævner for et Herred.

Man ser, at Stednavneforskningen i høj Grad regner med Navnetyper, at den har inddelt Navnene i Grupper efter deres Endelser, og at den ad denne Vej er naaet til et vist omtrentligt Skøn over disse Navnetyperes indbyrdes Rækkefølge. Men naturligvis maa man ikke regne med, at den ene Navnetype har afløst den anden. Flere af dem kan sikkert udmærket godt have eksisteret samtidig og have haft en Levetid paa flere Aarhundreder, og i hvert Fald kan vi jo se af Navneskikken i Danelagen, at flere Navnetyper har været i Brug samtidig i Vikingetiden.

Og de Stednavne, der lader sig indordne i disse Grupper af Navne med faste Navneendelser, udgør jo kun en Del af det store danske Stednavnestof. Saa snart vi kommer til Navne, der ikke rummer Personnavne, og det ser foreløbig ud, som om det først var fra Folkevandringstid, det blev almindeligt at knytte Personnavne til Stednavnene, saa bliver det straks mere vanskeligt

at indordne og tidsfæste Stednavnene. De gamle Naturnavne, der er sammensat af almindelige Ord for Naturforhold, Navne som Grønbæk, Hvidbjerg, Egelund, Dybsø, kan jo have været i Brug saa længe her har været talt Dansk. Det samme gælder de rene, usammensatte Kortnavne som Aas, Bjerre, Næs, Lund. Man mener at have fastslaaet, at iblandt det ældst overleverede Navnestof (f. Eks. hos græske og romerske Forfattere, der omtaler germanske Forhold), er disse Kortetyper i Overvægt, og man har dermed villet fastslaa »Kortetypens Aldersrang«. Det er ogsaa meget sandsynligt, at en Del af disse Navne hører til de ældste Stednavne. Navne af den Art, som i andre Lande plejer at høre til det ældste Navnestof, synes her i Danmark at høre til Kortetypen, f. Eks. gamle Ønavne som Fyn, Mors, Møn, Als, eller gamle Strømnavne som Rand (i Randers), Gern, Skern. Men lige saa sandsynligt er det, at en stor Del af den Slags Navne, der ofte er knyttet til Enkeltgaarde og Hovedgaarde, maa være skabt i ret sen Tid, i hvert Fald som Bostedsnavne, saa det er meget vanskeligt at tidsfæste Kortetyperne paa ensartet Vis.

Visse Holdepunkter for Bestemmelsen af Navnetypernes indbyrdes Tidsfølge kan man utvivlsomt ogsaa faa ved at iagttage deres geografiske Beliggenhed. Endnu for godt hundrede Aar siden, før Udskiftningen og Udflytningen ret havde begyndt at gøre sin Virkning, var det stadig muligt at skimte den gamle Fordeling af Bebyggelse og udyrket Land, som sikkert da havde været ret uforandret i omkring 600 Aar. Videnskabernes Selskabs Kort, der hviler paa selvstændige Opmaalinger fra Slutningen af 1700-Tallet, eller Theodor Gliemanns Amtskort fra 1820'erne, der hviler paa de gamle Udskiftningskort, viser ret tydeligt Bebyggelsens Fordeling.

Heraf synes det at fremgaa, at Herredsinddelingen ofte skærer igennem Sogneskellene. Man faar let det Indtryk, at Herredet i dets fra Middelalderen kendte Udstrækning og Form maa være skabt som en militær Inddeling. Det tyder ogsaa selve Navnet Herred (Hær-Red) paa. I Folkevandringstidens vesttyske Love betyder et Hær-Red en Hærskare paa 42 Mand, og da man i Vikingetiden skulde udforme Udskrivningsdistrikterne for Søleding, inddelte man Landet i Skipen, der hver skulde udruste et Langskib. Hvert Skipen rummede 42 Lægder (Havne), og Skibet skulde altsaa rumme 42 Mand, et Hær-Red. De fleste Herreder har »en Stræben efter at naa Havet«, de har Kyst ved Hav eller Fjord eller støder op til Aaer, som i Oldtid og Middelalder var sejlbare. Medens Sysler og Sogne har gamle naturgroede Skel, synes Herrederne ikke altid at have det. Sognene var derimod endnu omkring 1800 tydeligt afgrænset ved Bræmmer af udyrket Land med Lyng eller Skov. Som hvide Pletter paa Kortet tegner sig de gamle Byers Vange i det mørke Ødeland, og her ser man tydeligt, at visse Torper og Skovbyer maa være ryddet i Ødemarken, medens de gamle Byer ligger i Sognets Kerne. Paa denne Maade

kan man faa et tydeligt Indtryk af, hvilke Byer der er opdyrket i gammel Tid, og hvilke der først senere er ryddet Plads til i Ødemarken.

Ad disse forskellige Veje er det efterhaanden lykkedes at danne sig et omtrentligt Indtryk af Navnetypernes indbyrdes Alder.

Der er almindelig Enighed om, at *Ing-Navnene* hører til de ældste Stednavne. Det er sandsynligt, at der oprindeligt i Ing-Endelsen er sammenfaldet mindst to Hovedtyper, een med Endelsen -ing, der har I-Omlyd (Gelting, Velling, Stevninge af Galt, Val, Stavn), og een med Endelsen -ung, hvor Forleddet ikke bliver omlydt (Kolding, Volling, Stavning). Netop det, at visse Ing-Navne har I-Omlyd, viser, at de er ældre end 600. Endelsen Ing er en fællesgermansk Stednavneendelse, og for at tolke Ing-Navnene maa man derfor ofte ty til de germanske Nabo-sprog. Mange af dem er endnu ret dunkle, men de fleste af dem, der kan tolkes, synes at rumme gamle naturbetegnende Ord i Forleddet, Grønning, Hvidding af grøn og hvid, Helsing af Hals, Grevinge af Grav, Flintinge af Flint, Hørning af Horn, Tørning af Torn; men ogsaa Navne paa Dyr og Fugle, Føvling, Revninge, Gelting, Hjerting af Fugl, Ravn, Galt og Hjort. Enkelte Forskere har ment, at der ogsaa skulde være Personnavne eller Slægtnavne i Forleddet, men det er kun sjældent lykkedes at paa-vise disse formodede Personnavne i virkelig Overlevering.

Om *Um-Navnene* staar der stadig Strid. Der er ingen Tvivl om, at Størstedelen indeholder Ordet *Heim*, *Hem*, vel i en Betydning Bosted, By eller Gaard. Derimod er det stadig tvivlsomt, om noget af de gamle Landsbynavne med denne Endelse kan være opstaaet af en Dativ-Flertalsform. Risum skulde f. Eks. kunne betyde »i Risene, i Krattet«, men da baade Risgaard og Risby er ret almindelige Navne, hvorfor da ikke ogsaa Ris-Heim? Ogsaa Navne som Sem (Sæheim) og Hem (Høheim), Øm (Øheim) og Lime (Limum, Lim-Heim) hører til Um-Navnene. Endelsen Heim er kendt, ligesom Ing, over hele det germanske Omraade, og dette tyder sikkert paa, at den er ret gammel. En engelsk Forsker (Fr. Seebohm) har ment, at Endelsen oprindeligt skulde være skabt efter Forbillede af den romerske Villa (Landgaard), og det er muligt, at den er fra romersk Jernalder; men den sidste Forsker, der har behandlet de danske Um-Navne (Kr. Hald) sætter den til Folkevandringstid. Ogsaa disse Navne rummer som Regel Ord, der er naturbetegnende eller sigter til Bebyggelse og Opdyrkning: Kornum, Bjerrum, Hammerum, Stenum, Vadum, Toftum, Brøndum.

I Egne, hvor disse to Endelser er talrigt repræsenteret, befinder vi os som Regel i gammelt, tidligt opdyrket og bebygget Omraade. Visse Steder findes der Um-Navne i Marknavne, og disse ligger gerne i Overdrevet, hvor Kvæget senere havde Græsgange, ofte er der Navne paa -bod i Nærheden, der sikkert

kommer af Fæboder. Det er derfor sandsynligt, at de gamle Heimer hører hjemme i en Tid, hvor Kvægavlen betød mere end Kornavlen.

Det samme gælder *Løse-Navnene*, idet Løse synes at betyde »Græsgang, Løkke«. Løserne hører særlig hjemme i Østdanmark, medens Heim især findes i Jylland. Der er Grund til at tro, at de to Navnetyper er nogenlunde samtidige, og at Heimerne i Jylland erstatter de manglende Løser. Ikke faa af Løserne synes at have Navne, der minder om Hegnet (Gærder, Stave, Pæle) eller om Boder, og ofte findes der Navne, sammensat med Ordet Bod baade i Nærheden af Heim og Løse.

Navne med *Endelsen -sted* har i flere Tilfælde oprindelig indeholdt Ordet *stath*, Sted, i Flertal (-stathæ, stadir), sandsynligvis med en Betydning »Bosted«. I Norge og paa Island kan disse Navne gaa langt ned i Tiden, i Danmark synes de derimod, ligesom de tyske Navne, -stadt, stedt, stetten, at være ret gamle, da de som Regel rummer et Personnavn fra Folkevandringstid: Haraldsted, Hellested (Helge), Sigersted, Søllested (Sølv), Rolsted (Rolf). Paa Sjælland minder Alsted, Sigersted og Hagested muligvis om Sagnkongerne Alver, Sigar og Hake, der synes at have styret Landet, før Lejrekongerne besejrede dem, og da Levbyerne synes at være knyttet til Lejrekongerne, har man ment, at Sted-Byerne skulde være Høvdingesæder fra Tiden umiddelbart før Lejrekongernes Magtovertagelse. Der findes naturligvis ogsaa en Del senere Navne af denne Type, hvor Endelsen Sted har sin nuværende Betydning af »Plads«: Tingsted, Gaardsted, Hussted, Bysted, Damsted, Vadedsted. Saadanne Navne er selvfølgelig ikke af samme Alder som de oprindelige gamle anseelige Sted-Byer.

Baade vore gamle Sagn og Heltekvad og Møsefundene vidner om, at der i Folkevandringstid har fundet vældige Kampe Sted, som ogsaa har berørt Danmark. Det synes at være i Tiden paa begge Sider af Aar 500, at der er sket store Begivenheder her, og omkring ved denne Tid dukker ogsaa for første Gang Folkenavnet Daner op. Nede i Frankerriget hører vi en Skjald, Venantius Fortunatus, som i sirlige latinske Vers lovsynger en frankisk General, der er vendt hjem fra vældige Slag, hvor han har besejret forbundne Hære af Daner, Jyder, Sakser og Thüringere. Disse fire Folkestammer har altsaa den Gang sluttet politisk og militært Forbund for at bekæmpe de erobryngslystne Frankere, der paa den Tid grundede et vældigt Rige i Vesteuropa og truede med at opæde ogsaa de fire Riger. I denne Tid blev Lev-Navnene skabt. Ordet Lev betyder »overladt Gods«, og det er vel derfor sandsynligt, at Lev-Byerne er gamle Byer, som blev overladt Folkevandringstidens Krigeradel som Løn for deres Tjenester. Vi møder nede i Thüringen Lev-Navne med ganske de samme Personnavne til Forled som i Danmark: Hilder, Sigar, Ottar, Gunnar, Volder,

Viller, Bolder, Ise, Gude, Alder, Ure, Trygge og Vakker; disse Navne kender vi i de danske Stednavne Hillerslev, Sigerslev (Sejerslev), Utterslev, Gunderslev, Vollerslev, Villerslev, Bollerslev, Islev, Gulev, Allerslev, Urlev, Tryggelev og Vokslev. Aar 531 maatte Thüringerne bukke under for Frankervældet, senere ogsaa Sakserne; men heroppe holdt vi os baade nu og senere, da Gudfred byggede Volden ved Danevirke, uden for Frankernes Vælde, skønt vi som sagt af de mange Mosefund kan se, at der ogsaa her har staaet store Kampe.

Man har tænkt sig, at Lejrekongerne har sendt en Hær over og under-
vunget Jylland. Den havde sine to Indfaldsporte i Aarhusbugten og Aabenraa Fjord, og paa disse to Egne er der særlig mange Lev; men ogsaa paa Mors er der mange, i Vendsyssel og Ty en Del, og der er ikke noget Amt i Jylland, hvor de helt mangler. Det er dog vist forhastet at tale om en »Erobring« alene paa Grundlag af Lev-Navnenes Udbredelse. Embedsgodser kunde ogsaa uddeles ad fredelig Vej.

Sidste Gang, vi møder de samme Høvdingnavne igen, er i Braavalla-Slaget, da Lejrekongerne led Nederlag under et Forsøg paa at trænge dybere ind i Sverige. Sakse har i sin Danesaga en Liste over Herremænd, der deltog i Slaget, og her møder vi Gerdar, Grinder, Reidar, Gude, Grane, Høgne, Hune, og Hildir, hvis Navne vi kender fra Gerlev, Grinderslev, Reerslev, Gulev, Granslev, Havnelev, Hunelev og Hillerslev. Levbyerne er Minder om Lejrekongernes Hirdmands-Godser i Danmark, som Skjoldungsagnene er Genlyden af Lejrekongernes Erobringskampe.

Lev-Navnene synes baade i Thüringen og i Danmark at være skabt i et forholdsvis kort Tidsrum omkring Aar 500, paa en Tid, da sandsynligvis Daneriget blev til under voldsomme Kampe. De sætter ligesom et Skel i vore Stednavne. Alle de Navne, som hører til i Tiden før 600, kan vi kalde Urtidsnavne, og til dem hører altsaa i hvert Fald Ing, Um, Løse, Sted og Lev.

Men der har selvfølgelig været flere end just disse fem Navnetyper før 600. Der er f. Eks. en Del gamle Navne, sammensat med Ordet *Borg*: Hindborg, Glæsborg, Elsborg, Ulborg, Rosborg, Næsborg, Flejsborg. Maaske er ogsaa nogle af disse Navne fra Folkevandringstid. Hindborg (Hærnborg) og Ulborg (Ulburg) indeholder sikkert de gamle Gudenavne Hærn (Frøya) og Ull. Kimbreres gamle Folkeborg blev fundet ved Aars i en Mose, der hed Borremosen, og selv om Navnet Borremose ikke skulde være gammelt, saa er Borgen selv langt ældre end Folkevandringstid.

Saa er der gamle Byer med Endelsen *Bjerg*: Hvidbjerg, Krejbjerg, Dagbjerg, Ulbjerg, Onsbjerg, Gudbjerg, Solbjerg. Disse Navne er sikkert meget gamle, enkelte af dem minder om hedensk Gudsdyrkelse. Men baade ved Borg- og Bjerg-Navnene er der selvfølgelig en Del, som ikke er fra Folkevandringstid. Viborg hed oprindelig Vibjerg, Lomborg hed Langbjerg; men jeg

tvivler om, at man skal formode en Betydning »Bjerg« ved *Borg-Navnene*. Snarere skal man maaske formode, at der ved en Del af Byerne paa -bjerg kan have været Befæstninger og Tilflugtsborge. Navne som Skanderborg (Skanderupborg), Nyborg og Gamborg (Gammelborg) hører vel først til i Middelalderen, og det gælder uden Tvivl en Mængde af disse Navne. Ligeledes findes der naturligvis ogsaa blandt Bjerg-Navnene ret unge Naturnavne. Paa den anden Side findes der ogsaa blandt Naturnavnene paa -bjerg enkelte, der rummer Minder om hedensk Gudsdyrkelse (Torsbjerg, Frøbjerg, Gudbjerg), og hvorfor skulde de ikke være lige saa gamle som de ovennævnte Onsbjerg og Gudbjerg?

Ogsaa en Del af Navnene med Endelsen *Høj* er sikkert fra Folkevandrings-tid. De kan i Nutiden have faaet meget forskellige Endelser: Grenaa, Langaa, Erritsø, Vedersø, Ledøje (Ledøv), Maaløv, Tavlov, Hasle, Vorde, Ringive, Holtug. Alle disse Navne endte oprindeligt paa -høj (høg): Grind-Høg, Lang-Høg, Eriks-Høg, Vidars-Høg, Led-Høg, Maal-Høg (Tinghøj), Tavl-Høg, Hasle-Høg, Vard-Høg, Rink-Høg, Holt-Høg. I Østsjælland og Skaane er Endelsen ofte -ie = høge: Jersie, Aversie. Sommetider har de helt tabt Endelsen: Aars, Vrads, Revs, Syv af Aars-Høg, Vrads-Høg, Revs-Høg og Syv-Høge. Flere af dem har gamle Personnavne i Forleddet. I Oldtiden var Stormændene, Høvdingene, ofte baade Dommere og Offerpræster, og de »sad paa Høj« og gav Audiens som Sognekonger paa deres Trone. Enkelte af Høj-Navnene kan vel minde om, at her »sad« Erik, Vidar, Aver eller Kongens Jarl (i Jersie af Jarls-Høge) eller Kongens Sendemand eller Aarmand (Ærind-Mand) »paa Høj« (i Aars). Det er vel ogsaa muligt, at nogle af de Bakker, som mindes i Bynavnene med Endelsen -bjerg, kan have haft den samme Betydning og ikke alene have været befæstede Folkeborge, hvor Sognefolket med Kvinder og Børn kunde søge Tilflugt i Fejdetid.

Ogsaa andre Navneled synes paa Grund af deres sproglige Ælde at tyde paa høj Alder. En gammel Afledningsendelse *-erni*, *-arni*, som ogsaa forekommer i Ordene Fæderne, Møderne og i det jyske Ord Undèn (Undarni) »Middagsmad«, synes at foreligge i nogle ret dunkle Stednavne: Mamern, Fuldern, Mialdern, nu Mammen, Folding og Mjolden. Et gammelt Ord *-werthe*, *warthe*, der vistnok betyder Indhegning, Løkke, forekommer i Toksværd, Bagsværd, Rødovre, Hvidovre (af A-Werthe, Aa-Løkke), samt i jysk Dover (Dag-Werthe, Dagløkke), og maaske andre Navne med Endelsen *-er*. Andre Navne med denne Endelse, saaledes Odder, Funder, Beder, Lover, Skaber, synes at indeholde et Ord *-ræth* (Lofræth), og dette Red betyder vistnok »Toft, afmærket Særjord«, af lignende Oprindelse som det tyske Hof-Reite, Toft ved Gaarden. Ogsaa visse Navne paa *-slet*, f. Eks. Vedslet, Maarslet, Hornslet, der vistnok er det samme Ord som i Klokkeslet, Høslæt, og betyder en Rydning,

hvor Træer er fældet, gaar sikkert tilbage til Tiden før 600, da de Ord for Skov: *Marth, With*, som de indeholder, synes at være gamle. Ligeledes er de Stednavne, der indeholder Ordet *With, Ved* »Skov«: Avnede, Tiset, Strandet (Agn-With, Tis-With, Strand-With), uden Tvivl langt ældre end de senere Skovnavne med Endelsen -skov, -holt og -ris. En Endelse -*guth, -god*, der foreligger i Ølgod, Vorgod, Tyregod og Viv (Wigøth), hører sikkert ogsaa til i det ældre Lag af Stednavne.

I den vældige Kamptid, da Daneriget blev skabt, maa Kongeslægten have været travlt optaget af at udvide og befæste det udstrakte Rige, og Stormandens (Lev-Mandens) Plads var i disse Tider i Kongens Hird og ikke som Godsherre paa sin Gaard. I denne Tid synes Lejrekongerne at trænge frem til alle Sider. Sagnene melder om Kampe i Gøtland, i Jylland, »Syd i Fyn«, i Sønderjylland. Lev-Byerne i Norden findes netop paa det Omraade, som Sagnhistorien betegner som Lejrekongernes Lydland, saaledes baade i Gøtland og Smaalandsland, der tidlig gik tabt, men kun meget sparsomt i et særligt vestjysk Omraade, der næsten ganske savner Lev. Deres Fremrykning synes at være standset i det blodige Braavallaslag, og dette Nederlag maa for lange Tider have lammet de danske Stormænds Krigslyster. Det er sandsynligt, at der nu, indtil Vikingetid, fulgte en længere Fredsperiode, under hvilken Stormændene fik mere Tid til Landbrugssyssel.

Fra denne Periode mellem 600 og 800 stammer sandsynligvis de Navne, der har Endelsen -*tofte*, og, lidt senere, -*by*, dog saaledes, at Fremkomsten af en Del af disse Landsbyer, f. Eks. Byerne med Personnavne i Forleddet, ligger inde i selve Vikingetiden og især findes i Omraader, der blev koloniseret paa denne Tid, Slesvig og England. Da *Toft*, saa langt tilbage Overleveringen rækker, i Danmark betegner Særeje til en Gaard (Ordet betyder oprindelig »Husgrund«), og da der ved næsten alle de sjællandske Tofte-Byer (over 20) findes større Gaarde, ligger det nær at antage dem for oprindelige Stormandsgaarde, dog næppe større end de kunde drives af Gaardens egne Folk. De er næsten alle i Enkeltmands Eje i Middelalderen, ofte med en Hovedgaard eller Brydegaard, hvor en Bryde (Gaardbestyrer, Forvalter) havde Sæde ved Byen (Almstofte, Horsetofte, Wrabbætøftæ, Aastofte, Fredtofte). Det ikke sjældent, ogsaa i Marknavne, forekommende Navn *Saltofte* tyder ligeledes paa Tilstedeværelsen af en Stormands *Sal* eller Sædegaard, jævnfør ogsaa Stednavnene *Sal, Sale*.

Ogsaa Landsbyerne med *Endelsen By* er vist udviklet af en oprindelig Stormgaard eller dens Brydegaard. Paa Bornholm og i Vestjylland er By ofte Enkeltgaarde, i svensk Dialekt og i Oldnorsk kan Ordet have Betydningen Gaard, og denne Betydning foreligger sikkert i det fællesnordiske Ord *Husaby* (Husby), der bruges om en Kongsgaard, ofte styret af en Kongsbryde.

Ved saadanne Landsbyer findes ofte de gamle Særjorder, som Lovene

Danqvart Dreyer (1816—1852): Landskab.
(Statens Museum for Kunst.)

kalder *Ornum*. Dette Ord betyder egentlig »et særskilt indtaget Stykke Jord udenfor Fællesvngen, et Enemærke«, og disse Jorder var som Regel knyttet til en Stormands Gaard og laa i Særeje, saa Tilstedeværelsen af disse Enemærker tyder ogsaa, ligesom Navnet *Salby*, paa, at der var en Stormands Sædegaard i Nærheden.

Ordet *By* har sin Oprindelse af *bo*, men det er maaske ikke givet, at disse Navne oprindelig betegnede Bostedet, da *bo*, hvoraf ogsaa *Bonde* (buandi, boende), har Navn, ogsaa kan betyde »dyrke, berede Jorden«. I Norge og paa Færøerne bruges det tilsvarende Ord *Bø* ofte om Indmarken, den opdyrkede Jord, i Modsætning til *Trø* om Udmarken, der brugtes til Løsdrift og Græsgang. Et lignende Ord *Trad*, *Træde*, om de Græsningsomraader, hvor Kvæget *traadte*, kendes ogsaa i Danmark (Trangilde Trad). Og i Norge og paa Færøerne var egentlige Landsbyer ikke oprindelig kendt, saa her maa *Bø* betyde Gaard. Maaske betød *By* da oprindelig »Brug, Jordbrug«, og det kan tænkes, at disse Byer oprindelig i Danmark er opstaaet som Avlsgaarde, Ladegaarde eller Brydegaarde, der ikke beboedes af Ejeren selv, men laa med sine underliggende Hovbønder og Gaardsæder i nogen Afstand fra hans Sædegaard.

En mindre Gruppe Landsbyer, sammensat med Ordet *Mark*, *Marke*, der f. Eks. findes i Slesvig sammen med *Toft* og *By*, og som, ligesom disse, saaledes i Angel og paa Samsø, har Personnavne i Forleddet, hører sandsynligvis ogsaa til i denne Tid, og betegner muligvis et »afgrænset, afmærket Stykke Jord, et Enemærke«, jævnfør Navne som *Særmark*, *Enemark*. Det er sandsynligt, at de mange *Ornum* ved de danske Landsbyer hører hjemme i denne Tid og vidner om flittig og udstrakt Opdyrkning af Jorden, iværksat udfra Stormændenes Gaarde og ved Hjælp af deres underliggende Bønder, Trælle og Gaardsæder.

Da en mindre Gruppe af Navne med Endelsen *Tun* (*Salten*, *Ramten*, *Galten*), ogsaa rummer et Navn som *Sal-Tun* (*Salten*), er det muligt, at denne Gruppe ogsaa hører hjemme i denne Tid, da Ordet *Sal* i Betydningen Stormands Sædegaard kom ind i Sproget, sandsynligvis ved Paavirkning fra Frankeriget.

Det nævntes ovenfor, at de Daner, som drog til England i Vikingetiden, ogsaa bragte Byer med sig med Endelsen *Torp*, og man maa derfor antage, at der allerede før Aar 800 har været *Torper* i Danmark. De ældste er sandsynligvis skabt før Vikingetiden, men Navnetypen vedbliver at være i Brug ned i Middelalderen. Navnene kan have Formen *Torp*: *Hunetorp*, *Karrebækstorp*, *Arløsetorp*, *Tisetorp*, eller *Tarp*, *Terp*; men det almindeligste er, at de har udviklet sig til *-trup*, *-drup*, *-rup*. I de fleste Tilfælde er Forleddet i disse Navne Personnavne, som hovedsagelig tilhører det Navnelag, der forekommer i vore ældste Skriftkilder: *Bose*, *Esbern*, *Eskil*, *Grim*, *Svend*, *Sune*, *Thorkil*,

Thrugot og Toke; ogsaa enkelte kristne: Alexander, Bendt, Christiern, Ib, Magnus (Mogens), Povl.

I dansk Lovsprog betød Torp en Udflytterby, modsat den gamle By, Adelbyen (Hovedbyen), fra hvilken Udflytningen skete, og Landskabslovene indeholder en Del Retsbestemmelser om Retsforholdet imellem Moderby og Datterby. Medens de ældre Byer ofte har et Tilliggende, der kan naa op paa 100 Tønder Hartkorn og derover, ligger Gennemsnittet for de Torpbyer paa Sjælland, der er undersøgt af Johannes Steenstrup, kun imellem 35 og 62 Tønder Hartkorn, og dette tyder altsaa ogsaa paa, at de er forholdsvis unge. At dette Forhold er gammelt, kan man ogsaa se af den gamle middelalderlige Ansættelse af Byerne i *Bol*. Bolet er den ældste Jordvurderingsenhed, vi kender; den optræder allerede fuldt udformet i vort ældste offentlige Dokument, Knud den Helliges Gavebrev af 1085. I Gennemsnit har de kendte Bol ved Landmaalingen 1683 et Areal af cirka 100 Tønder Land. 36 gamle Byer paa Falster har gennemsnitlig 7 Bol, og 41 Torper har gennemsnitlig knap 2 Bol. Paa Sjælland har 185 gamle Byer (Inge, Um, Løse, Sted, Lev, By) gennemsnitlig 7 Bol, og 147 Torper gennemsnitlig 3 Bol. Begge Steder har Løserne et særlig stort Tilliggende, paa Falster 7 Bol, paa Sjælland 8 Bol. Dette skyldes vel ikke blot deres Alder, men ogsaa det, at de oprindelig bestod af udstrakte Græsningssarealer med spredte Fæboder til Kvægavl.

Disse Torper betegner et meget kraftigt Nyrødningsarbejde rundt om i vort Land. Der er ikke mindre end 2000 Navne med denne Endelse i Danmark. Paa Bornholm mangler de dog. Det er først efter 800, at den omfattende Rydning og Bebyggelse af hidtil udyrket Land tager Fart. Der har nok tidligere været lignende Fremstød. Vi omtalte f. Eks. ovenfor Navneendelsen *-slet*, der ofte betegnede en Rydning i Skovland, og det er ogsaa blevet formodet, at Endelsen *-tved* (Næstved, Bredetved, Tjørnetved), der hører til de Typer, Dannerne bragte med sig til England, skulde betyde Rydning (Gunnar Knudsen). Ligeledes maa Løsernes Omdannelse fra Græsgange til kornavlende Vangebyer betegne en vældig Nyvinding og de ovenfor nævnte Ornum og Enemærker er jo ogsaa Nyvindinger af mindre Format. Torp og ogsaa *Bølle*, der muligvis er lidt yngre, betegner vist oprindelig Enkeltgaarde. Netop som en Undtagelse herfra har Torperne Trinderup faaet Navn (Thrinnaethorp, Trillingsgaard). Der er endnu mange Enkeltgaarde, ogsaa Hovedgaarde, blandt vore Torpnavne, og ved langt flere kan en stor Gaard paavises i ældre Tid. Undertiden findes ogsaa Ornum ved Torp (Kornerup, Svenstrup i Borup Sogn, Kirkerup o. fl.), og den Omstændighed, at flere Torper er blevet Kirkebyer, skønt der laa gamle og anseelige Byer i Nærheden (Gadstrup, Rorup, Taastrup, Aagerup o. fl.), kunde ogsaa tyde paa, at der i Torpen var en stor Gaard med en mægtig, indflydelsesrig Ejer, der kunde drage Kirken til sig

og sin Gaard, og mulig selv opføre den. I Tyskland menes de fleste Torp-Byer (-dorf, -dorp) at være langt ældre end de nordiske (ca. 500—800), og da tillige flere Forhold tyder paa, at Torp-Byerne i Slesvig er ældre end i det øvrige Danmark, kunde der maaske være Grund til at antage Betegnelsen Torp for indvandret fra Holsten, hvor der var talrige saksiske Torp-Kolonier i Slavernes Land, til Slesvig, Jylland og det øvrige Danmark. Personnavnene og deres Bøjning synes at være ældre ved de slesvigske Torp-Navne end i det øvrige Land, og flere Torp-Byer er her blevet Herredsbyer, f. Eks. Rangstrup, Tyrstrup, Strukstrup og Lovrup (nu Slogs Herred). Hvis Endelsen er opstaaet paa nordisk Grund og ikke overtaget i en Betydning »Nybyggergaard«, maa Ordet vel, i Lighed med det tyske, snarest formodes at betegne »Skare, Flok«, maaske egentlig den Husstand, det Arbejderhold, det »Sjak«, den »Trop« af Trælle eller ufri Bønder, der under en Brydes Ledelse boede ved Gaarden.

Hvor vi overhovedet kan danne os en Mening om, hvem den Mand er, hvis Navn forekommer ved Torp, synes det at være en Mand af Stormandsklassen. Ikke blot er Roer, Asser, Palle, Ebbe, Thorkil, Eskil, Sven, Kristiern, Peder og Jacob, der forekommer i Rostrup, Astrup, Palstrup, Ebdrup, Tor-kilstrup, Eskilstrup, Svenstrup, Kristrup, Pederstrup og Ibstrup, de samme Navne, som er almindelige i vore Stormandsslægter endnu i 1100-Tallet eller paa vore Runestene, der sikkert ogsaa er rejst over Mænd af Stormandsklassen, men naar endnu i Falsterlisten i Kong Valdemars Jordebog en Stormand af Navnet Grimulf er Ejer af Grimulfstorp (Grimmelstrup) saa tyder det paa, at den har været ejet af ham eller en af hans Forfædre. Ligeledes tyder de mange Navne Kongstrup, Bistrup, Brøderup (Bryrup, Brørup) paa, at Ejeren af Torpen ikke selv boede der, men var Kongen, Bispen eller en anden fjern Godsejer, der ofte holdt en Bryde paa Torpen. Jeg tror derfor ingenlunde, man skal forestille sig Torpens Navngiver i den moderne Hedehusmands Skikkelse eller som en Skovbonde. i Lighed med den svenske Torpare, snarere var han en driftig Godsejer, der havde Kapital og Trælle nok til at sætte disse Nybrug i Gang. At selve de menige Arbejdere paa Torpen har været nogle vilde og raa Udmarksbønder og Børster, er troligt nok. Herom vidner den senere Betydningsudvikling af Ordet *Tølper*, der sikkert oprindelig betød en Torper. Men det er sikkert ikke disse Karles Navne vi træffer ved Torperne, men langt snarere Folk af Skjalm Hvides og Kristiernssønnernes ansete Slægter.

Nu er det ingenlunde altid Personnavne vi træffer i Torpernes Forled. Tæt ved en Fjerdedel af dem har andre Ord i Forleddet, f. Eks. Lunderup, Skovrup, Sørup, Kærup, Nyrup, Møllerup, Kirkerup, Vejrup, Højrup, Aarup, Brøndstrup. Naar man saa ofte træffer Navnet *Borup*, er det ikke sikkert, at de alle indeholder Mandsnavnet Bo. De kan være Bode-Torper, som blev anlagt ude ved Fæboderne i Græsgangene. Her behøvede man ikke at begynde Nyrydningen

paa helt bar Bund, men kunde regne med, at Jorden igennem Aarhundreder var blevet gødet af Kvæget. Endnu et Navn, som har Forbindelse med det gamle Kvægbrug, træffes ikke sjældent, det er Navnet *Kaldækot*, som nu snart hedder Koldkur, Koldkær, og snart Kollekolle. Det betyder en »kold Hytte«, der ikke kan opvarmes, og som kun var benyttet til Hyrders og Udliggeres Sommerophold i den Tid Kvæget gik ude.

Naar man nu i Torp-Tiden pludselig begyndte at lægge saa meget Arbejde i Nyryd, maa det være, fordi det var blevet lønnende at producere Korn og Kvæg. En af Grundene var maaske, at der begyndte at opstaa Købstæder, f. Eks. langs med Østersøen store Handelsbyer, bl. a. de senere Hansestæder; men ogsaa her hjemme begynder Købstæder at gro op. Disse Byers Borgere skulde have Brød, Sild og Kød, og ved deres Handel og Søfart, deres Kunstflid og Haandværk tjente de saa mange Penge, at de blev gode Købere. Det var til Gavn for Sildefiskeri og Landbrug i Danmark. De danske Storlandbrugere, Herremændene, fik derfor et godt Marked, som gjorde det lønnende for dem at tage ny Jord under Plov, og det var derfor sikkert Herremændene, Kongen og Bisperne, som anlagde de fleste af Torperne paa den Maade, at de sendte en TROP af Trælle og Karle ud i Skov og Hede under Ledelse af en Bryde eller Godsforvalter, som ledede Nyrydningen og Nyopdyrkningen. Vi møder det samme Billede i Tyskland og Frankrig, blot i lidt tidligere Tid.

Lidt yngre end Torp er Navne med Endelsen *Bølle* og *Rød*. Ogsaa disse har overvejende Personnavne i Forleddet. *Bøl*, *Bølle* (*Bøli*) betyder »Bosted, Bolig«. Fra et Kerneomraade i Sønderjylland har *Bølle* bredt sig mod Nord i Nørrejylland, hvor Udbredelsen er størst i den sydlige Del, Vejle og Ribe Amter, idet der dog ogsaa er en Del i Ty. Der er ogsaa en Del paa Fyn, Langeland, Lolland, Falster og Møn. Disse Navne er sikkert yngre end Danernes Vikingetog til England, da de ikke findes her. Meget udbredt er Navnet *Nybølle* (*Nybøl*, *Nebel*, *Neble*).

Endelsen *Rød* hører sikkert til de yngste. Den har sit vigtigste Omraade i Nordsjælland, men spredt over Sjælland, Fyn og det østlige Sønderjylland er der ogsaa en Del. Ordet har sædvanlig paa Sjælland Formen *Rød*, paa Fyn ogsaa *Rud*, *Rod*, *Ro*, og i Jylland *Røj*. Det betyder »et Ryd, en Rydning«, som Regel en Rydning i Skovland. Ogsaa her er Forleddet ofte Personnavn af yngre Type (*Ebberød*, *Günderød*, *Ubberød* og *Asminderød* af *Asmund*), men ogsaa andre Led kendes: *Esperød* i *Espergærde*, *Skovrød*, *Bregnerød*, *Brederød*. Navnene tilhører formodentlig tidlig Middelalder.

I Tiden omkring Aar 1200 var de fleste Landsbyer allerede bygget i Danmark, og der blev siden næppe bygget ret mange nye før Landboreformernes Gennemførelse. Det kunde vel hænde, at en eller anden driftig Herremand eller Storbonde lod en Skov eller et Krat rydde og bebygge, eller at en Eng-

have, en Ore (hegnet Græsgang) eller Hegnet (hegnet Skov) blev til en Landsby, en Enkeltgaard eller en Hovedgaard. Men i det store og hele var Grundstammen i Danmarks Bebyggelse lagt i Valdemar Sejrs Tid for mange Aarhundreder frem i Tiden. Vi kan f. Eks. se det i Falsterlisten i Kong Valdemars Jordebog, der er næsten en hel Matrikel over Falster. Her er der ikke kommet mange nye Ejerlav til ved Matrikelen af 1688, men Byernes Antal og Sogdenes Grænser er ret uforandret.

Derimod blev der sikkert bygget mange enkelte Gaarde ude i Ødemarkerne: Skovgaard, Lundgaard, Hedegaard, Kærgaard, Søgaard, Damgaard, Krosgaard, Holmgaard, Kjeldgaard, Abildgaard, Haugaard, Mosegaard, Aagaard, Bækgaard, Enggaard, Vadgaard, Brogaard, Mølgaard hører jo — især i Jylland — til de mest almindelige Navne. Men saa blev der naturligvis ikke mindst bygget mange Gaarde inde paa Bygaden, og her er Navne som Østergaard, Vestergaard, Søndergaard, Nørregaard, eller Overgaard, Nedergaard, Gammelgaard, Nygaard sikkert de mest almindelige.

Vi har nu gennemgaaet alle de vigtigste Navnetyper blandt Bostedsnavnene fra Urtiden til den ældre Middelalder. Naar man saaledes mønstrer de gængse Bostedsnavne paa en Egn, saa tegner der sig et Billede af Bebyggelsens Udvikling igennem et langt Tidsrum af Landets Historie. Her kan Stednavnene fortælle os meget, som ellers ingen andre Kilder beretter om fra den lange Tid, da vi ingen skriftlige Beretninger har om, hvad der er sket i vort Land.

I Ty er der 4,7 % Ing-Um-Navne, og Ing, Um, Sted, Lev udgør 8,8 %, By og Toft 5,5 %, Torp og Bøl 17,8 %. I Hardsyssel er der 5 % Ing-Um-Navne, Ing, Um, Sted, Lev udgør 7,2 %, By og Toft 6,5 %, Torp og Bøl 11,1 %. I Viborg Amt er der 10,6 % Ing og Um, Ing, Um, Sted, Lev udgør 13,4 %, By, Toft 3,6 %, Torp 25,8 %. I gl. Koldinghus Amt er der 5 % Ing og Um, Ing, Um, Sted, Lev udgør 12,8 %, By, Toft 5,9 %, Torp 21,8 %.

I enkelte Herreder kan Ing-Um-Procenten naa endnu højere, f. Eks. i Sønderlyng Herred 26,6 %, i Tyrsting Herred 20 %. Her har der altsaa allerede fra gammel Tid været tæt bebygget. I saadanne Herreder ligger Torp-Procenten gerne lavt. Da Torp-Tiden kom, var der ikke saa meget overflødig Jord at tage af som i de Herreder, der først blev bebygget kraftigt i yngre Tid. I Rinds Herred var Torp-Procenten f. Eks. 49,4, men Ing-Um-Procenten kun 5,6. I Sønderlyng Herred var Torp-Procenten kun 11,1. I Tyrsting Herred var Torp-Procenten dog 26,7. Ogsaa i Herreder som Brusk og Anst var Torp-Procenten høj: 28,1 og 35,8, svarende til en meget lav Ing-Um-Procent: 2,2 og 3.

Bostedsnavnene kan deles i to store Hovedgrupper, en der har Navn af

Naturforhold, som vi kan kalde *Naturnavne*, og en der minder om selve Bebyggelsen og Opdyrkningen, om Menneskers Virke af forskellig Art, som vi kan kalde *Kulturnavne* eller *Bygdenavne*. Til de første hører Navne som Næs, Lund, Espe, Hals, Hammer, Grønbæk, Lyngsø, Sødal, Aakjær, Krageholm, Bjerregrav, Egenæs, Klarskov, Strandved, Kragelund, Bøgeholt, Egeris, Katmose. Til de sidste, foruden de Navnetyper vi allerede har nævnt, som Jelling, Brøndum, Hagested, Stenløse, Sejerslev, Kærby, Saltofte, Brandsmark, Ulborg, Mammen, Bagsværd, Odder, Maarslet, Tyregod, Salten, Svendstrup, Hillerød, Asserbo, Terkelsbøl, Hedegaard, Kirkebol, tillige Navne som Hesselager, Abildhave, Færgested, Rødebro, Havreland.

Dersom man statistisk udregner, hvor mange Procent af Bostedsnavnene der hører til *Naturnavnene*, faar man ret karakteristiske Forskelle frem imellem de forskellige Egne. I det gammelt opdyrkede, tæt bebyggede Salling er der kun 26 % *Naturnavne*, i Sønderlyng Herred 27 %, i Ty 28 %, men i Ginding Herred er der 53 %, i Hammerum Herred 55 %, i Nørvang Herred 52 %, og i Ringkøbing Amt som Helhed 40 % *Naturnavne*. Dette synes at tyde paa, at *Naturnavnene*s Mængde staar i omvendt Forhold til Opdyrknings Omfang.

En særlig Interesse har det at se paa de Navne, der rummer Minder om Skov. Naar man medtager baade de egentlige Skovnavne med Endelsen -skov, -ved, -lund, -ris, -holt o. lign., og tillige de Navne, der har Skov-Ord i Forleddet: Skovgaard, Lundum, Holtum, Risum o. lign., saa faar man igennem Procenten af disse *Skov-Navne* et Indtryk af hvor meget Skov der er ryddet i Egnen for at skaffe Plads til Bosteder. Her kan man ofte møde Overraskelser i Jylland, idet Egne, som nu kun rummer forkrøblede Krat og Smaaskove, viser sig at have været meget skovrige i tidligere Tid. Medens Skovnavne-Procenten i Ty kun er 3,2, i Hardsyssel 9,7, saa er den i Hammerum Herred 21,9 og i Ginding Herred 24,4. I Viborg Amt er Skovnavneprocenten 11,1, højest i Lysgaard Herred 16,7 og Hids Herred 17,8; men i Vrads Herred er den 20,8, i Tyrsting Herred 20, i Anst Herred 20,9 og i Nørvang Herred 36,3. Derimod kan den være meget lav i udprægede Skov-Herreder som f. Eks. Elbo 5,4, Brusk 10,9, Gern 10,8. Det maa jo sikkert være, fordi Skovene staar paa Roden endnu og ikke er blevet ryddet for at skaffe Plads til nye Bosteder.

Endnu bedre ser man dog Forholdet imellem Kultur og Natur, naar man undersøger *Marknavnene* paa Bostedernes Vange. Her finder man endnu flere Spor af forsvundne Skove, og man ser, at ogsaa Heden har været langt mere udbredt i ældre Tid, selv i Østjylland, end i Nutiden.

Paa samme Maade som Bostedsnavnenes geografiske Udbredelse ud over Herredet tegner Bebyggelsens Udvikling, viser hvilke Dele af Herredet der hø-

rer til det ældste Bygdeomraade og hvilke Dele, der er ryddet Skovland og Ødemark, paa samme Maade kan ogsaa en nøjere Undersøgelse af Marknavnene paa Byens Dyrkningsomraade tegne et levende Billede af Opdyrkningsgradvise Fremadskriden i Bysamfundet.

I det hele taget er det en Selvfølge, at Marknavnene ofte kan rumme Minder om ældre Bebyggelses- eller Ejendomsforhold, ældre Natur- og Kulturforhold, der kan være oplysende for Forstaaelsen af Byens Tilblivelse og Udvikling. Man kan faa Vink om, hvor de gamle Veje og Vadesteder gik, man kan finde Spor af forsvundne Borge og Stormandssæder, Tingsteder og Rettersteder, hedenske Kilder og Helligdomme.

Af særlig Interesse er de Spor af den gamle hedenske *Gudsdyrkelse*, som findes i Stednavnene. Det er velkendt, at mange Bynavne rummer Minder om Hedenskabet: Viborg af ældre Vibjerg »Tempelbjerget«, Odense af Odins Vi, Gudum af Gud-Heim og Vium af Vi-Heim; Næraa, Nærum af Njardar-Høg og Njardar-Heim, Guden Njords Høj og Heim; Frølund og Torslund, Torrild og Onsild (Vonsild) af Tor-Hille og Odins-Hille, hvor Hille vistnok betyder en Tømmerbygning, et tømret Vi for Tor og Odin. Kommer man ned til Marknavnene vrimler det ligefrem af gamle Kulturnavne, og det er ret forstaaeligt. Det var efter hedensk Tankegang ligesaa nødvendigt at ofre en Galt til Frøy for at faa god Trivsel for Kvæg og Korn, som det nu er for den moderne Bonde at give sin Mark Salpeter og Kali. Og hvad var da naturligere end at kalde den Bakke eller Høj, som man Aar efter Aar steg op paa for at ofre til Frøy for Frøshøj eller Galtebjerg?

Langt den største Del af de hedenske Navneled er knyttet til Bjerge og Høje (52 %), Navne som Gudbjerg, Vibjerg, Solbjerg, Helligbjerg, Torsbjerg, Gudshøj, Vihøj, Solhøj, Torshøj, Onshøj.

Den næststørste Gruppe af Navne med hedenske Forled udgøres af Moser og Kær. Medens man paa Højen rejste hedenske Altre af opstablede Sten, en enkelt stor Offersten eller Stolper af Træ, saa sænkede man paa disse Steder Ofrene ned i Mosen. I vore Dage fremdrager Arkæologerne ikke sjældent dette Offergods igen, og flere Stenaltre, sommetider med Gudebilleder af Træ, er ogsaa fremgravet.

Paa den grønne Eng holdt vore hedenske Forfædre deres Fester, med Gudeoptog og hellige Danse og Skuespil. Paa den ensomme ubeboede Holm med Kratskov og Lunde, hvor Mennesker kun sjældent færdedes, kunde man føle sig Naturens og Vækstens vældige Guddomme nærmere end inde ved Byen.

Ogsaa Søer, Bække og Kilder drog vore Forfædre til sig ved deres blinke og læskende Vande. Helligkilde og Hellesø, Helligvand og Helledam er Navne, der findes ud over Landet, men ogsaa Odinsbæk (Vonsbæk) og Torsbæk, Vibæk og Helligbæk kendes.

Fra Romantikens store Digtere er vi vant til at høre om »hedenske Offerlunde« med »blodige Offersten«. Af dem er der ganske vist ikke saa faa udover Danmark, men Høje, Moser, Holme, Søer og Bække er afgjort i Overtal. Romantik er jo eet, Statistik noget andet.

Indenfor de beboede og dyrkede Steders Omraade indtager, blandt Stednavnene med Minder om Gudsdyrkelse, Tofter, Vang og Agre den største Plads. Sjældnere er det vel her selve Stedet for Gudsdyrkelsen, skønt ogsaa det kan tænkes nu og da. Snarere er det Tofter og Agre, som er henlagt til Gudens, det vil sige hans Præsters, Underhold. Det er med andre Ord de hedenske Præstegaardsjorder, mens de førnævnte Steder var de hedenske Kirker. Ofte er de hedenske Kultsteder og Helligjorder sikkert gaaet i Arv til Goderne kristne Efterfølgere.

Ligesom vi har Byer, der hedder Kirkeby, og ligesom vi kalder den Gaard, der ligger ved Kirken eller tilhører Kirken, f. Eks. Præstens Anneksgaard, for Kirkegaard, saaledes har vi ogsaa enkelte Byer, der har faaet Navn af hedenske Helligdomme: Viby, Vium, Harreby, Hovby af de gamle Ord for hedenske Kultursteder Vi, Harg og Hov.

Der er endnu en vigtig Gruppe af Stednavne, som fortrinsvis har Dragning mod Høje og Bjerge, nemlig de Navne, der rummer Minder om Fortidens *Tingsteder*. Mod Tinghøjen stævner alle Fortidens Hjulspor i Herredet. Tinghøjen og dens dystre Følgesvend Galgebakken hører nødvendigvis med i det Billede af Fortidens Kulturliv, som Stednavnene opruller for os. Galgebakken med dinglende Misdædere og Skalke, Stejlehøjen, hvor de arme Forbrydere »klædte Stejle og Hjul«, og hvor deres uhyggelige Hoveder grinede fra Stagen til Skræk og Advarsel for ligesindede, Rakkertoft og Bøddelkrog — alle disse Navne taler deres uhyggelige Sprog om Fortidens barske Retspleje. Ofte træder i Stedet for Galgehøj Navne som Ravnehøj, Ravnebjerg, Ravnepold, og Grunden til denne sorte, flaksende Ulykkesfugls Tilsykomst her i Tinghøjens Nærhed er uden al Tvivl, at her var Retterstedet, der lokkede den til sig ved sine stinkende Aadsler. Muligt er det, at Ravnene ligefrem var her i lovligt Ærinde, fordi den ansaas for hellig. Vi veed jo, at Ravnene var Følgesvend for Odin som Døds gud, som Hangatyr, »de hængtes Gud«, som et af hans mange Tilnavne lød.

Undertiden kan man tvivle om, hvorvidt de Galgehøje og Ravnebjerge vi finder, er knyttet til Tingsteder eller om de maaske minder om den grumme Tid, da vore Forfædre dræbte og ofrede levende Væsener — ogsaa Mennesker — til Guderne. Straf og Offer var kædet nøje sammen i hine Tider. Man ofrede Misdæderen til Guderne for at det kunde formilde dem og kunde være en Bod for den Krænkelser af den guddommelige Ret og Fred, der var sket ved Forbryderens Ugerning. Derfor laa Tingsted og Offersted nær ved hver-

andre. Retspleje og Gudsdyrkelse foregik meget ofte paa de samme Steder, derom vidner de mange Sammenfald af Tingsteder og hedenske Helligdomme i vore Stednavne. Ofte finder vi i den hedenske Oldtid Ting og Gudehov nær ved Kongsgaard og Høvdingsæde. Dommer, Offerpræst og Høvding var tit og ofte een og samme Mand, og Kongen selv var ogsaa Landets Ypperstepræst, der ved sine Ofringer skulde skaffe Landet »god Aaring«, Trivsel og Næring for Folk og Fæ, for Korn og Kvæg.

Et af de haandgribeligste Beviser paa dette Naboskab mellem Tingsted, Galge og Helligdom har vi ved *Møgeltønder*. Nær ved den gamle Kongsgaard laa et Tingsted for Møgeltønder Birk og ved Gallehus stod Galgen. Men netop her var det jo man gjorde det berømteste Oldfund i Danmark, Guldhornene, med den knappe Indskrift, uden al Tvivl hedenske Offerhorn.

Ellers er Stednavneforskeren kun nu og da saa heldig at faa sine Gisninger bekræftet ved haandgribelige Oldfund paa Stedet. Ved *Hjortspringkobbøl* i Svenstrup Sogn paa Als, men nær ved Egen Sogn, en By med den gamle Ing-Endelse: Eking, blev der gjort et stort Fund af Vaaben og Krigsudstyr, nedlagt i en Baad. Dette meget sjældne og interessante Fund stammer fra den ældste Jernalder. I Omegnen ligger Galgebakke og Galager, Tingholm, Tinghøj og Tingkobbøl. Tollesbjerg og Tollesmaj minder sandsynligvis om den hedenske Herredshøvding og Herredspræst Thulen, hvis Navn forekommer ved over 100 Stednavne, hvoraf over de tre Fjerdedele findes i Nærheden af Tingsteder. Thulen, hvis Navn kendes fra Runestenen ved Snoldelev, der melder om Gunvald Roalds Søn, Thulen paa Salhøje (Salløv), og som oprindeligt var rejst nær ved Blodhøj (Blotehøj, Offerhøj), og nær ved Herredstingbyen Tune i Tune Herred, var sikkert Gode og Lovsigemand i Herredet. Ikke langt fra Tinghøjen paa Als forekommer i Jarlsbjerg Navnet paa en anden af Oldtidens Embedsmænd, Jarlen, der sandsynligvis var Forstander for Syslet som Thulen var det i Herredet. Thorsmai og Thorsmose, Tisbjerg og Gudshøj minder sikkert om Dyrkelse af Tor og Tir i Nabolaget. Nær ved Gudshøj ligger Løghøj. Vi finder ofte Navne som Løvhøj, Lyvbjerg, Løverbakke, Løghøj, Løgpold, Løvnbjerg. Af 38 Stednavne af denne Art ligger de 18 ved Tingsted, 8 ved Galge, 5 ved Thulshøje, og da der i Norge kendes et Navneled *Lygi, Liug*, hvis Betydning er »fredhelligt Sted, Tingsted«, saa er det samme vist nok Tilfældet her i Landet. Et andet Løghøj fandtes ved Sottrup i Sundeved, ikke fjernt fra *Nydam Mose*, hvor der er fremdraget et Offerfund i et Skib, ligesom her ved Hjortspringkobbøl Mose. Her ligger Tinggaden og Galgeløkken, Hovbjerg, Hovmærket, Vimose og Aalkjær i Nærheden, og tillige Lyshøj. Ogsaa i Egnen ved Hjortspringkobbøl forekommer Aalum, Hovtoft, Lysmose, Lysmosebjerg og Lysager. Aal var sikkert i en ældre Periode af Hedenskabet Navn for et hedensk Tempel, og Navne som Lyshøj og Skinbjerg synes ofte

at have Forbindelse med gammel Lysdyrkelse ligesom Solhøj og Solbjerg. De hellige Vogne fra *Dejbjerg* (Dødbjerg) fandtes lige ved Vognbjerg og med et Skinbjerg til Nabo. Man agede Guden eller hans Billede rundt paa en hellig Vogn for at signe Agrene, ligesom man i katolsk Tid bar Krucifikset rundt paa Agrene ved den saakaldte Korsbyrd.

Ved *Vejeby* i Ferslev Sogn i Horns Herred fremdrog man af en Mose et hedensk Gudebillede af Træ. Ned mod Mosen strækker sig Søbjergs Aas, hvor Præsten fra gammel Tid har et Stykke hellig Kirkejord paa 7 sammenhængende Agre, og tæt ved Mosen laa Løvhøj og Vihøj, og i Ferslev laa Lysehøj, Helligtorn, Kildestykkerne og Hovmandsbrinken.

Solhøj, Solbjerg og Solsø er lige saa almindelige Stednavne som Skinbjerg, Skinnerhøj, Lysbjerg, Lyshøj, Himmelbjerg og Himmelkold. Undertiden kaldte man Solen, ikke ved sit eget Navn, men ved forskellige Symboler, Ring eller Hjul. Ringbjerg, Ringhøj, Hjulhøj og Hjulsø er heller ikke ualmindelige Stednavne. Et af de mest ejendommelige hedenske Fund er den lille Solvogn fra *Trundholm Mose* i Ods Herred, en lille Vogn med fire Hjul bærende en forgyldt Solskive og forspændt med en Hest. Denne Mose ligger ved Hjulhøj i Hjulhøjs Vang. Maaske har Højen baaret en Sten med et indridset Solhjul.

Til Præsten i Vrove i Fjends Herred hørte dels en Bygafgift af nogle Agre paa Alsbjerg (af Aal, *alhs*, Tempel) nær ved en meget besøgt Helligkilde, dels noget Engjord ved Tungelbjerg (af tungl, Himmellys). Alsbjerg ligger ved den eneste Ing-By centralt i Fjends Herred: *Børsting*.

I *Broddenbjerg Mose* i Asmild Sogn Øst for Viborg Nørresø er der gjort et lignende Fund af et hedensk Alter med et Gudebillede af Træ som ved Ferslev i Horns Herred. Her findes Aalshøj, Ravnshøj, Kjeldhøj og Maalbjerg (Maalhøj og Maalbjerg betyder Tinghøj og Tingbakke) og Særjorder til Provsten, Provste-Blok, strækker sig lige ned til den Vig af Mosen, hvor Fundet blev gjort. Der synes at have været en Helligdom og et Tingsted herovre paa den østre Side af Viborg Sø langt tidligere end Helligdommen og Tinget ved Vibjerg, det senere Viborg. Den Tid, da Templet kaldtes Aal og Ting hed Maal, ligger nemlig ikke i Hedenskabets sidste Periode.

Der kan ingen Tvivl være om, at et nøjere Studium af Landsbyernes Marknavne vil bringe interessante Minder for Dagen om ældre Bebyggelses- og Ejendomsforhold, om ældre Natur- og Kulturforhold, der kan være oplysende for Forstaaelsen af Byens Tilblivelse og Udvikling. Men til Klarlægelse af Landsbyens Alder og Udviklingshistorie er dens Navn kun eet Hjælpemiddel, der højest kan bestemme det senest mulige Tidsrum for Byens Opstaaen, uden at man derfor kan være vis paa, at selve Byen ikke kan have en langt ældre Oprindelse end sit nuværende Navn. Man maa vist nok regne med, at flere af vore Landsbyer kan have bestaaet igennem længere Tidsrum under skiftende Navne.

Sikrere Grund at bygge paa giver naturligvis ikke blot arkæologiske Undersøgelser, Fremdragelse af Oldfund og ældre Bopladser, men ogsaa en Undersøgelse af Byens indre Struktur. Forholdet imellem Storgaard og Bondeby, imellem Storgaarden, Byen og deres Kirke eller imellem Storgaard og Vandmølle, Borg og Vad, er sikkert al Opmærksomhed værd, og herhen hørende Problemer begynder lidt efter lidt at melde sig i Undersøgelsen, uden dog endnu at have fundet deres Løsning. Ikke blot Stednavneforskningen, men i høj Grad ogsaa Bebyggelsehistorien er endnu temmelig unge Videnskaber, hvis Metoder og Resultater er i Støbeskeen.

Ikke faa af vore Landsbyer synes saaledes at kunne føres tilbage til det simple Skema: En Række af Bondegaarde med underliggende Huse eller Gaardsæder, med en enkelt stor Gaard iblandt, og undertiden et Stormandsæde ude paa Marken, siden udviklet til en Hovedgaard, medens den store Gaard i Byen var dens Avlsgaard eller Ladegaard, i ældre Tid ofte en Brydegaard. Af Storgaarden kunde blive mindre Gaarde, en hel By, af Gaardsæderne kunde blive Gaarde, og disse Gaarde kunde senere atter sammenlægges til een stor Hovedgaard. Undertiden har Storgaarden draget Kirken til sig, saaledes at denne ligger uden for Byen (Tjele; Borris, Smollerup og Ørum i Fjends Herred; Sæby i Løve Herred; Sønder Næraa paa Fyn). Til andre Tider er der ved Storgaarden bygget baade Vandmølle og Kirke uden for Byen, men Storgaarden selv er senere forsvundet, idet dog dens Navn, dens Ornum eller Marknavne som Borrevang, Borrehave el. lign. minder om dens Tilværelse, skønt nu kun Møllen og Kirken er tilbage (Gudum ved Slagelse). Undertiden er Storgaarden forsvundet før Kirkernes Tid, og kun Møllen og et Navn som Gammelborg (Trevad i Fjends Herred) minder om dens Sted, eller det, at Møllen bærer Navne med de gamle Endelser -sted og -lev (Rusted Mølle i Salling, Vingsted Mølle med et stort Oldfund fra Folkevandringstid, Højslev Mølle i Himmerland).

Ikke faa Hovedgaarde eller middelalderlige Selvejrgaarde uden for Fællesskabet (Enestegaarde) har endnu i det 17. Aarhundrede bevaret Tilknytningen til en enkelt Bondegaard i Byen, der f. Eks. siges at ligge »under Gaardens Taxt« eller paa »Gaardens Enemærke«, og som muligvis er Storgaardens Modergaard eller dens oprindelige Avlsgaard i Byen.

Af den foregaaende Behandling af Byerne paa -sted, -tofte, -by og -torp fremgaar det jo ogsaa, hvor hyppigt Storgaarden eller dens Brydegaard har udviklet sig til en By; men i Tiden før Vikingetid maa formodentlig Byen være den oprindelige, Storgaarden den senere Bebyggelse, idet en Stormandsklasses Opstaaen og Underhold sandsynligvis kræver Tilstedeværelsen af menige Bønder, baade fri og ufri, og af deres Gaarde og Byer.

Undertiden faar vi Støtte for disse Formodninger om en social Forskel i

Fortidens Landbohistorie, ikke blot som den berettes af Stednavnene, men ogsaa som den berettes paa vore Runestene, der maa antages rejst af og til Minde om en Stormandsklasse af Goder, Thuler og Hirdmænd (Thegner og Dreng). I *Skamby* paa Fyn, Herredsbyen i Skam Herred, fandtes et Ornum med sin Ornumgaard, og Øst for Byen ligger et Salskær, nær ved den Runesten, Glavendrup-Stenen, der er rejst over »Alle den gustne, Viernes Gode, hæderværdig Thegn«, som maa antages at have været Skam Herreds Gode og Lovsigemand. Her er altsaa ogsaa en Sal i Nærheden ligesom ved Snoldelev, hvor Tune Herreds Thul sad »paa Salhøje« (Salløv). I *Saltofte* og *Torø* findes en Gode-Mose, i *Lille Salby* et Godebjerg. Nær ved *Ars Herreds Tingsted* mellem Uby og Frankerup findes Voldstedet Børren (Borgen) og Tulbjerg. Ved Herredsbyen *Lyng* laa Store Toelbjerg eller Tolebjerg Aas, og nær ved Bastrup Sø, hvor der endnu er Ruiner af et middelalderligt Slot, findes et Ornum og Navnet Salevad.

En Gennemgang af vore Marknavne vil sikkert bringe mange Thuler og Goder og deres »Sale« og Borge for Dagen. Netop det, at disse gamle Forløbere for senere Tidens Borge og Hovedgaarde, Befæstninger, Kultsteder og Tingsteder endnu mindes i Marknavnene paa de gamle Bebyggelsers Enemærker, maa nødvendigvis give et stærkt Indtryk af den herskende Konservatisme i Navngivning og Markordning, en trofast Holden det gamle i Hævd, der lover godt Udbytte for Forskeren, ogsaa med Hensyn til vore Landsbyers Historie i Oldtiden, saafremt hele dette store og hidtil ganske utilstrækkeligt udnyttede Stof inddrages i Undersøgelsen.

Den danske Bebyggelseshistorie fra Jernalderen nedefter er som sagt endnu kun i sin Vorden, og hvis den skal kunne naa til sandsynlige Resultater, vil den utvivlsomt komme til at bygge baade paa arkæologisk, stednavnehistorisk, topografisk-geografisk og almindeligt økonomisk-historisk Kildestof. Alene ud fra en Sammenfatning af disse forskellige Kilders Vidnesbyrd vil Landsbyernes Opstaaen og senere gradvise Udvikling gennem Tiderne kunne klarlægges. Stednavnene giver hertil deres særlige Bidrag, med Oplysninger om det gamle danske Bondeland og Bondesprog, som ikke ellers lader sig fremdrage, og dette giver dem deres særlige historiske Værdi.

DET GAMLE LANDSBYSAMFUND

Af August F. Schmidt.

Alle vore Landsbyer er i deres ældste Oprindelse *Terrænbyer*, idet deres Byggeplan helt var afhængig af de topografiske Forhold. Op igennem Middelalderen udvikler de gamle Landsbyer sig gradvis, Gaard blev lagt til Gaard, Vang til Vang, saaledes at en Rekonstruktion af de ældgamle Forhold meget vel lader sig udføre ved et taalmodigt Studium af de senere.

I Oldtiden og den ældre Middelalder har den herskende Driftsform været det saakaldte *Alsædebrug*, hvor kun et forholdsvis ringe Stykke Jord var under Plov, men det tilsaaedes hvert Aar uden Ophør. En saadan Driftsmaade maatte føre til Udpining af Jorden, saa at den under ugunstige Forhold næppe gav Saasæden igen.

Senere kom *Trevangsbruget* her til Landet. Denne Dyrkningsform fandtes alt i Vikingetiden i England, og den kan være lige saa gammel her i Danmark. Den blev den nogenlunde herskende Driftsform paa Øerne, i Skaane og i Dele af Østjylland. Marken deltes nu i tre *Vange*, der blev benyttet i et treaarigt Sædskifte, det første Aar Byg, det andet Rug, det tredje Aar hvilte Marken. Havre saaede man i den daarlige Del af Jorden, eller hvor man ikke kunde overkomme at saa Byg eller Rug. Ved *Trevangsbruget* fik Jorden Hvile hvert tredje Aar, og man naaede gennem det et større Udbytte end tidligere.

Bymarkens tre Vange var skilt fra hverandre med Hegn, saa Kvæget det Aar, en Vang laa hen som Fælle, kunde gaa uhindret over den hele Vang. Hinsides den dyrkede Bymark laa de udstrakte *Overdrev*, der ligeledes benyttedes til Afgræsning. Landsbyens Kreaturer blev passede i Løsdrift, naar de Sommer og Efteraar bjergede Føden paa Vang og Overdrev. En Byhyrde, som Bymændene underholdt i Fællesskab, havde den ikke uvigtige Opgave at vogte Kvæget og passe paa, at det ikke gjorde Skade i Kornet. Var Hyrden gift, kunde det hælde sig, at hans Hus laa ved Byens Led, som hans Kone og Børn havde til Pligt at passe. Det skulde lukkes op og i for vejfarende. Om Natten skulde Ledtene være godt lukkede, da Kreaturer, Heste, Svin, Smaa-kræ o. s. v. i Sommertiden meget ofte overnattede paa Bypladsen mellem Gaarde og Huse.

Landsbysamfundene maatte, selv om de aldrig var saa smaa og primitive, have Regler at rette sig efter, da det modsatte vilde foraarsage Ufred og Slagsmaal alt for ofte. Saadanne Regler og Aftaler udformedes i Aarhundredernes Løb, saa de efterhaanden blev ret udviklede og kom til at gælde en hel Del forskellige Forhold Landsbymændene imellem. Hos skriftløse Folk har de Overenskomster og Vedtægter, man ad Erfaringens Vej havde faaet udformet, og som man i et Bysamlag fandt det hensigtsmæssigt at følge, holdt sig levende gennem mundtlig Overlevering, og med Tiden har de vundet Hævd som *Sædvane*, som Love, man havde at rette sig efter. Saadanne Love blev snart betragtede som retsgyldige, selv om de ikke var nedskrevne. En Ret, der saaledes bygger paa gammel Sædvane (*Sædvaneret*), er Forudsætningen for al senere skriftligt udformet Retspraksis.

Da der ikke synes at have været Jordfællesskab i Oldtiden, har det ikke været dette, der har givet Aarsag til de ældste sædvaneretlige Regler i Landsbyerne. Det er langt senere, Jordfællesskabet kommer til at præge Sædvaneretten. *Bolskiftet* (muligvis o. 1000 e. Chr. F.), der forudsætter et Fællesskab, er ældre end vore ældste skriftlige Kilder, og da vi senere fik Landsbylove nedskrevne (o. 1550 og fremefter), indeholder disse tit mange Bestemmelser om Jordfællesskab, hvilket maa tages som Vidnesbyrd om en ikke helt ung Udformning af Bondebyernes Sædvaneret, der ikke i gammel Tid behøver at have indeholdt udviklede Bestemmelser om et *organiseret Landsbystyre*. Saaledes henviser den saakaldte Fyns Vedtægt 1492, § 16, ikke bestemt til et saadant, men anerkender dog Landsbyernes Ret til at have deres egen Lovgivning og giver dem endvidere Tilladelse til at ordne visse Forhold ved Flertalsbeslutninger og til selv at haandhæve de vedtagne Bestemmelser. Oplysninger om Landsbystyret faar man først i *Landsbylovene* — Vider og Vedtægter —, hvori det omtales. Meget tyder paa, at Gildevæsenet, der ogsaa fandtes paa Landet, har fremmet Udviklingen af det. Det fungerede paa samme Maade, hvad enten Bymændene var Selvejere eller Fæstere.

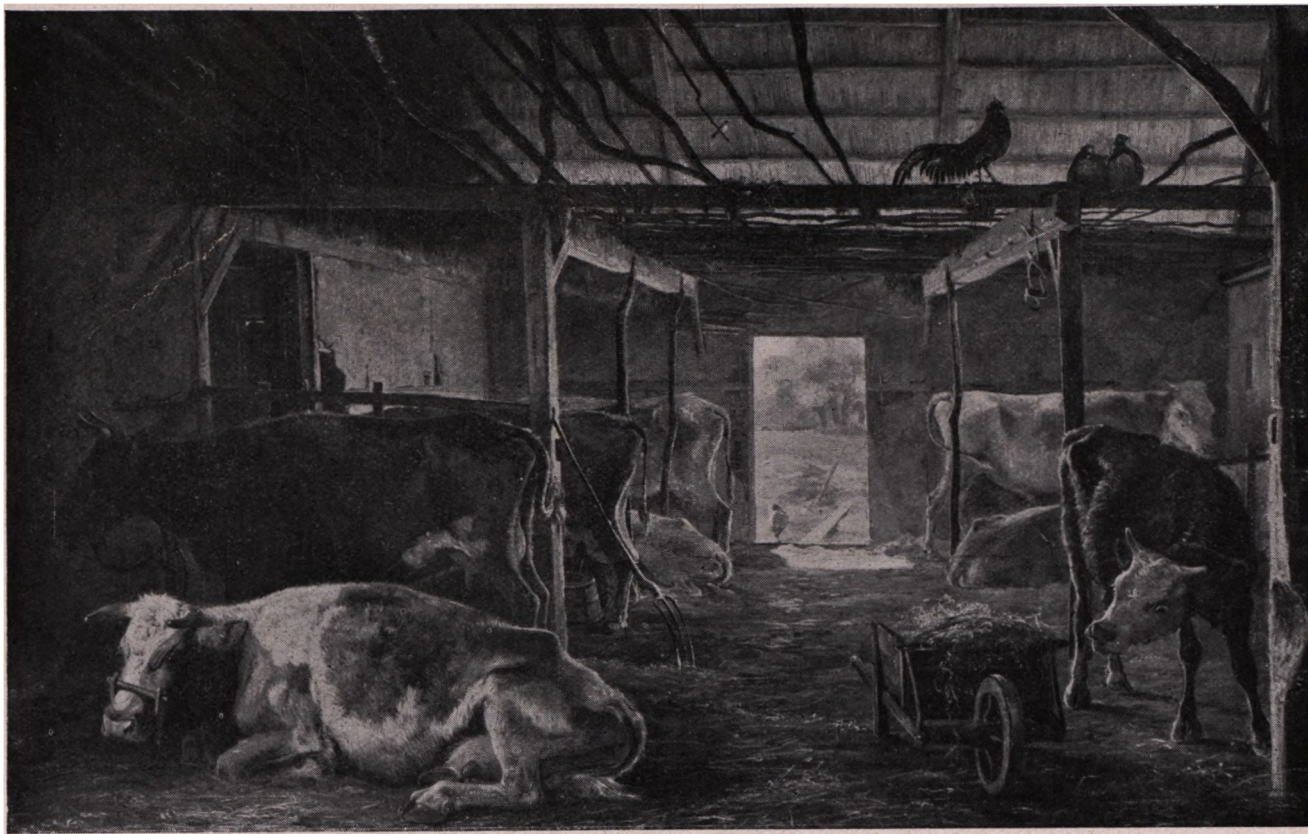
Det ovenfor nævnte *Jordfællesskab* mellem Landsbyens Bønder betød ikke, at Markerne var Fælleseje, men at Mændene skulde dyrke dem i Fællesskab. *Landsbyfællesskabet* var altsaa et *Arbejdsfællesskab*.

Gaardmændene havde i hver af Byens Vange hver sin Lod. Da enhver skulde have Del i baade den daarlige og den gode Jord, var det nødvendigt at opdele Agrene i lige saa mange Strimler, som der var Gaarde i Byen. Paa denne Maade kunde en Bonde have sin Jord liggende paa mange og vidt adskilte Steder paa Landsbymarken. De mange Jordstykker maatte kun pløjes,

harves, tilsaaes og høstes i Fællig med alle Bymænd, stundom var der endog Fællesskab mellem flere Byer.

Fællesdyrkningen har sikkert oprindelig været en nyttig Indretning. Bønderne støttede hverandre og kontrollerede hverandre, og det var jo billigt at holde f. Eks. en fælles Bymed. Men det var en Samfundsform, der gjorde det næsten umuligt at komme af Stedet. Alles Enighed var nødvendig for blot at faa det mindste Arbejde i Marken udført. Denne Enighed kunde undertiden være vanskelig at opnaa, hvorfor der har været afholdt stormende Forhandlinger paa Byens Stævneplads. Her var det saa god Hjælp at have en Bylov at rette sig efter. Hvad der stod i den om Arbejders Begyndelse eller Afslutning o. s. fr. kunde ingen Bymand gaa imod. Det er da let nok at forstaa, at Landsbyvedtægterne netop har et stort Antal Paragraffer vedrørende Markarbejdet. Saaledes maatte i *Rostrup* (Himmerland) i 1738 ingen begynde enten at saa, høste eller indage af nogen Slags Korn, inden de fleste af Gaardene vedtog det; ejheller maatte nogen indlade noget Kreatur i Vangene førend samtlige Grander derom var enige. Gjorde nogen Bymand herimod, skulde han bøde 1 Mark dansk og desuden betale den Skade, som Kreaturet havde forvoldt. — I *Kippinge Vedtægt* (Falster) fra 1757 bestemmes, at Kornet skal mejes udi rette Tid og ikke førend det er modent. Det skal først synes af Ridefogeden, Talsmanden (o: Oldermænden) samt to Mænd til, valgt paa Bystævne, om det er forsvarligt at høste eller ej, og før maa ingen høste af sit Korn. Og saafremt nogen Bonde understaar sig i at afmeje Kornet grønt eller slaa Ærterne grønne, da har Talsmanden at angive for Sognefogeden og fire udvalgte Tilsynsmænd, hvad her er sket. Disse skal saa ufortøvet anmelde Sagen for Regimentsskriveren og Amtmanden, der saa skal straffe de Folk, der har været ulydige mod Byens almindelige Bestemmelser og Vedtægter. — *Østrup* paa Fyn har i sin Vide og Vedtægt fra 1693 den Bestemmelse, at ingen maa handle imod, naar Oldermænden bliver enig med Naboerne (Bymændene) om at ville have Bymarken i Fred, saa der i denne kan saas Byg, Havre eller Blandkorn. Den samme Bestemmelse skal ogsaa gælde vedrørende Rugsæden.

Inden for Diger og Byled krøb de lavlængede Gaarde sammen. Her levede Landsbyalmuen sit eget stilfærdige og afsondrede Liv; der kunde jo tit være langt til Nabobyen. Imellem Landsbyerne var der i Fællesskabets Tid ganske ubeboet, hvilket gav *Landskabet* et Præg, som vi ikke kender nu, da man ikke i beboede Egne træffer den Uberørthed, som særtegnede det gamle Bondeland. I dette var de levende Hegn færre, men der var langt flere Gærder og Led; Skovene var flere og større, de dyrkede Marker mindre, jævnlige gennemskaarne af Skov-Réne og Sten-Réne, ofte isprængte med større Træer eller smaa Kratskove. Heder og Moser var langt større, og Lavninger og Kær gemte paa mere Vand; kun deres Overflod gled bort gennem Smaabække. Vejene snoede

J. Th. Lundbye (1818—1848): Kostald.
(Statens Museum for Kunst).

sig omkring mellem Moser og Bakker, som om de søgte efter de hver for sig liggende Landsbyer, der i deres plastiske Hele stod saa godt til det danske Landskab.

Enhver Landsby blev ledet af en efter Tur fungerende *Oldermand*, der er den centrale Skikkelse i Byens Samfundsorganisation. Han omtales ikke i vore middelalderlige Landskabslove, hvilket viser, at han ikke — i den Forstand, som vi kender ham gennem senere Overlevering — i Landsbyerne er saa forfærdelig gammel som Byleder. Tidligere har Bymændene i Forening fattet Beslutninger om Landsbyens Forhold, og disse Mænd maa have udført en Funktion, der svarer til senere Tidens Gadestævne eller Grandestævne. Dog er Jydsk Lov (fra 1241) naaet til, at Granderne kan befuldmægtige *en enkelt* til paa alles Vegne at forfølge en Sag paa Tinge. Det var ogsaa paa Landskabslovenes Tid nødvendigt, at Beslutninger, der skulde binde alle, fattedes med Enstemmighed.

Man tør regne med, at Oldermænden oprindeligt har været en anset Mand i Byen. En Erinding herom findes maaske i *Ankær* Bylov ved Fredericia fra 1758. Heri bestemmes det, at »Videfogeden« skal vælges efter rigtig Omgang og være en *Helgaards Besidder*. Paa *Tunø* i Kattegat hedder det i Byloven af 1805, at Oldermænd »skal være alle dem, der ejer eller herefter ejendes vorder af seks Tønder Sædeland, naar de selv holder Dug og Disk, enten det er en Enke eller gifte Personer«. Enken skulde skaffe en Mand til at forrette Oldermændsarbejdet eller give 4 Mark til en af Byens Synsmænd for at forrette »det hende paalagte«. Denne Bestemmelse fra en sen Tid paa en lille Ø har uden Tvivl sit Forlæg i Vedtægter fra østjydske Landsbyer og giver sikkert et temmelig korrekt Indtryk af den sociale Stilling, en Oldermænd i det 18. Aarhundrede helst skulde have. Almindeligvis karakteriseres Oldermænden i Landsbylovene med Vendinger som den, man finder i *Øsløs* Grandevide 1736: Grandefogeden skal altid være »en trofast og god Dannemand«. I disse Ord er det væsentlige sagt om de Karaktertræk, man ønskede, han skulde være i Besiddelse af.

Fra den Tid, vi ved Besked om Oldermænden, gik Hvervet som Byens Leder *paa Skift* mellem Gaardene, den mest demokratiske Fremgangsmaade af alle. Bestillingen, der var Ombudspligt, gik medsols, solret om i Byen, d. v. s. følgende Solens Bevægelsesretning paa Himlen. Man begyndte hos den Bonde, der boede sydligst i Byen, og gik derefter fra Nabo til Nabo. *Sølskiftets Ordning* af Byens Gaarde har her spillet en afgørende Rolle. Hvervet skulde gaa ret om fra Nabo til Nabo, »fra Mand til Mand«, »fra Hus til Hus«, »efter Tur« eller »Gaardgang«. Adskillige Steder har man — i nyere Tid — nok skiftet Oldermænd efter Matrikelnumrenes Rækkefølge, der ogsaa hist og her kan have fulgt Solskiftets Ordning.

Smaa primitive agerdyrkende Samfund plejer at være udpræget demokratiske, saaledes som Forholdet ogsaa var i de gamle danske Landsbyer. Det demokratiske Landsbysamfund synes at være Verdens ældste Samfundsform, maa-
 ske ogsaa den mest sejlivede. Der er saaledes ingen Grund til at tvivle om, at vore Jernaldersbønder var konservative Demokrater, saaledes som fri Bønder plejer at være det. Vore Landsbylove giver os et intimt Billede af gammeldags folkestyrede Smaasamfund, der i sig selv indeholder Elementer af konservativ Demokrati-
 sme, som godt kan være Aartusinder gammel hos danske Bønder. Vider og Vedtægter belærer os ogsaa om de mange Regler og Indgreb i den personlige Frihed, som Fællesskabstidens Landsbybønder var nødt til at rette sig efter. Men for at god Lov og Orden kunde opretholdes i Bysamfundet var Bestemmelser og Vedtægter nødvendige som Rettesnor, den enkeltes Frihed var paa adskillige Omraader ret begrænset, men man har sikkert ikke betragtet Grandelovens Paragraffer som noget ubehageligt eller krænkende for den enkeltes Tilbøjeligheder. Bylovens Ordre var der nu engang, og dem maatte man se at rette sig efter, gjorde man ikke det, vankede der Bøde.

Den Mand i Byen, der skulde lede Bymændenes Forhandlinger og i de enkelte paakommende Tilfælde anvende Landsbylovens Bestemmelser og sørge for, at de kom til Udførelse, hvor og naar det var nødvendigt, var, som vi allerede ved det, Oldermændene. Han besad sit Hverv som Byens Ordfører *et Aar ad Gangen*. Dette aarlige Skifte er uden Tvivl indirekte et Laan fra Romerretten; det er næppe nogen germansk Skik. De romerske Embedsmænd valgtes for et Aar ad Gangen, medens i det gamle Norden Høvdinge, Aarmænd, Gode o. s. fr. valgtes for Livstid. Fra Købstadslovenes aarlige Skifte af Oldermænd har Landsbyerne sikkert laant denne demokratiske Skik. Som den ledende i Bymændenes Lav havde Oldermændens Ord særlig Vægt, hvad en Formands Ord jo altid har. Ganske vist var det raadende Princip for Styrelsen af Bylavet, som tidligere nævnt, af demokratisk Art, men dette forhindrede ikke, at en eller anden Form for et mildt Gammelmandsvælde stadig prægede Bystyret. Almuens Styre af Landsbyerne kom under fastere Form i 1492, da Kong Hans bestemte, at Landsbybefolkningen i Tvistigheder o. s. fr. skulde holde »Vide oc Vedertect«, og dette understregedes yderligere i Christian III's københavnske Reces af 1547, i Kolding-Recessen af 1588 og Danske Lov af 1683. Hver Landsby dannede ligesom en lille afsluttet Republik med et udpræget kommunalt Selvstyre. Hver Bymand (o: Gaardbruger, *ikke* Husmænd og Haandværkere) havde Sæde og Stemme i Byens Forsamling paa Stævnet, hvor *Stemme-
 flest* gjaldt. Hvad Bymændene var blevet enige om, kunde en eller to af Mændene ikke kuldkaste. En Mængde Forhold kunde føres frem til Afgørelse paa Bystævnet (Sager, som i vore Dage afgøres af Sogneraad, Forligs-

mægler o. s. v.), idet de af Staten givne Love ikke tog sig af Detailler i de smaa Landsbysamfund, de ordnede kun Samfundet i store Træk. Paa Bystævnet havde man saa de for Lokaliteten hævdvundne Love og Regler at gaa frem efter, naar der opkom Tvistespørgsmaal, eller hvis nogen ved Ulydighed og Halstarrighed skadede det stedlige almene Vel. Uenighederne mellem Landsbyens Folk afgjordes saa paa Bystævnet, der var Samfundets laveste Retsinstans. Selv om Majoriteten her var den afgørende, har Flertallet sikkert ikke altid været af rent numerisk Art. Hvad Oldermændene og hans Bisiddere (Stolsmænd) var enige om, skulde de nok faa gennemført, selv om en og anden mukkede. Lussinger og Haarrusk kunde godt have sin Indvirkning paa Kværunter og genstridige. Bymændene maatte ikke afbryde Oldermændens Tale eller bruge Skældsord og Ukvemsord over for ham, ligesom Oldermændene naturligvis heller ikke med Had eller Avind maatte tiltale sine Naboer. Han skulde med Skikkelighed søge sit eget og sine Naboers Gavn til Bedste i alle Maader.

Oldermændens vigtigste Rettighed og Myndighed var den, at han kunde *sammenkalde Bymændene* til Møde paa Bystævnet. Naar han havde kaldt, skulde Mændene møde, enten det passede dem eller ej. Myndighedsbeviset, som det var at kunne sammenkalde Mændene, sad ingen anden Bymand inde med. Det hører uden Tvivl til Oldermændens ældste Rettigheder saa vel som til hans Pligter.

Oprindelig har Sammenkaldning af Bymændene sikkert fundet Sted ved *mundtlig Tilsigelse* eller ved *Gaderaab*. Denne Form for Indvarsling til Stævne, der kan være et Oldtidsbrug, men ogsaa være fremstaaet i Nutiden, har man ikke i Almindelighed kunnet nøjes med. Man har fundet det hensigtsmæssigt at benytte Instrumenter, der som Sammenkaldningsvarske kunde give en spillende Lyd eller Klang. Paa dansk-skaansk Omraade er Sammenkaldningsinstrumenterne Klokke, Horn, Tromme samt en Budstikke af Træ eller Jern, der passerede fra Mand til Mand Bylavet rundt. I den nyere Tid blev *Hornet* det mest udbredte Instrument til Brug ved Sammenkaldning. I de store Landsbyer maatte Oldermændene gaa tudende eller blæsende i Hornet en Runde i Byen, i smaa Byer kunde han nøjes med at blæse uden for en Gaard eller paa Stævnepladsen. Naar Hornets Toner havde lydt, skulde Mændene skynde sig at komme til By- eller Grandestævne. Undertiden kunde de komme løbende med deres Meldmad i Haanden, for ikke at komme for sent til Stævnet. De mødte i deres brogede Dragter, Knæbukser af Vadmel eller Skind med Knapper af Sølv eller Tin under Knæet, langskødede Frakker eller Trøjer, ogsaa med Knapper af forskelligt Metal, eftersom Formuen var, Veste af Skind eller Uld og Hvergarn og med røde, strikkede Luer (Huer) eller Hatte paa Hovedet. De havde lange uldne, hvide eller farvede Strømper paa samt Træsko paa Fød-

derne. Tit maatte Karlene være til Stede sammen med Mændene for at give Forklaring om løsgaaende Kreaturer, ulukte Gærder o. l.

I Sønderjylland brugte man at sammenkalde Bymændene ved Hjælp af en Bystok eller Grandepind. Denne Skik har i nævnte Landsdel holdt sig forbausende længe, visse Steder til ind i dette Aarhundrede. Naar Stikken blev sendt ud fra Grandefogedens Gaard til nærmeste Nabo, skulde denne Nabo bringe Stikken videre til næste Grande og saaledes hele Byen rundt. Den sønderjydske Vedhængen ved en ældgammel og primitiv Meddelelsesmaade — efter at man ude i Landsbyerne havde faaet Dagblade og Telefon — vidner om Trofasthed mod gamle Skikke. Man har ikke nemt kunnet afse det fra Fædrene nedarvede Meddelelsesmiddel, naar gode Bymænd skulde samles, og derfor beholdt man længe efter, at det var nødvendigt, den gamle Byskik. I denne Rundgang i Byen aabner sig ogsaa som i et Glimt den gamle Fællesskabslandsbys demokratiske Styreform: alle er lige i Lavet, derfor skal hver Mand sende Stikken til sin Nabo; enhver kom derved til at bære sin lille Part af Arbejdet med Landsbyens Styre.

I det Aar Oldermannen fungerede, havde han en hel Række Hverv at passe, saa det var ikke altid nogen helt nem Bestilling at være Byleder. Han skulde foruden at sammenkalde Mændene og føre Ordet i deres Forsamling forestaa Tøndedrik, føre Byens Regnskab, opkræve Bøder, Tiendepenge, Skatter m. v., opbevare Bylavets Sager, være Ordenspoliti, forestaa Gærdegang, tage sig af Markfreden, medbestemme Tiden for Arbejdets Begyndelse, lede Skorstenssyn, Vejsyn, sende Stakkelsfjæl rundt, deltage i Bymænds Begravelse, være Brandfoged, have Bytyr og Byorne paa Stald, stille Tvistigheder og høre paa Klagemaal, holde sit Oldermændsgilde og meget mere.

Gildet skulde han give, naar han gik af som Oldermann. Datoen for Oldermannsskifte og Oldermændsgilde var ikke den samme Landet over, men Skiftedagen var dog altid knyttet til en af Aarets særlig kendte Dage, f. Eks. 1. Maj, Mikkelsdag, Fastelavnen o. s. v. Tit har det vel beroet paa en tilfældig Udvælgelse, naar en Egn foretrak f. Eks. Kyndelmisse eller Fastelavn til Oldermændsbytte. Naar imidlertid *Valborgdag*, 1. Maj, er den Dag, hvortil Oldermannsskiftet tiest er henlagt, maa Grunden hertil søges i, at 1. Maj var den gamle danske Bondes Nytaarsdag, det nye *Arbejdsaaers* første Dag, da skulde Rugvangens, Bygvangens og Græsvangens Hegn og Led efterses, om de var vel i Orden, saa Kornet i de forskellige Vange kunde faa fornøden Fred til at gro og grønnes, dræ og modnes i den længselsfuldt ventede Sommer. Før Kalenderforandringen Aar 1700, da 1. Maj svarer til vor nuværende 12. Maj, har Gærdegangen og Oldermannsskiftet svaret til den Tid, da man havde det meste af Kornet saet. Gaar man længere tilbage i Tiden, til Oldtid og ældre

Middelalder, har Valget af Oldermændene sagtens i Vaartiden fundet Sted den 14. April («Sommernatten»), Arbejdsaarets Begyndelse, Sommerens Indtræden. Denne Dato svarer til vor 26. April. Senere er Valget henlagt til 1. Maj, der var en »ret Aarsens Tid at sætte Oldermænd i og af«. 1. Maj var den travleste og mest ansvarsfulde Tid for Oldermændene. Da skulde han — som vi ved — gøre sit Gilde, en Festlighed, Bymændene glædede sig til. I den hyggelige Bymandskreds har de rigtig kunnet føle Velvære og Behag, samtidig med at de indtog god Mad og Drikke. Ved denne Lejlighed tog den gamle Oldermænd Afsked med sit besværlige Hverv. Han overgav Byhorn, Bystok, Regnskab, Bylov o. s. fr. til den nye Oldermænd, og i højtidelig Procession bar Mændene alle Lavets Sager over i den nye Oldermænds Gaard.

Mange Handlinger, som nu foregaar indendørs, fandt Sted under aaben Himmel hos vore Forfædre — som endnu hos primitive Folk i Almindelighed. Paa en udvalgt eller særlig tildannet Plads foregik kultiske Ceremonier, ligesom man her samledes til Fester og Gilder. Medens Kirken overtog de religiøse Handlinger, blev Landsbyfolkets øvrige Sammenkomster ved at have deres Tilknnytning til *Gadepladsen*, der tit kunde være af en betydelig Størrelse, idet Gaden ikke førhen var som en Streg hen gennem Landsbyen, men en hel Mark mellem Gaardene. Gaden var hegnet rundt med Diger mellem Bygningerne og med Led over Vejene. Selv om man nu har Huse med store Lokaler til Afholdelse af Festligheder, saa yder *Gadepladsen* dog stadig Tiltrækning paa Gamle og Børn og Landsbyungdom. Sommeraftener samles man til Leg paa den aabne Plads eller til Passiar paa Siddepladser, hvor saadanne findes.

Foruden at være Festplads fungerede Stedet, hvor Landsbybefolkningen stævnedes sammen, ogsaa som *Raadplads*. *Gadepladsen* som Festplads og Raadplads er ikke et specielt dansk Fænomen. Den træffes hos germanske Folk og videre omkring, ja kan følges saa vidt som til Indien. Man finder ikke alene i Danmark, men ogsaa i andre Lande hyppigt Kirken liggende op til denne Plads, hvor Bymændene samledes til bestemte Tider, almindeligvis om Søndagen efter Kirketid, for under Ledelse af Oldermændene at drøfte Sager af fælles Interesse. De mange Forhandlinger om Markfællesskabet bevirkede, at der næppe gik mangan Søndag Eftermiddag, uden at Byhornet eller Trommen kaldte til Stævne.

Fra visse Egne af Danmark: Landet mellem København-Hillerød-Roskilde-Køge, en større Omegn af Odense, samt hist og her fra Fyn, Sjælland og Falster og (maaske) Koldingegnen m. v., kendes *stensatte Bystævner*: en Krans eller Række af Kampesten, som Mændene havde at sidde paa under deres Forhandlinger. Stævner med en Kreds af Kampesten hører til de smukkeste synlige Minder, der er overleveret os fra de gamle Fællesskabstider, og de anskueliggør paa en mærkelig haandgribelig Maade for Nutidsmennesker det enkle,

primitive Grundlag, hvorpaa alt Samfund her til Lands er bygget op. I Kanten af eller midt i Kredsen af de jordfaste Sten stod mange Steder et ærværdigt Træ, maaske oprindeligt Landsbyens hellige Træ. Her under dets Skygge paa de uforgængelige Sten har Bymændene siddet Aar efter Aar, Aarhundrede efter Aarhundrede, og drøftet og afgjort Anliggender af fælles Interesse.

Byrepublikkens Selvstyre paa dens egne Omraader bidrog meget til at holde Bymændenes Selvfølelse oppe i ellers trange Tider. Paa Stævnet var alle lige, baade Selvejere og Fæstere. Hvad man her vedtog, skulde alle i Lavet rette sig efter. De jordbesiddende, gaardejende Mænd var, hvilket var en Oldtidsarv, de bestemmende i det lille Samfund, hvor disse Mænd var en ligeberettiget Flok, med Føreren taget ud af deres Midte.

At være Borger i den lille Republik krævede Evne til Samarbejde, og en udpræget Solidaritetsfølelse var nødvendig. Dette var lige saa selvfølgelig som den Erfaring, at det var af fundamental Betydning for Landsbysamfundet, at ingen inden for dets Enemærker var retsløse, at der fandtes Regler for god Opførsel Naboerne (Granderne) imellem, hvad enten det gjaldt Markforhold, Adfærd i Gildehus og paa Bystævne, den rettidige Udførelse af de mange Fællesskabsarbejder o. s. fr.

Der findes i Folkeoverleveringen optegnet slet ikke faa Træk, der belyser, hvorledes Bønderne stod sammen, navnlig i deres Kamp mod Herremænd og Ridefogeder, der var strenge i deres Fordringer paa Hovmarken. Et særligt lærerigt Eksempel paa Bøndernes *Solidaritetsfølelse* findes i deres 40-aarige Kamp mod Herremændene Hans Bachmann og S. N. Claudius paa *Sønderskov* i Sydjylland. Imellem de Sønderskov Bønder var Sammenhold og stille Kraft med stærke Lidenskaber bag. Vel havde disse Bønder det haardt, men de bar roligt de strenge Kaar, at sige da, naar Herremanden var fornuftig; thi ellers lod de høre fra sig — og opnaaede Lempelser. Da de efter Bachmanns Død i 1745 fik den strenge Herre Claudius til Sønderskov, indsendte de en Klage, der paa flere Omraader er lærerig. De gør i denne Rede for al deres Hoveriarbejde paa Herregaarden og beviser, at det i enhver Henseende er uhensigtsmæssigt af Herremanden at udnytte Bønderne for groft... »Vores Koner maa endog fra Dag til anden blive ved Hoveriet og forsømme Huset saa vel som de smaa spæde og umyndige Børn, os aldeles til største Ødelæggelse.« Det meget Hoveri tager saa megen Tid, at de ikke kan faa deres eget Arbejde gjort, undtagen paa »de hellige Dage, som vi formener er til Guds Fortørnelse, og os desformedelst at befrygte Guds Straf vil paafølge«.

Bøndernes Klage er et smukt Aktstykke. Det viser, at Bønderne i Stavnsbaandstiden ikke alle var fortrykte, usle og fordrukne. Deres Skrivelse er kort og klar affattet, den er bestemt og næsten uden Bitterhed. De forlanger Lempelse i Hoveriarbejdet, og da de alle har skrevet under, var Claudius saa klog

at se, at det var fornuftigst at give dem Indrømmelser, men han gav dem ikke nok. Bønderne holdt paa deres, Striden var standende, der afsendtes lange Skrivelser til de højeste Instanser. Godsejer Claudius faar det efterhaanden for broget, og for at komme ud af Affæren med de genstridige Bønder sælger han Sønderskov i 1769 til J. F. Wodschou, der endelig efter en Del Forhandlinger faar Sagen til at glide. Der blev indført et fast Hoverireglement, som man havde at rette sig efter. Enhver fik sin bestemte Arbejdstid og sit bestemte Arbejde, og saa kunde Bønderne disponere over deres Tid og faa passet deres hjemlige Bedrift. Herefter gik alt støt og roligt. Havde Bønderne ikke staaet sammen, havde de næppe ført deres Sag til Sejr, men her, som hjemme i Landsbyen, var det Sammenholds- og Solidaritetsfølelsen, der beherskede deres Sind; de var klar over, at her kunde det ikke nytte at svigte. Derfor er det opmuntrende at læse om de Sønderskov Bønders Kamp for deres Ret.

Lavsskikkene fra Købstæderne bredte sig ud til Landalmuen, der tilpassede dem til eget Brug i hver Landsbys lille Kreds af Bønder. Herude paa Landet levede Lavssammenkomsterne under ret højtidelige Former Aarhundred efter Aarhundred, og i Almindelighed vaagedes der strengt over, at man holdt sig nøje til Fædrenes Sæd og Skik. Vilde f. Eks. en Mand paa Grund af Alder eller Fattigdom afhænde sin Gaard, maatte han, i hvert Fald paa *Bogø*, kun sælge den til en af Bondestanden, og tilmed til en, som selv agtede at bebo Gaarden. En saadan Ejer skulde være pligtig til at adlyde Byloven og være fælles med de andre Bymænd om de offentlige, uomgængelige Afgifter. Han skulde skriftlig forbinde sig til at holde Loven i alle dens Ord og Punkter efterrettelig. Hvis en gammel Gaardmand ingen Køber kunde faa til sin Gaard af indfødte eller fremmede, skulde de øvrige Gaardejere være pligtige til at købe Gaarden for, hvad den kostede paa den kgl. Auktion 1769 foruden Papir- omkostningerne. Var Gaarden blevet forbedret, skulde der betales særskilt herfor »efter uvildige Mænds Skønnende«. Nu skulde saa Bymændene i Fællig drive Gaarden, indtil den blev solgt.

Man vilde altsaa ikke have, at enhver som helst kunde nedsætte sig som Gaardbruger paa Øen og derved blive Medlem af Byrepublikken. Og saadan var det uden Tvivl de fleste Steder. I hvert Tilfælde maa *Igangskikkene* ses som et Vidnesbyrd om, at der krævedes visse Kvalifikationer for at kunne blive Medlem af den lille Stat i Staten. Kun de jordbesiddende Gaardmænd havde denne Adgangsret, men ikke inden de havde givet Igang eller Velkomst. Saa længe denne ikke var ydet, havde vedkommende Bonde ingen Lavsret, d. v. s. han maatte ikke deltage i Byens offentlige Forhandlinger, mødte desaaarsag ikke, naar Hornet havde lydt til Gadestævne, modtog ikke af Oldermændene noget Bud i Byens Anliggender, var udelukket fra Lavets Samlinger af en hvilken som helst Slags. Naar han havde givet sin Igang: holdt et Velkomstgilde, var

han dermed indlemmet i Lavet og havde paataget sig alle dets vedtagne Forpligtelser og var gjort delagtig i alle dets Rettigheder. I et Igangsgilde deltog alene Lavsmændene. Det var en Betyggelse at være optaget i Lavet, idet den nyoptagne Nabo i paakommende Tilfælde kunde forvente at modtage Hjælp fra Byfællerne, hvad vi bl. a. belæres om i Viden fra *Vejlby* ved Middelfart fra 1706, heri hedder det: »Item hvem som kommer udi vort Lav efter denne Dag, han træder frem og tager Oldermænden i Haand og tilsiger hannem og os for sig og sin Hustru at give fuld Igang, for hver Person en Tønde godt, ulastende Øl efter seks Mands Sigtelse. Og naar Øllet gives, da bliver de indlyst af Oldermænden i vort Lav at sidde næst hos Gildebroder og Gildesøster, som sidst gav fuldt Afgift, enten de tager Sæde paa Forsædet eller Gavlbænken, og da love at være hverandre tjenstvillig med Hjælp og Laan, som Gildebroder og Gildesøster kan have hinanden behov udi, og dersom saa skete — som Gud naadelig forbyde — at nogen tilfaldt Ildebrand, da være sig tilfortænkt at give dem, som Skaden har taget, en god forsvarlig Egestolpe, en Trave Langhalm, et Spænd og et Folk at rydde Byggestedet en Dags Tid. Og hvo som denne foreskrevne Post ikke holder og efterkommer til Punkt og Prikke, giver til Lavet en god halv Tønde Øl efter seks Mænds Sigelse. Og hvilken Gildebroder eller Gildesøster, som giver sig i vort Lav og ikke giver Igang inden Aar og Dag, da siden at give dobbelt.«

Vedtægten for *Vejlby* viser smukt, hvorledes den gensidige Hjælps Princip blev anvendt i Praksis, naar en Bymand, et Medlem af Lavet, var udsat for Uheld. Det var jo til alles Vel, at ingen gik helt under efter pludselig Modgang. Den største Vaade, der kunde ramme en Mand, var *Ildebrand*. Her traadte *Nabohjælpen* til samt Tilladelsen til at tigge om Brandhjælp (»Brandstød«), hin Tids Form for Forsikring, hvorom der findes mange Bestemmelser i *Vider* og *Vedtægter*. Det moderne Forsikringsvæsen, som nu paa alle Livets Omraader søger at betrygge Menneskenes Tilværelse, træffer man Forudsætningen for i *Købstædernes Lavsskraaer* og *Landsbyernes Love*. Derfor har Forsikringsvæsenets Historie Forbindelse med de gamle Landsbytider.

Bymændene udgjorde ikke alene et Bylav, men ogsaa et *Bygilde*, der kunde holde sin alvorlige Sammenkomst paa Stævnepladsen og bagefter samle sig i Oldermændens Stue eller i Gildehuset til en Fællesdrikning, hvor Øltøndens Indhold blev nydt i hyggelig Enighed. Selv om det i Almindelighed var i Oldermændens Gaard, Mændene samledes til de Forhandlinger og Sammenkomster, der ikke holdtes under aaben Himmel, var det dog saaledes i en Del Landsbyer (naturligvis i langt flere, end vi nu kan faa det oplyst), at man havde et *Gildehus* at søge til, naar Bygildet skulde samles til en Festlighed. Gildehuse, der kendes fra Middelalderen, ikke alene fra *Købstæderne*, men, som nævnt, ogsaa fra *Landsbyerne*, var Lokaler, hvori man kunde samles med faglige eller

selskabelige Formaal for Øje. Hvilken Udstrækning det middelalderlige Gildesvæsen har haft paa Landet, kan ikke mere fastslaaes. Flest Bidrag til Forstaaelse af de middelalderlige Gildeskikke i Landsbyen finder man i de *bornholmske Sognegilder*, igennem hvilke man ved en nøjere Betragtning kan følge et Gildelavs Udvikling fra Hedenskabets religiøse Aarsfester over Katolicismens og Lutherdommens præsteligt prægede Lavsgilder til Nutidens Indstilling paa det almennyttige. I Grunden er her den *samme* Tanke fastholdt hele Tiden: en Virken efter vekslende Tiders Tankegang for Almenvel og Trivsel for Jordens Dyrkere i Sognet.

Bylavsgilderne havde, som de middelalderlige Købstadsgilder, hyppigst et vist *religiøst* Tilsnit. Den Tale, Oldermændene indledede Mødet med, var tit spækket med bibelske Talemaader, — »Gildelyden«, som han skulde holde ved Lavsgildets Begyndelse, gav Sammenkomsten sin særegne Stemning. Helt til Nutiden holdt Oldermændene i visse fynske Landsbyer sin Gildelyd, en mærkelig Levning fra ældre Tider, et Laan fra Middelalderens Lavssammenkomster og religiøse Broderskaber. Oldermændene, der skulde »holde Lyden«, maatte i ældre Dage kunne den udenad. I nyere Tid, da Læsekunsten ikke var ukendt blandt Almuen, blev Lyden sagtens læst op. Gildets Deltagere hørte den i dyb Tavshed. Den rituelle Fremsigelse af den religiøst prægede Tale fremkaldte ganske naturligt andægtige Følelser, Stunden var højtidelig, som Indledningen til et religiøst Maaltid, et Sakrament. Naar saa først det alvorlige var overstaaet, kunde man med roligt Sind give sig hen til Sammenkomstens løsslupne Glæder. Et dundrende Drikkegilde fulgte som Regel efter!

Derfor var det nødvendigt at have nogle Lovregler at vise hen til, saa der dog var Grænser for, hvad man kunde tillade sig i et Gildehus. I *Kvarmløse Byskraa*, Holbækegnen, fra 1624, er der saaledes en Række lærerige Bestemmelser om Opførsel, naar Oldermændene havde kaldt Bymændene sammen, »naar nogen Gildesdrik er for Haanden, efterdi Gud selv haver Behagelighed til de christnes ærlige og kærlige Samfund, som skrevet staar — hvor to eller tre ere forsamlede«. Efter denne lidt højtidelige Indledning følger en Del Bestemmelser om Køb af Gildelav og om Rangforordningen. De store Gaarde havde Lov til at tage først Sæde, og naar enhver var ret placeret, kunde man smage paa Mosten, som sikkert ingen foragtede, naar man iagttager følgende Bestemmelser: »Bruger nogen i vort Lav — Gildeshus eller Gaard — ukverns og uhøviske Ord, bøde 2 Skilling. End spilder nogen mere Øl, end han kan skjule med sin Lue, bøde 1 Skilling, men sker det med fri Vilje, bøde 1 Otting Øl. Om nogen opkaster, spyer eller pisser i Gildeshus, bøde 4 Skilling. Ræber nogen plompegen, bøde 1 Skl. Men i Gildesgaarden skal man ære sig selv, under fire Mænds Sigelse. Ingen maa bære Øl af Gildeshus, under 2 Skl.s Fortabelse. Dertil skal han give Karret fuldt af Øl til Lavet igen, som

han udbar . . . End slaar nogen hinanden Mundslag eller drager hinanden i Haar eller slaar med Kande, Stob eller Skaal, bøde 1 Fjerding Øl. Men slaar nogen hannem igen, da skal de bøde efter fire Mands Sigelse. Item slaar nogen den anden Saar i Gildeshuset, bøde $\frac{1}{2}$ Tønde Øl. Sker det i Gaarden eller paa Hjemvejen, bøde til Lavet 1 Fjerding Øl . . . End hugger nogen, stikker eller slaar udi Bord, Bænke eller Vægge i Gildeshus eller Gaard, bøde 4 Skl. til Lavet og Skaden til med. Hvo som sidder i Gildehus og fortrykker sig med draget Værge eller Kniv, efter Oldermænden har udlyst Vaaben og Værge, bøde 1 Otting Øl.«

Man faar af disse Bestemmelser fra Kvarmløse gamle Bylov et ganske rart Indtryk af, hvorledes Folk kunde komme afsted med at opføre sig, hvis de fik for meget Øl indtaget.

I ældre Tid var Bylavsgilderne nogle af de vigtigste Sammenkomster, Almueen havde at glæde sig til. Endnu i 1830—40'erne levede det menige Folk helt borte fra al offentlig Drøftelse. De kendte ingen anden aandelig Paavirkning end den, der udgik fra Kirken og Skolen. Alle de Midler savnedes, hvormed Masserne i vor Tid hurtigt og let paavirkes, der var ingen Mulighed for, at Samfundstanker og national Forstaaelse kunde lyse op i Vankundighedens og Smaasindets Mørkekamre, hvorfor der ogsaa var Modstand mod Oplysning og Fremskridt. Der er dog paa Grund af den almindelige Folkeoplysnings Vækst sket overordentlige Fremskridt i vore Landsbyer i det sidste Aarhundrede.

I 1750'erne og fremefter forberedte den *fysiokratiske* Samfundsanskuelse, der giver Landbrugsarbejdet en Hovedplads, de Landboreformer, der herhjemme begynder at træde i Virksomhed i 1750'erne. Det tog temmelig lang Tid, inden Reformerne fra Theori kunde begynde at blive udført i Praxis. Dette er ikke til at undres over, naar man betænker, at det var et gammelt, fastopbygget Landsbysamfund, der med Reformerne i 1770—90'erne skulde træde i Likvidation. Paa en Række Omraader maatte den danske Landbostand indrette sig helt anderledes end den var vant til i Landsbyfællesskabets og Stavnsbaandets Tid. Det er almindelig erkendt, at *Stavnsbaandet* var det haardeste Tryk, der i gammel Tid var lagt paa Danmarks Bondestand. Da det i 1788 blev løst, oprandt der menneskeligt set lysere Tider for den danske Bonde. Betragtet fra et *økonomisk* Standpunkt var der en anden Begivenhed, som fik endnu større Betydning for de danske Landbrugere end Frihedens Givelse, nemlig *Udskiftningen*, der for selve Landbruget var den vigtigste af alle Reformerne. Dens Gennemførelse var Forudsætningen for andre Fremskridt, for Overgangen til nye Driftsmaader og for Anvendelsen af nyttige Foderplanter. Naar en Mand i Bykredsen fik sin Jord udskiftet, blev han med det samme en fri Mand i økonomisk og arbejdsmæssig Henseende, idet han nu ikke længere var afhængig af de Bestemmelser om Jordens Bearbejdning, Markarbejdernes Begyndelse

o. s. v., der blev aftalt paa Bystævnet. Han kunde nu arbejde, som det passede ham, men under eget Ansvar.

Udskiftningen var en fuldstændig Omkalfatring af det tilvante. Man skulde nu f. Eks. selv sørge for Kvægets Pasning paa Marken og tage Hensyn til Naboerne. I de gamle Landsbytider blev, som tidligere nævnt, Byens Kvægflok vogtet i Læsdrift af den fælles Byhyrde. Med Fællesmarkens Opløsning var Byhyrdens Saga ude. De *Hyrdedrenge*, som de enkelte Gaardmænd nu satte til at passe paa Gaardens Kreaturer og Faar, erfarede tit med Ærgrelse, at de fritgaaende Husdyr immer vilde over paa Naboens Mark. Af denne Grund hørtes der hyppigt Klager over Brud paa *Markfreden*. Det virksomste Middel til at holde Orden paa Markerne, saa Køer, Faar og Heste ikke løb paa forbudt Grund, var at opsætte Hegn og Skel. I Landsbyfællesskabets Tid var Byens tre Vange indhegnede af flettede Risgærder, der hvert Aar skulde efterses og repareres. I Landsbylovene er der særdeles mange Bestemmelser om Hegns Holdelse og Markfreden, hvilket er umiddelbart forstaaeligt, da Bymændenes Hovedinteresse maatte vare knyttet til Markdriften. Dette blev selvsagt ikke mindre Tilfældet efter Fællesskabets Opløsning. For at holde den gamle Orden og Fred vedlige i Vangene under de nye Forhold blev der udstedt en Lov om Markfred allerede den 29. Oktober 1794. Denne betydningsfulde Bestemmelse, der — i Modsætning til Landsbylovene — gjaldt hele Landet, var ret virkningsfuld; thi blev et Kreatur optaget paa fremmed Grund, havde Manden, som havde indfanget det, Ret til at kræve en Bøde paa 3 Rigsdaler — og det hjalp jo paa Uordenen, da der var faa Penge blandt Landmændene i hine Tider. Helt efter sin Hensigt virkede den ældre Markfredslovgivning dog ikke. Ved Hjælp af Forordningen af 9. Juli 1817 lykkedes det saa nogenlunde at faa »Markernes fredløse Tilstand« ophævet. Senere kom en ny Forordning 14/7 1837. Den nuværende Lov om Markfred er fra 25/3 1872. Loven i Forening med Diger og Hegn og det almindelige Fremskridt i Henseende til velordnede Samfundsforhold er Aarsag til den fortrinlige Markfred, vi nu har i Danmark.

Ved Siden af Bylavets Styre begyndte der i det 18. Aarhundrede at fremkomme Forordninger, givet af de højere Myndigheder, der skulde fremhjelpe Forholdene i Byerne paa Landet. Saaledes udkom 1708 den første Forordning om *Fattighjælp*, udvidet i 1732, da det bestemtes, at de fattige skulde gaa paa Omgang mellem Bønderne og have Kosten, hvor de kom. Fra den Tid kan man til Nød tale om et ordnet Fattigvæsen. Frivillige Bidrag blev ved at udgøre Hovedparten af Indtægterne, dog skulde Embedsmændene svare 1 pCt. af deres faste Indtægter. — Hermed er egentlig al den Kommunalforfatning nævnt, der fandtes indtil for godt 140 Aar siden. Grundvolden for den nuværende Kommunestyrelse er Forordningen af 5. Juli 1803 om Fattigvæsenet paa

Landet. Efter Fattigvæsenet kommer i vor kommunale Udviklingshistorie Forordningen af 29. Juli 1814 om *Skolevæsenet* paa Landet.

Det var allerede nu ved at gaa tilbage med Oldermændens Myndighed i mange Egne. Hans Hverv blev i mange Tilfælde overtaget af *Sognefogeden*, der ved Forordning af 11/11 1791 blev udnævnt af Amtmanden efter Forslag af Politimesteren. Reglen var, at der i hvert Sogn skulde være en Sognefoged. Dette førte f. Eks. til i *Brabrand* Sogn ved Aarhus, at Love og Forordninger i 1794 og 1795 sendtes til Oldermænden i Brabrand, men 1795 til Sognefogeden i *True* (der da ogsaa var Foged for Brabrand, Landsbyen True ligger i Brabrand Sogn), senere sendtes alle officielle Skrivelser til Sognefogeden.

I Forordningen af 29/7 1814 skimter man allerede Begyndelsen til det *kommunale Selvstyre*, som vi fik ved Forordningen af 13. August 1841. Med denne indførtes *Sogneforstanderskaberne* (fra 1867 Sogneraad). Herefter var det praktisk talt for stedse forbi med de gamle Landsbylavs bestemmende Indflydelse. Mange af de sidste Oldermænd har nok været Medlemmer af de første Sogneforstanderskaber. Det Hverv, Oldermænden beholdt længst i de Egne, hvor de gamle Bylav blev ved at eksistere ved Siden af Sogneforstanderskab og Sognefogeder, var Bestillingen som *Snefoged*. Ellers blev der mindre og mindre til ham at bestille. Udskiftningen i Aartierne omkring 1800 sprængte de ældgamle Landsbysamfund, og dermed var Forudsætningen for Oldermændshvervet borte, ligesom da ogsaa Landsbylovenes Paragraffer blev overflødige. Bylavene fik i Tiden, der kom, kun noget at sige over Gadejord, Forter, Fællesskifter, Udlejning af Vejgrøftegræs og andet Smaatteri, som ikke lige straks kom ind under det officielle Sognestyre, Rettigheder, som Bymændene i mange Landsbyer, navnlig paa Øerne, holdt fast ved til ind i dette Aarhundrede, enkelte Steder den Dag i Dag.

Til ned imod Aar 1900 iliveholdt man ogsaa hist og her, ligeledes især paa Øerne, gamle Landsbyforhold som Bytyr og Byorne, Bysmed o. s. fr., hvilket bevirkede, at man stadig havde Brug for Bylavet, der saa kunde opretholde et aarligt *Spisegilde*; thi det har naturligvis først og fremmest været dette Gilde, der har foraarsaget, at Oldermænd og Bylav her og der eksisterede til vor Tid, erindrende om det gamle Landsbysamfund, den gamle Bonderepublik, hvis lange og lærerige Historie der er givet nogle Oplysninger om paa de foregaaende Sider.

SÆD OG SKIK OG FOLKETRO

Af August F. Schmidt.

Naar der i et Arbejde som dette er ønsket fremsat nogle Bemærkninger om den gamle danske Bondes Sæd og Skik og Folketro, er det rimeligt fortrinsvis at dvæle ved de Fester og Gilder, der især har Forbindelse med Aarets Arbejder, ligesom det maa anses for hensigtsmæssigt at meddele forskellige Oplysninger om Almuens Syn paa iøjnefaldende Naturting og paa dens Forhold til Kirken.

Mange Skikke og Trosforestillinger, der var knyttet til vort Agerbrug og vor Kvægavl, som har været Hovednæringsvej her til Lands fra og med den yngre Stenalder, fik nøje Forbindelse med bestemte af Aarets Dage, hvortil der blev henlagt *Fester*, der i de fleste Tilfælde maa anses for at være af meget gammel Oprindelse, fra Tider, hvor Overgangen fra Jægerliv og Samlertilværelse til *Agerbrug*, betinget af Dyrkning af ædle Plantesorter, ikke kunde være særlig gammel. Da mange indtil vor Tid kendte og brugte Festsikke derfor maa være af meget høj Alder, er de af et ikke ringe kulturhistorisk Værd, idet de ofte bringer Bud om fjerne Tidens folkelige Indstilling og Tankesæt.

Agerbruget som Grundvold for Menneskenes Eksistens er den største Revolution i Menneskehedens Historie, og fra forhistorisk Tid og indtil Industrialismens Gennembrud i det 18. Aarhundrede var Folkeslagenes Tilværelse i højere Grad end siden hen afhængig af Jordens Dyrkere og af det Held, som fulgte deres Bestræbelser.

Det særegne ved Agerbruget i Modsætning til teknisk Virksomhed er, at der hvert Aar findes en Serie forskelligartede Arbejder, der *skal* udføres, hvis ikke Nødstilstande skal indtræffe. Disse Arbejder følger efter hinanden i en af Naturen bestemt Orden og giver derved ganske umiddelbart Anledning til, at der kan holdes en hel Række, en Aarskreds, af Fester, der i mange Tilfælde er Arbejdsafslutningsgilder. Afslutningen af et bestemt større, aarligt tilbagevendende Landbrugsarbejde kunde i de enkelte Hjem blive ledsaget af Skikke og rituelle Handlinger. Skulde en Fest afholdes, behøvedes Samling, og for at denne kunde komme i Stand, var det nødvendigt, at de, som skulde samles, havde *Tid* til deres Raadighed. Her i de nordiske Lande er Sommeren Ar-

bejdets Tid, da Forraadet til Vinteren skal samles. Om Vinteren var alle hjemme; man sad stille paa sin Gaard, som det hedder i de islandske Sagaer. Man levede af det indbærgede Forraad og havde godt med ledig Tid.

Julen fejredes i Tiden midt imellem Høst- og Sædetid. Det sidste Neg gemtes til Julen til Kreaturerne eller sættes ud til Fuglene. Paa en vis Maade kan det siges, at Julen var en forsinket Høstfest, idet Tærskningen, som udgør Slutarbejdet ved Kornhøstens Bjærgning, i de fleste Tilfælde var fuldført i Tiden midt i Vintermørket, da man var lige langt fra Høst og Sæd. Naturforholdene i Norden hindrede en særlig Fest i det Fri ved Høstens Slutning, og da Tærskningens Afslutning ikke var betinget af Naturforhold, der krævede Arbejdet færdigt en bestemt Tid eller Dag, kunde Brug knyttet til den sidste Tærskedag senere hen, da Midvinterfesten var blevet udviklet til en fast Skik, henlægges til og optages i denne Fest, der holdtes, naar alle Efteraarets og Tidligvinterens Arbejder var afsluttede. I særlig gamle Dage var Kornavlen saa ringe, at man let kunde være færdig med Plejltærskningen i December. Det var ikke inden ned imod vor Tid, Kornavlen blev saa god, at man paa i hvert Fald større Brug hørte Plejlens kraftige Slag fra Laden endnu længe efter Jul.

Den rigelige Tid var en Hovedaarsag til, at Julen i de nordiske Lande blev den Fest, der i Betydning kom til at overgaa andre Fester, i hvert Fald saa længe, Naturforholdene udøvede en tvingende Magt, d. v. s. i det gamle Bondesamfunds Dage, til ind i det 19. Aarhundrede. Julen var derfor forhen Bondens Aarsferie. Der var da ikke meget at bestille, undtagen maaske lidt Jagen.

Høsten var længst bjærget, Fiskeriet (som den Gang spillede en meget stor Rolle i store Dele af vort Land) var endt, og Fisken tørret eller nedsaltet. Der blev slagtet en Mængde Dyr, som man ikke kunde overvintre, og da Saltet var elendigt, saa gjaldt det om at æde af Kødets, mens det var nogenlunde friskt. Til den megen Kødmad (Fisken gemtes til senere) maatte der brygges store Masser af Øl. Naar al denne Forraad var tilvejebragt, var det hyggeligt at komme sammen, man indbød gensidig, og efter Tur, Slægt og Naboer, der efter bedste Evne tog ind af den rigelige Gildemad og Drikke. Nu var Festens Time kommen. Siden gik det løs med Kraftprøver og anden Skæmt og Løjer, ofte endog af grov Art. Betegnende er det, at af alle de Udtydninger af Ordet Jul, man i Tidens Løb har drøftet, er man standset ved Ordene *Skæmt, Fest*.

Det var »Skæmt«, Mængden af Mad og Øl og et godt Slagsmaal bag efter, man glædede sig til, og som Tankerne drejede sig om, selv om der var andre Ting og andre Forestillinger paa Færde. Julen betød ogsaa Troen paa de døde fortsatte Liv og deres Besøg hos de levende, en uhyre gammel Forestilling, der godt kan være betydelig ældre end Festen. De døde mentes især at søge tilbage til deres gamle Hjem ved de store Fester, først og fremmest vel til den Fest, der holdtes i Aarets mørkeste Tid, da de nu engang ansaas for

at være Mørkevæsener. Besøgene af de døde gav Festen dens Alvor og aandelige Indhold. Thi hos primitive Folk er det saadan, at kun hvor der er *Nød og Frygt og Fare* tilstede, er der Alvor, ellers er det Letsindighed og Sjov og Barnagtighed altsammen. Gengangerfrygten og Mørkerædselen var i Julen i gamle Tider, især hos Børn og Kvinder, saa stærk, at vi ikke nu kan danne os noget Begreb herom. At de dunkle og stærke Magter bag Tilværelsen skulde ville Menneskene noget godt, var for fjerne Tidens Slægter utænkeligt. Derfor maatte man værne sig mod dem ved Beskyttelsesmidler (Korstegn, Staal o. s. v.) og ved Ofringer. Indtil for omkring 100 Aar siden var det meste af de ældgamle Juleforestillinger og Skikke en lyslevende Virkelighed for Menneskene. Der var ikke stor Forskel paa Julen da og for 1000 Aar siden i vort Land. I Juletiden toges der *Varsler* af mange Ting. Saaledes af Julelysene. Det til højre var Husfaderens, det til venstre Husmoderens; som de brændte, blev Husets Lykke og Fred. Slukkedes et af dem, skulde den, hvis Lys det var, dø, inden Aaret var omme; holdt Lysene ud og brændte lige, skulde de begge leve næste Aar over. Viste en af de tilstedeværendes Skygger sig uden Hoved, skulde vedkommende dø i Aarets Løb. Gav et Kreatur ude i Stalden Lyd fra sig, mens Julenadveren spistes, vilde nogen af Husstanden være udsat for Sygdom og Ulykke. Om de forskellige Afgrøders Pris kunde man skaffe sig Underretning. Man skar et Stykke Brød i lige saa mange Stykker, som Gaarden dyrkede Afgrøder; de lagdes paa et Spækkebrædt og kaldtes hver med sit Navn: Hør, Hvede, Byg, Havre o. s. v. Hunden kaldtes nu til; den snuste til de forskellige Stykker og valgte sig endelig et at æde; den Slags Sæd blev dyrest, og det, den aad sidst, blev billigst. Af Vejret tog man Varsel om det kommende Aars Vejr. En hvid Jul gav en grøn Paaske, og omvendt. Juletaage genner Kyndelmisse-Sne i Raage (Dynger). Gennem de saakaldte *Julemærker* kunde man se, hvorledes Vejret blev i hver Maaned Aaret igennem. Man skar tolv Skurer i en Loftsbjælke; omkring hver af disse Skurer skrev man med Kridt en Kreds. Var Himlen første Juledag skyfuld, blev Kredsen om den første Skive urørt; var Himlen klar, blev Kredsen visket ud. Var Halvdelen af Dagen klar og den anden Halvdel skyfuld med Regn og Sne, blev det halve af Kredsen visket ud, saa der kun blev Kridtprikker tilbage. Saaledes vilde Vejret i den første Maaned da blive. Med de andre Julemærker gjordes der ligesaa, og paa den Maade vidste man altsaa Besked om Vejret Aaret igennem. Ved at tage Varsler mente man bl. a. at kunne erholde Viden om den kommende Sommers Høst, hvilket hos agerdyrkende Folk i Lande med en lang Vintertid naturligvis var af ikke ringe Betydning. De Magter, der stod for Sommerens Grøde, gjaldt det om at stemme venligt ved at yde dem Offergaver. Disse skulde gives ved Vinterens største Fest, der herved ogsaa blev en Frugtbarhedsfest. Der er ingen Tvivl om, at Snorre Sturlesøn vidste, hvad der udgjorde

P. C. Skovgaard (1817—1875): Vinterdag.
(Hirschsprungs Museum).
Et Bondebryllup med Forridere og Fest i Landsbygaden.

Julens Kerne, da han fortalte, at ved Midvinter ofrede man for *Grøde*, d. v. s. Vækst og Trivsel for Folk og Fæ og Avl. Og de gamle Bønder vidste det ogsaa, naar deres Julehilsen lød: »Glædelig Jul, Helsen og Sundhed og alt, som kært er«. Med Snorres Ord og med den gamle Bondehilsen tænkes der kun paa jordisk Velfærd, denne Verdens Goder.

Ikke alene ved Ofringer, ogsaa ved Bøn og Anraabelse, kunde de høje Magter stemmes venligt. I en islandske Skik søgte man saaledes ved Barfodsdans uden for Gaarden til en bestemt Tid, ved Aarets første Nymaane, at paakalde saa øjeblikkelige Tidsguddomme som *Maaneskifterne*. Paakaldelsen af disse fører tilbage til en ældgammel Maanekultus, knyttet til den første Nymaane i Aaret. I den islandske Skik bringes der en Hilsen til Nytaarsnyet saa vel som til den næstfølgende Nymaane. Helt til vor Tid har Bønnen til Aarets første Maane været et levende Led i de nordiske Folks Julefest. »At hilse Nytaarsny«, som Skikken kaldes i Danmark, er særdeles velkendt i de nordiske Landes rige Nutidstradition om Julen. Maanehilsenen og Barfodsdansen paa Island nærmest efter Nytaar er oprindeligere Former for en gammel Maanedyrkelse end den danske Skik *at gøre Vejr*, der er overleveret righoldigt fra Nordvestsjælland, Samsø og Djursland. I disse Egnes Landsbyer havde man for Skik helt til op omkring 1900, at hver Kone i Landsbyen stod for Vejret en bestemt Dag i Januar. I Februar stod Mændene for det. Der var fastsat en bestemt Rækkefølge fra Gaard til Gaard, fra Hus til Hus, som Vejrsykkiken skulde følge. Vejret paa Vejr dagen blev betragtet som et Udtryk for det Sindelag, vedkommende, der stod for det, var i Besiddelse af. Forskellige symbolske Sykkiken var knyttet til Gøre Vejr. Naar f. Eks. Husmoderen tyndt paaklædt en Vinterdag skulde hilse Nymaanen eller staa for Vejret, var dette et Forsøg paa ved magisk Kraftoverføring at stemme Vegetationsguddommene venlige. Man har troet, at Vejret kunde »paavirkes« af den, der var ansvarlig for det, naar vedkommende var klædt i en Dragt, som svarede til det Vejr, der ønskedes, altsaa Lighedsmagi. Ønsket for Vejr dagen var, at det skulde være godt Vejr denne Dag, saa mente man ogsaa at faa Sol, Sommer og Varme til Gavn for Høsten. Det var altsaa Vejrmagi eller Vaarmagi, der skjulte sig i de islandske og danske Sykkiken om at Gøre Vejr eller Have Vejr. Og ved at vise tilbage til en ældgammel Maanekultus eller Maanemagi er de med til at udgøre et af Bidragene til Forstaaelse af Indholdet af den gamle nordiske Midvinterfest, Julen, der fejredes som et Gilde i Hvilepausen mellem Aarets Arbejder og som en Højtid, hvor man tog Varsler for den kommende Høst og ofrede til de Guddomme, der stod for Vejret og for Sommerens Grøde. Den nordiske Jul er, som man vil forstaa, en Fest, der er fremstaaet hos en Bondebefolkning, der var afhængig af et haardt Klima.

En af Aarets store Mærkedage i det gamle Bondesamfund var *Kyndelmisse*,

2. *Februar*, da — i den katolske Tid — Lysenes Messe (missa candelarum) fejredes og Kirkelysene indviedes. Der blev denne Dag taget Varsel om det kommende Aars Afgørde, og man betragtede 2. Februar som Vinterens Zenith. Halvdelen af Kvægfoderet skulde endnu være i Behold. Om Vejret er der ogsaa Rim fra Lysmessedagen, og i en Del Landsbyer i forskellige Egne af Danmark holdtes Oldermansgilde paa Kyndelmissedagen.

Senvinterens største Fest var *Fastelavnen*, hvortil særdeles mange Skikke var knyttet. Vinteren er sjældent forbi, naar Fastelavnen indtræder, den kæmper endnu med det begyndende Foraars. Det er for tidligt at tage fat paa Markarbejder, men Markerne kan dog være snefri, og Klimaet lægger sjældent helt Hindringer i Vejen for Udendørsfor nøjelser. Pilene i Hegnene kan begynde at blomstre, faa »Gæslinger», Hønsene begynder at lægge Æg, og man havde — navnlig tidligere — god Tid. Der var da Lejlighed til at feste, og dertil havde man i de katolske Aarhundreder tilmed særlig Anledning i Betragtning af den kedelige, lange Fastetid, der forestod. Foruden Ungdommens Fester fandt der mange Steder, navnlig paa Øerne, Oldermansbytte Sted i Landsbyerne. I Midtsjælland holdt Bymændene sammen med Oldermans Skiftegilde *Ornegilde*; Byornen blev ved samme Lejlighed flyttet fra den gamle til den ny Oldermans, der i sit Funktionsaar havde til Opgave ogsaa at være Fodervært for Byens Fællesorne.

Paasken, der kan falde mellem 22. Marts og 25. April, indtræffer saaledes omkring den gammelnordiske »første Sommerdag» 14. April, netop i den Tid, da det begyndende Foraars Spirer viser sig og Hønsenes Æglægning er paa højeste Ydelse. Bonden var da i Gang med Pløjningen og havde i det hele meget travlt, hvorfor der ikke var Stunder til at feste. Det er da ogsaa kun faa Steder, hvorfra det nævnes, at Oldermansgilde fandt Sted i Paasken. Fra og med denne stærkt prægede kirkelige Foraarsfest skulde man ikke tænde Lys, Aftensædet holdt op. I de folkelige Paaskeskikke findes ældgammelt Arve-gods.

Valborgfesten, 1. Maj, der ikke er knyttet til nogen Helligdag, har altid været en profan Fest, der har sine Rødder langt tilbage i Tid ude i Europa. Da det ikke lykkedes at faa nogen kirkelig Højtid knyttet til Valborgfesten, der har faaet Navn efter en kristen engelsk Kongedatter (død 780), har det ikke været muligt at fortrænge den oprindelig hedenske Majfest, der blev fejret omkring 1. Maj. Denne Dag var betydningsfuld i det gamle Landsbysamfund. Da blev i de fleste Egne af vort Land den nye Oldermans valgt, og i *Østjylland* uddeltes Valborgaften Gadelam, og Gadebassen udvalgte. Gadebassen skulde i det følgende Aar forestaa Ungdommens Lege og Sammenkomster i Landsbyen. Han havde et Par Karle til at hjælpe sig. Ungdomslavet tog her ved Lære af de ældre Bymænds Organisation af Byens Styrelse. Uddelin-

gen af Gadelam, hvorved enhver Karl fik en ung Pige som Partnerske ved Ungdomssammenkomster i Legestue og paa Bygade, havde til Formaal at indføre ordnede Forhold i de ugiftes Lav. Man indførte den praktiske selskabelige Ordning — for at undgaa Klammeri om Pigerne — at lade en Yngling (eller et ungt Par) uddele de unge til hinanden, Par efter Par, ligesom det ledende Par (Gadebassen og hans Gadinde) skulde være Ungdomslavets Førere et Aar frem i Tiden. Det var tit ved Valborgblusset Gadelamsfesten fandt Sted. Valborg Aften 30. April var praktisk at holde Fest paa under aaben Himmel. Da var Skoven i de fleste Tilfælde (før Aar 1700, da 30. April svarer til vor nuværende 11. Maj) sprungen ud. Gadelamsgildet har gennem Tiderne været et Led i Majfesten, hvor man bar Skoven — de nyudsprungne Bøgegrene — til Bys. Skikken at hente et ungt Træ i Skoven eller en lang Raft og pynte Træet eller Stangen med Kranse og Grønt er navnlig knyttet til Havegne i Danmark og synes særlig at have Tilknytning til en søfarende Befolkning, der i Majtræet eller Majstangen har set en Efterligning af Skibsmast og Raa.

Den oprindelige Mening med at plante et hjemført Træ, Majtræet, i Landsbyen eller at give en Majgren til hver Gaard, var, at man paa denne Maade kunde bringe Sommeren til By og Mark. Denne Sommerbringer formaaede iflg. den gamle Tro at give Markerne og Kvæget Frugtbarhed og Menneskene Lykke ad magisk Vej. I gamle Dage har Festtiden for Majningen antagelig ikke været knyttet til en bestemt Dato, men har været afhængig af Foraarets tidligere eller senere Komme, til den Dag, da Bøgen har været udsprunget. Denne Usikkerhed i Fastlæggelsen af Tidspunktet for Foraarfesten forklarer ogsaa det Forhold, at andre — men *kirkelige* — Højtidsdage har kunnet trække Gadelamsgildet til sig visse Steder. Det er jo let at forstaa, at Paasken, Kristi Himmelfartsdag og Pinsen har laant Træk fra den folkelige Majfest. At ogsaa Midsommerfesten 23. Juni har laant fra Vaarfesten er heller ikke uforstaaeligt, da en Del Enkeltheder i Festudfoldelsen i April og Maj var lig Skikke og Særtræk ved Midsommerfesten.

Om Skikken at føre Maj omkring til hver Mands Dør og efterlade en Majgren hvert Sted har Henrik Gerner givet følgende poetiske Skildring 1670: »Hey, nu ride vi Sommer i By, vi sjungende kommer — med dend herlige Måy och med dend lystige Sommer. — Blomster og Urter er i vor Vang, vi Kransene fletter.«

Pinsen, der kan komme tidligst 10. Maj, senest 13. Juni, har som stor kristen Højtid sammen med Aarstiden nødvendigvis trukket til sig visse Skikke fra tidligere Fester, navnlig fra Valborg, i Særdeleshed efter Kalenderforandringen 1700. Nogle faa Steder fra har man Oplysninger om Oldermændsskifte i Pinsen. Her har uden Tvivl en Flytning af Begivenheden fra Maj til Pinse fundet Sted.

Da Skoven altid er fuldt udsprunget ved Pinse, fandt af denne Grund i mange Egne af Danmark en stor Ungdomsfest: »Pinsegildet« Sted. I Østjylland, navnlig Djursland, holdtes Gadelamsgildet i Pinsen. Dette Gilde var naturligtvis en udpræget Ungdomsfestlighed. Det er Laan fra Majdagsfesten, naar der i Pinsen føres Sommer i By, og naar Stuer og Stalde majes (udsmykkes) med grønne Grene fra Skoven. Paa Grund af Skovmangel kendtes i Vestjyllands Hedeegne ikke de egentlige Majsikke. Visse Steder her brændte man Blus i Pinsen, og Hyrdedrengene holdt deres Pinsegilde ved nogle »Pinseboder« eller »Gildhuse« ude i Heden. Disse Pinseboder var smaa, runde eller rektangulære Anlæg, omgivne af en Grøft, hvis Kanter brugtes som Græs-bænk. Midterpladsen var Bord, her fortæredes den Mad og de Drikkevarer, som forud var tiggert sammen. Efter Maaltidet dansede de paa Marken. — Nogle Steder, navnlig i Vestsjælland, holdtes *Plovgilde* første Pinsedag. Retterne var her: »Plovgrød, Havrekager og Tromlæg« eller blot »Plovgrød«.

Midsommerfesten knytter sig i Modsætning til Foraarsfesten til bestemte Datoer, *Sct. Hans Aften* (23/6) og *-Dag* (24/6). Da Kristendommen sejrede *udadtil* over den gamle Tro, gav man Festen Navn efter Johannes Døber, hvis Fødselsdag ansattes til den 24. Juni, et halvt Aar før Jesu Fødselsdag. *Sct. Hans* fejres i den nordiske Skærsommers favreste Tid. Da er Dagene lange og varme, Nætterne korte, lyse og lune, saa baade syge og sunde kunde taale at opholde sig ude, eventuelt Natten over. Derfor besøgte de *hellige Kilder* ved Midsommerfesten af Mennesker, der ved at drikke af de udvalgte Kilders Vand eller ved at blive vasket i det, mente at kunne blive helbredte for deres Saar eller Sygdom. En mangfoldig og lærerig Folkeoverlevering er knyttet til vore hellige Kilder, af hvilke der i Danmark kendes omkring ved 650. Ved adskillige Helligkilder holdtes Kildemarkeder, der betød meget for de paa-gældende Egenes Folkeliv.

Sct. Hanstiden falder i en heldig Tid for Agerbrugeren, Foraarsstravlheden er overstaet, hele Naturen er i Grøde, og der kan ved denne Tid skønnes over, hvor meget af Kvæget der er drægtigt. Paa samme Tid maatte man takke for Foraaret og Tiden derefter, som var gaaet indtil Højsommeren, og man maatte, i hedensk Tid, ofre til Guddomsmagterne for at faa en god Høst. Adskillige Planters Blomstringstid falder omkring *Sct. Hans Dag*, og det er efter denne, de har faaet Navn (*Sct. Hansurt*, -blomst, -løg o. lgn.). I Sønderjylland kaldes Ribsene »Hansbær«, da de har deres begyndende Modning ved Midsommertid. Paa Fyn kalder man de tidlige Kartofler »Sankt-Hansere«. Ogsaa *Sct. Hansormen* har sit Navn af Aarstiden, idet den lyser ved Midsommertid. Man samlede denne Aften *ni* Slags Urter og gemte dem som Middel mod alskens ondt — eller man samlede blot i Almindelighed »*Sct. Hans Urter*« (Bynke, Perikon, Baldersbraa, *Sct. Hansløg* o. s. v.). Af *Sct. Hansurtens*

Vækst i Bjælken kunde de unge Piger skønne over Kærlighedslykken i det kommende Aar. *Duggen* havde en særlig Kraft Sct. Hans Aften. De syge rullede sig i den for at blive helbredte; Vadsketøjet blegedes i den som Værn mod Sygdom, den æltes i Dejgen o. s. v.

Et Træk, som stærkt paakalder Opmærksomheden ved Midsommerfesten, er *Blusbrændingen*. Sct. Hans Blus brændtes i gammel Tid over store Dele af Danmark, dog ikke i det østjydske Valborgblusomraade eller i de vestjydske Hedeegne, hvor man brændte Pinseblus. Heller ikke paa Lolland-Falster og paa Bornholm brændtes i gammel Tid Sct. Hans Blus. Man brændte Blus for at beskytte mod Brand i Sæden. Saa langt Baalets Lys naar, havde Hekse og alle onde Vætter ingen Magt; de var særlig paa Færde paa Midsommeraftenen. De danske Forestillinger om Blusbrændingens Nytte passer med den almindelige Tro paa, at Ilden har skærmende og rensende Indflydelse og er i Besiddelse af fornyende Kraft. Blusbrænding, der til forskellig Data (22/2, 30/4, Pinse, 23/6) endnu finder Sted i forskellige Dele af Danmark, er de sidste Minder om en *Ilddyrkelse*, der engang har haft stor Betydning for vore agerdyrkende Fædres Tro og Liv. Blusbrænding træffes i øvrigt som et Led i en Højkultus, der kendes fra næsten alle Jordklodens Egne.

En stor Helgendag var den 29. *September, Michaeli Dag (Mikkelsdag)*, fejret til Ære for Ærkeenglen Michael, afskaffet som kirkelig Festdag 1770. Skikkene knyttede til Mikkelsmesse blev prægede af *Høsten*, der almindeligvis var færdig til denne Dag. Derfor blev den oprindelig rent kirkelige Højtid efterhaanden en folkelig Festdag, paa hvilken man fejrede *Høstgildet*, hvormed der findes en meget rig Overlevering fra alle Danmarks Egne. Enkelte Steder benyttede man ogsaa Mikkelsdag til at vælge Oldermænd, saaledes i forskellige Egne paa Fyn, i Randers Amt, Egnen Syd for Aarhus, Ringkøbingegnen og Landet paa begge Sider af Kongeaaen. I Betragtning af Mikkelsdags Betydning som Tiltrækker af Aarets største og betydningsfuldeste Arbejdsgilde, Høstgildet, er det ikke megen Indflydelse denne Dag har haft paa Oldermændsskiftet; Øst for Store Bælt næsten ingen. Man har paa denne Aarstid endnu ikke rigtig haft Tid til at tænke paa andet end Festligheden efter den vel afsluttede Høst, Aarets vigtigste Indbjærgningsarbejde.

Alle Helgensdag, 1. November, var en af de mange katolske Helligdage, hvortil nogen større, gammel og hjemlig Fest ikke var knyttet, men da den gamle Alle Helgen-Højtid (Hellemesse) faldt i de Dage i Efteraaret, da Træerne var blevet nøgne og hvor det begyndte at knibe for Kreaturerne at bjærge Føden i Vangene, er det forstaaeligt nok, at forskellige Bondeskikke er henlagt til Dagene omkring ved Helmistiden, f. Eks. Tyendets Skiftedag og visse Legestuer. Der kunde ogsaa holdes Bystævne Helmissedag: »holdes og selvaren [o: sig selv indvarslen] Stævne paa Hellmys Dag«, fastslaar en Byskraa

og i Græsted i Nordsjælland bestemmes i Vedtægten o. 1690, at »aarligen hver Helgen Dag sættes en Oldermænd, som Byens Gavn og Bedste kan lade sig være angelegen.«

Mortensdag, 11. November, var ogsaa en af Aarets smaa Festdage. Hertil var laant Skikke fra Mikkelsmesse og Hellemesse. Mortensdag var i en Del Egne (særlig øst- og sønderjydske) Bylavets Regnskabsdag (»Martinsregning« kaldtes Dagen i Mellemslesvig), og det er forstaaeligt nok, at Oldermændsskiftet ogsaa kunde blive henlagt til denne Dato, saaledes som man særlig kender det fra Lolland og Falster.

Til Aarets Rundgang af store Fester, der fejredes i de gamle danske Landsbyer, hørte en Række mindre Gilder og Sammenkomster, afholdt saa snart der var blot en Smule Anledning til at mødes. Af saadanne mindre Gilder kendes fra vort Land et særdeles stort Antal, mindst *Hundrede*, dog ikke at forstaa saaledes, at alle Hundrede Gilder kendtes i hver Egn. Dette var ikke Tilfældet. Hver Egn havde sine særlige Gilder, og disse Antal var ikke lidet. Ved Ordet *Gilde* forstod man 1) et sluttet Selskab, der ved Sammenskud eller ved Bidrag af Folk indenfor Lavet søgte fælles Fordel eller fælles Fornøjelse, og 2) selve Sammenkomsten. De fleste af Landsbyernes »små« Gilder var *Arbejdsgilder*, f. Eks. Teglovnsgilde, Klinegilde, Ovngilde, Tjæregilde, Møggilde, Pløjegilde, Tørvegilde, Pøsegilde, Slaagilde, Ærtægilde, Tærsegilde, Vævergilde, Karlegilde, Bindegilde, Bindestuer, Humlegilde, Snekastningsgilde. Men der holdtes ogsaa Gilder i Tilknytning til *Bystyret*: Igang- og Afgangsgilde, Tiendegilde, Kyndelmissegilde, Povlsgilde, Smedegilde, Ornegilde, Degnegilde m. fl. *Jagtgilder*, *de unges Gilder* (Nøddedag, Frilørdag, Legestuer), *Hyrdegilder*, *Vælgørenhedsgilder* (Dobbelgilder), og endnu mange flere Gilder.

Saadanne Gilder var Sammenkomster, Landsbyfolkene glædede sig til at deltage i, da der altid var Liv og Fest over det hele ved slige Samvær. Ved Arbejdsgilderne skulde der bestilles noget, men under Arbejdet kunde der falde megen munter Snak af, og bagefter vankede der undertiden ekstra Traktament og ved visse Sammenkomster ogsaa en Svingom. Der er dog ingen Tvivl om, at det var *Samværet*, der var det vigtigste, naar Folk var samlede til et Bylav- eller et Arbejdsgilde, mere end Maden og Drikkevarerne, der sikkert i de fleste Tilfælde ikke har været fremsat i Overdaadighed. Fordringerne til Livets Opretholdelse var små, hvorfor Beværtningen ogsaa var beskeden, naar Folk kom sammen til de små Gilder, hvor der ydedes Arbejde.

Set fra et Nutidssynspunkt var det vigtigste ved Arbejdsgilderne: Underholdningen, Samtalerne, idet man her holdt Folketraditionen i Live, da det naturligvis mest maatte blive Overlevering fra ældre Tider, eller særlige Oplevelser, der blev gjort til Genstand for Samtale (jfr. *Blichers* E Bindstouw). Arbejdsgilderne har derfor haft overordentlig Betydning for den danske Be-

folknings Aandsliv gennem Tiderne. I lange, fattige Aarhundreder var f. Eks. for Bondebefolkningen den hyggelige Sammenkomst i Bymændenes Lag næsten den eneste Adspredelse, der kendtes.

De mange Gilder er tillige et interessant Vidnesbyrd om Landalmuens Evne til at finde paa Gilder og til at udnytte enhver nogenlunde passende Lejlighed til at komme sammen til fælles Moro og Glædsfab.

Det er ofte ganske underholdende at stifte Bekendtskab med Optegnelser vedrørende Landsbymændenes Gilder, hvad man f. Eks. kan erfare ved at høre, hvad Peder Svane i *Hornum* ved Horsens fortalte til *Evald Tang Kristensen* om et Tiendegilde, han var med til som lille Knægt. Husmændene var med . . . »Nu sad de 12 Gaardmænd i æ Inderstue, og de 24 Husmænd i æ Uderstue og det fandt disse sig fornærmede over, skønt det var rimeligt nok, da Stuerne var smaa, og de jo ikke alle kunde være i én. To af Husmændene var de mest kæphøje, og de forlangte at sidde ved Gaardmændene. Saa kom de til at tage Tag, men som Slagsmaalet var bedst i Gang, blev Lyset slukket, og saa laa de der i en hel Hoben oven paa hverandre og sloges. A stod nede ved Døren og hørte, hvordan de pustede og sloges. Som de nu bedst havde faaet hinanden krikket ned, kom en høj Mand til at rejse sig noget, og han stødte Hovedet imod Mælkehylden, der laa løs, og saa faldt alle Mælkesætterne ned paa dem. Deher Skaar og den Mælk kølede Blodet, saa Slagsmaalet standsede dermed. Da Lyset blev tændt, saa de sære ud. Den Gang stod Mælken jo længe og bar tyk Fløde, og det hele var løbet ned over Ryggen paa dem allesammen, og deher tykke Fløde sad i Klattervis hist og her paa dem, og et Par af dem havde faaet Næsen slaet i Blod, saa deher røde Striber imellem de hvide saa morsomme nok ud. De keg ogsaa noget langt til hverandre.«

Det er heller ikke uden Ynde at høre om et Bymandsgilde en Mikkelsaften i *Skørring Vest* for Aarhus. Denne Aften betaltes Bytyrpingene, og der var en Del Gadejord, der ved samme Lejlighed blev lejet hen. De blev den Aften beværtede med Ost, Brød og Brændevin. »De kunde sidde og sige: »Nu har vi drukket saa meget, hvor meget har vi tilbage i Dunken?« Naar de saa fik noget i Hovedet, opgjorde de gammel Gæld. En Gang havde de taget sig for at slaa deres Smed, og saa skulde de allesammen slaa paa én Gang, for det var jo Meningen, at de alle sammen skulde være lige gode. En af dem var noget snøvl, han stod bag ved og kunde ikke komme til. Saa sagde han: »Aa, aa, aasse mæ kom te aa gi ham et Pa Hrup (o: Skrup).« Her ser man Fællesskabet ført ud i sin yderste Konsekvens!

Livets Højtider: Barsel, Bryllup og Begravelse kunde ifølge Sagens Natur ikke blive fastlagt til bestemte Dage i Aaret, saaledes som Aarsfesterne var det, hvorfor der ikke kan sættes visse Bondearbejder, Arbejdsafslutningsgilder eller andre lignende Gildesammenkomster i Forbindelse med de Højtider, der mar-

kerede de vigtigste Begivenheder i et Menneskeliv. Men derfor var Højtiderne alligevel af overmaade stor Betydning for Landsbybefolkningen førhen — langt mere end nu —, og en meget rig Folketradition findes overleveret om dem. Ogsaa af denne Del af Overleveringen fra det gamle Bondeliv lærer man meget om Sæder og Skikke, af hvilke ikke faa er af høj Alder, vidnende om, at i Folketro, Folkesagn og Folkeskikke er Skikkene de mest konstante, de faste Midtpunkter, hvorom de folkelige Forestillinger kredser.

Folketroen som vi kender den, ikke mindst gennem Optegnelser fra det sidste Hundredeaar, indeholder Elementer, der viser, at den kan følges tilbage til forhistoriske Tider, da man betragtede Naturen som besjælet (Animismen). Magiske og mytiske Forestillinger er nedarvet fra meget fjerne Aarhundreder, og de oplyser os om, at vore ældste Forfædre her i Landet havde fuldt udviklede Trosforestillinger om Naturen og dens Væsen. Sagn og Tro var for dem en levende Virkelighed og den bedste Forklaring paa Livets Fænomener.

Hvordan skulde f. Eks. Oldtidens eller senere Aarhundreders Bønder forklare Tilstedeværelsen af de store Sten, der findes rundt paa den danske Jord og ved vore Kyster? Forklaringen herpaa, som Folket gav, maatte selvfølgelig have sin Forudsætning i den Forestillingsverden, som hine paa disse Omraader saa primitive Mennesker ejede. Og i deres Forestillingsverden levede Kæmper, Jætter, Trolde, Højfolk o. fl., og det blev da oftest disse Væsener, som Folketroen udstyrede med fantastiske Kræfter, der havde anbragt Stenene paa deres Pladser. Troen paa Væsener med overmenneskelige Kræfter kendes hos alle Folkeslag til alle Tider. Disse Væsener mentes at have formet Naturens store Ting: Klipper, Sten, Træer, Bakkedrag, Stenrevler («Jættesten») o. s. fr., idet primitivt tænkende Mennesker forklarer disse Tings Tilstedeværelse som Udslag af Guders eller Kæmpeskikkelsers Virksomhed. Det har været en logisk Nødvendighed for de Gamle at forudsætte Væsener med overmenneskelige Kræfter for at forstaa og forklare den Verden, de saa om sig. Og derfor maatte de slutte, at Kæmpestenene var kastet til deres Pladser af Kæmper, Jætter eller Trolde, der kastede dem efter hinanden i Leg eller under Slagsmaal. Senere kastede de hedenske Væsener de store Sten efter de kristne Kirker, for hvis Klokkeklang de Underjordiske tit maatte flytte, da de ikke vel kunde taale at høre denne Lyd. Store Sten kunde saavel som Oldtidshøje, Dyssekamre og Jættestuer, tjene som Bolig for overnaturlige Væsener (Spøgelsesdyr, Nisser, Trolde, Ellefolk, Underjordiske o. s. v.), som det gjaldt om at staa sig godt med. Et godt Naboforhold kunde opnaaes ved Offergaver til de hemmelige Magter eller ved at yde dem Tjenester af forskellig Art. I den overordentlig

rige Overlevering om Bondens Forhold til de usynlige Magter i Sten og Høj, paa Mark og i Skov, i Kilder og Træer, under Husene, paa Loft eller i Lade, finder man en Mængde Sagnoptegnelser, der viser, hvor levende de gamle Bønder til ned mod vor Tid troede paa, at deres Bedste- eller Oldeforældre eller en og anden Nabo havde haft nært Samarbejde med de Underjordiske. Bondens Kone kunde komme til at hjælpe Bjærgmandens Kone, der var i Barnsnød. Bonden selv kunde have Held til at reparere Bjærgmandens Ildrage, der var gaaet itu, o. s. fr. I forskellige Sagn fortælles der om Handler mellem Bjærgmanden og Bonden. Bjærgmanden vil ikke have, at Bonden pløjer hen over hans Bolig og dyrker Jorden dér. Han vil i hvert Fald have sin Part af Afgrøden. Det første Aar saar Bonden Gulerødder i den overpløjede Høj. De begynder at gro godt med en stor, grøn Top. Bjærgmanden beslutter saa, at han vil have, hvad der gror over Jorden. Da han senere opdager, at han er blevet narret, vil han næste Aar have, hvad der gror under Jorden. Den sne-dige Bonde saar da Havre, og Manden i Højen bliver da snydt igen. Som i Middelalderens Fortællinger om Fanden, der gerne bliver narret, saaledes er det ogsaa i den senere optegnede danske Folketradition Bjærgmanden eller Trolde, der bliver taget ved Næsen. Saa kloge var Bønderne dog i deres Digtning om den Underjordiske, der mentes at bo i Højen ude paa Marken.

Et andet Trosomraade fra Stenenes Verden kan ogsaa nævnes, idet det har Forbindelse med Bondens Iagttagelser fra Arbejdet i Marken. Her gjorde han umiddelbart den Opdagelse, at Sten saa at sige findes alle Vegne, og her-ved er der da Betingelser til Stede for den Tro, at Sten gror. Tilsyneladende kan han blive ved at samle Sten i sin Ager Aar efter Aar, og der er stadig lige mange (idet Vandvirkningen, hvorved Vandet vasker Jorden væk mellem Ste-nene, fremdeles arbejder dybere liggende Sten højere op); hans Plov støder det ene Aar paa en tilsyneladende ubetydelig Sten nede i Grunden, som han kan pløje hen over. I Aarets Løb træder Stenen mere og mere frem, og dette udlægges paa den Maade, at den vokser; og til sidst er den »blevet saa stor«, at han maa bryde den op af Jorden for at kunne pløje hen over dens Plads.

Selv om det ved en ydre Betragtning kunde se saaledes ud, som om Heden-skabet var forbi, da Kristendommen blev Statsreligion her i Landet, og at Ka-tolicismens Tid var omme med Reformationens Indførelse 1536, saa er dette langtfra Tilfældet. Der er ikke sket pludselige Brud mellem nyt og gammelt i de store Omvæltningers Tidsrum, men en glidende Overgang fra gammelt til nyt har fundet Sted. Hvor der i den hedenske Tid var en Offerkilde paa Hovstedet, f. Eks. viet til Krigsguden *Ti* (vestnordisk *Tyr*), hvis hellige Væld: »Tis-Væld« man erindres om i Navnet Tisvilde, fik man i den katolske Tid en kristen Helgenkilde, viet til Helle Lene eller Sct. Lene, hvorfor Kilden kom til at bære Navnet Helene Kilde. Denne Kilde blev besøgt af syge og raske

som Helligkilde, ikke alene i den katolske Tid, men ogsaa senere, til helt efter Aar 1900.

Som det gik her ved Nordsjællands Kyst, saaledes fandt Udviklingen Sted overalt i Landet: de hedenske Helligdomme blev senere til kristne Helligsteder. De hedenske Guddomme blev afløst af kristne Helgener, af hvilke adskillige ingensinde blev anerkendt af Pavestolen, men nok af den lokale katolske Gejstlighed. Disse Sogdenes folkekaarne Helgener, som vi kun kender Navnene paa (Sct. Trab, Sct. Ender, Sct. Folmer, Sct. Folkvard, Sct. Regisse, Sct. Salomon, Sct. Syllatz o. fl.), var vel undertiden en Slags kristne Diser, forklædte Hedningevæsener, de sidste menneskelige Repræsentanter fra Hedenskabets Dage. De levede fro i Folkemindet længe efter Reformationen 1536, da alt Papisteri ellers blev jaget ud eller forbudt. Bag om Kirke og Lovgivning holdt Almuen paa Land og i By stædig fast ved Tankesæt og Levevis fra baade den katolske og den hedenske Tid. Et ejendommeligt og stærkt virkende Bevis paa den katolske Kirkes Indflydelse paa Folkesindet finder man bl. a. i følgende Oplysning: En Søndag, formentlig i 1840'erne, var der Overhøring i *Højby* Kirke paa Sjælland. Præsten opfordrede da een af Pigerne paa Kirkegulvet til at sige et Vers, hvilket hun nu selv holdt mest af. Saa fremsagde hun, sikkert til Præstens Bestyrtelse, omtrent følgende: »Jomfru Maria, milde Mø — kom til mig, naar jeg skal dø — luk mine Øjne, tæt min Mund, — vogt min Sjæl for Helvedes Grund!« Et katolsk Vers i Folkemunde tre Hundrede Aar efter Kirkeforandringen, — i et Glimt røbedes her, at Folkesjælen stadig hægede om Minder fra Romerkirkens Tider, Minder som fredeligt trivedes sammen med senere tilkomne Lag. — Gør vi op, hvad der Hundredaar for Hundredaar gaar *fra* som Folkeeeje i den danske religiøse Lyrik, bliver det væsentlige dette: Ved Aar 1800 lød ingen af Grundtvigs og Ingemanns Salmer og Sange, der kom til at betyde saa meget for forholdsvis store Kredse. Ved Aar 1700 ikke de Brorsonske Toner. Atter Hundrede Aar før, ingen Kingo. Derfra Hundrede Aar tilbage, og vi staar i den katolske Tids sidste Helling. Og spørger vi her: Hvad ejede Lægfolk dengang, i den overvejende latinske Kirkesangs Dage, af religiøs Digtning paa Dansk, bliver Svaret: Nogle Kirkesalmer, vel ogsaa et og andet af Klostrenes litterære Lyrik; videre, af virkelig folkeligt Præg, Viser med bibelsk og legendarisk Emne. Men endelig, tildels uden tydeligt Skel overfor Viserne, endnu en Række Digtninge af jævne Præg, til intim, daglig Brug. Der er nemlig, næsten alene ved mundtlig Overlevering, bevaret en Række rimede Morgen- og Aftenbønner. De gør det ud paa een Gang for smaa religiøse Digte og for virkelige Bønner. Deres Indhold røber dem som Frembringelser af Romerkirken, især fra Middelalderens Sluttid. Hvad Munke og Præster dengang lærte Menigmand, fastholdtes sejt under nye Forhold; det var med disse Bønner, først Kingo og Brorson, sidenhen det

19. Aarhundredes Kirkelyrikere maatte tage en Dyst op om Almuens Gunst. De gamle katolske Folkebønner slap livskraftig igennem, da det store Slag o. 1536 rettedes mod Helgenrivalerne. Først Nutidens religiøse og verdslige Kultur fik her Bugt med de sidste af de ældgamle Bønner, af hvilke een — som vi hørte — blev fremsagt paa Kirkegulvet i Højby saa sent som for et Aarhundrede siden. En Kvinde i Sognet, der døde 1880, 81 Aar gammel, brugte Bønnen som Aftenbøn.

Kirkens Lære, Kristentroen, var — som man vil forstaa — ikke af nogen Alder sammenlignet med den gamle, hjemlige Tro her i Landet. Kirken og dens Forkyndelse kunde imidlertid i det lange Løb ikke undgaa at gøre Indtryk paa Sindene, men dens Lære forudsatte meget, som det primitive Menneske ikke havde Betingelser for at kunne modtage og tilegne sig, og da slet ikke det nordiske Menneske. Han var indstillet paa, at der skulde noget for noget, for saadan havde hans fattige og haarde Liv lært ham det. Ogsaa det religiøse Forhold var for ham et Slags Forretningsforhold, en Akkord: Naar han præsterede noget vist eller foretog sig det og det til Beskyttelse mod Skademagterne, saa ventede han til Gengæld Beskyttelse og Held fra de gode Magters Side. Reformationen med dens strenge Krav om Syndserkendelse og personligt Ansvar laa langt over hin Almues Horisont, og dens theologiske Ordforraad larmede hen over Hovedet uden at gøre noget Indtryk. Landsbyens Bonde naaede ikke, hverken før eller efter Reformationen, den Selverkendelse, som er Kristendommens Forudsætning; thi dertil savnede han Udvikling, og han naade det heller ikke i det fattige vane- og traditionsbundne Liv indtil omkring Udskiftningen. Hvad Fædrene havde fortalt, var det, som gjaldt. Bonden gik ydmygt og ærligt og ganske selvfølgeligt ind under en Slægts- og Skæbnesammenhæng, som man ogsaa meget godt baade kunde leve og dø paa, og som i og for sig var af religiøs Natur, men intet havde med Kristendom at gøre. Man kan ogsaa mærke sig, at Folkeviser og anden folkelig Digtning saa at sig intet indeholder, som tyder paa virkelig kristelig Paavirkning eller Grebthed. Og ligeledes vil man i de Tusinder af Smaatræk, som *Evald Tang Kristensen* har optegnet om dansk (især jydsk) Almuelev, saa vel som i Sagnene, lede forgæves derefter. Det tør vist ogsaa kaldes betegnende, at vistnok den groveste Bog, der findes paa vort Sprog, Evald Tang Kristensens »Vore Fædres Kirketjeneste« (1899), udelukkende indeholder gamle Almuehistorier om Præster, Degne og Kirkevæsen. Nu maa man ikke tro, at E. Tang Kristensen gennem denne Bog ønskede at befordre letfærdig Tant og gækkelig Snak i Trykken, nej, han vilde give en Fremstilling ikke alene af Skavanker og menneskelige Fejl, men ogsaa et realistisk Indtryk af de gamle Bondetider, da Almuen, naar den talte om Præster og Degne, gerne yndede at bruge bidende Skæmt som Udtryksmiddel. Paa en morsom Maade fortalte de gamle Bønder,

med Anvendelse af Satire, om kirkelige og skolemæssige Forhold, der kunde give Anledning til Kritik.

Over for Livets Afslutning: *Døden* var man indstillet rolig og behersket. Her var ingen Vej udenom. Det gjaldt blot om at have levet saadan, at man ikke skulde komme til at gaa igen. Sorgen kunde hvile som noget tungt og uundgaaeligt paa Sindet, og kun langsomt og modstræbende kom den til Orde. Selv hos de mere voldsomme har Sorgens Udtryk vistnok haft samme blandede, kornede Karakter som følgende Udtalelser af en jydsk Bondekone fra det 19. Aarhundrede. Konen hed Karen og var fra Grevehaven ved Lerbjerg sydlig for Randers. Hun var en fremtalende og bovn Kone. »Saa havde de den Sorg at miste den ældste Datter, og da hun laa Lig, kom der jo Send og Fløde til Begravelsen. Dem, der kom med det, skulde op at se Liget, og Manden, som var meget stille, stod da helt nedbøjet der oppe. Saa sagde hun: »Det kan Gud hjælpe mig ikke nytte, du staar her og græder og klager dig, Søren, Herren gav, Herren tog, Herrens Navn være lovet, herut med dig og faa spændt for Mogvognen!« — Til nogle Tiggerkoner, der kom efter Begravelsen, sagde hun: »Ja, lille Børn, her er ski sket en grumme Forandring siden I var her sidst, vor vildeste Datter Kirstin, I kender hende vel, stor og stærk og færdig, 34 Aar i dette Aar, er nylig død, hun hviler hos Herren, det Guds Barn, det kan ski være det samme, des mere kan der blive til de andre, den, der har Brød, den bydes Brød, hun er Gud hjælpe mig ikke død, hun sover, det sagde Præsten.«

De ovenstaaende Bemærkninger af Karen fra Grevehaven er Udtryk for en naturlig Indstilling overfor Døden af Folk, der ikke var paavirket af et bestemt Livssyn eller en særlig kirkelig Retning. Den behøver ikke at være Udtryk for noget særlig gammelt.

Ved Siden af den kirkeligt prægede Tro levede saa friskt i Folkets Minde helt ned til vor Tid Forestillinger, der var overleveret i nedarvet, men fuldkommen livskraftig Form fra de fjerneste Aarhundreder. Eksempelvis kan nævnes, at man troede at kunne skade en Mands Helbred ved at stikke Søm eller Knappenaale i et Voks billede, der skulde forestille ham, eventuelt var døbt med hans Navn. At et Barn kunde helbredes for engelsk Syge ved at drage det gennem et Hul i et Træ eller under en Græstørv. At en gammel Kone kunde skabe sig om til en Hare —, ja der kendes en Vrimmel af saadanne overtroiske Meninger.

I afvigte Aarhundrede maatte disse Trosforestillinger begynde at vige, de var for sære, urimelige, barnagtige, for *oldtidsprægede* til, at de mere udviklede og tænksomme Sind kunde have med dem at gøre. Omkring ved 1830, et halvt Aarhundrede efter Udskiftningen, begyndte der at gaa Skred i de gamle Forestillinger. Bonden var nu revet ud af sit Oldtidsleje, baade materielt og aandeligt. Han var blevet tvunget til at tage Beslutninger og bære Ansvar i langt

højere Grad end før. Dertil kom saa *Landbrugskrisen 1818—28*. Det var andet Slægtled, denne Prøvelse kom over, men man bestod den, og da den var overstaet, var disse Folk modne Mænd paa en anden og betydningsfuldere Maade end Bønder før havde været det. *Tænksomheden* var begyndt at bore i deres Sind. Da Oplysningen og Eftertanken havde undergravet Fædrenes Tro paa de Magter, der kun stillede helt *ydre Krav*, og Sindet i Stedet begyndte at fordybe sig i sig selv, først da fik Kristendommen i den Form, som man nu kender den i særlig vakte Egne, en Mulighed. Det var *de gudelige Forsamlings* Virksomhed i 1830'erne og senere, der øvede stor Indflydelse paa Bondens religiøse Liv og Opfattelse, saa meget gammelt nu blev fejet ud. Da den folkelig-religiøse Vækkelse i *Grundtvig* fik sin store Salmedigter, begyndte de tre største Aarsfester: Jul, Paaske og Pinse at blive, som man fra Kirkens Side helst ønskede dem. Da Vækkelsen igennem Grundtvigs Disciple fik større og større Tilslutning, ikke mindst ved *Folkehøjskolens* epokegørende Indsats, gik det mere og mere ud over den gamle Folketro. Glemmes maa det ikke, at den almindelige Folkeoplysning, der ved *Skoleloven af 1814* fik den bedst mulige Støtte, og *Avislæsningens Udbredelse* i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede ogsaa ydede overordentligt til, at det gamle hjemlige Hedenskab mere og mere maatte fortrække. Naar man endnu hist og her iliveholder Skikke, der har Oldtidsforestillinger til Forudsætning (f. Eks. Blusbrænding, se Solen danse Pinsemorgen, ride Sommer i By, skyde Nytaar ind, ikke begynde et stort Arbejde en Mandag), sker det ikke, fordi man tror paa noget i Forbindelse med disse Skikkes Udøvelse eller for Overholdelsen af en gammel Tankegang, men fordi det nu saadan altid har været Skik og Brug, og hvorfor ophøre med denne, naar den tilmed kan give Anledning til Festlighed og Sammenkomst, Munterhed og Sjøv. Saaledes reduceres efterhaanden det gamle, man ikke længer tror paa, — og nye og andre Skikke træder i Stedet.

Igennem Sæd og Skik og gammel Tro lærer man overordentlig meget om tidligere Tiders kulturelle og religiøse Forhold, og man modtager ved et Studium af den mægtige Høst af Folkeminder, der er indbjærget i Danmark i det sidste Aarhundrede, et stærkt virkende Indtryk af Folkets uskrevne Aandsliv. I det ovenstaaende har det kun været muligt at give et Førsteindtryk af, hvad man nu kan faa at vide om de gamle Landsbyslægters Fester og Højtider, deres Naturforklaringer og deres Syn paa Liv og Død. For den interesserede er det imidlertid let at erholde nærmere Oplysninger herom i den mangfoldige Litteratur, der forefindes om den danske Bondes Historie, hans Liv og Færd gennem Tiderne.

BONDEGAARDEN

Af Dr. phil. *Axel Steensberg.*

Kommer man til Danmark fra Øst eller Syd, passerer man i Skaane og Sydslesvig gennem gamle danske Landsdele. Man ser straks paa de Bøndergaarde og Landsbyer, der flyver forbi Kupévinduet, at man nærmer sig Hjemlandet. I Skaane findes Overgangen fra Smaalands og Nordskaanes enkeltvis byggede Træhuse til de sluttede, firelængede Gaarde dær, hvor de store Skove holder op, og man kører ud paa den frugtbare skaanske »Slette«. Undertiden er Væggene endnu af Træ; men Byggemaaden forraader med sin rytmiske Fagdeling Sjællands Nærhed. Landsbyer og Enkeltgaarde ligger spredt over den bølgeformede Jordflade som paa Sjælland — vi nærmer os Landet, »hvor Bjærg kun er Bakke«. Byggeskikken følger her ikke nogen gammel Folkegrænse. Thi Grænsen mod Sverige laa i gamle Dage længere mod Øst og Nord, inde i Blekinges, Nordskaanes og Hallands Skövomraader. Det er Naturforholdene, der betinger Bygningstypernes Skiften paa dette Sted: Overgangen fra Naaletræsomraadet til Løvskovsbæltet og fra Klippegrunden til den dybe Istidsmoræne med dens Bakker og Sletter af Ler, Grus og Sand.

I Sydslesvig er Bygningskulturens Skiften fra tysk eller nedersaksisk til dansk mindre iøjnefaldende. Naturforholdene er de samme Nord og Syd for Danevirke. Landsbyer og Enkeltgaarde ligger spredt mellem hinanden, og grundmurede Vægge blandes med Bindingsværk som paa de danske Øer og i Østjylland. Men der er alligevel en tydelig Forskel i Gaardenes Grundplan, Tagrejsning og Indretning fra Sydslesvig til det danske Sønderjylland. Først i Nord-slesvig bliver den firelængede, regelmæssigt byggede Bondegaard med Stuehuset i Øst-Vest den overvejende Type.

For Tusind Aar siden eksisterede disse Grænser indenfor Bygningskulturen endnu ikke. Da var praktisk talt alle Bøndergaarde fra Alperne til Oslofjorden og Gotland eenlængede Bygninger af Græstørv, Lerklining, Træ og Straa. Vort Lands Bøndergaarde er siden blevet præget baade af den tiltagende Skovfattigdom og den selvstændige danske Kulturudvikling. Derfor vil vi først betragte de danske Bøndergaarde i Forhold til Landskabet, og senere se paa de kulturelle Forskelle, der viser sig indenfor Landets Grænser — Grænserne mellem

Østdanmark og Vestdanmark, hvorfra Forbindelseslinjer gaar mod Østersølandene og det frisiske Nordsømraade. Trods Forskelle indadtil og Linjer, der peger udad mod det fremmede, fremtræder den firelængede danske Bondegaard dog som en særegen dansk Type, der ikke ligner nogen anden Bondegaard i Verden.

Bebyggelse og Landskab.

For knapt to Hundrede Aar siden laa de fleste af Danmarks Bøndergaarde samlet i Landsbyer. Undertiden var Landsbyerne ganske smaa og rummede kun fire-fem Gaarde, men mange Byer var paa en Snes Gaarde eller mere. De smaa Landsbyer fandtes navnlig i Egne, hvor store Skove fordem strakte sig vidt og bredt, medens de største Landsbyer laa i frugtbare Egne, hvor Jorden siden Oltiden har været stærkt opdyrket. Karakteristisk er i den Henseende Egnen mellem Korsør og Sorø: Øst for Slagelse ligger lutter smaa Landsbyer, hvis Navne gennemgaaende er af yngre Dato. Vest for Slagelse findes næsten kun Landsbyer, som før Udskiftningen hver især rummede 15—20 Gaarde. Navnene tyder ogsaa her paa højere Alder. I enkelte frugtbare Egne kunde Landsbyernes Gaardtal naa endnu højere op. Paa Stevns har vi Magleby med 38 og Strøby med 58 Gaarde. Paa Lolland havde Frejlev 50, paa Fyn kom Horne By højest med 60 Gaarde, i Østjylland var der Bjærge Nordøst for Vejle med 37 Gaarde, Hatting med 35 og paa Randerseggen Ørsted med 37 Gaarde. Endelig havde Vester Hassing Nord for Limfjorden 39 og Landsbyen paa Øen Gjøl i Limfjorden 42 Gaarde.

I 1688 fandtes der i Danmark (bortset fra Bornholm og Sønderjylland) ca. 58.000 Bøndergaarde over 1 Td. Hartkorn. Af disse Gaarde var i visse Herreder paa Sjælland og Lolland-Falster mindre end 2 % fritliggende »Enkeltgaarde«; paa den anden Side havde kun et Par vestjyske Herreder (Skodborg, Vandfuld og Ulborg) samt Bornholm under 50 % af Gaardene liggende i Landsbyer. Efter de store Landboreformer i 1780'erne blev mange Gaarde flyttet ud paa Marken, og denne Bevægelse er siden fortsat, saaledes at kun en lille Brødel af Danmarks Bøndergaarde i Dag ligger inde i de gamle Landsbyer. Samtidig er Antallet af Bøndergaarde paa over 1 Td. Hartkorn (dog Bornholm og Nordslesvig indbefattet) steget til næsten 92.000.

Den gamle Landsby var ofte anlagt i Nærheden af Vandløb, Eng- og Mosestrækninger eller tilsvarende naturlige Græsgange. Det samme gælder Vest- og Midtjyllands magre Hedeegne, hvor spredt liggende Gaarde dukkede sig langs Skrænterne ud mod de store Aaer og brede Enge. Denne Beliggenhed gjorde det let for Bonden at drive Kvæget paa Græs, naar der stod Korn paa Markerne. Man slap for at slaas med de genstridige og ædelystne Dyr, der under

Niels Bjerre (1864—1942): Landskab.
(Statens Museum for Kunst).

Jydsk Gaard; tæt og støt, lav, mødønde Vestenvinden. Af samme Art, men med et andet Præg, er Agnes Smidts sønderjydske Gaard. Modsætningen er den sjællandske Gaardtype: Jens Juel (Titelbladet), og Viggo Pedersens Gaard med Kastanjerne.

Driften ad smalle Køreveje ustandselig vilde bryde igennem Gærderne og ind i Sæden. Derfor har mange Landsbyer og Enkeltgaarde endnu i vore Dage en yderst ubekvem Beliggenhed i Forhold til deres Agerland. Man har ment, at Beliggenheden i Nærheden af Vandløbene skyldtes Trangen til rigeligt og godt Drikkevand. Men i gamle Dage spillede Vandet ikke helt den samme Rolle som i vor Tid. Kvægbesætningerne var meget mindre, og Folk brugte ikke saa meget Vand til Rengøring. Man havde sit Gadekær, der undertiden var kunstig udgravet. Her kunde Kvæget drikke, og Konerne i Nødsfald hente Vand til Ølbrygningen, naar den kampestenssatte Brønd løb tør.

Nuomstunder begynder man med at grave en Brønd, naar man skal bygge Gaard paa en ny Plads. Det er ikke blot af Hensyn til Mureren, men skyldes i første Række Ønsket om Adgang til god og rigelig Vandforsyning. Kan hænde, at man endog sender Bud efter en gammel Mand med en »Ønskekvist«, inden man bestemmer, hvor Gaarden skal ligge! Dernæst søger man at faa Bygningerne anbragt omtrent midt i den tilhørende Jordlod — helst vil man undgaa at bo paa det allerhøjeste Sted; thi Rumfanget og Vægten af de Afgrøder, der skal køres hjem fra Marken, er større end af de Produkter, der køres bort fra Gaarden. Gaardens Beliggenhed bestemmes ogsaa af Vejforbindelser og Terrænets mere eller mindre kuperede Karakter. Endelig kan der være skønhedsmæssige Hensyn at tage i Betragtning: Gunstige Betingelser for Haveanlæg, Udsigt til smukke Landskaber o. s. v. Det er vanskeligt at opnaa alle Fordele paa een Gang. Men man vil som oftest finde naturlige Grunde for, at en Bondegaard har faaet just den Beliggenhed, den har. Placeringen skyldes sjældent Tilfældigheder.

Den gamle Bondegaard falder gennemgaaende bedre sammen med Omgivelserne end den ny. Havens Træer og Buske rejser sig omkring Længerne og formidler Overgangen fra det byggede Kunstprodukt med dets rette Linjer og nøgne Vægge til det naturgroede Landskabs Mangfoldighed af harmonisk sammenvoksede Enkeltheder. Ogsaa selve Bygningerne bliver blødere og mere nuancerede med Aarene. Der gror Mos paa Tagene, Murene sætter sig og faar et Spil af utallige smaa Ujævnheder. Men dertil kommer for Bindingsværkslængernes Vedkommende en fast og rytmisk Faginddeling, som vanskeligere kan forenes med grundmurede Bygninger. Gennem den sidste Menneskealder har Landsforeningen »Bedre Byggeskik« bestræbt sig for at afhjælpe denne Mangel ved at lade Vinduerne understrege Faginddelingens Harmoni og ved at gøre Tagfladernes Skraaninger ensartede med knækkede Gavle og passende Forhold mellem Mur- og Taghøjde. Frem for alt bør nye Huse have en vis Længde i Forhold til Højden. Det korte, højt opragende Hus, der endnu ikke omgives af høj Beplantning, bryder Landskabets mange vandret udtrukne Linjer paa en ubehagelig Maade — navnlig, naar det ligger højt paa en Bakke.

En Vejrmølle kan taale at ses i Silhouet mod Himlens drivende Skyer, fordi dens Form ligesom vokser organisk frem af Jorden; selv den gamle Stubmølle kan minde om noget naturgroet, et gammelt stynet Piletræ med fire spinkle Grene. Men et moderne tegldækket Hus, der staar alene i Landskabet, er blot en vinkelbestemt, død Form, som trænger til levende Planter som Camouflage.

Forholdet mellem Bebyggelse og Landskab viser sig ogsaa paa en anden Maade. I Bøndergaardenes Bygninger afspejles ligefrem Stedets Naturforhold. Vi har ganske vist ikke som i Schweiz og Østrig Bjerglandskaber, hvor Terrænets Stejlhed kan friste til at opføre hele Længer i flere Etager. Men paa Bornholm hæver den fornemmere Del af Stuehuset med Salen sig dog ofte højt over en Kælder med Indgang fra Gaardspladsen, fordi Jordsmonnet falder stærkt mod de dybt nedskaarne Sprækkedale, der fører ud til Østersøen. Den ene Ende af mange bornholmske Stuelænger er i Virkeligheden som oftest opført med to Etager.

Naar Bindingsværksgaarde i vore Dage kun findes i Landets Skovegne, skyldes det naturligvis, at man i det træfattige Vestjylland tidligt gik over til at bygge grundmurede Huse. Alle gamle vest- og midtjyske grundmurede Gaarde er ovenikøbet bygget af hjemmebrændte Mursten, tilvirket i en for Tilfældet opført primitiv Teglovn i en Lyngbakke. Saadan en Teglovn blev som oftest kun benyttet een Gang, og Stenene blev ikke brændt ret haardt. Derfor har de faaet den ejendommelige porøse og forvitrede Overflade, som giver de gamle ukalkede Mure en uforlignelig Charme.

Endnu kan man ogsaa i Hedeegnene se de ejendommelige sribede Tage, der er lagt af vekslende Lag Lyng og Langhalm. Paa Læsø er alle gamle Tage lagt af alentykke Tang-Polstringer. Det samme var i ældre Tid Tilfældet paa Endelave. Men i de senere Aar driver der ikke tilstrækkeligt med Bændeltang i Land til at vedligeholde Tangtagene. Derimod har man i Jylland næsten overalt bibeholdt Græs- eller Lyngtørvene som Lukkemateriale over Tagrygningen eller Mønningen. Kun enkelte Steder som paa Als og det østlige Sundved er Ryg- eller Kragetræerne trængt frem. For halvandet Hundrede Aar siden var Kragetræerne praktisk talt ogsaa ukendte paa Øerne. Men efterhaanden som Jorden blev saa stærkt opdyrket, at det kneb med at skaffe tilstrækkeligt sammengroede og sejge Græstørv, medens Agrene til Gengæld gav Overflod af Straa, gik man over til at rygge Længerne med Halm og Kragetræer. I nyere Tid er Træstykkerne ofte blevet erstattet med Hønsetraadsnet.

I sidste Halvdel af forrige Aarhundrede opførtes der mange Længer af Kampesten. Paa Sjælland afspejler ogsaa disse Bygningers Hyppighed Jordbundens lokale Stenrigdom — saaledes omkring Mogenstrup Aas ved Næstved. De er sjældne paa Jyllands Hedeflader, men hyppige i Randmoræneomraaderne mellem Silkeborg og Viborg. I den gamle Hedeegn Øst for Herning omkring

Ikast finder man derimod Bøndergaarde, der paa tilsvarende Maade er opmuret af Myrmalmsblokke fra de omgivende store Malmmoser.

Stuehuse af Træ dominerer ganske Skandinaviens Naaleskovsomraade, men forekommer praktisk talt ikke i Danmark. Dog har de sidste Par Menneskealdres kolossale Tømmereksport fra Finland og Sverige til en vis Grad sat sit Præg paa vore Bøndergaarde. Trælader og Udhuse, hvis Trempler er klædt med Stafferbrædder, findes overalt i Landet. De hjemlige Naaetræsplantager leverer deres Del af Materialet til disse Bygninger, og et andet Udtryk for det tyvende Aarhundredes Trærighed er Paptagene med deres Bræddeunderlag. De moderne Bøndergaarde er mindre præget af det omgivende Landskab end de gamle. Jernbaner og Lastbiler har under Landbrugets Industrialisering muliggjort Transporten ud til de gamle træfattige Omraaders fjerneste Afkroge.

Ogsaa Grundplanen og Husenes Indretning præges til en vis Grad af Gaardens geografiske Beliggenhed. I de Egne af Jylland, hvor der som oftest til en Gaard hører store Engstrækninger i Forhold til Kornarealet, ynder man meget at bygge Agerumlader (Lader med Gennemkørsel paa langs). Folkeholdet er i disse Egne som Regel ikke stort i Forhold til Gaardens Areal. Derfor har man altfor travlt i Høslæt og Høst til at fragte større Mængder af Hø og Korn op paa Loftet og Stænger. Det er lettere med ringe Mandskab i en Fart at fylde en Række Gulve langs med Agerumladens Langlo, og man kan køre Læs ind i Gennemkørselen og lade dem staa Natten over, hvis Vejret er lunefuldt. Agerumladen anbringes mest praktisk tværs over for Stuelængen, idet der skal være fri Ud- og Indkørsel ved dens Gavlporte. Derfor finder man i disse Egne næsten alle Vegne en bestemt Gaardsplan med Kostald og Hestestald som Sidefløje til Stuehuset. Paa Øerne flankeres Stuehuset derimod oftere af en Lade med flere Tværporte, medens Kostalden maaske ligger vis à vis Stuelængen. Her finder man ogsaa flere gamle Bøndergaarde, end i Jyllands »Nybyggeregne«. I disse gamle Gaarde er den oprindelige Grundplan Gang paa Gang blevet ændret ved Tilbygninger og Ombygninger. I de Egne af Jylland, hvor der i Løbet af de sidste Par Menneskealdre er opdyrket store Hedearealer, eller hvor Jordens Gødekraft er blevet mangedoblet, finder man næsten lutter nye Gaarde med røde Tage af ildfast Materiale. Opførelsen af nye bekvemme Bygninger har som en Modesag ogsaa bredt sig til de Gaarde, der ligger paa gammel Toft og ikke direkte har faaet Del i Nybyggeræventyret.

Gaardsplan og Konstruktion.

I det foregaaende er der gjort Rede for en Række Forhold ved vore Bøndergaarde, der er betinget af de stedlige Naturforhold. Mange Ejendommeligheder kan imidlertid ikke direkte henføres til lokale naturbetingede Aarsager,

men *Kulturejendommeligheder*, der skifter fra Landsdel til Landsdel, ofte ogsaa fra Egn til Egn. I Hovedsagen er deres geografiske Fordeling betinget af Landsdelenes ældgamle Færdselslinjer og Samkvemsvaner. For saa vidt kan Naturforholdene ogsaa her spille en Rolle. Den direkte Forklaring ligger dog i Paavirkning fra Naboomraader og den Brydning, der opstaar, naar en Paavirkning udefra — en Mode — strømmer ind i et Omraade og blandes med Egnens gamle Traditioner. Her kommer det an paa, i hvilken Retning Egnens Befolkning plejer at søge hen paa Købstadfærd som Landhandlere og Tjenesteesøgende. Thi fra den Kant kan man især vente, at Nyhederne er kommet til Egnen. Paa Grundlag af disse Blandingsfænomener kan man inddele Landet i forskellige Kulturprovinser. Disse Provinsers Grænser behøver ikke at dække hinanden for alle Forholds Vedkommende. Maaske søger Pigerne paa en bestemt Egn mod Øst til en Købstad for at tage Plads i Huset, medens Karlene drager mod Syd til et Landbrugsomraade, hvor man i særlig Grad har Brug for dem som Daglejere i Høsten, eller de drager udenlands nogle Aar som Søfolk. I saa Tilfælde vil Kulturgrænserne ikke faa samme Forløb med Hensyn til Husgerningsfænomener som i Henseende til Landbrugsredskaber og Baadudstyr. Spise- og Møbleringsvanerne vil maaske falde ind under et østligt Kulturomraade, medens Mandfolkesystemerne stort set slutter sig til et sydligt Omraade. Naar man i Folkekulturforskningen inddeler Landet i Kulturprovinser, tegner man en Mængde Grænser for forskellige Fænomeners Udbredelse, ikke blot rent redskabsmæssige som Plovtyper og Husgeraadformer eller bygningstekniske (f. Eks. Skorstenstyper), men ogsaa arbejdsmæssige som Negbindingsmetoder, folkloristiske (Valborg-, Pinse- og Sct. Hansblus) og sproglige (Dialektudtryk). Grænselinjerne vil da vise sig stedvis at samles til hele Bundter, selvom de ikke ganske følges ad. Her er der da Tale om en *almindelig* Kulturgrænse mellem to indbyrdes dybt forskellige Omraader.

Det mest udprægede materielle Kulturskel i Danmark gaar gennem Store Bælt og skiller Landet i et *østdansk Kulturomraade*, hvortil Sjælland, Skaane og Bornholm hører, og et *vestdansk*, der omfatter Fyn samt Nørre- og Sønderjylland. Lolland-Falster og Langeland-Ærø-Als danner en Slags Broforbindelse mellem de to Omraader. Det østdanske har Tilknytning til Egnene Syd og Øst for Østersøen, medens det vestdanske har hentet sine Impulser fra Vesterhavets Kystegne — især fra Holland og Frislandene, hvortil de unge Karle søgte hen som Landarbejdere, Studedrivere og Søfolk. De sproglige Grænser ligger længere mod Vest. Den her givne Inddeling passer fuldstændig for de ældre Bøndergaardes Vedkommende. Den er derimod mindre karakteristisk, hvor det drejer sig om moderne Landbrugsbygninger. Kulturgrænser kan — bortset fra den ovenfor omtalte Deling mellem Omraader, hvor Agerumladen dominerer, og Omraader, hvor man foretrækker Lader med Tværloer — næppe optegnes

for vort Slægtleds Bøndergaarde. Danmark er i Industrialismens Tidsalder ved at smelte sammen til eet eneste Kulturomraade.

Efter sit Indbyggertal og Landareal er Danmark et af Europas mindste Lande. Men i Udstrækning og kulturel Betydning kommer det danske Rige op paa Højde med Stater af Mellemlassen. Fra Dueodde paa Bornholm til Hanstholm i Jylland er der over 470 km. Det er som fra Helsingborg til Stockholm eller fra Milano til Rom og ikke meget kortere end fra London til Edinburgh. I folkekulturel Henseende indtager vi en Nøglestilling mellem Skandinavien og Mellemeuropa. Det, der gør Landet større, end Statistikken viser, og minder os om Rigets tidligere Udstrækning, er »Perlen i Østersøen« den skønne Klippeø *Bornholm*, hvor man endnu rent og uforfalsket taler den østdanske Dialekt. Derfor vil vi begynde Gennemgangen af de danske Bondegaardstyper med den bornholmske.

Landsbyer findes slet ikke paa Øen. Gaardene ligger enkeltvis eller to og to i Nærheden af hinanden. Et stort Antal af dem har endnu Bindingsværksvægge med tjærede Stolper og hvid- eller rødkalkede Tav. Ofte ser man kun Stolper, men ingen Forbindelsestømmer midt paa Væggen (Løsholter). Det hænger sammen med, at man paa Bornholm er blevet ved med at rejse Bindingsværksbygninger til o. Aar 1900. Endnu saa sent som i 1911 opførtes der en Lade af nyskovet Bindingsværkstømmer fra egen Skov paa en lille Gaard i Ø. Larsker. I disse nye Bindingsværksbygninger er Mellemmurermurene mellem Stolperne udfyldt med Mursten, og derfor er der ingen Brug for Løsholter eller andet Fyldtømmer. Undertiden stammer disse Bygningers Stolper fra ældre Længere paa Stedet, der i nyere Tid er blevet ombyggede og forsynet med murede Tav.

Drejer man af fra Hovedvejen for at besøge en af de ældre bornholmske Bøndergaarde, lægger man først Mærke til de høje Overgavle af Træ. Fra hver af dem rager en Stang op mod Himlen. Den kan være tilspidset og udskaaret, eller den kan være af Jern og forsynet med Vindfløj i Form af et stiliseret Dyrehoved med aaben Gab og spidse Tænder. Den kaldes »Branden«. Vi kender godt Udtrykket fra Folkeviserne som »Jomfruens Burebrand«, og vi faar, endnu inden vi er kommet indenfor paa Gaardspladsen, en Anelse om, at den bornholmske Bondegaard er rig paa Tradition fra en fjern Fortid. Under den ranke Stuehusgavl rejser sig en Kampestenssokkel af Mandshøjde eller mere. Maaske leder en Dør midt i Soklen ind til den store Kælder under »Salen«, som det største og fornemste Boligrum kaldes. Ogsaa de øvrige Længers Bindingsværk hviler paa svære Stensokler. Indkørselsporten findes ofte umiddelbart op imod Stuelængen, saaledes at dens ene Væg er Udhusets Gavl. Selvom Gaardens fire Længere ikke er bygget helt sammen, er Gaardspladsen dog lukket med Laager eller Plankeværk, for at Heste og andre Husdyr ikke skal løbe

deres Vej, naar man tager Seletøj af eller slipper dem ud til Vandtruget under Brøndvippen eller den høje Post. Selve Brøndkarmen bestaar i Reglen af fire Sandstensplader samlet med Jernnagler i Hjørnerne. Foran den statelige Stuelænge, der ofte er paa en Snes Fag eller mere, er der en aflang indhegnet Plads. Indenfor det hvidmalede Stakit staar et gammelt Morbærtræ, hvis Grene rækker langt ud over Gaardspladsens store Stenheller. Her har fra ældgamle Tider Bigaarden været med Halmkuber og Bistokke, som vi kender det fra de middelalderlige Landskabslove. Til den modsatte Side ser man en Længe stikke frem mod Gaardspladsens Midte med Svinelemme, Hønseshusvinduer, Karlekamre og hvad den ellers kan rumme. Det er Gaardslængen eller »Gaardkonnan«, som den ogsaa kaldes. Ved Gaardslængen finder man Hundehuset med Gaardens Vogter, der kaster sig frem i Lænken og glammer mod den indtrædende Gæst. Træder man indenfor ad den høje Stentrappe, kan man maaske stirre desorienteret paa de mange Døre, der møder en inde i Forstuen. Men har man taget sit Bestik af Stuehusets Vinduer, vil man vide, at Salen ligger til den ene Side, Melsalen maaske i Husets Bagside ved Siden af et Gæsteværelse, medens Døren i den anden Side af Entreen fører ind til »Storstouan«. Videre gaar man gennem Dagligstuen og Lillestuen til det store Køkken, der maaske endnu rummer en oprindelig aaben Skorsten. Side om Side med Køkkenet ligger Sovekammeret. For at faa Plads er det bygget ud i Haven i en »Hodda« (et Udskud), som fortsætter hen langs Bryggerset til Gavlen ved det store Spisekammer, Pige-kammeret og »Melhuset«.

Gaar man opad Loftstrappen i Bryggerset, stiger man op paa »Tilet«. Udtrykket er et Levn fra det middelalderlige »Tilje«, som Folkevisens Jomfru er dansede paa, dengang da Huse i to Etager med Træoverbygning ikke var noget Særsyn. Som en Mindelse om disse Bygninger, kaldes Salen endnu undertiden »Huset«. Den var vel oprindelig kun et løseligt tilføjet Hus, opført i en særlig Konstruktion ved den ene Ende af Ildhuset eller det Rum, hvori man lavede Mad. Tiljen var da oprindelig Loftet over den store stensatte Kælder, der jo endnu den Dag i Dag ofte ligger ovenpaa Jorden som et massivt stenbygget Hus. Saaledes mindes man Gang paa Gang om Fortiden i den gamle bornholmske Bondegaard. I enkelte af de mindre Gaarde, hvor den gamle Stuelænge er bevaret, finder man den oprindelige bornholmske Skorsten. Det er en saa kolossal Bygning, at dens Bund er et helt Kammer, hvori der kan være Døre til to Sider. Dette »kuppelformede Køkken«, som en svensk Forsker har kaldt Skorstenstypen, findes baade paa Sjælland, Lolland-Falster og Skaane, men ikke i Vestdanmark. Derimod forekommer den almindeligt i de baltiske Lande og Egnene Syd for Østersøen. Det er naturligvis ikke nogen særlig gammel Foreteelse, idet Skorstene overhovedet sjældent fandtes i danske Bøndergaarde før 1600 og først blev almindelige et Hundredaar senere. Men den store

østdanske Skorsten vidner om, at Kulturforbindelserne i disse Dele af Riget saa sent som i 1600 Tallet gik mod Øst og Syd, medens de i Vestdanmark pegede mod Frislandene. Den danske Bondekultur var endnu ikke nogen fuldstændig Enhed. Der var Mindelser om, at Riget oprindeligt var samlet af tre »Land«, hvis Bønder søgte til Tinge henholdsvis i Viborg, Ringsted og Lund, og hvis Handelsforbindelser gik i forskellige Retninger. Bornholm har mange Træk fælles med Skaane og Sjælland-Lolland-Falster. Men vi maa ikke glemme, at Øen endnu o. 900 havde sin egen Konge.

Den gamle Selvstændighedstrang spores stadigvæk i Bornholmerens sejge Vedhængen ved gammel Sæd og Skik til Trods for, at Landbruget paa Øen er saa moderne som noget Steds i Landet. Man ser det paa de prægtige tegltækkede Gaarde, der har rejst sig, hvor gamle Bindingsværkslænger er blevet for brøstfældige eller er gaaet tilgrunde ved Ildebrand. Ogsaa i de nye Stuelænger er der et Utal af Stuer og Værelser. De første grundmurede Stuelænger blev opført i 1830'erne (saaledes paa »Markeregaard« i Povlsker) Facaderne er præget af Empirens harmoniske Ro og Monumentalitet, og Grundplanen udmærker sig navnlig ved større Bredde end i de gamle Bindingsværksstuelænger. Her behøves ingen »Hodda« for at skaffe Plads til to rummelige Stuer i Husets Bredde.

Paa *Sjælland* er de fleste gamle Bøndergaarde indrettede efter en i Hovedsagen ensartet Grundplan. I Bindingsværksgaardene samlede Stuehusrummene sig omkring Boligens eneste Skorsten, der vel sjældent var saa rummelig som de største paa Bornholm, men dog var af samme Type. Til den ene Side for Skorstenen fandtes Dagligstuen med Bilæggerovnen, hvori man fyrede fra Ildstedsbænken inde i Skorstenen. Til den anden Side laa »Stegerset« med Grubekedel og Maltkølle, hvori der ogsaa fyredes fra den store Skorsten. I Skorstenens Bagvæg var der endnu et Fyrhul. Det førte ind til den lerklinede Bagerovn, der stak ud i Haven under et aabent Skur eller Halvtag. Oprindeligt stod Skorstenen vistnok i Almindelighed i Hjørnet af Stegerset, som det endnu kan ses i et gammelt Stuehus fra først i 1700 Tallet paa Øen Nyord mellem Møn og Sjælland. Men senere blev Skorstensfaget skilt fra Stegerset ved en Væg. Hinsides Stegerset kunde der være indrettet Pigekammer og Mælkekammer, og i den modsatte Gavl kom man fra Stuen enten direkte ind i Øverstestuen; eller man passerede gennem et Ølkammer ind i det Gildes- og Oplagsrum, der sværer til den bornholmske Sal. Oprindeligt bestod den sjællandske Stuelænge altsaa af to store Rum, et Stegers med et eller flere Ildsteder, og en Stue. Undersøgelser, der for nylig er gjort i Landsbyen Hejninge ved Slagelse, tyder paa, at man i Middelalderen ogsaa kunde have Stuehuse bestaaende af et Stegers i Midten og et Forraadsrum ved hver Ende paa lignende Maade, som man den Dag

i Dag finder det i den gamle danske Provins Halland. Denne Stuehustype kaldes den »sydgøtiske« (jfr. Frilandsmuseets Hallandsstue).

Udhusene var ofte udvidede i Bredden med »Udskud«. Undertiden kunde der i selve Stuelængen være Port ud til Tofterne. Gennemgangen kunde ogsaa være saa smal, at ingen Vogn var i Stand til at passere, saa kaldtes den »Snorten«. Hinsides Tofteporten var der gerne Huggehus og Karlekammer, men ofte laa der ogsaa en Kornlade i samme Længe som Boligen. Derimod kendes yderst faa Eksempler paa, at der har været Kostald i den ene Ende af Stuehuslængen paa en virkelig sjællandsk Bondegaard (bortset fra Egnen omkring Vordingborg). Det forekom for en Del Aar siden paa en Gaard i Aashøj ved Køge, og en Skifteforretning fra 1707 omtaler Fænomenet fra Sjolte Nordvest for Præstø Fjord. Imidlertid laa Kostalden ogsaa i Stuelængen i Frilandsmuseets Pebringegaard paa Renæssancetiden, og den ældste Gaardtomt, der fandtes i Hejninge ved Slagelse (fra o. 1250), bestod ligesom Oldtidens Bøndergaarde kun af een Længe, hvoraf den ene Halvdel var Bolig, medens den anden Halvdel formentlig har været Stald og Lade. Udviklingen har saaledes øjensynligt fulgt en jævn Linje, men er paa Sjælland saa vidt fremskreden, at man i vore Dage kun finder Stuehus og Kostald i samme Længe paa mindre Ejendomme.

Med Hensyn til Bindingsværksbygningernes *Konstruktion* udgør Sjælland derimod ikke nogen Enhed. Sandsynligvis er der dog ikke Tale om egentlige Kulturskel, men kun om enkelte Egenes usædvanligt seje Vedhængen ved ældgamle Konstruktionsformer. De ældste Typer af Bindingsværk finder man i Odsherred. Her anvendes Forbindelser ved *Indtapning* overhovedet ikke. Alle Sammenføjninger er »*bladet*«, d. v. s. der er skaaret halvvejs ind i hvert af de to Stykker Træ. Set udefra bestaar Bindingsværket kun af Stolper, der efter gammel sjællandsk Skik er overkalkede. Lerkliningens bugner udover Stolpernes Kanter som tykke Polstringer og naar fra Remmen foroven til Grundstenene forneden. Stolperne staar paa store Sten uden nogen forbindende Fodrem eller indskudte Fyldstykker, og Bjælkerne er skaaret ind i Siden af Stolperne. Gaar man indenfor, vil man i et af Udhusrummene formodentlig finde et Sted, hvor Lerkliningens er skallet af. Her ser man, at der i Stedet for Løsholtet findes en Forbindelse tværs over Stolperne, et Stykke Træ af Haandledestykkelse eller lidt mere, som er skaaret lidt ind i Stolpernes Inderside, og som spænder over flere Fag. Dette Træestykke kaldes et »indvendigt Sidebaand«, og det var i ældre Huse altid bundet til Stolperne med en Krydsbinding. Baandet bestod i gamle Dage af tosnoet Halm (»Simer«), men senere brugte man Reb, og til aller sidst kom man ind paa at sømme Sidebaandet fast. Odsherreds gamle Bøndergaarde er opført af »Bindingsværk« i Ordets egentligste Forstand!

Denne Konstruktion er formentlig et Levn fra Middelalderens gotiske Tøm-

merværk, der meget yndede saadanne »Bladsammenføjninger«. Det giver os en Forestilling om, hvorledes danske Bindingsværkskaarde var bygget i de første Aarhundreder af den historiske Tid og kan for den Sags Skyld tænkes at gaa helt tilbage til Oldtiden. I Egnen mellem Lammefjord og Aamosen og forøvrigt i det meste af Nordøstsjælland fandtes ogsaa Sidebaand. Men de var af sværere Dimensioner og sad udvendigt, saaledes at de af ukyndige i Reglen forveksles med Løsholter. Den eneste Forskel er, at Sidebaandene er skaaret ind i Ydersiden af Stolperne og i Reglen løber tværs over flere Fag, medens Løsholterne er tappet ind i Stolperne og altsaa kun spænder over Mellemrummet mellem to af disse. Et godt Eksempel paa udvendige Sidebaand findes i Kongsgaardens Stuehus i Lejre. Tømmeret i denne Stuelænge stammer rimeligvis fra det Stuehus, som afbildes i Stephanius's Udgave af Saksens Danmarkskronike fra 1645. Stolperne er dobbelt saa brede, som de plejer at være i sjællandske Bøndergaarde. De vidner om en Tid, da der var svært Egetømmer nok i de sjællandske Skove. Men Opbygningen af den store danske Krigsflaade under Frederik II og Christian IV var vistnok en væsentlig Aarsag til Egeskovenes Udtyndning. Det gik naturligt nok mest ud over Sjælland, og man kan heri se en Forklaring paa det senere sjællandske Bindingsværks Spinkelhed og Fattigdom paa Fyldtømmer. Den Bindingsværkstype, man finder i Odsherreds gamle Bøndergaarde, er ogsaa ejendommeligt derved, at den *kun* forekommer hos Bønderne. I Byerne findes det normale sammentappede Bindingsværk, der i væsentlig Grad har faaet sit Præg fra Renæssancetiden. Ogsaa Herregaardene paa Egnen følger Byernes Skik (f. Eks. Rødegaard ved Dragsholm), ja endog en gammel Enkebolig ved en af Frederik IV's Skoler er opført efter Købstadskik. Man ser, i hvor høj Grad Almuen levede i sin egen Verden. Det var ikke Byhaandværkere, der huggede Tømmeret til Gaardene paa Landet. Det gjorde Landsbyens egen Hugger, og han har formodentlig været en selv lært Mand, der ikke var uddannet i Købstaden. Alligevel er det forbavsende, at Bønderne ikke tog ved Lære. De havde dog det sammentappede og finere udformede Bindingsværk for Øje baade paa Herregaarden, hvor de gjorde Hoveri, og i Købstaden, hvor de kom for at handle. Men i og for sig var deres Bindingsværkskonstruktion sikkert baade solid og let at udføre, og den fordrede ikke ret meget svært Tømmer. Derfor holdt man fast ved den gamle Tradition, medens man vel har modereret den efter Modens Krav i de mere skovrige Egne Syd for Lammefjord og i Nordøstsjælland. — Hele Sydsjælland har saa langt tilbage, man kan følge Udviklingen, anvendt indtappede Løsholter og Bjælker. Af Skifteforretninger fra Bøndergaarde under Vallø Gods i 1650'erne kan man se, at gennemgaaende Fodremme allerede dengang havde vundet Indpas paa sine Steder. Stolperne hvilede da paa Fodremmen, hvori de var indføjede ved Tappe, ligesom det brugtes i Byernes Bindingsværk.

I de fleste Tilfælde stod Bøndergaardenes Stolper dog paa Sten eller var gravet ned i Jorden. Det sidste forekom kun, hvor man havde rigeligt med Tømmer.

Naar vi saa længe har opholdt os ved de gamle Bøndergaardes Konstruktionsdetaljer, er det, fordi der paa dette Omraade gemmer sig ældgammel Tradition, som enhver kan se, blot han faar Øjnene op for den.

Paa Udskiftningstiden og i de første Aartier af 1800-Tallet blev mange Udflyttergaarde opført med Bindingsværk af en mere moderne og veltømret Type. Karakteristisk for disse yngre Bindingsværksgaarde er, at de altid er opført paa Fodrem. Undertiden er der Skraastivere til Hjørnestolperne ligesom paa Fyn og i Østjylland, men Tømmeret er ofte af Fyr. Bjælkerne er lagt op paa (»kæmmet over«) Remmen, saa Lofts- og Vindueshøjden bliver større. Undertiden er Gavlene paa Stuelængerne ogsaa opført i Bindingsværk, og medens de gamle Længer kun var 8—9 Alen brede, blev de nye gerne 10 Alen eller derover.

Først i de sidste Par Aartier af 1800-Tallet kom man for Alvor ind paa at bygge grundmurede Gaarde. Derfor er mange sjællandske Bøndergaarde endnu i Dag en besynderlig Blanding af gammelt og nyt. Man har maaske bygget en grundmuret Længe til Kostald, fordi Besætningen efter Landbrugets Omlægning ikke mere kunde rummes i den gamle. I hvert Fald har man næsten overalt maattet skaffe Plads til Svinene. Ofte er det sket ved at bygge en særlig Længe vinkelret ud fra Kostalden. Mange Stuehuse blev opført i Tiden 1880—1914 med kunstfærdigt feltinddelt Grundmur, høje korsdelte Vinduer, Skifertag med stort Udhæng og slanke, støbte Cementskorstene. De er præget af de nye Byggematerialer: Cømenten og Støbejernnet. Med disse Byggeemner kunde Marmorets, Sandstenens og Smedejernets vanskeligste Snørkler og Sving eftergøres i Massefabrikation. Man kom til at svælge i Cementbalustre og Støbejernskruseduller — indtil man efter Verdenskrigen opdagede, at det overlæssede egentlig slet ikke var saa pænt. Mange af de skøre Kanter og Fremspring knækkede af og bidrog til at skabe et Indtryk af Forfald og Fattigfinhed. Men først og fremmest fulgte man Modens Skiften. Og i Dag er en nyopført sjællandsk Bondegaard præget af funktionalistisk Enkelhed som et moderne Købstadshus (bortset fra, at Bungalow-Stilens upraktiske flade Tage ikke har vundet Udbredelse). Et ubedrageligt Kendetegn paa god Bygningskultur — som paa høj Kultur i det hele taget — er Beherskelse af Virkemidlerne. Det overdrevne og umaadeholdne, der i vore Dage undertiden ytrer sig i »Pseudo-Funktionalisme«, bør bandlyses. Hertil bidrager for Tiden »Fællesudvalget for Landbrugsbyggeri«, der fra Kontoret paa Axelborg har udsendt en Række Planer til Stuehuse paa Landet.

Paa *Møn, Falster og Lolland* er Rumfordelingen i de gamle Bindingsværksgaarde en anden end paa Sjælland. Tværs over det sydlige Danmark fra

Rømø til Møns Klint finder man den gamle Skik at indrette Kostald og Bolig i samme Længe bevaret. Selv i Gaarde, der er opført efter Udskiftningstiden, finder man ofte Beboelsesrummene samlet i et Hjørne af den firelængede Gaard. Traditionen for Staldens (eller i senere Tid undertiden andre Udhusrum) Forbliven i den fornemste Længe har været saa stærk, at man lod nogle af Boligrummene — især Køkken og Bryggers samt Pige-kammer — rykke ud i den tilstødende Længe, naar der ikke kunde blive Plads til dem i den egentlige Stuelænge. I de lollandske Gaarde var der i 1700-Tallet ligesom paa Sjælland i Reglen kun een Skorsten, der til Gengæld var saa vid i Bunden, at man kunde staa inde i den og lave Mad. Paa Lolland og Falster var Stuelængen i Reglen udbygget med et »Udsæt« (en Slags Halvtag) langs Havesiden.

Bindingsværket bestod i 1700-Tallet som Regel af Eg, og Stolperne var rejst paa Fodrem ligesom i Købstæderne. Rester af dette solide Egetræsbindingsværk findes endnu her og dær. Men de fleste af Bøndergaardene paa vore frugtbare sydlige Øer er nu stærkt ombyggede eller helt opført af nyt. For de sidste Par Slægtleds Bøndergaarde har Udviklingen formet sig nogenlunde som paa Sjælland.

Paa *Fyn* er de gamle Bindingsværksgaarde opført efter en anden Grundplan end i Østdanmark. Det gælder navnlig Stuelængerne. Overalt finder man to eller tre Skorstene. En fynsk Bondegaard havde i gamle Dage altid en særlig Bagerovnskorssten, der meget mindede om den store østdanske Køkken-skorssten; men paa Fyn stod den altid i Bryggerset. Maden lavede man i en mindre Skorsten, der havde sin Plads i en lille Stue eller Køkken, hvor man indtog Maaltiderne til daglig. Her opholdt man sig mest om Vinteren. Efter denne »Dagligstue« fulgte en Mellemstue, der kunde opvarmes ved en Bilægger eller Kamin. Her spiste man ved mere højtidelige Lejligheder, og her stod der i Reglen et Par Alkover ved Havesiden. Senere deltes Stuen paa tværs, saa der i Stedet for Alkoverne indrettedes en »Havestue«. Fra Mellemstuen kom man ind i den store Øverstestue, hvor Kisterne med Stadsklæderne stod, og hvor man dansede og legede ved de store Fester. Stuelængerne var tidligt opført i saa stor Bredde, at der kunde indrettes to Rækker Stuer jævnsides i Husets Længde. Derfor finder man praktisk talt aldrig Udskud svarende til det lollandske »Udsæt« og bornholmske »Hodda« langs Havesiden. De gamle fynske Stuelænger indeholdt flere Stuer og andre Boligrum end de sjællandske.

Ogsaa Bindingsværkskonstruktionerne var mere solide og i Virkeligheden stærkt præget af Købstad- og Herregaardsskik. Stolperne stod tættere, idet der mellem de egentlige Fagstolper, der bar Bjælkerne og Taget, var indskudt kortere lodrette Stykker Træ over og under Løsholterne. Desuden var Hjørnestolperne afstivet med skraatstillede »Ranker«. Bindingsværket stod paa Fod-

rem, og det er i Modsætning til det sjællandske, næsten altid smukt malet eller »afstølpet«, som det kaldes. Undertiden er Vægtavlerne ogsaa afstribede med en eller anden Farve som Fugninger paa Grundmur. I Udhusene finder man endnu ofte »Suler«, d. v. s. svære Egetræstolper, der naar fra Gulvet op til Tagrygningen. Her bærer de en Rygaas, hvorpaa Spærene hviler. Saa-danne Sulebygninger har rimeligvis i sin Tid forekommet over hele Landet. Paa Sjælland har man i Tomterne under en gammel Gaard i Pebringe ved Karise fundet Stolpehullerne af tre sulebyggede Længer. Naar der i Synsforretninger fra o. 1790 omtales »Sulehuse« ved Husmandshjem paa Lolland, drejer det sig dog kun om en Slags Boder, hvis Vægstolper foroven endte i Tvejer eller »Suler«. Sulehuse svarende til de fynske var derimod vidt udbredt i Nordvestjylland i vore Bedsteforældres Tid.

Sejler vi fra Fyn langs den venlige Økæde Taasinge, Drejø, Ærø til Als; passerer vi en Mængde gamle eenlængede Gaarde, undertiden med korte Vinkellænger føjet til. Paa Als er Længerne bredere end paa de øvrige danske Øer og i Nørrejylland. Derfor er der overalt to Rækker Stuer ved Siden af hinanden, og Straatagene er meget høje. Undertiden er Bindingsværket tre Tavl højt, navnlig i de smukke Lader med lange, svajede Skraastivere i Hjørnetavlene. Mellem Boligrummene og Stalden er der et smalt Rum, der gaar tværs over Huset, og som danner en Slags Forstue (»Framgulvet«). Gaardene ligger gerne orienteret i Øst-Vest. Men firelængede Anlæg er sjældne.

Kommer man over til Sundeved, bliver der snart færre af de gamle straa-tækte Bindingsværksgaarde. De grundmurede Bygninger behersker ganske Landskabsbilledet. Mange af dem er Hundrede Aar eller ældre. De ædste er gennemgaende smukkere og mere harmoniske end de Gaarde, der blev opført i det sidste halvhundrede Aar før den forrige Verdenskrig. Ogsaa i Sundeved og Frøslev-Egnen var Gaardene oprindelig eenlængede; men i Modsætning til Sundeved var de i Frøslev grundmurede helt fra Slutningen af 1700-Tallet. Det skyldes, at denne Landsby ligger Vest for den frugtbare Morænejord og de gamle Løvskov. Fra 1870'erne begyndte man at opføre Huse med høj muret »Trempele« og næsten fladt Paptag. Det var en Byggeskik, der sydfra bredte sig ogsaa til det øvrige Danmark, skønt den brød med noget af det bedste i vor Bygningstradition: Harmonien mellem Væg- og Tagflader. Intetsteds fik de flade Paptage dog saa stor en Udbredelse som i *Sønderjylland*. Det var i materialemæssig Henseende og haandværksmæssig Udførelse ingenlunde altid slette Bygninger. Men de staar alligevel som et Minde om den stilmæssigt set daarligste Periode i vore Bøndergaardes Historie. Ogsaa de Stuelænger, der opførtes efter 1900 med almindelige Tegltage, er gennemgaende stærkere præget af fremmed Bygningskultur end i det øvrige Land. Smagen er mere paatrængende kunstfærdig end behersket-harmonisk. Facaderne er ofte

overlæssede med Buer, Baand og Friser af kantstillede Mursten, cementpudsede Blændinger og anden Pynt. Først efter Genforeningen fandt man næsten allevegne det værdifulde i den gamle Tradition frem igen. Thi netop Sønderjylland rummer en Række af de smukkeste gamle straatækte, grundmurede Gaarde, som findes i vort Land. Desværre er mange af dem nu skæmmet af grimme Bliktage. Men mange Steder har man dog holdt de smukke Straatage i Hævd. Og de virker dobbelt maleriske ved den større Taghøjde, der er en Følge af Husenes betydelige Bredde i Sønderjylland i Forhold til Gaardene Nord for Kongeaaen.

Syd for Halvøen Løjtland ved Aabenraa er uregelmæssigt formede Gaardsanlæg i Overvægt. Men herfra og til Skagen dominerer i vore Dage den firelængede Gaard. *Nørrejyllands* Bøndergaarde kunde i vore Bedsteforældres Tid inddeles i fire Typer, som vi ikke her skal gennemgaa enkeltvis. Et gennemgaaende Træk var dog i Landsdelens centrale Part Indretningen af Køkken og Sovekammer jævnsides i Husets Bredde. Ved den ene Ende af dette Dobbeltssystem fandtes Dagligstuen og derefter Storstuen, der svarer til Øernes »Øverstestue« og Sønderjydernes »Pisel«. Ved den anden Ende laa Bryggers, Bagerovn, Bagstue o. lign. Saaledes plejede Stuehuset at være indrettet i de gamle Hedeegne. Langs Østkysten mindede Stuehusene derimod stærkt om de fynske: Fire Hovedrum, der ved Længdeskillerum kunde være delt i mindre Parallelværelser. Først kom Bryggerset med Bagerovn og en stor aaben Skorsten. Dernæst fulgte Køkken-Dagligstuen med en mindre Skorsten, hvis Bund i ældre Tid opfyldtes af et aabent Ildsted, men som senere kom til at rumme Komfuret. Dernæst en »Kakkelstue« med Bilæggerovn og Langbord og endelig en »Storstue«.

I Vendsyssel og Ty var mange af Gaardene oprindelig ikke firelængede. De bestod kun af to Længer, der laa parallelt i Øst-Vest og vendte Enden mod Vestenvinden. Mellem dem var der en aaben, græsklædt Gaardsplads. Nord for Limfjorden kommer Udskudet, som vi kender saa godt fra Lolland, igen. Det kunde undertiden optræde langs hele Bagsiden af Stuelængen og langs Halvdelen af Gaardsiden. Bagtil benyttedes det til Alkoverum, Spisekammer o. lign. Og langs Gaardsiden udvidede det Bryggersregionerne; her behøvedes der ikke saa stor en Væg- og Vindueshøjde som foran Stuerne.

I *Jylland* er der en mere *glidende Overgang mellem Bøndergaarde og mindre Landejendomme* end paa Øerne. Det fremgaaer umiddelbart af Statistikken over Ejendomsskyldvurderingen 1936. I følgende Amter er der færre Ejendomme med 2—4 Tdr. Hartkorn end med 4—12 Tdr. Hartkorn, medens Ejendommene under 2 Tdr. Hartkorn udgør et større Antal end nogen af de Grupper, der omfatter de store Gaarde. Det gælder Amterne København, Roskilde, Frederiksborg, Sorø, Præstø, Bornholm, Odense, Assens, Sønderborg

og Aarhus. Derimod følger Holbæk og Svendborg Amter den typisk jyske Fordeling af Ejendomsstørrelser, hvor Størrelsesgruppernes Antal beskriver en jævnt stigende Kurve fra de allerstørste til de allermindste. Det er jo ogsaa en velkendt Sag, at Holbæk Amt fra gammel Tid har haft et efter sjællandske Forhold stort Antal Smaagaardbrug. Yderpunkterne udgør til den ene Side Bornholm og Maribo Amter og til den anden Side Ribe Amt. Følgende Tabel udtrykker tydeligt Forskellen:

Ejendommenes Hartkorn	Bornholm Amt	Maribo Amt	Ribe Amt
12 Tdr. og derover	1.7 0/0	2.6 0/0	0.1 0/0
4—12 Tdr.	17.2 0/0	25.3 0/0	3.0 0/0
2—4 Tdr.	10.5 0/0	13.9 0/0	11.7 0/0
1—2 Tdr.	17.1 0/0	20.8 0/0	19.1 0/0
Huse under 1 Td. Hk., men over 1 ha Land	53.5 0/0	37.4 0/0	66.1 0/0
Ialt	100.0 0/0	100.0 0/0	100.0 0/0

Hartkornvurderingen er ganske vist ikke mere noget fuldgyldigt Udtryk for Ejendomsstørrelsen. Mange af de jyske Bøndergaarde med ringe Antal Tdr. Hartkorn har større Kreaturhold end Gaarde med større Hartkorn i Landets fede Egne. Dertil kommer, at ogsaa Afgrøderne fylder forholdsvis mere i Straaet paa de magre Jorder. Navnlig de store Mosearealer i Jylland giver megen Straa, men kun lidt Kærne. Endelig ligger der til mange jyske Gaarde meget værdifulde og udstrakte Engarealer, som ikke fuldtud kom til Udtryk i Hartkornvurderingen. *Gaardene i Jyllands mindre frugtbare Egne er alene af den Grund mere anselige end paa de fede Jorder.* Thi Kærneudbyttet fylder kun lidt i Husene i Forhold til Halm og Hø. Og paa mange jyske Gaarde køber man under normale Forhold forholdsvis betydelige Mængder Korn og Kraftfoder som Tilskud til Svin og Køer, medens man paa de gode Egne kan sælge. Hertil kommer den ovenfor omtalte karakteristiske Forskel mellem de fordums Hedeegnes mange nybyggede Gaarde og de fra gammel Tid opdyrkede Omraaders talrige ældre Landbrugsbygninger, der bevirker, at Midt-, Vest- og Nordjyllands Bøndergaarde gennemgaaende har rummeligere og mere hensigtsmæssigt indrettede Længer end i Østjylland og paa Øerne.

I de moderne Stuehuses Indretning fastholder man stadigvæk den traditionelle nære Sammenknytning mellem Køkken og Sovekammer, saaledes at

Sovekammeret ligger bagved Køkkenet med Vinduer til Haven. Iøvrigt har Byggeriet gennemløbet de tilsvarende Stil-Faser, som blev omtalt under Sjællands Bøndergaarde. Maaske har Cementsten til Mure og Tag dog i de fattige Egne fundet videre Udbredelse end i de gode. Derfor kan mange af de forholdsvis nybyggede Gaarde allerede faa Aar efter Opførelsen antage et af-rakket og forfaldent Udseende. Pudset falder af. Hvidtekalk og Maling skaller. Tagstenene knækker, og Murene slaar Revner. Gennemgaaende er man i disse Egne vel ogsaa mindre omhyggelige med at holde Bygningerne vedlige. Arealerne er for store i Forhold til den Medhjælp, Gaardene kan bære. Der bliver ikke megen Tid tilovers til at gaa og pusle og hæge om Gaarden. Dette Arbejde paahviler ofte Kvinderne, og Resultatet bliver undertiden, at en Gaard med forsømte Længer omgives af en velholdt og pyntelig Have.

Vi vil til Slut drage ned langs Vestkysten ad den Vej, hvor Vestjyden mødte sine gamle Kendinge Friserne og Hollænderne. Mangen ung Knøs fulgte i gamle Dage sin Studedrift ad Marsken til og lærte Studedefning og Handel ved samme Lejlighed. Pottesælgeren kørte fra Vardeegnen med sine sorte Kar gennem Sønderjylland og Holsten og naaede i enkelte Tilfælde saa langt mod Syd som til Wiens Porte. Uldjyden vandrede baade mod Syd og Nord. Men adskillige vestjyske Piger tog Plads i Amsterdam, og Mændene for til Søs i deres Ungdom med hollandske Fragtskibe.

Helt op til Nissum Fjord spores Paavirkningen sydfra i de gamle grundmurede Bøndergaardes Anlæg og Konstruktion. Men det er først nede i Vestslesvig, de helt lukkede grundmurede Gaarde uden Indkørselsport og med Boligrum i det ene Hjørne af Firkanten ret kommer til Udfoldelse. Her er ogsaa Murværket præget af den harmonisk-beherskede, men pyntelige frisiske Bygningskultur med Murbuerne, Pilastrene, Indskrifttavlerne og mange smaa Kviste. Ogsaa her sætter nye Landbrugsbygninger efterhaanden deres Præg paa Landskabet. Men de knækkede Gavle og forholdsvis store Tagrum falder godt i Traad med den gamle Tradition, og de flade Paptage har aldrig vundet samme Udbredelse i Vestslesvig som længere Øst paa. Bruddet mellem gammelt og nyt mærkes ikke saa stærkt, og Vesterhavsegnenes gamle Murbygningstradition kommer forhaabentlig til at udøve en heldig Indflydelse paa dansk Bygningskultur langt fremover i Tiden.

Bolig og Bohave.

Boligrummenes Indretning i de danske Bøndergaarde har i højere Grad fulgt Modernes Skiften end selve Grundplanen og Bygningernes Ydre. Det er sjældent at finde et Interiør fra vore Bedsteforældres Tid. Hver Generation

har sat sit eget Præg paa Stuerne med de Møbeltyper, Pyntegenstande og andet Indbo, som just var moderne paa den Tid, da Ejerparret blev gift og overtog Gaardens Drift. Det kan dog hænde, at Stuerne i sin Tid er blevet udstyret saa kostbart og med saa fin en Smag, at Eftertiden ikke har villet ændre andet end uvæsentlige Enkeltheder i Interiørerne. Man kan endnu være saa heldig i Sydsjælland at finde en gammel Panelstue med Blomstermaling fra o. 1800 paa alle Vægge, med Alkovedøre, der nu er blændet af ved en Mur paa Bagsiden, med Langbord af Egetræ og Bordendesbænk, Bornholmerur og hele det gamle Bondestueinventar paa Plads — lige med Undtagelse af Bilæggerovnen. Man kan ogsaa være saa heldig et Sted paa Slagelseegnen at se Fjællegulvet strøet med hvidt Strandsand og Tallerkenræk over »Vor Faers« Plads. Men det hører til de meget store Sjældenheder. I Reglen finder man højest Langbordet og Bænkene paa Plads, medens det øvrige Bohave er skiftet ud. Det ligger ofte bortgemt paa Lofter og i Baglokaler, støvet og ormædt. De fleste Steder har man glemte det gamle Husgeraads Brug. Men Museerne har samlet en Del af de værdifuldeste Udtryk for den gamle danske Almuekultur. Disse Skatte venter blot paa at blive behandlet i illustrerede Værker med Farvegengivelser, ligesom man forlængst har gjort det i vore Nabolande. En Dag vil man opdage, at det ikke bare er Norge og Sverige, der har haft en rig og mangeartet Bondemaling og Almueskæring. Selvom de danske Gaardfæstere ikke var saa velhavende og selvstændige som de norske Odelsbønder, stod adskillige Hjem i Farveglæde og sikker traditionsbaaren Smag dog fuldt ud paa Højde med, hvad mange andre Landes Almue har frembragt. Dansk Landbrug har imidlertid tidligere end de fleste andre Lande i Europa udskiftet sit Produktionsapparat fra Naturalhusholdningens Dage. Resterne af Fortidens Bondekultur blev derved fejtet til Side paa et Tidspunkt, da Interessen for det jævne Folks Efterladenskaber endnu ikke rigtig var vaagnet. Derfor er forholdsvis faa af de virkelig gode Ting fra 1600 og 1700 Tallet bevaret. Men gennem Skifteprotokollernes og Synsforretningernes Inventaropgørelser faar man en Forestilling om, hvad der har været af dejlige flamskvævede Hynder, Bænkedyner, Spærlagen, Himmelsenge, Egekister, Borde, malede Paneler og udskaarne Vraaskabe, for ikke at tale om interessante Stoletyper med Udskæring og Sentenser paa Ryglænet. I disse Aar har Nationalmuseet startet en samlet Landsundersøgelse i Forbindelse med Opmaalinger af gamle Bøndergaarde. Selvom det ofte kun er Vrag af fordums Pragtstykker, der kommer ind, er det dog muligt paa Grundlag af de afslidte Farver og fragmentariske Skæringer at rekonstruere en betydningsfuld Del af den Almuekunst, som den danske Bonde kan være stolt af at se tilbage paa. Dens bedste Elementer kan tjene til Udvikling af hans Farvesans, Rumopfattelse og Sammenstillingsevne. Folkekunsten har aldrig været stillestaaende. Den er i

bestandig Bevægelse og Forandring. Traditionens lange ubrudte Traade er som et Rendegarn, hvori Tidens Moder indvæves som Islæt. Med visse Mellemrum optages Almuens egne gamle Motiver til fornyet Behandling og danner Mønstre i Vævningen uafhængigt af Islættet fra den store Verden omkring os. Det gamle fornyes og omformes efter Tidens Krav, men det er aldrig helt forsvundet fra Bondens Kulturhorisont. Den haardeste Prøvelse udsattes vor Bondekultur for ved Industrialismens Gennembrud, da nye Arbejdsmetoder og Redskaber ganske omformede Tilværelsen paa Landet. Et Par Slægtled mistede Fodfæstet og lod sig rive med af Strømmen. Det var lettere at købe et Møblement fiks og færdig, som det brugtes i Byerne, end selv at bestemme, hvad der skulde staa i Stuerne. Man efterbede Købstæderne som aldrig før. Optaget af det moderne Landbrugs mangehaande Problemer og administrative Opgaver, fik Bonden ikke Tid til selvstændig Besindelse paa Boligens Omraade. I de sidste Aar synes Signalerne ifærd med at ændres. Gennem Brugsforeningerne har man taget et Arbejde op for at skaffe virkelig gennemprøvede Møbetyper. Højskolerne underviser i Stillære og Rumindretning. Der er Udsigt til, at Overfladekulturen atter kan afløses af en mere bevidst og til Bondegaardens specielle Forhold svarende Boligindretning.

Vi vil nu i korte Træk gennemgaa Boligens Udvikling, saadan som den afspejler sig i endnu eksisterende Interiører rundt om i Landet.

Den gamle Stueindretning, som vi har arvet fra Renæssancetiden i 1500—1600 Tallet, samlede Sovested og Spisested i samme Rum. Oprindeligt laa man ikke blot i Alkover og Himmelsenge ved Stuens Bagvæg, men ogsaa paa Bænkene langs Vinduesvæggen. Paa Sjælland laa Manden og Konen i den ene Seng, og Pigen og Gammelmor maaske i den anden. Karlene kunde saa ligge bag Langbordet og Børnene i Slagbænken. I Jylland havde Ægtefællerne tidligt faaet deres eget lille Sovekammer bagved Køkkenet. I Stuen laa Pigerne i den ene Alkove og Karlene i den anden, hvilket ofte gav Anledning til Spøg og Narrestreger. Navnlig naar der var Skrædderpige i Gaarden, kunde Karlene komme ud for at stikke deres bare Fødder ned i et Par Træsko, der var bredfulde af Vand, eller staa og fumle med Bukser, som den fremmede i Hast havde rimpet sammen forneden, mens hun sad og syede efter Sengetid. Mange Steder paa Øerne skiltes Sovestedet fra ved Udbygning i Haven og Opførelse af en Væg paa Sengeforsidernes Plads saa sent som i Begyndelsen af dette Aarhundrede. Langbordet og de faste Bænke er nu afskaffet de fleste Steder. Hele denne Indretning stammer fra Tiden kort efter 1500, da Bondestuen fik Vinduer i den ene Side. Stedvis paa Bornholm, Lolland-Falster, Næstved- og Skælskøregnen samt paa Rønæs ved Kalundborg husker man en anden Indretning med Bordet langs Tværvæggen mod Kammeret eller Øverstestuen. Det er en endnu ældre Skik, som stammer fra Middelalderen, da

man fik Lys oven ned gennem Lyren eller fra det aabne Ildsted midt paa Gulvet. Skorstenen og Bilæggerovnen, der langsomt bredte sig fra Tiden omkring Vinduernes Indførelse og indtil Begyndelsen af 1700 Tallet, skabte Mulighed for at lægge Loft over Stuen og pynte op med maledede Paneler og Møbler. Endnu i Begyndelsen af dette Aarhundrede kunde man ganske enkelte Steder se Lyren i Brug; men saa var der ganske vist en kort Skorsten forneden, der netop naaede op gennem Loftet, før den slap Røgen løs.

Til Stueinventaret hørte fra 1700 Tallet ogsaa Standuret, populært kaldet »Bornholmeren«, fordi den største samlede Tilvirkning fandt Sted paa Bornholm. Men mange af de jyske Standure stammer fra lokale Klokkemagere, der havde deres smaa Værksteder i Vendsyssel og Ty, paa Holstebro-Lemvig Egnen og flere andre Steder. De mindre velhavende nøjedes med en »Schwarzwalder«, hvis blomstermalede seriefremstillede Træskive saa tarvelig ud i Forhold til de hjemlige personligt prægede brogetmalede Bondemøbler. Efter 1850 importeredes en Del amerikanske Ure i firkantede Kasser, og fra Begyndelsen af indeværende Aarhundrede hænger i mange Hjem de med mange drejede Kugler og Udskæringer pyntede tyske Junghans-Ure.

Oprindelig fandtes der af Gemmemøbler kun Kister i Bondehjemmene. Men allerede i Gotikkens Tid begyndte indmurede Vægskabe at forekomme ogsaa paa Landet. Med Renæssancen blev navnlig »Vraaskabet« eller »Stolpe-skabet« meget yndet i visse Egne, medens man andetsteds foretrak mindre Hængeskabe som Gemmestæde for sine dyreste Ejendele. Madskabe og Kandskabe med Skænk fandtes ogsaa her og dær i 1600 Tallet ved Siden af de almindelige Standkister med fladt Laag. I 1700 Tallet fik Kisterne buet Laag, medens Klædeskabet i ganske enkelte Eksemplarer begynder at vise sig hos velhavende Bønder. Baade Klædeskabet og det hyppigere Madskab antager nu Barokkens kraftige Former med en stærkt fremspringende Gesims foroven. Paa Bornholm ser man endnu af og til disse Møbler i Gaardmandshjemmene. Ved Midten af 1800 Tallet bliver Klædeskabene for Alvor Hvermands Eje. Det hænger sammen med, at Standkisten degraderes til blot at følge Tjenestefolkene paa deres Færd fra Plads til Plads. Ens bedste Klæder er ikke mere »Kisteklæder« af blaat hjemmegjort Vadmel, der næsten kan staa ene, men man begynder at skaffe sig finere Stoffer med Presselæg, der helst skal hænge frit ned fra Bøjler. Allerede o. 1800 havde man anskaffet Dragkister og Chatoller. Dragkisten var en høj Kommode. Den efterfulgtes hos Bønderne af den nuværende lavere Kommode i sidste Fjerdedel af forrige Aarhundrede. Saaledes kan i grove Træk Gemmemøblernes Saga fortælles. De fleste af disse Møbetyper kan endnu findes spredt rundt om i Landbohjem, hvor man har vogtet paa Forfædrenes Arv. Historien bør slutte med Buffeten, der vandt Indpas samtidig med Kommoden, og Toiletmøblet, der stammer fra forrige

Verdenskrigs Gullasch-Periode. Men med det sidste Møbel er vi trængt ind paa Sovekammerets Omraade, som skal beskrives nedenfor.

I Bondestuen førte Landbrugsopsvinget i Slutningen af 1800 Tallet flere nye Møbeltyper med sig. Det var det egetræsmaalede Skrivebord, Tobaksbordet med Pibebræt over, det fritstaaende Spisebord med Stole omkring samt Chaiselonguen, der afløste den gamle Slagbænk, i hvis Udtrækskuffe de mindre Børn tidligere havde haft deres Natteleje. Paa Væggene fortrængtes de gamle kolorerede Billeder med gudelige Sentenser samt Gravskrifterne af Højskole- og Soldaterbilleder, Familieportrætter og store Reproduktioner, der udsendtes som Bilag til Ugebladene. Kongebilleder har været paa Mode lige siden Frederik den Sjettes Dage, og politiske Førere siden Provisorieaarene. Med den vaagende politiske Interesse fulgte ogsaa Aviserne i den broderede Avismappe, og vi er nu naaet frem til vor egen Tid. Der er ikke nogen iøjnefaldende Forskel mellem Møblerne og deres Anbringelse i et velstillet Gaardmandshjem og et Købmands- eller Haandværkerhjem i den nærliggende Stationsby. Møblerne stammer fra de samme Snedkerværksteder og Møbelfabrikker. Den personlige Smag begrænses som altid af Udvalget, der bestemmes af Tidens Mode.

Sovekammeret opstod, som ovenfor omtalt, paa Øerne ved Deling af Dagligstuen i to. I store Dele af Jylland udvidedes det gamle snævre Kammer til et Værelse af samme Dimensioner som Dagligstuen. Her kom nu Sengene til at staa sammen med Kommoden og et Klædeskab. Senere fulgte Toiletmøbel og smaa Natborde efter, medens den gammeldags Vugge paa Gænger afløstes af en Barneseng med eller uden Hjul. — Øverstestuen blev pyntet op med blanke Mahognimøbler, Sofa, Etagiere, Gulvtæppe og det hele, eller der blev indrettet en særlig Havestue i Købstads-Dagligstuestil. Saaledes fuldbyrdedes Forvandlingen af de egentlige Boligrum. Køkkenregionernes Omdannelse var derimod mindre revolutionerende indtil Centralvarmekomfuret og Vægfliserne indførtes for godt en halv Snes Aar siden. Pige-kammeret blev som Regel indrettet i denne Ende af Huset med Indgang fra Bryggerset. Pigen var jo gerne den første, der stod op om Morgenen. Derfor skulde hun have let Adgang til Komfuret, der allerede efter forrige Aarhundredes Midte havde afløst det gamle aabne Ildsted. Pige-kammeret optræder først fra o. 1800 som selvstændigt Rum, og mange Steder rykkede Pigerne først ud af Opholdsstuens Alkover og Himmelsenge i 1880'erne. Deres Lod har i Reglen været lidet misundelsesværdig. Arbejde fra tidlig Morgen til silde Aften; og selv i vore Dage er Pige-kammeret som oftest det daarligst udstyrede Boligrum paa Gaarden. Man gaar ud fra, at Tjenestepigen i sin Fritid kan sidde i Stuen sammen med Børnene og skrive sine Breve til Vennen eller sy paa sit Udstyr. Uforstyrret Ro til Læsning og Aandsuddannelse bliver der sjælden Lejlighed til.

Karlekammeret begyndte allerede i 1700 Tallet ude i Udhusene — navnlig paa Øerne og paa de større Gaarde. Det skete vel mest af pladsmæssige Grunde. Som oftest var Kammeret et forfærdeligt Hul med Stenpikning, et Par Sengeforsider fæstnet tværs over fra Væg til Væg i hver sin Ende af Rummet, et ganske lille Staldvindue, der ikke kunde aabnes, og en Dør, der førte ud til Hestestalden, hvorfra Ajlen i værste Fald sivede ind mellem Brostenene. Det bedste ved denne Placering var Lunheden fra Hestene, der trængte ind gennem den utætte Dør. Senere er Karlekammeret mange Steder flyttet væk fra Stalden af hygiejniske Grunde. Men saa ligger det maaske ud til en Vognport, hvor Blæsten staar ind under Dørene. Uden Tvivl maa Medhjælpernes Værelser i Fremtidens Bondegaard indrettes med Varme og praktiske Møbler, der let kan vaskes af. Man ofrer al mulig Komfort paa sine Husdyr, for at de skal trives vel og yde det bedste. Man kan ikke vente at have veloplagte og samvittighedsfulde Tjenestefolk, hvis man ikke ofrer dem samme Opmærksomhed som de øvrige Led i Bedriften.

De danske Bøndergaarde staar ikke mindst hvad Boligforholdene angaar midt i en frodig Udvikling. Uden Tvivl vil Rummenes Antal blive indskrænket til det mindst mulige af Hensyn til den knappe Arbejdskraft i Hjemmet. Selskabelige Sammenkomster af større Format vil man mange Steder komme til at afholde i Sognegaarde og Forsamlingshuse, ligesom man i Byerne lejer et Selskabslokale. Vask og Strygning bliver vel overtaget af Andelsvaskerierne. Frugten kan behandles paa Mosterier og Andelsfrugterier. Mere og mere af Husmoderens Arbejde vil bortset fra Mødlavning og Børnenes Pleje glide bort fra Hjemmet, dersom Landbrugets Industrialisering fortsættes i samme Tempo som hidtil. Og det vil først og fremmest ske paa de større Ejendomme, hvor den fremmede og dyre Arbejdskraft tynger mest. Gren efter Gren af Bondegaardens Husholdning er blevet skaaret af siden Hjemmeøkonomiens Dage. Det har sat sit Præg paa Bondens Bolig, og Omformningsprocessen vil formentlig fortsætte endnu en rum Tid fremover.

BONDENS HVERDAG

Af Dr. phil. *Axel Steensberg.*

Bondens Hverdag har siden de ældste Tider været bestemt af Jordens Ydekraft og Afgrødernes Trivsel. Frugtbarhed i Mark og Stald, dertil en sund Kvinde og en Flok arbejdsivrige og foretagsomme Børn er Forudsætninger, som alle Dage har skabt Tryghed og Glæde i Landmandens Sind. Under saadanne Forhold er Hverdagen selv en Fest. Der er ingen Tvivl om, at Bondens Gerning i det daglige hører til de lykkeligste Beskæftigelser, et Menneske kan finde. Men ogsaa her har de sidste Menneskealdres hæsbæsende Udvikling sat sine Spor.

I gamle Dage var Bondegaarden en lille Stat i Staten med Husbonden som næsten enevældig Hersker. Dengang beroede det lille Samfunds Trivsel i højere Grad end nu paa det intime Samarbejde mellem dets forskellige Medlemmer. Man var sig selv nok i næsten alle Henseender. Man lærte at tage Hensyn til hinanden. Men ofte udartede Husfaderens Myndighed ogsaa til Despoti. Jeg har kendt et vestjysk Ægtepar, der levede længe og — udefra set — tillige lykkeligt med hinanden. De naaede at holde Krondiamantbryllup, søgte hver Søndag Guds Hus og var agtet og æret af alle paa deres Egn. Konen ejede fra Fødselen et lyst Sind. Hun havde danset og sunget af Hjertens Lyst i sin korte Ungdomstid, til hun kun nitten Aar gammel blev gift med sin ti Aar ældre retskafne Gaardmand. Det var en streng Gerning, hun gik ind til i en afsides liggende Hedegaard. Hun kom straks i Svangerskab, men maatte dog hjælpe til med Foraarsarbejdet i Marken. Tung og uformelig travede hun paa sine bare Ben Ager op og Ager ned efter Danskharven. Gik det ikke rask nok med at faa vendt, svirpede Manden hende om Benene med Pisken, naar han kom forbi, saaledes kunde Hustugten være streng nok fra »Patriarkens« Side; men til andre Tider kunde en haandfast Kvinde nok drive en doven eller uselvstændig Mand til Arbejdet.

I vore Dage fordrer det mere end Flid og Paapasselighed at drive en Gaard. Der kræves ogsaa faglig Dygtighed og Evne til at træffe de rigtige Dispositioner. En moderne Gaardejer er et Stykke af en Fabriksdirektør. Men samtidig er den personlige Kontakt med de mange samvirkende Faktorer i

Gaarden i mange Tilfælde blevet svækket. Gaardejeren har maaske ikke Tid til selv at deltage i Arbejdet i Mark og Stald. I hvert Fald er det ofte vanskeligt for ham at være den, der siger »kom« i Stedet for »gaa«. Forholdet til Tjenestefolk og Daglejere nærmer sig det, der raader mellem Byarbejderen og hans Arbejdsgiver.

Det kunde næppe falde nogen Landmand ind at ønske den Udvikling standset, der har fundet Sted i det sidste Par Slægtled. Man kan vurdere »Fremskridtet« højt eller lavt, eftersom det passer til ens Natur. Det ændrer dog ikke den Kendsgerning, at Tilværelsen som Helhed er paa Vej fra det simple og usammensatte til det komplicerede og nuancerede, samtidig med at stedse større Organisationer vokser op. Men det kan være interessant engang imellem at standse og kaste et Blik tilbage ad den Vej, Menneskeheden har vandret. Thi Forstaaelsen af det, der er sket i Fortiden, giver os Muligheder for at gisne om Fremtidens Udviklingslinjer. Saaledes er det ogsaa med Arbejdets Saga. Derfor vil vi i det følgende betragte Bondens Hverdag mod Historiens Baggrund.

Arbejdet i Marken.

En uigennemsigtig Foraarstaage staar tæt over de vaade Agerfurer. Tjenestedrengen gaar og spreder Staldgødning med lange, ruskende Kast, som udkæmpede han en svær Strid med usynlige Kræfter i Møggreben. Han haandterer dog en skikkelig Jerngreb med blanke, spidse Grene. Drengen skulde bare have prøvet den gamle, klodsede Trægreb oppe paa Loftet over Hanebjælken — den Greb, Oldefar brugte, da han var ung. Men Tiden er løbet fra de gamle Redskaber. En elegant *Svingplov* skrider forbi med sit to Hestes Forspand. Forkarlen i lange Støvler og blaat Maskintøj er paa een Gang Kusk og Plovstyrer, og den sølvblanke, svungne Muldfjæl kaster i en jævn Strøm den Jord overende, som det hærdede Skær bryder løs. Det gaar som Høvl i Planke. Paa samme Plet pløjede man for halvandet Hundrede Aar siden med *Hjulplov*. Seks-otte magre Heste gik Par efter Par frem over Ageren. Paa det forreste Spand red en lille Pige i lange Skorter og med Kyse om Hovedet. Det bageste Spand kørtes af »Plovkøringen«, en 10—12 Aars Dreng, medens Karlen selv styrede det store sammentømrede Apparat med de to Hjul foran. Det var ikke noget svært Arbejde, naar Ploven først var i Furen. For saa kunde den næsten ganske passe sig selv. Medens Svingploven er et fint afbalanceret Redskab, der kan vippes og drejes paa sin Hæl ved Hjælp af langt baud rækkende Stjærte, skulde man tværtimod presse ned paa

Hjulploven, naar man vilde holde den til Jorden og løfte op, hvis man vilde over i en anden Fure. Tog den for bred en Fure, skubbede man den over mod Muldsiden, og var Furen for smal, skulde Pløjeren, der gik paa Land, trække til sig. Det var nøjagtigt de modsatte Bevægelser og Reaktioner, som man anvender, naar man pløjer med Svingplov. Man forstaaer godt Karlens Uvilje mod at overtage Føringen af det nye akavede og vanskeligt styrbare Instrument. Alene Præmiepløjninger kunde overvinde denne Modstand.

Hjulploven vendte kun Furen ufuldkommet. Men det var heller ikke Meningen, at alt Ukrudtet skulde ødelægges. Man vilde udlufte og smuldre Jorden samt gøre Jagt paa Rodukrudt som Tidsler og Agertorn. Men Kvikgræsset skulde tjene til Kreaturføde efter Høsten, naar man slap Kærne løs paa Stubmarkerne («opgäv Avred»). Man havde jo ikke andet Udlæg. Ogsaa hvert tredje Aar, naar Agrene hvilede som Brakmark, skulde der være Græs og Urter til Føde for Dyrene. Det er ikke tilfældigt, at Svingploven kom frem umiddelbart efter Kløveravlens Indførelse. Nu kunde Ukrudtet ikke mere tolereres. Saabedet maatte være rent, for at Kvikgræs og Hvede ikke skulde tage Luven fra det udlagte Rajgræs og Kløver. Men ogsaa Hjulplovens Indførelse havde i sin Tid været bestemt af Forandringer i Dyrkningsmaaden. Det skete fire-fem Hundrede Aar før Kristi Fødsel, at Klimaet forandrede sig fra tørre, varme Somre omtrent som i Sydeuropa nu om Stunder til fugtige Aar med Regn og Sne. Derved fik Græs og Ukrudt forøgede Vækstbetingelser. Man kunde ikke mere nøjes med at fælde Skoven, opbrænde den med Ild og rispe Jorden op ved Hjælp af en simpel Plov uden Muldfjæl og Hjul. Den sejgt sammengroede Græstæppe maatte brydes og vendes med Muldfjæl, og for at Ploven skulde faa en stabil Gang, satte man Hjul under Aasen. Den gamle Plov uden Muldfjæl, »Arden« eller »Krogen« holdt sig dog ved Foraarsarbejdet og gjorde paa sine Steder Tjeneste som Sæddækker indtil Midten af forrige Aarhundrede.

Hvert Redskab er nøje tilpasset til det Arbejde, det er bestemt til at udføre. Saaledes har det altid været. Os forekommer de gamle Redskaber klodsede og uhensigtsmæssige. Men det er fordi vi ikke forstaaer de Kulturtilstande, der var Forudsætningen for dem. Saaledes er det ogsaa med *Leen* og *Seglen* i Forhold til Slaamaskinen og Selvbinderen. Seglen var et fortrinligt Redskab til Høstning af Korn, saa længe Afgrøderne var saa smaa, og intet maatte spildes. Man bruger den jo den Dag i Dag til Høstning af Stamfrø. Med *Leen*, som blev eneraadende fra Landboreformernes Tid, kunde man overkomme større Arealer. Og da baade Foldudbyttet og de tilsaaede Arealer voksede, kunde det nok betale sig at spilde nogle Maal mere af Kærne og Aks end ved den langsommelige Seglhøstning. Med det sidste Skridt i Retning af Landbrugets Industrialisering fra 1880'erne fulgte Maskinhøstningen, og samtidig

afløste Slaamaskinen Leen paa Engene. Leen havde man brugt til Høslæt helt siden Kristi Fødsel, da man i Forbindelse med den nyindførte Staldfodring fik Engene rensat for Krat, saa der blev Plads til at svinge Leen. Riven maa vel være jævn gammel med Leen; men derom ved vi intet bestemt. Kornet tog man altid op med Hænderne, som det ses paa Kalkmalerier fra Middelalderen i skaanske Kirker.

De fleste af de Redskaber og Maskiner, hvormed vi nu dyrker Jorden, har først vundet almindelig Udbredelse for et halvt Hundrede Aar siden. *Harven* var i sin oprindelige Skikkelse kun en Træramme med lige, spidse Tænder af Træ eller Jern. Efter Udsiftningstiden kom Svenskharven til, og senere Sæddækkeren. Men Ukrudtharven, Howardsharven, Fjedertandsharven og Kultivatoren stammer alle fra den sidste Periode af vort Landbrugs Udvikling efter Omlægningen i 1880'erne. Før den Tid spillede heller ikke Rodfrugtdyrkningen nogen Rolle. De første *Roefrøsaamaskiner* var hjemmegjorte Apparater med en Hjulvalse foran og Snoretræk til de roterende Børster eller Kopper i Saakassen. Et Par Drengene blev spændt for, og langsomt bevægede Maskineriet sig Række for Række op og ned ad Ageren. Det var en kedsommelig Bestilling. Senere kom de torækkede »Avancer« i stor Yndest navnlig i de magre Egne af Jylland. Med dem kunde man efter en forholdsvis simpel Forandring af Apparatet ogsaa foretage Rensningen mellem Planterne. Nu anvender man vel mest Radsaamaskinen, der oprindeligt udelukkende var bestemt til Kornsaaning. Før Radsaamaskinens Fremkomst saaede man en kort Overgang paa de større Bøndergaarde Kornet med Bredsaamaskine. Derved blev Udsæden jævnt fordelt, men Nedmuldningen maatte foretages med Sæddækkeren. Gennem Størstedelen af de tre-fire Tusinde Aar, vore Forfædre har dyrket Jorden her i Landet, var det Sædemanden, der fra Sækkens eller Saa-kurvens Gemme spredte det velsignede Korn i rytmiske Kast skiftevis til højre og venstre, Skridt for Skridt. Og dog var Saatragten opfundet i Babylonien og sat i Forbindelse med Ploven samtidig med Landbrugets Indførelse i Danmark ved Midten af tredje Aartusind før Kristus — et lærerigt Eksempel paa den almindelige kulturhistoriske Sandhed, at Opfindelser først faar Betydning, naar de gaar Haand i Haand med andre Fremskridt og bringer Skred i Kulturudviklingen som Helhed. Hverdagens Arbejde er et indviklet Maskineri, hvis Tandhjul skal passe ind i hinanden. Det er ikke nok at skifte et enkelt Hjul ud med ét fra en fremmed Kultur, der bygger paa andre Forudsætninger. Tiden var endnu ikke moden til at udnytte Opfindelsen her i Landet.

Mens Forkarlen pløjer og Tjenestedrengen (paa Bornholm skæmtende kaldet »Klønjsmøjsæk«) spreder Gødning, kører Husbond selv Gødningen ud og rager den af i Dynger med afmaalte Mellemrum. *Vognens* Understel er

tilsmurt med Snavs, saa man næppe kan skelne Konstruktionen. Men naar Foraarsarbejdet er forbi, trækkes den ned til Dammen for at blive vasket og tjæret. Her ser man, at dens Følge er samlet med en Hjulring, mens Hjulene holdes fast paa Akslerne af Møtriker, der alle skrues paa fremsæter for ikke at arbejde sig løse. Saaledes saa de gamle Vogne ikke ud. Maaske er man saa heldig, at der staar en gammel Lundstikovogn i Redskabsskuret. Ganske enkelte Steder er Typen i Brug endnu den Dag i Dag. Dens Aksler er af Træ med Jernskinner, og Hjulene holdes ikke paa Plads af Møtriker, men ved Hjælp af Jernpløkker («Lundstikker»), der er stukket ovenfra ned i Hullet yderst i Akslerne. Navene er bredere end paa de moderne Vogne af Hensyn til Sliddet. Det var disse Vogne, man paa de lange Købstadrejser undertiden smurte med sorte Skovsnegle! Men ogsaa Fadingen var i gamle Dage anderledes. Vognsiden bestod foroven og forneden af en vandret Bjælke forbundet med nogle Tremmer. Som Forsmæk brugte man ofte et Halmknippe, hvorfra Kusken stak sine hvide, strømpeklædte Ben og blikkrampede Træsko ned paa Hammelstokken. Hammelen bestod forøvrigt af to Stokke ovenpaa hinanden forbundet ved en Jernnagle paa Midten. Underhammelen var med begge Ender fastkoblet til Vognens Foraksel ved sammenleddede Jernstænger, medens Overhammelen kunde drejes uafhængigt af Fortøjet. Til den var Svinglerne nemlig gjort fast. Hjulene havde ikke hele Ringe, men var beslaaet med mindre Stykker Jern — undertiden kunde der ogsaa være indboret Træpløkke i Fælgene for at afbøde Sliddet paa Fælgstykkerne. Pløkkene kunde saa fornyes engang imellem. Denne Vogntype havde stort set holdt sig uforandret siden Jernalderen, og de firehulede Vogne har i hvert Fald været kendt i Bronzealderen for 4000 Aar siden. Hertil kommer *Slæderne*, baade Skovslæder og de fine Kaner, men ogsaa allehaande Redskabsslæder: Plovslæder, Harveslæder o. s. v., der anvendtes til at transportere de tunge og uhaandterlige Dyrkningsredskaber fra Mark til Mark, naar der ikke var anden Forbindelse end Vej og udyrket Overdrev. »Vognslæven« er derimod ikke nogen rigtig Slæde, men et Par Træ-»Skøjter«, som bindes foran Baghjulene saaledes, at Hjulene løber ind paa dem, naar Vognen faar for stærk Fart paa nedad Bakke. Derved virker de som Bremsen. De har naturligvis kun været brugt i Egne med stejle Bakker, men kan den Dag i Dag findes paa Bornholm. Vi ved ikke meget om de forskellige Slædetypers Alder. I Sverige gaar dog flere af dem utvivlsomt tilbage til forhistorisk Tid. Trillebøren kendes fra middelalderlige Afbildninger; men den er hidtil ikke dukket op i forhistoriske Fund.

Det er nu kun Mændene, der deltager i Foraarsarbejdet paa Bondegaardens Marker. Men for en Menneskealder siden deltog ogsaa *Kvindernes* i grovere udendørs Gærning. En endnu levende vestjysk Bondekone hjalp i sin Ung-

dom altid sin Mand ved Mærgelkastning. Han gravede løs i Bunden, mens hun stod paa den øverste Bænk og kastede den tunge Mærgel op paa Overfladen. Spredning af Mærgel og Gødning var dengang fortrinsvis Kvindearbejde. De lettere Markarbejder som Harvning, Vandfureskovling, Afsamling af Sten og Rødder, Rivning af Stubbe o. s. v. var det en Selvfølge, at Kvinderne tog Del i. De var med i Mosen ved Tørvegravningen, og de rensede den tærskede Sæd med Sold og Drøftetrug. I visse Egne af Polen høster Kvinderne den Dag i Dag Rugen med Segl. Herhjemme brugtes dette Redskab i sin Tid af begge Køn. Arbejdsdelingen mellem Mænd og Kvinder var ikke saa udpræget som i vore Dage. Udviklingshistorisk set er det Kvinderne, der har grundlagt Agerbruget. Det skete paa et Trin, hvor Mændene beskæftigede sig med Jagt og Krig og iøvrigt blot havde at rydde Skoven paa de Steder, hvor Agrene skulde indtage Pladsen. Først paa et senere Trin af Udviklingen tog Mændene fat paa Jordens Dyrkning og udviklede den til det, man kalder »Helagerbruget«, d. v. s. et Agerbrug, der kan betegnes som Familiens Hovederhverv. Endnu i vore Dage deltager Pigerne paa Landet i Lugningen af Roerne og Hjemkørselen af Hø og Korn. Vore Forældre kan fortælle om de glade Dage, da Karle og Piger drog ud i Engene for at bjerge Hø ved Haandkraft. Dengang kunde Høslætten nemt vare fjorten Dage eller op imod en Maaned. Hvor Engene var meget vidtstrakte som ved Skernaaens Udløb, boede man ofte derude om Natten, og tidlig Morgen — d. v. s. ved Tretiden — begyndte Karlene at slaa. Det gik lettest, mens der var Dug. Pigerne gik bagefter og spredte Høet ud af Skaaret. Og naar Solen havde tørret Græsset, var der altid noget fra de foregaaende Dage, som var tjenlig til at rives sammen til Stakke. Naar man kom til Aften, samlede man undertiden et Læs, og saa kom den ofte milelange Køretur hjemad liggende i det bløde Enghø, der duftede sødt-krydret af allehaande Urter. I Høsten bandt Piger og Koner op efter Mændene, der gik med Mejeredet. De hjalp til med at slæbe Negene sammen og sætte dem i Hobe. Pigerne lagde Kornet paa Høstvognen og hjalp til paa Loft og i Lade. Samtidig maatte de gaa for Borde og varte op, naar det var Spisetid, og sætte sig til Koen, naar der efter en lang Arbejdsdag skulde malkes. Beundringsværdigt udholdende var de, disse kærnesunde Piger med stærke Arme og Ben og blomstrende Kinder. Mange af dem kunde tage fat i den ene Ende af Høstængerne og bære Stakke ind fra de sumpede Enge ved Aaen sammen med Karlene. Hvornaar mærkede man Træthed og sure Miner? Det var dem, der blev vore Mødre og Bedstemødre. Et Barn om Aaret var for mange Prisen for at opnaa Mand og Gaard. Mange af dem blev udslidte før Tiden — især i de magre Egne. Men de tænkte mere paa andre end paa sig selv, og deres Minde vil leve, hvor det daglige Arbejdes Saga skrives.

I Stald og Lade.

Naar Oktoberblæsten tuder sin triste Melodi i Traadhegnene, og Næterne bliver lange, er det rart at komme fra Sengen over i den lune Stald om Morgen. Under Striglingen af Hestenes Ryg og Flanker faar man Sønnen af Øjnene og samler sig sammen til Dagens Gærning. Fra Kostalden lyder nu om Stunder hyppigt Malkemaskinens Summen. Men i gamle Dage var det altid Pigerne, der med Panden boret ind i Køernes Lysker strippede Mælk i Spandene, saa det sang og skummede. Det er dog ikke saa længe siden man fik Spande af galvaniseret Jern. Før den Tid var de af Træstaver, der oprindeligt samledes af Vidjebaand og var forsynet med Laag; senere fik de Gjorde af Jern eller Messing.

Nu holder man mange Steder Fodermester til at passe Kreaturerne. Men for et Par Hundrede Aar siden havde man paa en almindelig Bondegaard færre Køer end Heste. Koantallet svarede kun til en moderne Husmandsbesætning. Tilmed stod Køerne golde i adskillige Maaneder, navnlig om Vinteren. Efter Landboreformerne voksede Besætningerne; men det var først efter den store Bedriftsomlægning i Slutningen af forrige Aarhundrede, at Malkningen blev et af det daglige Arbejdes betydningsfuldeste Afsnit.

Over hver af Køerne hænger en sort Tavle med Koens Nummer, Løbe- og Kælvningsdatoer, Mælkeydelse og Fedtprocent. I gamle Dage havde Køerne ikke Numre, men Navne. Sikkert har et Navn som »Stjærn« været i Brug siden Middelalderen. Det hedder om en Fole i 1295, at den er »stiærnæth«; men Betegnelsen kunde naturligvis ogsaa gælde for Køer, der havde Stjern i Panden. H. P. Hansen nævner i sin Bog »Hyrdeliv paa Heden« en Mængde Navne paa Køer: Rødhjælmet, Broget, Brogidan, Krimmelhorn o. s. v. Jeg selv husker fra Sinding »Flajør«, d. v. s. Koen med de store, hængende Ører. Selv om de fleste Navne refererede til Karaktertræk ved Køernes Ydre, saa overførtes ogsaa ofte Navnet paa den Mand, man havde købt Koen af, til selve Kreaturet. Endnu hersker der mellem Røgterne og deres Dyr i mange Tilfælde en tavs Forstaaelse. Den, der til daglig omgaas Heste og Køer og holder af dem, kender hvert enkelt Dyrs Særheder og individuelle Opførsel. Han tager et vist Hensyn til dets Vaner og Ønsker, for at det kan trives og befinde sig vel. Køerne viser sig mest forskellige, naar de kommer til at græsse i Løsdrift. Først her lærer Fodermesteren dem ret at kende paa godt og ondt. Nogle er fromme, andre udspekulerede. En er kælen, og en skal altid stange de andre. Humøret er heller ikke altid ens hos samme Ko. Men i gamle Dage, da Besætningen var mindre og det enkelte Individ saaledes spillede en betydningsfuldere Rolle, kunde Menneskene undertiden være mere omsorgsfulde for deres Heste og Køer end for deres Ægtefæller. Som Barn

kendte jeg en Mand, der aldrig ofrede et Kys eller et Kærtegn paa sin Kone eller sine Børn. Men sine Heste kyskede og klappede han, hver Gang de skulde spændes for eller fra, og han slæbte hellere selv Grønfoder hjem til Kreaturerne, end han nænnede at lade Hestene gøre det. Selv den store røde Tyr, der var et onskabsfuldt Spektakel, stod han ofte og klappede og kløede mellem Laarene, saa den blev helt medgørlig, saa længe det stod paa. Tyrene har man altid maattet omgaas med en vis Varsomhed paa Grund af deres Styrke. De var alle Dage flinkest til deres Bestilling, naar de holdtes isoleret fra Køerne. Ogsaa i Fællesskabets Tid havde man en særskilt Ager, som den Mand, der havde Bytyren opstaldet, fik til dens Underhold.

Størst Forandring er der dog sket med Arbejdet i Laden. Plejltærskningen, der praktisk talt var eneraadende her i Landet fra Slutningen af Oldtiden til efter Midten af 1800 Tallet, er nu overalt afløst af Maskintærskning ved Elektricitet eller Motor. Vinteren igennem brummer det fra Laden. Hver Gang et Neg glider ind i Maskinens Gab, sænker Tonen sig brat, som skulde den kvæles, og atter stiger den langsomt mod Højden, naar Kærnerne er skilt fra Aksene. Saaledes falder og stiger dens Sang i ensformig Rytme Dagen lang. Men i vore Bedsteforældres Tid var det Plejlens rappe Svup fra Loen, der gav Genlyd i Gaarden. Arbejdsdagen var kortere, da man ikke kunde tærskes ved Lys. Elektriciteten har mange Steder strakt Vinterdagen, saa dens Arbejde først slutter ved samme Tid som om Sommeren. Det vil til Gengæld sige Klokken seks, medens man før blev ved til otte eller senere. Mens man nu oftest staar op Klokken fem om Sommeren og Klokken seks om Vinteren, var man i gamle Dage af Fjerene om Sommeren Klokken tre-fire Stykker, men om Vinteren først hen ved Klokken otte. Man nærmer sig under Industrialismens Indflydelse otte Timers Arbejdsdagen. Men helt lader den sig ikke indføre i en Landbrugsbedrift, fordi der til alle Tider i Døgnet kan ske uforudsete Ting. Mest bunden er naturligvis Fodermesteren, der skal være parat naar som helst og til alle Tider i Døgnet, hvis et Dyr bliver sygt eller laver til Barsel. Men ogsaa Karlene kan under vanskelige Vejrforhold blive nødt til Overarbejde i Høsten. Jo større Gaarden er, desto mere fast er Arbejdstiden, fordi Arbejdet i sig selv er mest udspecialiseret paa de større Brug.

Hvem der i hvert Fald ikke kan holde fast Arbejdstid er Gaardejeren selv. Han maa være paa Færde overalt og til hver en Tid, dersom Arbejdet ret skal lykkes. Og da han i sin Egenskab af Driftsleder ikke til Stadhed kan tage fat sammen med Karlene, men bestandig maa rende snart efter et og snart efter andet, er Karlene tilbøjelige til at bedømme hans Indsats forkert. De vil i hvert Fald hævde, at *han* sagtens kan sætte Arbejdstem-

poet op for et Kvarter eller en halv Time, naar han ikke skal blive ved i hele Timer og Dage saadan som de. Men ingen Leder undgaar Kritik. Hovedsagen er, at Hverdagens forskellige Arbejder ikke bliver forsømt, og at de udføres i rette Tid. Herfor sørger den dygtige Gaardejer. Paa ham hviler alle Hverdagens Bryderier. Til Gengæld nyder han Magtens Sødme og Glæden ved at arbejde for sig selv og sin Familie.

Det daglige Arbejde i Huset.

Det Arbejde, der paahvilcr Husmoderen og Pigerne i Huset, er i Løbet af det sidste Hundrede Aar i høj Grad blevet forenklet. Arbejder som Brygning, Smørkærning, Ostelavning, Lysestøbning, Kartning og Hørtilberedning, Spinding, Vævning og Bagning er helt eller delvis skilt ud fra Bondegaardens Husgærning for ikke at tale om Vægklining og Kalkning af Udhusene. Men til Gengæld gør man meget mere ud af Rengøringen og Madlavningen.

For et Hundrede Aar siden bestod den daglige Rengøring i at feje Lerulvet med en Riskost og strø det over med hvidt Sand samt ordne Dynerne nødtørftig i Sengene og trække Omhænget for. Det egentlige Rengøringsarbejde med at skure Borde og Tremmer, Stripper og Træsko o. s. v. henlagdes til Lørdag Eftermiddag eller Søndag Formiddag. Der var ikke noget med at tørre Støv af hver Dag. Var en Ting for snavset, naar man tog den ned fra en Hylde eller Tallerkenræk, kunde man aande paa den og tørre den ren i sit Forklæde. Paa Gulvet fik Snavset ofte Lov at vokse i Ugevis. Evald Tang Kristensen fortæller i Jysk Almueliv om en Mand, der en Aften var paa Vej hjem med en »Hummel i æ Ør«. Pludselig mærkede han, at der var nogen, der greb fat i hans ene Ben, uden at han dog i sin let omtaagede Tilstand kunde se noget som helst. Ligbleg naaede han endelig hjem til sin Kone, hvor han efterhaanden kom til sig selv. Han var overbevist om, at det var noget overnaturligt, der havde været efter ham. Og Løsningen fandtes først en fjorten Dages Tid efter, da Konen var ved at gøre rent i Sovekammeret. Her laa en Haresnøre, der var blevet traadt ned i Skidtet og skjult hin Aften, da Manden kom beruset hjem.

Endnu tarveligere levede man i Kongeriget Danmarks østligste Provinser, da den tyske Rejsende Samuel Kiechel i Vinteren 1586—87 besøgte Bleking. Da Skildringen formodentlig til en vis Grad ogsaa kan gælde for det øvrige Land, vil vi et Øjeblik lytte til hans Beretning om det Liv, der udfoldede sig inden Døre.

Allerede under Rejsen fra Helsingborg gennem Skaane til Sverige havde han i sin Dagbog beklaget sig over Nattelejret i en Bondegaard 5 Mil Øst for

Helsingør: »Da vi nu skulde til at sove, bredte vi vort Leje paa Jorden; thi Folk laa om Vinteren ikke alene sammen med Kone og Børn i Stuen, men havde desforuden Hund og Katte tilligemed Ungkvæg som Lamme, Kalve, Gæs og Duer derinde, og — hvad først og fremmest var ubehageligt -- unge Grise, som afgav en stærk »Smag« (d. e. Lugt) og almindeligvis har deres Leje midt i Stuen. De kommer om Natten og slikker en i Ansigtet.« — Men da han den 7. April kommer fra Smaaland til Bleking, uddyber han sin Skildring og lader den gælde for begge Landskaber: »Stuernes Døre er meget lave, saa at man maa bukke sig stærkt. Derimod er Tærskelen saa høj, at man næsten ikke kan træde over den, ligesom naar man stiger ind ad en Luge. Dette er lavet paa Grund af Ungkvæget, hvorom der senere skal fortælles. Dernæst har de i Stuen et Bord, der i Almindelighed er lige saa lang, som Stuen er bred. Køkken, Kammer, Sengelejer og den hele Husholdning findes om Vinteren i Stuen, og i Stedet for (Kakkel)ovn bruger de Bagerovnen. I denne tændes tidligt om Morgenens ca. tre Timer før Dag et stort Baal, hvorved den omtalte Stue hele Dagen igennem holdes saa varm, at Husmoderen saavel som Børn og Tjenestefolk, der intet har at gøre i den kolde Tid, gaar i Særk og Skjorte den ganske Vinter igennem, uanset at det udenfor er saa koldt, at Ungkvæget vilde fryse i Stalden. — Hvad Sengelejerne angaar, saa har hver sit særskilte Sted, idet der almindeligvis ved Siden af Bordet staar et Sengested, der mindre er forsynet med Sengetøj end med Straa. Denne (Seng) er bestemt for Bonden og hans Kone. Omkring Bagerovnen, hvor der er dejlig varmt, ligger Børnene. Og dem, der endnu maa holdes i Vuggen, plejer man at anbringe i et lille Trug lavet af eet Stykke; det er en rund Indretning (lavet) af en Træstamme; den hænger og svæver ca. en Alen over Jorden i en Snor, der foroven er bundet til en Bjælke. Man gynger den saa frem og tilbage. Paa Bænkene, der er fyldt ud med Straa, sover Tjenestefolkene, Karl og Pige. Fremmede Gæster ligger paa Jorden, og vil man gøre dem en særlig Ære, lader man dem ligge og sove paa Bordet. — Hvad Ungkvæget angaar — bortset fra (at der findes) Hund, Katte, Høns og Duer, hvilket ikke betyder saa meget — saa holder man foruden disse ogsaa Kalve, Lam, Geder og Smaagrise inde i Stuen; de lejrer sig i Almindelighed midt i Stuen, og ved Nattetide, naar man sover, slikker de en i Ansigtet. Saaledes holdes baade Mennesker og Dyr sammen i et Rum, hvoraf tydeligt sluttes, hvilken yndig Duft der maa være, der hvor Lugten intetsteds kan komme ud. Aabner man da Døren, kan en Fremmed for en ringe Penge blive mere mæt og fuld af den slemme Lugt end af det bedste Maaltid. — Dernæst plejer Husbonden altid at være den første ved Bordet og sidder øverst med sin Kone ved Siden ... og hvor en (Fremmed) har saa meget hos sig at spise

og drikke, at han kan spise sammen med ham, er han velkommen. Desuden forstaar de at kræve Muskat, Kanel, Nelliker, Ambra og deslige Sager af en. Men at faa Penge af ham, vederfares ikke nogen flere Gange. Deres Drikkekar, som de sætter paa Bordet, er i Almindelighed store, vide Træskaale eller -bøtter, hvilke man maa løfte med begge Hænder. — Hvad Kvindfolkene angaar, er de af Naturen smukke, bløde og hvide, holder sig renlige, propre og ædle i Klæder. Jeg vil tro, at man ofte bærer en (og samme) Særk om Halsen i et Fjerdingaar igennem...« Skikken med at holde mindre Husdyr inde i Stuen om Vinteren holdt sig endnu i forrige Aarhundrede. H. P. Hansen beretter i sin interessante Bog om »Renlighed i gamle Dage«, at der i Hjöllund Søgaard paa Herningegnen i ældre Tid stod to Senge i Stuen. I den ene sov Pigerne, medens den anden blev brugt til Kalvebaas. Ved Hjælp af Strøelse, dels ogsaa ved selv at hjælpe til, kom Kalven efterhaanden til at ligge lige saa højt som Pigerne. Ogsaa i andre Henseender kneb det med Renligheden. Mændene spyttede ugenert overalt paa Lergulvet, indtil Spytbakken blev indført sammen med Fjællegulvet. I Sengene gjorde man rent ved at lægge frisk Halm — og i Midtjylland nye Lyngknipper — i Bunden.

Paa Baggrund af Fortidens Rengøring, eller Mangel paa samme, tager den moderne Gaardmandskones lyse og luftige Stuer med støvsugede Møbler og Gulvtæpper, blankpolerede daglig afstøvede Bordplader, vaskede og sirligt ophængte Gardiner og Portierer samt Soveværelsets hvide Lagener og selve den personlige Hygiejne sig ud som den rene Overklasseluksus. Disse Ting har Landbrugets Industrialisering skaffet Bonden. Og selvom det til Tider kan være saa som saa med Smagen, vilde ingen ønske sig de gamle Stuer tilbage.

Ogsaa *Madlavningen* har undergaaet store Forandringer siden Selvforsynings Dage. Maden var ikke altid frisk. Muggent Brød, Gryn med Mider i, Maddiker i Flæsket og harsk speget Faarekød hørte mange Steder til Dagens Orden. Men Kosten var tillige yderst ensformig. Dagens første Maaltid kaldtes »Davre«. Den bestod af Sild og Brød, Mælk og Grød eller Øllebrød. Klokkeren fik man i Jylland »Formiddagsmeldmad« og paa Sjælland »Halgemeddaw«. Den bestod af Sul og Brød, Ost og Brød o. lign. uden Smør eller Fedt paa. Klokkeren tolv fik man »Meddaw« eller »Unden«, først Søbemad, der spistes af et eller to fælles Fade. Skete det, at man vilde udmærke et Par Gæster med Søbemad af Tallerkener, betænkte man sig ikke paa at fylde disse af samme Fad, som Gaardens Folk sad og spiste af. Tallerkener opfattedes ikke som nogen hygiejnisk Foranstaltning. Dem brugte man ved særlige Lejligheder, fordi det var pænt, og fordi en enkelt da ikke kunde tilvende sig Fordele paa Medspisernes Bekostning ved at undergrave

Frits Syberg (1862—1939): Ved Nadverbordet.
(Faaborg Museum).

Det er ikke saa længe siden Bonden, hans Familie og Tyende hver Aften samlede om Grødfadet og Mælkeskaalene. Endnu er det et levende Minde for Tusinder: Bondestuen i Skumring, trætte Folk omkring Naverbordet, Bornholmerens rolige Trit.

Dyppelseshullet eller ved særlig Forslugenhed. Gryder og Fade, hvori der var Madrester, sattes efter Maaltidet ned til Hunden. Søbemaden kunde være Øllebrød, Klumpemælk med Bygmelsboller i, Kærnemælksvælling, Mælkevælling, Sulevælling, Byggrynsgød eller Herreretter som Grønkaal og gule Ærter. Som anden Ret serveredes Tørmad eller Sulebrød, der bestod af samme Kost som ved Førmiddagsmaaltidet. Det var i Reglen Husmoderen selv, der lavede Maden. Det saltede Sul maatte sættes i Blød et Døgn eller to i Forvejen, og Ærterne blev »sat i Støb« en Dag, før de skulde koges. Gryden kom over Ilden i god Tid ved Nitiden om Formiddagen, naar der skulde laves frisk Mad. Men Maden kunde varmes op flere Dage i Træk. Kartofflerne indførtes først som almindelig Spise i Tiden o. 1800, efter at »Kartoffeltyskerne« fra 1760 havde lært de jyske Hedeboender, hvorledes Planten skulde dyrkes. Men man serverede ikke Kartofflerne i pillet eller skrællet Stand som nu. Hver fik en Dynge kogte Kartoffler foran sig, som han kunde pille efter Behag, en Skik, der enkelte Steder holdt sig helt til under forrige Verdenskrig.

Efter Middag sov Mandfolkene en Times Tid eller halvanden, medens Pigerne vaskede op og tørrede Bordet af. Derefter havde man Arbejdsro til Klokken fire, da man atter spiste en Gang Tørmad som om Formiddagen (»Eftermiddagsmeldmad«, »Medawten«). Dagens sidste Maaltid, »Nadveren«, bestod i Reglen af Grød — i Jylland som oftest »Surgrød« kogt af hele Byggryn og Kærnemælk.

Madlavningen kræver i vore Dage mere Opfindsomhed og Sammenstillingsevne. Retterne er mere varierede, navnlig efter at Grønsagerne i de senere Aar er kommet til at spille en større Rolle i den daglige Kost. Den fordrer ogsaa mere Omhu i den Tid, Arbejdet staar paa. I gamle Dage kunde Konen sætte sin Gryde med Ærter og Sul over Ilden i den aabne Skorsten, og i Løbet af en to-tre Timer var Maden parat til at øses op i Lerfadene. Dengang var man ikke saa bange for Skover og sveden Mad. Men Maden brændte forøvrigt ikke saa let paa, dels fordi Varmen paa det aabne Ildsted ikke blev saa stærk, og dels fordi man i stor Udstrækning brugte Lerpotter (»Jydepotter«), der var tykke i Bunden. Til Gengæld har Husmoderen i vore Dage flere tekniske Hjælpemidler og større Muligheder for at tilsætte Ingredienser, der sætter »Prikken over i'et«. Den moderne Industri-kultur har — bortset fra Krigsaarenes unormale Afspærringsperiode — stillet Alverdens Varer til hendes Raadighed: Svesker, Rosiner, Sydfrugter, Makaroni, Husblas, Krydderier, Risengryn, Sago, Kokosmel, Mandler o. s. v. Arbejdet i Huset er ogsaa blevet forenklet ved moderne Vaskemidler, Støvsuger, elektrisk Strygejern, indlagt Vand og undertiden Centralvarme. Men Husmoderen har stadig en Del Sysler at varetage udenfor selve Stuehusets

Tærskel. Hun passer Fjerkræet og Rugemaskinerne, Køkkenhaven og Pryd-haven. Og de fleste Piger er fæstet til ogsaa at vaske Transportspandene, naar Mælken kommer hjem fra Mejeriet, selv hvor Malkemaskinen aflaster dem for at gaa i Stalden.

Til alle disse Gøremaal kommer nu Syning og Reparationsarbejde samt Barnepleje. De moderne maskinforarbejdede Klæder er langt fra saa holdbare som det hjemmegjorte Vadmelstøj. Naar Husmoderen ikke har andet at tage sig til, kan hun altid faa Tiden til at gaa med Stopning, Lapning og Syning af Børnetøj. Derfor lægger hun saa meget som muligt af den øvrige Husgærning paa sine Medhjælpere. Naar der er vasket op efter Middagen, kommer der dog som Regel et Par rolige Timer, hvor ogsaa Pigerne kan faa Lejlighed til at sy Udstyr, reparere deres eget Tøj og stoppe Strømper. Men den Husmoder, der har Børn, faar sjældent Ro til at sidde stille ret længe ad Gangen, selv om Tobørnssystemet efterhaanden ogsaa har bredt sig til Bondegaarden.

Hverdagens Hvilestunder.

Arbejdsdagen paa en Bondegaard er endnu i vore Dage længere end i de fleste andre Bedrifter. Tjenestekarlene har det værst om Vinteren. Tidlig Morgen, endnu før Solen er staaet op, maa han ud i Marken mod en bidende skarp Frostvind for at hakke Hul i Roekulen med sin Spidshakke. Har Kartoflerne faaet Frost, maa han ligge og pille de vaade bløde Knolde fra de friske, for at Raaddenskabene ikke skal brede sig i Kulen. Om Efteraaret maa han ofte trække Roer op i Rimfrost. Og mangen Vinteraften gaar han i Seng i et Værelse, hvor Kulden trækker ind under Døren, og Yder-væggen er saa hvid af Rim, at Dynen i Løbet af Natten fryser fast i Kalkpudset.

Det er ikke underligt, at Karlene for at udholde denne Hærdningsproces undertiden bliver lidt afstumpede i sjælelig Henseende. Den, der er udrustet med en robust Konstitution og et godt Humør, klarer sig bedst. Naar Arbejdsdagen er tilende Klokkeren seks, skal Ansigt og Hænder skrubbes for Snavs. Det sker maaske i en Vognport, hvor Temperaturen er under Nul. Glemmer man at kaste Vaskevandet bort efter Brugen, fryser Fadets Indhold til een Isklump. Der skal Lyst til under saadanne Forhold ogsaa at give Kroppen en Omgang. Efter Aftensmaaltidet er man ikke oplagt til at tumle med svære Problemer. En trækker i »Klunset« og gaar til Bal paa Kroen; en anden gaar hen til Nabokarlen og spiller Kort, en tredje gaar til Gymnastik, medens de mere satte søger Aftenskolet og Husflidskursus eller

gaar i Ungdomsforening. Det almindeligste er, at man sætter sig i Folkestuen med en Avis, et illustreret Blad eller en Knaldroman. Trætheden i Forbindelse med de andres Snak forhindrer mere krævende aandelig Syssel. I Karlekammeret kan man kun nære sig for Kulde i Sengen, og her er maaske Lampen uheldigt anbragt og Belysningen for daarlig til, at man kan ligge og læse. Man kan i hvert Fald ikke holde ud at skrive ret længe ad Gangen.

For Tjenestepigen gælder lignende Kaar. Skal hun skrive til sin Ven, maa det ske om Eftermiddagen. Thi hvad man skriver i Folkestuen ved Lampens Lys, kan ingen absolut Hemmelighed være for ens Gaardfæller. Derfor bliver Korrespondancen for de fleste stærkt indskrænket. Det er farligt at udlevere sig til Latteren. Og Karlene er altid rede til at udspionere ens mere intime Forhold, hvad enten det sker af Jalousi eller almindelig Lyst til Løjer. Medtjenernes Drillerier og grovkornede Vittigheder har ødelagt mangt et spirende Kærlighedsforhold. Tjenestepigen er maaske den, der har allersværest ved at have et Privatliv; thi hvad hendes Medtjenere ikke kan faa opsnuset, skal nok blive røbet af Børnene, der gerne har deres Øjne og Øren allevegne.

Gaardejeren selv har i vore Dage ofte et Kontor, hvor han kan lade fyre op, dersom han skal arbejde i Fred med Regnskaber og Skriveri. Her kan ogsaa Husmoderen ty ind, hvis hun sammen med ham skal drøfte Forhold, som ikke alle maa kende. I gamle Dage maatte slige Samtaler henlægges til de Timer paa Dagen, hvor Pigerne var beskæftiget udendørs. Udviklingen er saaledes paa Vej henimod en Tilstand, hvor enhver af Gaardens Folk har sit private Rum med Varme, hvor han eller hun efter Behag kan opholde sig i Hverdagens Hviletimer.

Om Sommeren er Forholdene anderledes. Da kan man nok sidde og sysle med et og andet i sit Kammer. Men Dagens Arbejde er til Gengæld mere anstrængende. Man bliver søvrig af at læse, og Aftenens behagelige Temperatur frister til Boldspil og anden Idræt. Bagefter driver man rundt to og to eller samles i Flokke for at lære andre af samme Aldersklasse at kende og drøfte Dagens Begivenheder med dem. De ugifte unge har deres egne Samlingspladser og mænger sig kun lidt med de gifte, som Skik og Brug har været fra Arilds Tid. Den gifte Gaardejer gaar en Tur i Marken og drøfter de sidste Prisnoteringer med sin Nabo, eller han sætter sig i Haven med sin Kone. Mangen Aften gaar ogsaa med Gæstebesøg og Passiar om Byens Anliggender ved en Kop Kaffe.

Landmanden behøver ikke Cykle eller S-Tog for at komme ud i Naturen efter endt Arbejde. Han lukker sin Havedør op og tænder sin Pibe. Saa har han al den friske Luft og landskabelige Fred, som Bymennesket sukker

Viggo Pedersen (1854—1926): Ved Bondegaarden.
(Hirschsprungs Museum).

efter. Ingen klemtende Sporvogne eller osende Biler pirrer hans Nerver. Men i Landungdommens Længsler ligger en Udvé og ulmer. Den vaagner maa-ske en Hverdags Aften, naar man føler sig paa Kant med »Ravnekrogen« derhjemme med dens Snak og Sladder. En Dag ryster man Hjemmets Støv af sine Fødder og tager Plads i en fremmed Egn. Eller man havner i en By, hvor ingen kender en, og hvor man fra Dag til Dag færdes mellem uvedkommende Mennesker, hvis Skæbne man ser paa som Tilskuer. Men Barndommens Bondegaard har mærket en for bestandig. I Byen ændres Gadebilledet fra Aar til Aar, mens Bondegaardens Jord i hvert Fald altid er den samme med sine ubebyggede Bakker og Dale. Her kan man føle sig rodfæstet, og her kommer Menneskene en ved som intet andet Sted paa Jorden. Bestandig vil man længes efter Hverdagens velgørende og urokkelige Arbejdsrytme i Bondegaarden under de lave Tage.

VANDRINGEN FRA LAND TIL BY

Af cand. mag. *Gunnar Olsen.*

Forhen levede den danske Bonde i en Tilværelse, som kun i faa Henseender strakte sig udenfor Sognets snævre Grænser. Dette Forhold er blevet ændret i Løbet af de sidste Menneskealdr. I stedse stigende Grad er Bonden kommet i Kontakt med det øvrige Samfund, og alt imens denne Kontakt er blevet knyttet, er Samfundet blevet et andet. Danmark er fra et Bondeland blevet til en Industristat. Industri og Haandværk er i Dag den største Erhvervsgruppe, Landbruget beskæftiger ikke længere den største Del af Befolkningen. Samtidig er der sket en afgørende Forskydning i Bebyggelsesforholdene. Mens Landbefolkningen for 100 Aar siden var aldeles dominerende, bor i Dag over Halvdelen ja, snart de to Trediedele af Danmarks Befolkning i Byer eller bymæssige Bebyggelser.

Denne Ændring er fremkommet bl. a. ved, at der til Stadighed gennem det sidste Hundredaar er foregaaet en stærk Vandring fra Land til By. Det er denne Folkevandring, vi i det følgende skal beskæftige os med.

Udviklingen i Danmark er ikke noget enestaaende. Den samme Udvikling foregik samtidig i større eller mindre Maalestok i hele Vesteuropa. Den tog sin Begyndelse i Slutningen af det 18. Aarhundrede i England, da de engelske Storstæder pludselig skød op, mens Landbruget og Landbefolkningen blev af underordnet Betydning for Landets Økonomi. Der gik dog en Tid før denne Bevægelse slog igennem paa det europæiske Fastland. I de fleste Stater kom der først rigtig Fart i den i Aarene efter 1850. I de følgende halvhundrede Aar voksede den ene Storby op efter den anden, og mange andre Byer, som næsten havde staaet i Stampe siden Middelalderen, fik nu nyt Liv og ny Vækst. Vesteuropa blev industrialiseret, Befolkningen blev overalt i højere og højere Grad en Bybefolkning.

Herhjemme præges Befolkningsudviklingen dels af den stærke Befolknings-tilvækst, dels af Forskydningen i Forholdet mellem Land- og Bybefolkning. Befolkningsstilvæksten bidrager i nogen Grad til at tilsløre det sidste Forhold, idet Befolkningen i Landdistrikterne paa de fleste Tidspunkter voksede i Tal,

saa man ikke direkte kan tale om Tilbagegang eller Affolkning, men den voksede ikke tilnærmelsesvis saa stærkt som Bybefolkningen. Naar man taler om Landbefolkningens Tilbagegang, forstaar man altsaa først og fremmest dens Tilbagegang i Forhold til Bybefolkningen.

Før Folkeregistrene blev indført havde man ingen Midler til en nøjere Oversigt over Befolkningens indenrigske Vandringer. Befolkningsstatistikken blev udarbejdet paa Grundlag af Kendskab til Fødsler og Dødsfald og Folketællingens Resultater, som viste Frem- eller Tilbagegangen i Indbyggertallet indenfor de enkelte Kommuner. Statistikken kan derfor ikke give et nøjagtigt Billede af den indre Vandrings Omfang, men set i store Træk træder Udviklingen tydeligt nok frem.

Naar der tales om den danske Bybefolkning skelner man i Almindelighed mellem Hovedstaden og Provinsbyerne, da deres Vilkaar paa mange Omraader er saa forskellige. Det er ogsaa af stor Interesse at se, hvorvidt Strømmen er gaaet til Hovedstaden eller Provinsbyerne. I det følgende vil der derfor blive skelnet mellem Hovedstad, Provinsbyer og Landdistrikter.

Tabel I viser Befolkningsudviklingen de paagældende Steder i Tiden 1801—1901.

Tabel 1.

	Hovedstad	Provinsbyer	Landdistrikter	Tilsammen
1801	102,000	93,000	734,000	929,000
1834	121,000	136,000	974,000	1,231,000
1840	123,000	143,000	1,023,000	1,289,000
1845	129,000	155,000	1,072,000	1,357,000
1850	133,000	166,000	1,116,000	1,415,000
1855	148,000	192,000	1,167,000	1,507,000
1860	163,000	214,000	1,231,000	1,608,000
1870	198,000	245,000	1,341,000	1,785,000
1880	261,000	291,000	1,417,000	1,969,000
1890	360,000	362,000	1,450,000	2,173,000
1901	477,000	482,000	1,491,000	2,450,000

Tabel II viser den procentvise Fordeling af Befolkningen indenfor samme Grupper i det nævnte Tidsrum.

Tabel II.

	Hovedstad	Provinsbyer	Tilsammen	Landdistrikter
	%	%	%	%
1801	11,0	10,0	21,0	79,0
1834	9,8	11,1	20,9	79,1
1840	9,5	11,1	20,6	79,4
1845	9,5	11,4	20,9	79,0
1850	9,4	11,7	21,1	78,9
1855	9,9	12,7	22,6	77,4
1860	10,1	13,3	23,4	76,6
1870	11,1	13,7	24,8	75,2
1880	13,3	14,7	28,0	72,0
1890	16,6	16,7	33,3	66,7
1901	19,6	19,7	39,3	60,7

De to Tabeller fortæller en Del om Befolkningsudviklingen i Danmark i det 19. Aarhundrede. For det første viser de Befolkningens stærke Tilvækst. Den samlede Befolkning er fra 929,000 i 1801 vokset til 2,450,000 i 1901 eller med 163,7 %. Fremgangen har imidlertid været meget ulige for Land- og Bybefolkning. Landbefolkningen er gaaet frem med 757,000 eller med 103,1 %, Bybefolkningen derimod med 764,000, et Tal, der absolut ligger over Landbefolkningens Tilvækst. Hvis man betragter den procentiske Tilvækst bliver Forskellen endnu større, idet Bybefolkningens Tilvækst er paa 393,3 %. I Forholdet mellem Provinsbyer og Hovedstad viser det sig, at Provinsbyerne har haft den største Tilvækst nemlig med 389,000 eller 422,8 %, Hovedstaden derimod 375,000 eller 367,6 %.

Forskydningen i Befolkningens Opholdssted kan følges i Tabel II. I 1801 var Forholdet, at 79,0 % eller ca. $\frac{4}{5}$ boede i Landdistrikterne og den sidste Femtedel i Byerne. Hovedstaden havde paa dette Tidspunkt en lille Overvægt over samtlige Provinsbyer. 1834 er Forholdet mellem By og Land væsentligt uændret, men der er sket en Forskydning mellem Hovedstad og Provinsbyer, saaledes at Provinsbyerne nu ligger lidt over Hovedstaden. Stillingen er derefter uforandret indtil 1850, men i det følgende Femaar begynder man at spore de Forandringer, som skulde fortsætte Aarhundredet igennem: Landets Andel i den samlede Befolkning er for nedadgaende, mens Byernes Andel er

voksende. Freimgangen er foreløbig størst for Provinsbyernes Vedkommende. Bevægelsen fortsætter jævnt indtil 1870, da Stillingen er den, at Landbefolkningen udgør $\frac{3}{4}$ af den samlede Befolkning, Bybefolkningen $\frac{1}{4}$. Dernæst tager Udviklingen fart. 1880 er Bybefolkningens Fremgang udpræget, og 1890 er der formelig sket et Spring. Nu er Bybefolkningen vokset til $\frac{1}{3}$ af den samlede Befolkning. Udviklingen fortsætter med samme fart i Halvfemserne. 1901 er Stillingen den, at Landdistrikterne har $\frac{3}{5}$ af den samlede Befolkning, Byerne $\frac{2}{5}$. Forholdet mellem Hovedstad og Provinsbyer har ændret sig, idet Hovedstaden efter 1860 er vokset stærkere end Provinsbyerne, saa der 1901 er Ligevægt mellem dem.

Bybefolkningen er altsaa i Aarhundredets Løb vokset langt stærkere end Landbefolkningen baade absolut og relativt. Hvad er nu Aarsagen til dette? Ja, en Befolkning indenfor et bestemt Omraade kan øges dels ved Fødsler, dels ved Indvandring til Omraadet, og den mindskes, dels ved Dødsfald, dels ved Udvandring. Naar Fødslernes Antal overstiger Dødsfaldenes vokser Befolkningen. Denne Form for Forøgelse kaldes den naturlige Tilvækst. Er Indvandringen større end Udvandringen vil Befolkningstallet stige yderligere med Indvandringsoverskuddet. Er Udvandringen derimod større end Indvandringen, saa der fremkommer Indvandringsunderskud, vil Befolkningen kun vokse med den naturlige Tilvækst minus Indvandringsunderskuddet. Hvis dette er større end den naturlige Tilvækst vil Befolkningen aftage.

Hvorledes har disse Faktorer nu paavirket Danmarks Befolkning gennem Aarhundredet? Den naturlige Tilvækst var stadig stigende, paa Grund af den nedsatte Dødelighed. Tabel III viser dette med stor Tydelighed.

Tabel III.

	Levendefødte pr. 1000 Indb.	Døde pr. 1000 Indb.	Overskud pr. 1000 Indb.
1801—10	31,3	23,9	7,4
1841—50	30,4	20,4	10,0
1891—1900	30,2	17,5	12,7

I Aarhundredets første Halvdel var Fødselsoverskuddet langt større paa Landet end i Byerne, og her igen større i Provinsbyerne end i København, hvor Dødeligheden var meget stor paa Grund af de daarlige Boligforhold og de hygiejniske Forhold iøvrigt. I Aarhundredets Løb ændredes dette Forhold betydeligt, idet Dødeligheden gik ned i Byerne. Byerne voksede dog stadigvæk ikke saa meget i Kraft af den naturlige Tilvækst som ved Indvandringen fra Landet. Tabel IV viser Tallene for Fødselsoverskud og Vandringsoverskud

for henholdsvis Land og Byer i Tiden 1855—1901, altsaa i den Periode, da Byerne voksede særlig stærkt.

Tabel IV.

	Bybefolkning		Landbefolkning	
	Fødselsoversk.	Vandringsoversk.	Fødselsoversk.	Vandringsoversk.
1855—60	20,000	16,000	73,000	÷ 8,000
1860—70	39,000	27,000	147,000	÷ 38,000
1870—80	51,000	56,000	173,000	÷ 96,000
1888—90	89,000	82,000	187,000	÷ 155,000
1890—1901	107,000	82,000	211,000	÷ 123,000
1855—1901	306,000	263,000	791,000	÷ 420,000

Tabellen viser, at Byernes Tilvækst i næsten lige saa høj Grad skyldes Indvandringen som den naturlige Tilvækst, og ligeledes at Landdistrikternes befolkningsmæssige Tilbagegang i Forhold til Byerne paa ingen Maade har sin Forklaring i manglende naturlig Tilvækst, men udelukkende skyldes den meget stærke Bortvandring.

Som det fremgaar af Tabellen, overstiger Udvandringen fra Landet Indvandringen til Byerne med 157,000. Denne Forskel skyldes, at en stor Del af dem, som forlod Landdistrikterne, søgte til Udlandet navnlig til De forenede Stater. Resultatet af Ud- og Indvandringen til og fra Udlandet var i Tidsrummet 1855—1901:

Tabel V.

1855—60	8,000
1860—70	÷ 10,000
1870—80	÷ 40,000
1880—90	÷ 73,000
1890—1901	÷ 41,000
1855—1901	÷ 156,000

Det ses af Tabellerne, at Bortvandringen fra Landet var særlig stærk i 1880'erne. I de følgende Tabeller vil Forholdene i dette Tiaar blive nærmere belyst. Tabel VI viser Fødselsoverskud og Indvandringsoverskud for København og de forskellige Landsdeles Provinsbyer og Landdistrikter i Tiaaret 1880—90.

Tabel VI.

	Købstæder		Landdistrikter		Hele Landsdelen	
	Fødselso.	Indv.	Fødselso.	Indv.	Fødselso.	Indv.
	%	%	%	%	%	%
København m. Forstæder	16,37	21,09	—	—	16,37	21,09
Sjælland u. København	12,28	3,81	10,81	÷ 4,97	10,99	÷ 3,92
Bornholm	14,66	7,87	14,01	÷ 11,97	14,25	+ 4,64
Lolland-Falster	15,63	1,58	12,46	÷ 12,00	13,07	÷ 9,41
Fyn	16,23	10,23	9,41	÷ 11,09	10,84	÷ 6,63
Øerne	15,66	12,50	10,71	÷ 7,60	12,41	÷ 0,62
Sydvestlige Jylland	17,63	11,35	13,33	÷ 12,58	14,33	÷ 7,03
Nordlige Jylland	19,91	15,69	17,27	÷ 12,01	17,60	÷ 8,48
Sydvestlige Jylland	15,01	6,14	17,23	÷ 9,00	17,02	÷ 7,58
Jylland	17,62	11,50	15,79	÷ 11,27	16,10	÷ 7,62
Danmark	16,21	12,45	13,26	÷ 9,44	14,04	÷ 3,71

I Tabel VII ses Forholdet mellem den naturlige Tilvækst og Indvandringunderskuddet i de enkelte Amters Landdistrikter i Tiaaret 1880—90.

Tabel VII.

Amt	Naturlig Tilvækst	Indvandringsoverskud	Gennemsnitlig aarlig Tilvækst
	%	%	%
København	11,84	14,98	2,41
Frederiksborg	10,09	÷ 12,61	÷ 0,25
Holbæk	11,25	÷ 11,39	÷ 0,01
Sorø	10,44	÷ 11,81	÷ 0,14
Præstø	9,55	÷ 12,23	÷ 0,26
Bornholm	14,01	÷ 11,97	0,20
Maribo	12,46	÷ 12,00	0,05
Svendborg	10,29	÷ 9,79	0,05
Odense	8,67	÷ 12,55	÷ 0,39
Vejle	11,46	÷ 14,67	÷ 0,33
Aarhus	13,55	÷ 10,96	0,26
Randers	14,99	÷ 12,40	0,26
Aalborg	16,25	÷ 11,00	0,51
Hjørring	19,02	÷ 14,05	0,48
Thisted	15,94	÷ 10,20	0,56
Viborg	18,12	÷ 11,53	0,64
Ringkøbing	18,83	÷ 7,79	1,05
Ribe	14,13	÷ 7,30	0,66

Vandringen fra By til Land medførte betydelige Ændringer i Befolkningens Fordeling paa Erhverv, det ses af Tabel VIII, der viser den procentvise Fordeling fra 1855 til 1901.

Tabel VIII.

	Landbrug %	Fiskeri og Søfart %	Haandværk og Industri %	Handel og Omsætning %	Immat. Erhverv %	Alle andre Erhverv %
1855	54,4	2,7	25,9	5,2	5,7	6,1
1860	53,3	2,8	26,4	5,9	5,8	5,8
1870	52,3	2,6	25,8	6,8	5,9	6,6
1880	51,1	2,7	26,0	7,7	6,7	5,8
1890	45,9	2,7	27,9	9,9	7,3	6,3
1901	41,4	3,0	29,5	11,3	7,9	6,9

Landbruget er under hele Perioden gaaet tilbage i Forhold til de andre Erhverv. Industrien og Haandværket er gaaet frem, men dog ikke saa stærkt som Landbruget er gaaet tilbage. Den største Fremgang falder paa Handel og Omsætning, men de immaterielle Erhverv har ligeledes haft betydelig Fremgang.

Paa Grundlag af de anførte Tabeller kan vi altsaa fastslaa, at der i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede fandt en stærk Bortvandring Sted fra Landdistrikterne og en betydelig Tilbagegang for Landbruget som Erhverv i Forhold til Handel og Industri. Vandringen gik dels til Udlandet dels til Byerne. De sidste tog det største Kontingent. Fra 1855 til 1901 afgav Landbruget ialt 253,000 Mennesker til Byerne.

Vi vil dernæst følge Udviklingen i den forløbne Del af det 20. Aarhundrede. Tabel IX viser Befolkningens Tilvækst i henholdsvis Hovedstad, Provinsbyer og Landdistrikter.

Tabel IX.

	Hovedstad	Provinsbyer	Landdistrikter	Hele Landet
1901	477,000	482,000	1,491,000	2,450,000
1906	514,000	509,000	1,566,000	2,589,000
1911	559,000	550,000	1,647,000	2,757,000
1916	606,000	604,000	1,711,000	2,921,000
1921	701,000	718,000	1,849,000	3,268,000
1925	731,000	751,000	1,952,000	3,435,000
1930	771,000	788,000	1,992,000	3,551,000
1935	843,000	865,000	1,998,000	3,706,000
1940	890,000	933,000	2,021,000	3,844,000

Til Tabellen maa gøres et Par Anmærkninger. Fra 1921 er Sønderjyllands Befolkning regnet med i Tællingerne, og fra samme Aar er Gentofte Kommune med dens daværende 35,000 Indbyggere regnet med til København, mens den tidligere blev regnet med til Landdistrikterne. Tid efter anden er der desuden ved de fleste Købstæder sket Indlemmelser af Landdistrikter, saa Bybefolkningen derved ikke alene er vokset ved naturlig Tilvækst og ved Indvandring, men ogsaa ved Ændringer af de administrative Grænser.

Tabel X viser den procentvise Fordeling mellem Hovedstad, Provinsbyer og Landdistrikter.

Tabel X.

	Hovedstad	Provinsbyer	Samlet Bybefolkning	Landdistrikter
	%	%	%	%
1901	19,6	19,7	39,3	60,7
1906	19,8	19,7	39,5	60,5
1911	20,2	20,0	40,2	59,8
1916	20,8	20,7	41,5	58,5
1921	21,5	22,0	43,6	56,4
1925	21,1	21,9	43,2	56,8
1930	21,7	22,2	43,9	56,1
1935	22,7	23,3	46,0	54,0
1940	23,2	24,2	47,4	52,6

Udviklingen 1901 til 1940 følger ikke helt samme Linie, som i Aartier forud for Aarhundredskiftet. Befolkningstilvæksten er til en Begyndelse kraftig og naar et Højdepunkt i Aarene 1906—11, derefter aftager den. Vi ser, at By og Land i en Aarrække væsentligt følges ad, indtil 1916 er der kun sket en mindre Forskydning til Fordel for Byerne. Verdenskrigen sætter for en Tid paany Fart i Vandrigen til Byerne, men i Tyverne bliver Stillingen igen nogenlunde stationær. I Trediverne vinder Byerne derimod atter Terræn og 1940 har Byerne 47 % af den samlede Befolkning, Landet 53 %.

Denne Statistik gælder imidlertid kun for de administrative Forhold, og disse stemmer ikke overens med de bebyggelsesmæssige og erhvervmæssige. Til Byerne maa foruden det, der ligger indenfor de administrative Bygrænser regnes en lang Række Forstæder og desuden en Mængde Stationsbyer, hvor Folk bor og arbejder under bymæssige Forhold. Befolkningen i disse bymæssige Bebyggelser maa altsaa trækkes fra Landdistrikternes Befolkning og lægges til Byernes, før man kan faa et rigtigt Billede af Forholdene.

Hovedstadens Forstadskommuner havde 1940 131,000 Indbyggere, Provinsbyerne 140,000 og Stationsbyerne ialt 363,000. Det samlede Indbyggertal

for Byer og bymæssige Bebyggelser bliver herefter ialt 2,457,000, mens det for de rene Landdistrikter bliver 1,387,000. Fordelt procentvis bliver det 64 % for Byer og bymæssige Bebyggelser, 36 % for de rene Landdistrikter.

Tabel XI viser, hvorledes Udviklingen har formet sig gennem de sidste 20 Aar, naar Forstæder og Stationsbyer tages i Betragtning.

Tabel XI.

	København m. Forst.	Provinsbyer m. F.	Stationsbyer	Landdistrikter	
1921	752,000	817,000	248,000	1,451,000	
1925	800,000	878,000	286,000	1,470,000	
1930	855,000	930,000	320,000	1,445,000	
1935	947,000	1,009,000	343,000	1,407,000	
1940	1,021,000	1,073,000	362,000	1,388,000	
		%	%	%	
1921		23,0	25,0	7,6	44,4
1925		23,3	25,6	8,3	42,8
1930		24,1	26,2	9,0	40,7
1935		25,5	27,2	9,3	38,0
1940		26,8	27,9	9,4	35,9
<hr/>					
Tilvækst 1920—40 i %	34,5	31,3	46,0	÷4,3	

Af denne Tabel fremgaar med endnu større Tydelighed den store Forskydning, der har fundet Sted. De rene Landdistrikter gaar nu tilbage i Befolkningstal ikke alene i Forhold til Byerne, men ogsaa absolut. 1940 boede adskillige færre Tusinder paa Landet end i 1921. Man ser ogsaa, at Københavns Tilvækst i denne Periode har været kraftigere end Provinsbyernes, men den overfløjes dog af Stationsbyernes, som har været meget stærk.

Med Indførelse af Folkeregistrene har man faaet et Middel til nøjagtigere Konstatering af de indenrigske Vandringer. En Opgørelse for Aarene 1931—40 viser, at Hovedstad, Provinsbyer og Landkommunerne indbefattet Stationsbyerne har haft følgende Gevinster eller Tab ved disse Vandringer.

Tabel XII.

	København	Københavns Forstæder	Provinsbyerne	Prov. Forstæder	Landkommuner
1931—35 Gns.	11002	2485	7285	1259	÷22391
1936	11280	4299	5697	687	÷21963
1937	11115	4468	6875	209	÷22667
1938	6109	4597	6103	223	÷17032
1939	6100	6033	7433	÷197	÷15020
1940	÷4018	1883	5274	551	÷3690

Landkommunerne har altsaa i dette Tidsrum afgivet over 192,000 Mennesker til Hovedstad og Provinsbyer, og naar man betænker, at der samtidig er sket en betydelig Vandring fra de rene Landdistrikter til Stationsbyerne, ser man, at dette Aarti skiller sig væsentlig ud fra de foregaaende, saa man maa tilbage til 1880'erne for at finde en Parallel til det. For dette Aartis Vedkommende er det berettiget at tale om, hvad man kalder »Landflugt«.

Samtidig med Befolkningsforskydningen mellem Land og By foregik en Forskydning mellem de forskellige Erhvervsgrupper. Resultaterne af denne Forskydning ses i Tabel XIII.

Tabel XIII.

	1901 %	1911 %	1921 %	1930 %
Landbrug	37,5	34,4	29,7	27,7
Fiskeri og Søfart	2,5	2,6	2,7	2,4
Haandværk og Industri	29,7	27,8	29,3	29,0
Handel og Omsætning	9,4	10,9	10,0	10,8
Trafik etc.	4,1	4,9	5,3	5,6
Immateriel Virksomhed	4,7	5,2	5,7	5,8
Forskelligt	12,1	14,2	17,3	18,7

Det mest karakteristiske ved Tabellen er Landbrugets stærke procentiske Tilbagegang. 1930 beskæftiger det færre Arbejdere end Industrien. Desuden er det bemærkelsesværdigt, at Industrien i dette Tidsrum faktisk udviser en omend kun ringe Tilbagegang, mens Handels- og Trafikerhvervene er i stadig Fremgang. Den største Fremgang falder dog paa den blandede Erhvervsgruppe.

Endelig viser Tabel XIV Erhvervsudviklingen 1930—40. I denne Tabel er anvendt en ny Inddeling af Erhvervsgrupperne, og Materialet er bearbejdet paa en anden Maade, saa en direkte Sammenligning mellem de to Tabeller ikke kan foretages.

Tabel XIV.

	Antal Personer		Procentvis Stigning el. Fald 1930—40 %	Procentvis Fordeling	
	1930	1940		1930 %	1940 %
Landbrug, Skovbrug og Fiskeri	1,119,000	1,065,000	÷ 4,8	31,5	27,7
Haandværk og Industri	1,017,000	1,197,000	17,7	28,6	31,2
Handel og Omsætning	386,000	443,000	14,8	10,9	11,5
Transport og Kommission	244,000	282,000	15,6	6,9	7,3
Immaterielle Erhverv	202,000	242,000	19,8	5,7	6,3
Husgerning m. v.	207,000	181,000	÷ 12,6	5,8	4,7

*L. A. Ring (1854—1933): De gamle har faaet Brev.
(Privateje).*

De to gamle, der har faaet Brev fra Sønnen eller Datteren derude, er et Billede, som hører 19. Aarhundredes Bondeliv til. — Der var Ømhed, Længsel, Stolthed og Uro i Følelsen over for dem, der rejste ude; det var Baand, der var søde at mærke, og dog pinefulde — og en Dag brister de!

Tabel XIV fortsat.

	Antal Personer		Procentvis	Procentvis	
	1930	1940	Stigning el. 1930—1940 %	Fordeling 1930	1940 %
Personer ude af Erhverv	330,000	397,000	20,3	9,3	10,3
Uangivet Erhverv	46,000	37,000	+ 8,3	1,3	1,0

Hvad har nu været Aarsagen til denne Folkevandring, der har omformet det danske Samfund og stillet det overfor en Række nye Problemer, mens den samtidig har ændret den daglige Tilværelse for Hundredtusinder af Mennesker.

Hvis alle de enkelte Mennesker, der har foretaget Skridtet fra Land til By, skulde forklare, hvorfor de havde foretaget dette Skridt, vilde Forklaringerne rimeligvis blive meget forskellige. Mange personlige Forhold vilde spille ind for de enkeltes Vedkommende, men visse Hovedlinier vilde dog rimeligvis gaa igennem dem.

Bag Byernes kraftige Vækst i det sidst forløbne Hundredaar ligger Industriens og Samfærdselsmidlernes stærke Udvikling. I det 18. Aarhundredes sidste Halvdel begyndte man i England i større Maalestok end hidtil at anvende Maskiner i Produktionen af menneskelige Fornødenheder, og samtidig lærte man en ny Drivkraft, Dampen, at kende. Dette bevirkede, at man kunde fremstille Varer i langt større Mængder og til billigere Pris end hidtil. Da der viste sig at være god Brug for alle de Varer, man kunde fremstille, byggede man flere og større Fabrikker, og med disse Fabrikker som Kærne voksede de store Byer op. Denne Udvikling blev siden fortsat med stedse stigende Styrke. Gennem lange Tider var England den førende Nation i Bevægelsen, men omkring 1850 tog, denne ogsaa Fart paa det europæiske Fastland. Resultatet her blev det samme som i England. Man byggede Fabrikker i tusindevis og sammen med Fabrikkerne voksede Storbyerne frem. Byerne fik for største Delen deres Befolkning fra de omkringliggende Landdistrikter, og dermed begyndte den stærke Vandring fra Land til By.

Samtidig med Industriens Udvikling foregik store Ændringer i Landbruget. Driften blev mere intensiv end tidligere, saa man med mindre Arbejde fik større Udbytte. Derved skaffede man ikke alene Føden til Landbrugets Udøvere, men ogsaa til Byernes Befolkning. Ogsaa i Landbruget tog man i stigende Grad Maskiner i Anvendelse, og Brugen af disse frigjorde betydelige Mængder af Arbejdskraft, der nu kunde finde Anvendelse i Industri og Handel. Paa samme Tid blev Udnyttelsen af de fremmede Verdensdeles Rigdomme stærkt udvidet.

Naar Vandringen fra Land til By trods den stadigt fremadskridende tekniske Udvikling ikke har haft Karakter af en jævnt voksende Strøm, men snart er gaaet stærkere, snart langsommere, er Grunden de skiftende Kon-

junkturer. Efterhaanden som Verden mere og mere har faaet Karakter af en økonomisk Enhed, er verdensomspændende Kriser blevet et tilbagevendende Fænomen. Disse Kriser rammer som Regel Land og By med forskellig Kraft, saa Balancen mellem Land- og Byerhvervene bliver ustadig. I visse Perioder klarer Landbruget sig godt overfor Byerhvervene, i andre er Byerhvervene — Industri, Haandværk og Handel — bedst stillet. Disse Konjunkturer virker stærkt ind paa Vandringsens Omfang. Under Landbrugets Kriser forlader Landbrugerne i stort Tal Landdistrikterne for at søge nye og bedre Erhvervs-muligheder i Byerne. Naar Landbruget har gode Tider, har det større Mu-ligheder for at holde paa sine Folk. Men disse Konjunktursvingninger for-maar dog ikke at ændre den store Udviklingslinie. Strømmen gaar bestandig, hvordan end Konjunkturerne former sig, fra Land til By.

Vi har nu betragtet Vandringsen fra Land til By, som den tager sig ud udefra, fra Statistikkens Opgivelser og i Lyset af den tekniske Udvikling og de skiftende Konjunkturer. Vi skal nu se, hvordan den viser sig set fra Landsbyens Synspunkter.

De danske Sogne laa efter Aarhundredets Midte fede og velbjergede. De var gaaet frem i Folketal og Velstand siden Udskiftningens og Udflytningens Dage. Markerne var rensede for Krat og Sten, merglede og velbehandlede med Svingplov og Svenskharve, de bar store Kornafgrøder, som blev solgt til høje Priser. Hvor der i Stavnsbaandets Tid havde siddet en Snes forhutlede, fattige Gaardmænd, sad der nu lige saa mange velhavende Bønder med Penge paa Kistebunden. Ude paa de gamle Overdrev, hvor de nye Husmandssteder havde faaet Plads ved Udskiftningen, boede nu de flittige og stræbsomme Husmænd, de kendte ikke Velstandens Sødme, men med deres 3—4 Tønder Land og deres ene Ko formaaede de at holde Sulten fra Døren, hvis de ellers forstod at tage Tiden i Agt og være om sig for at faa Arbejde hos Gaard-mændene. Værre var det for Gadehusmændene, som ikke havde Jord og heller ikke Ko. Naar de og deres Koner sled og slæbte det bedste, de formaaede, naar de lod Børnene komme ud at tjene, saa snart de kunde vogte et Par Gæs, og naar de fik nogen Hjælp af Bønderne i kritiske Situationer, kunde de lige klare sig igennem, men heller ikke mere.

Hidtil havde Landsbyen faaet Plads til alle sine Børn. En eller anden Gaardmandssøn kunde vel købe en Gaard i et andet Sogn, og en ny Mand kom nu og da til Byen, men det gik nærmest lige op. Gaardene blev ikke flere, Husmandsstederne i Almindelighed heller ikke, men nye Gadehuse blev stadig klinet op. De jordløse Husmænds Antal voksede bestandig. De fleste Landsbyer havde nu mere end dobbelt saa mange Indbyggere som i Stavnsbaandets Tid. Tabel XV med nogle Eksempler, der er hentet fra Hol-bæk Amt, viser dette med stor Tydelighed.

Tabel XV.

	1769	1801	1834	1850	1870	1880
Svinninge	350	421	541	629	712	784
Bjergby	309	408	463	616	661	657
Mørke	379	436	641	793	868	1012
Udby	456	483	637	811	897	912
Kvandløse	371	383	557	648	707	659
Søstrup	214	283	372	431	497	495
Aagerup	394	450	564	681	1002	972
Stenlille	369	456	602	829	1004	1039
Vig	918	992	1201	1576	1833	2001
Hallenslev	222	226	348	461	525	523
Helsing	672	808	1025	1202	1378	1581

Imidlertid begyndte Gaardmændene at maatte lede længe for at finde Gaarde til deres Sønner, adskillige af dem maatte nøjes med Huse. Husmændenes Sønner kunde ikke engang faa Husmandssteder, de sank ned til at blive Daglejere, og Daglejernes Børn — der var som Regel mange af dem — der ikke kunde synke længere ned socialt, sank længere ned økonomisk. De kunde blive Daglejere uden stadigt Arbejde, Tjenestefolk uden Pladser.

I Begyndelsen af Halvfjerdserne var Spørgsmaalet om Daglejernes Stilling stærkt aktuelt. Man var klar over, at der faktisk var Overbefolkning i mange Landdistrikter, og at Udbuddet af Arbejdskraft var større end Efterspørgslen. 1872 blev der i Landhusholdningsselskabet holdt en Diskussion om Problemet. Nationaløkonomen V. Falbe-Hansen foreslog, at man skulde gøre dem til bedre Arbejdere eventuelt ved en haard Behandling, men samtidig give dem mere Løn og desuden hindre dem i at modarbejde Fremskridtet ved en for stærk Førmering. Den kendte Landmand Tesdorpf hævdede ved Diskussionen, at Problemet ikke kunde løses gennem Landbrugets Arbejdsmuligheder alene. Det rene Landbrug vilde ikke kunne skaffe Føde og Beskæftigelse til stort mere end ca. 50 Mennesker pr. Km², og dette Tal var naaet mange Steder paa Øerne. Den bedste Løsning paa Problemet vilde være en stærkere Udvikling af de industrielle Erhverv, saa det kunde optage den overflødige Landbefolkning. Det var Byerne, som maatte skaffe Plads og Beskæftigelse for Overbefolkningen. Den nærmeste Fremtid skulde give Tesdorpf Ret i disse Anskuelser.

Allerede i Halvtredserne og Tredserne var Vandringen fra Land til By saa smaat begyndt. I første Række gik Daglejerbørnene, som ikke havde nogen Muligheder for at skabe sig en nogenlunde betrygget Tilværelse indenfor

Landsbyens Grænser. Hvis de var heldige, kunde de vente sig et haardt og vedholdende Slid Livet igennem uden Mulighed for Fremgang. Hørte de ikke blandt de bedste Arbejdere, kunde de vente sig den yderste Armod og Sult til Afveksling fra Sliddet.

Men Daglejerne blev ikke de eneste, som vendte Landsbyen Ryggen. Mange yngre Gaardmandssønner, som ikke kunde vente sig nogen Gaard eller Arv stor nok til at købe en, foretrak at prøve Lykken i Købstaden eller i Amerika. Og Tjenestepigerne søgte til Købstæderne, hvor der var Pladser nok, og hvor de kunde blive fri for det haarde udendørs Arbejde, de maatte udføre paa Landet.

I Litteraturen er der givet et godt Billede af en af dem, som brød op fra Landet. Han hed Pelle.

»Men Pelle vilde ikke tjene Bonden, der var ingen Anseelse eller Fremgang i det. Et eller andet stort vilde han være, men her paa Landet var der ingen Udvej for noget — her fik man gaa bag Rumpen paa Køerne alle sine Dage. Han vilde til Staden kanske videre fort over Havet til Kongens København . . .«

Det var vel nok kun de færreste blandt dem, som forlod Landsbyerne, der havde Fantasi nok til at drømme om fremtidig Storhed. Det, som drev dem, var Trykket af en haard og haabløs Virkelighed, Ønsket om at blive denne kvit og Haabet om en nogenlunde taalelig Tilværelse i Byen. Vi vil følge Pelle paa hans Færd Skiftedagen:

»Der var stærk Færdsel paa Landevejen, de drog forbi kørende og gaaende. Folk med Kisten bag i Vognen, og andre, der bar deres Grejer i en Sæk paa Nakken ligesom han selv. Pelle kendte nogle af dem og nikkede velvilligt, om dem alle vidste han Besked. Det var Folk, som skulde ind til Staden, hans Stad. Nogle skulde videre fort over Havet — til Amerika. Andre skulde bare ind og slaa Lønnen ihjel og holde Skiftedag — Men de egentlige, det var dem, der havde Kisten med sig paa en Trillebør, eller kom bærende med den, en i hver Hank. De var røde i Kinderne og febrilske i deres Bevægelser, det var Folk, der havde sagt sig løs fra Landet og den tilvante Levemaade og valgt Staden ligesom han selv.

— Den Vej Pelles eget Blod viste, vandrede Alverden i Dag — hver Karl med lidt Skub i, hver en Tøs, der saa godt ud, Vejen var ikke ledig for Færdsel et Øjeblik, det var som et stort Opbrud — bort fra de Steder, hvor enhver vidste han var dømt til at dø nøjagtig paa den Plet, han fødtes, og ud i den spændende Uvished. De smaa Teglstenshuse, der laa spredt ud over Byvängen eller stod opmarcheret i to enkelte Rækker, hvor Landevejen løb ind i Byen, det var Bondelandets smaa Hytter, der havde sagt sig løs fra alt derude, og klædt sig i Købstadsdragt og vandret indover. Og nede

ved Stranden stod Husene maset sammen i Klynge om Kirken, de var ikke til at hitte Rede i, saadan pakkede de paa. Det var saa Skarerne, som var paa Vandring udad drevet af deres Udlængsel — og saa havde Havet stoppet dem.

Pelle selv var ikke til Sinds at lade sig stoppe af noget.«

Martin Andersen Nexø har her givet en Skildring, der har vidtrækkende Gyldighed. Det Billede, han tegner af Landboens Vandring til Byen, kunde man finde Mage til alle Skiftedage ved alle Danmarks Købstæder. Det var en hel Befolkning, der var ved at skifte ydre Kaar. Og samtidig med, at de saa radikalt ændrede deres ydre Tilværelse, blev de ogsaa nødt til at ændre deres indre. De maatte lære ikke alene at handle anderledes end før, men ogsaa at tænke og føle anderledes.

Nu var Strømmen ikke lige stærk til alle Danmarks Købstæder. Nogle trak stærkere i Folk end andre, og det var de store, som trak stærkest, først og fremmest København. Den var mange Drømmes og mange Vandrings Maal. Nogle søgte straks til den. Andre tog Springet i to Tempi, først gik de til den Provinsby, som laa deres Hjemsted nærmest, og naar den saa ikke opfyldte deres Forventninger, søgte de til Hovedstaden, den maatte da byde et Utal af Chancer. København bød virkelig mange Chancer, og der var ikke saa faa af Indvandrerne, som forstod at gribe dem, og naar de saa kom hjem til Landsbyen i fine Klæder, med Guldur og fine Manerer, var der mange, der besluttede sig til at realisere de Planer om Opbrud, som de saa længe havde tumlet med. Men det var unægtelig ikke alle Indvandrerne, som naaede frem i Rækkerne. I København staar Vesterbros og Nørrebros Stenørkener som et beskæmmende Monument over de Vilkaar, Storstaden bød den fattige Indvandrer. Man har foretaget indgaaende Undersøgelser om, hvorvidt Vilkaarene var bedst for de fattige i Byerne eller for de fattige paa Landet og er kommet til det Resultat, at der bestandig var en betydelig Forskel mellem Byarbejdere og Landarbejdere med Hensyn til Lønnen. Højest var Lønnen for de faglærte Arbejdere i København, efter dem fulgte faglærte i Provinsbyerne, saa Arbejdsmænd i København, Arbejdsmænd i Provinsbyerne og sidst de faste Daglejere paa Landet. De højere Lønninger maa bestandig have virket tiltrækkende for Landarbejdere og andre, der søgte til Byen.

Et er imidlertid, hvor meget Arbejderne faar i Løn, et andet er, hvor meget Lønnen er værd, naar der skal købes Varer for den, og her ligger Forholdet noget anderledes. Fik Landarbejderne mindre Løn end Byarbejderne, kunde de til Gengæld købe mere for Pengene, naar Talen er om Levnedsmidler, og adskillige af disse, som Mælk og Kartofler, har de vel i mange Tilfælde faaet gratis som Arbejdsvederlag. Men dette taget i Be-

tragtning skulde den saakaldte Realløn omtrent have været lige stor for faste Daglejere og ikke faglærte Arbejdere i Byerne. Efter disse Beregninger skulde Vandringen fra Land til By ikke skyldes, at Arbejderne fik udpræget bedre Kaar i Byerne, end de havde haft paa Landet. Derimod maatte der rimeligvis ydes mere Arbejde paa Landet end i Byerne for at erholde den samme Løn som der. Desuden kunde de, der tog til Byerne, sætte større Pris paa Bylivet end paa Landlivet, saa de var beredt til at ofre visse Goder for at faa Del i det, og endelig frembød Byerne i en Tid, hvor Byerhvervene var i Opblomstring, paa langt flere Chancer for at svinge sig op end Landet, og for at faa disse Chancer for var mange parat til at bringe betydelige Ofre.

Men de fleste af dem, der søgte til Byerne, havde en haard Overgangstid, før de fik sig indstillet paa de nye Betingelser, og der var dem, som ikke var i Stand til det. Pelle, der var kommet til Købstaden, saa og følte dette.

»Helt glad og tryk som derhjemme paa Landet kunde man ikke være herinde. Bagved laa bestandig noget og gnavede og hindrede i at give sig hen. De fleste var kommet vandrende her for at finde Lykken, det var Fattigdom, som havde mistet Evnen til at give sig hen i sin Skæbne. Folk, der var blevet kede af at vente, og saa havde taget Sagen i sin egen Haand. Og her stod de saa og var kørt fast i Elendigheden. Ud af Stedet kom de ikke, men arbejdede sig blot dybere ned. Men de blev ved at mase paa til det lukkede sig om dem, de havde nu engang faaet Opbruddet i sig. Pelle havde tit nok undredes paa, saa mange fattige her var, hvorfor tog de ikke og blev velhavende? Alle havde de ogsaa et eller andet for i den Retning, det blev bare ikke til noget. Hvorfor begreb de ikke selv, men bøjede stille Hovedet som under en Forbandelse.

Som vi har set, tog Vandringen fra Land til By særlig stærk Fart i 1880erne. Dette Fænomen finder sin Forklaring i den haarde Krise, som ramte det danske Landbrug. Salget af Korn havde hidtil været Landbrugets vigtigste Indtægtskilde. 1876 begyndte Kornpriserne imidlertid at falde, og Prisfaldet fortsatte Firserne gennem. Aarsagen til Prisfaldet var det oversøiske Korn, som nu takket være Jernbaner og Dampskibe kunde kastes ind paa det europæiske Marked. Krisen medførte Omlægning af det danske Landbrug. Man gik over til at producere Flæsk og Smør i Stedet for Korn. Men i første Omgang maatte Krisen mødes med Indskrænkninger paa alle Omraader. Nedgangen i Landbrugets Levestandard har ramt alle Landbrugets Klasser fra Proprietærer til Daglejere og Tjenestekarle, men den har som Kriser i Almindelighed tynget haardest der, hvor Kræfterne i Forvejen var de svageste. Mange, der ikke direkte blev drevet fra Landet af den bitre Nød, har utvivlsomt forladt det, fordi Krisen fik dem til at miste Troen paa Landbrugets Fremtid eller i hvert Fald paa deres egen Fremtid inden for Land-

bruget. Som vi har set i Tabel VII var Bortvandringen fra mange Landdistrikter saa voldsom, at den var større end den naturlige Tilvækst, saa Sog-
 nenes Indbyggertal gik ned. De Sogne, der kunde hæve deres Indbyggertal,
 var dem, som havde faaet en Stationsby indenfor deres Grænser, eller hvor
 der som i Vest- og Nordjylland foregik en stærk Opdyrkning af nyt Land.
 I Tabel XVI kan vi følge Udviklingen i de Landsbyer, der er nævnt i
 Tabel XV.

Tabel XVI.

	1880	1890	1901
Svinninge	784	876	945
St. Bjergby	657	598	594
Mørke	1012	1074	1119
Udby	913	892	816
Kvandløse	559	648	600
Søstrup	495	545	486
Aagerup	972	907	811
Stenlille	1039	1109	1134
Vig	2001	1957	2177
Hallenslev	523	500	443
Helsingø	1581	1550	1616

Af disse Sogne havde Mørke, Svinninge, Vig og Stenlille faaet Stationer
 før 1901 og kunde derfor notere Fremgang i Indbyggerantallet. I de rene
 Landsogne er Tilbagegangen derimod uomtvistelig.

I 1890erne blev der foretaget en Undersøgelse i en Række Landsogne
 angaaende hvor mange unge, der var rejst til Byerne eller til Udlandet. Af
 Undersøgelsen fremgik det, at 24,5 % af samtlige konfirmerede Sønner var
 rejst, de 14,9 til Byerne, de 9,6 til Udlandet. Det viste sig, at de bortrejste
 særlig tilhørte Erhvervene udenfor det egentlige Landbrug. Sønner af Fædre
 med immaterielle Erhverv som Præster, Lærere og Læger stod i Spidsen for
 Udvandringen. Henimod 40 % af disse var rejst, deraf 23,9 % til Byerne.
 Efter dem kom Sønner af Haandværkere, handlende og industridrivende.
 Ca. 20 % af denne Gruppe var taget til Byerne. Daglejersønner talte 15,3 %,
 Husmandssønner 13,8 % og Gaardmandssønner 9,7 %. Disse Tal har deres
 naturlige Forklaring. For en Haandværker eller Handelsmand vil det som
 Regel være lettere at klare sig i Byen, end for den, der er oplært i Landbru-
 get. Ligeledes er det rimeligt, at Udvandringsprocenten staar i omvendt For-
 hold til Fædrenes Hartkorn. Jo bedre stillet Fædrene var, des større var Søn-
 nernes Chancer for at faa en god Start paa Landet.

Kvinderne udvandrede i knap saa stort Omfang som Mændene. Af samtlige konfirmerede Døtre havde ca. 20% forladt Landdistrikterne. Færre Kvinder end Mænd var rejst til Udlandet, men flere til Byerne, nemlig 16,4%. Haandværkeres og Handelsmænds Døtre laa i Spidsen med 22,9%, efter dem fulgte Læreres, Præster o. l. med 21,0%, Daglejeres med 18,1 og Husmænds med 16,2. Gaardmandsdøtre laa betydeligt under de øvrige Grupper med kun 9,3%.

Ud fra disse Tal kan man slutte, at de økonomisk bedst stillede af Landbrugsbefolkningen, Gaardmandsbørnene, i højere Grad end de øvrige Befolkningsklasser var bundet til Landet, mens de, der ikke gennem Jord eller paa anden Maade var knyttet til Landbolivet, i større Tal søgte til Byerne eller Udlandet. Det er kun, hvad man kunde vente. De, der kunde imødesee en nogenlunde tryk Fremtid paa Landet, havde ikke saa stor Lyst til at tage Chansen i Byerne, mens de, hvis Fremtid paa Landet tegnede sig mere usikker, fornemmelig søgte andre Muligheder.

Hvad blev nu alle disse Mennesker i Byerne? Folketællingen for København 1901 viser, at mange Indvandrere træffes som Jord-, Fabriks- og Trafikarbejdere. Soldatertjenesten havde givet mange Landboere Smag f. Eks. for Bylivet, og disse søgte for en stor Del ind til de faste Pladser ved Jernbaner og Sporveje, der bød jævne, men betryggende Livsvilkaar. En Del var blevet Lærere eller Underofficerer, og mange Landboere havde faaet beskædne, men selvstændige Stillinger som Høkere, Smaahandlende, Gæstgivere, Indehavere af Systuer, Vaskerier o. l.

Fra 1906 foreligger en Opgørelse over Fordelingen af Erhvervene mellem Indvandrere og Indfødte i København og Frederiksberg. Dens Resultater ses i Tabel XVII.

Tabel XVII.

	Mænd		Kvinder	
	Indv.	Ikke Indv.	Indv.	Ikke Indv.
Hovedpersoner i Haandv. og Industri	6100	5000	1900	2100
Hovedpersoner i Handel og Omsætning	7800	3600	2400	2100
Kontor- og Butikspersonale	7000	8300	2900	4800
Arbejdere	48500	29000	15400	14000
Tyende	—	—	17300	5000
Øvrige Erhverv	23600	6600	18700	10,000
Tilsammen Forsørgere	93,000	52,500	58,600	38,000
Forsørgede	10,660	74,800	74,300	109,000
Ialt	103,600	127,300	132,900	147,000

Tabellen viser, at Indvandrerne udgør Flertallet af Hovedstadens Forsørgere. Saavel i Haandværk og Industri som i Handel har de besat Flertallet af de ledende Stillinger. Haabet om at komme frem i Byen er altsaa ikke blevet skuffet for alles Vedkommende. For Kvindernes Vedkommende dominerer de særlig i Tyendeklassen takket være de mange unge Piger, der tog til Byen som Tjenestepiger.

Hvorledes virkede nu Udvandringen i Landdistrikterne? Vi har set, at Folketallet i 1880erne stagnerede eller ligefrem gik tilbage i en Række Amter. Hvor det holdt sig, skyldes det enten Nyopdyrkning som i de jyske Hedeegne eller Stationsbyernes Opvækst. De, der rejste bort, var netop Folk i de arbejdsdygtige Aldersklasser, mens Børn og gamle kun i mindre Tal forlod Landet. 1880 var der i Landdisrikterne 380,000 Personer mellem 20 og 40 Aar, 1901 var Tallet dalet til 378,000, hele Tilvæksten af voksne Personer var altsaa forsvundet. Tabel XVIII viser, hvorledes Antallet af Tjenestefolk gik ned fra 1880 til 1901.

Tabel XVIII.

	Mænd	Kvinder	Tilsammen
1880	89,000	74,000	163,000
1890	83,000	70,000	153,000
1901	71,000	69,000	140,000

Det samlede Antal er dalet med 23,000 i Løbet af de 21 Aar, altsaa med mere end 1000 pr. Aar. Udbuddet af Arbejdskraft blev derved betydelig mindre, og i 1890erne blev der Tale om Mangel paa Arbejdskraft. 1890 hedder det i en Indberetning: Arbejdsløshed er der aldeles ikke Tale om, at der har været, Landarbejdernes Tal svinder stadig, og det har været forbundet med Vanskeligheder at faa de nødvendige Folk til 1. Maj.

Paa de store Gaarde forsøgte man at afhjælpe Mangelen ved Hjælp af udenlandske Arbejdere, navnlig Svenskere og Polakker, de sidste blev især anvendt som Sæsonarbejdere. Men i det væsentlige hjalp man sig ved i stedse højere Grad at anvende Maskiner i Landbruget. F. Eks. holdt man op med at tærskes med Plejle paa Bøndergaardene. Nogle skaffede sig hestetrukne Tærskværker, andre sluttede sig sammen om Damptærskværker. Paa de store Gaarde blev Damptærskværkerne brugt overalt. Ligeledes gik man over til at anvende Slaamaskiner i Høhøsten, og Mejemaskiner i Kornhøsten. Omkring Aarhundredskiftet begyndte Selvbinderne at faa Udbredelse.

De nye Maskiner sparede en Del Arbejdskraft, til Gengæld betød den Omlægning af Landbruget, der havde fundet Sted i Løbet af 1880erne, at

Karl Bovin: Vinterbillede.
Tilhører: Grosserer Veith.

der blev Brug for mere Arbejdskraft. Roearalerne blev stærkt udvidede — fra 16,000 Tdr. Ld. i 1876 til 258,000 i 1901 —, og Pasningen af disse Arealer krævede langt større Arbejde end Kornmarkerne havde gjort. Til Gengæld gik ganske vist Helbraksarealerne betydelig ned, hvorved en Del Sommerpløjning blev sparet. De større Kvægbesætninger, man begyndte at holde, krævede ogsaa en betydelig Arbejdsindsats. Landbruget begyndte derfor at søge efter Midler til at holde Arbejderne ved Jorden.

Den første umiddelbare Følge af det mindre Arbejdskraftudbud var en Lønstigning saavel for Tjenestekarle som for Daglejere. Men man begyndte ogsaa at drøfte andre Foranstaltninger. Visse sociale Reformer blev gennemført for at gøre Arbejdernes Tilværelse mere tryk, saaledes Loven om Alderdomsunderstøttelse af 1891 og Loven om Sygekasser 1892. Et vigtigt Punkt maatte være at skaffe Arbejderne nogenlunde Boligforhold, da de hidtil mange Steder havde været overordentlig slette. Under Debatterne desangaaende kom man til den Anskuelse, at en Forbedring af Arbejdernes materielle Kaar maatte følges af en lignende for deres sociale Stilling. Man blev enige om, at det bedste Middel maatte være at give dem smaa Jordlodder at dyrke. Der blev ikke lagt Skjul paa, at Tanken med dette skulde være at hæmme den fortsatte Bortvandring fra Landdistrikterne saaledes, at Landbruget bevarede Arbejdskraften. Daglejerne skulde have en Opmuntring, saa de kunde holde ud at blive paa Landet. Man talte om at standse den uheldige Strøm, der gik fra Landet til Byerne. Resultatet af disse Overvejelser blev Loven om Oprettelse af Statshusmandsbrug af 4. Marts 1899, og efter hvilken Staten ydede Laan til Husmandssteder, der skulde være saa smaa, at deres Indehavere fortsat maatte have Daglejerarbejde. Jordbesiddelse ansaas med Rette som et af de stærkeste Baand til at holde Folk ved Landbruget.

Efter 1901 kommer der, som vi har set, en delvis Standsning i Vandringen fra Land til By. Byerne havde en udpræget Stilstandsperiode. Naar København tilsyneladende vokser stærkt i denne Periode, skyldes det de store Indlemmelser, der blev foretaget 1901. Vandringen fra Landet holdt ikke helt op, men den gik nu næsten udelukkende til Udlandet. Mange Købstæder havde Vandringstab., det gjaldt først og fremmest de smaa Købstæder. Aarsagen til Standsningen maa søges i de ændrede Konjunkturer. Landbruget kom atter paa lige Fod med de øvrige Erhverv, det blev i Stand til at betale bedre Lønninger og dermed mere konkurrencedygtigt i Kampen om Arbejdskraften. Desuden har den sociale Lovgivning sammen med de Bestræbelser, der fra privat Side blev udfoldet for at skaffe Landarbejderne bedre Kaar, rimeligvis haft en vis Betydning. Statshusmandsloven gjorde ogsaa en Del, indtil 1905 var der oprettet 1859 nye Brug, 1905—10 kom der 3233 yderligere.

Men tidsprægede Konjunkturer og social Lovgivning kunde ikke i Længden standse den almindelige Udvikling; i Aarene op til Verdenskrigen gaar Strømmen igen til Byerne, omend ikke tilnærmelsesvis med saa stor Kraft som i Firserne. Den naturlige Tilvækst var i Landdistrikterne i Aarene 1906—11 130,000 og Befolkningstilvæksten 82,000. 48,000 maa altsaa være vandret bort. Af disse gik ca. Halvdelen til Byerne, de øvrige til Udlandet.

Under den første Verdenskrig steg Vandringsraten stærkt. For en Gangs Skyld var Aarsagen ikke daarlige Tider for Landbruget, da Landbruget i Lighed med det øvrige danske Samfund havde gyldne Aar. Derimod var den oversøiske Udvandring næsten helt gaaet i Staa, og Tidens bevægede økonomiske Liv bød en lang Række Chancer i Byerne, saa selv Dyrtid og Boligmangel ikke formaaede at skræmme Folk fra at søge til dem.

I Tyverne med de meget urolige Erhvervsforhold fortsattes Udviklingen ret jævnt. Landbruget, som havde gode Konjunkturer i 1923—24 og 1928—29, formaaede i denne Tid saa nogenlunde at holde paa sine Folk. Jordlovene af 1919 medførte Oprettelsen af nogle Tusinde selvstændige Landbrug, hvorved en Del Mennesker blev holdt tilbage paa Landet. I Tabel XIX kan vi følge Udviklingen i de Landsbyer, vi tidligere har stiftet Bekendtskab med.

Tabel XIX.

	1901	1911	1921	1930	1940
Svinninge	945	1024	1186	1292	1375
St. Bjergby	594	614	691	779	700
Mørke	1119	1251	1425	1466	1481
Udby	816	914	958	1019	980
Kvandløse	600	602	631	576	522
Søstrup	486	462	516	517	506
Aagerup	811	847	923	894	822
Stenlille	1134	1375	1403	1527	1490
Vig	2177	2538	2697	2668	2649
Hallenslev	443	448	458	405	388
Helsingø	1616	1711	1740	1660	1631

Tabellen viser for Tiden 1901—1930 nogen Fremgang i de rene Landsogne. I enkelte Tilfælde har denne dog en særlig Forklaring, saaledes skyldes den stærke Fremgang i St. Bjergby fra 1921 til 1930, at der i disse Aar blev udstykket betydelige Arealer til Husmandssteder. Sognene med Stationsbyer har konstant Fremgang i dette Tidsrum.

Som vi tidligere har set, tager Vandringsraten fra Land til By igen Fart i Tredverne. Den antager nu et saa stort Omfang, at man igen kan tale om

Landflugt og dens Følger bliver i mange Maader, økonomisk, socialt og politisk af stor Betydning. Næsten overalt gik Landdistrikternes Befolkning tilbage, ligesom Landbrugets Udøvere blev færre baade absolut og i Forhold til andre Erhverv.

Udviklingen ses tydeligt i Tabel XIX. Alle Sogne, der ikke har Stationsbyer, gaar tilbage i Folketal i Løbet af Tredverne, og selv et Par af Stationsbyerne, Vig og Stenlille, er i Tilbagegang. Tilvæksten i Stationsbyen har altsaa ikke formaaet at opveje Tilbagegangen i Sognenes Landsbyer. Aarsagen til denne Udvikling er ikke vanskelig at efterspore, det er først og fremmest den store Landbrugskrise og dens økonomiske og politiske Følger.

Landbrugskrisen, som var et Led i den almindelige Verdensdepression i Aarene fra 1929 og fremefter, viste sig som et voldsomt Prisfald paa de vigtigste Landbrugsprodukter. Smørret, der 1928—29 havde kostet 3,10 Kr. pr. kg, faldt til 1,68 Kr. pr. kg i 1932—33 og til 1,67 i 1933—34, Flæsket fra 1,53 Kr. pr. kg i 1928—29 til 0,72 Kr. i 1931—32, Æggene fra 1,61 Kr. pr. kg til 99 Øre, Slagtekvæg fra 49 til 17 Øre pr. kg, Kartoffler fra 13,04 Kr. Tønden til 4,80 Kr. Kornet faldt tilsvarende.

Dette stærke Prisfald, der ikke blev fulgt af tilnærmelsesvis samme Prisfald paa Produktionsomkostningerne, gjorde Landbruget til en ren Underskudsforretning. Nettoudbyttet af Landbrugskapitalens Handelsværdi, som 1928—29 havde været 4,9 %, sank til 4,3 % i 1929—30, til 0,5 % i 1930—31 og til ÷ 0,4 % i 1931—32. I de følgende Aar lykkedes det ved forskellige Ordninger at bøde lidt paa Miseren, men Udbyttet af Landbruget vedblev gennem Tredverne at ligge meget lavt i Sammenligning med andre Erhverv.

Landbrugets Lønninger maatte nødvendigvis falde, selvom der ikke kunde blive Tale om et Fald, der svarede til Landbrugsprodukternes Prisfald. 1931—32 var Gennemsnitslønnen for Karle fra 17—21 Aar 534 Kr. aarlig, 1933—34 var den faldet til 483 Kr. Løse Daglejere fik om Sommeren i 1932—33 3,46 Kr. plus Kosten pr. Dag om Sommeren, 2,52 Kr. om Vinteren, i Gennemsnit for hele Aaret 3,26 Kr.

Det kan ikke undre, at Folk under saadanne Vilkaar i stort Tal søgte bort fra Landet og Landbruget, selvom Forholdene i Byerne heller ikke var særlig gunstige, hvad de store Arbejdsløshedstal disse Aar tydelig nok viste. Imidlertid gjorde de særdeles lave Priser paa Hovednæringsmidlerne det meget billigt at leve i Byerne, saa Levestandarden lod sig opretholde selv med nogen Arbejdsløshed.

Blandt de Foranstaltninger, der blev truffet til at imødegaa Krisens Virkninger, var Valutacentralens Oprettelse. Denne kom til at betyde en kraftig Beskyttelse af visse Dele af den danske Industri, som derved fik en stærk Opblomstring. Siden 1901 havde Industri og Haandværk omtrent uforandret

beskæftiget ca. 29 % af Befolkningen. Nu kom der stærk Tilstrømning til Erhvervet, saa det 1940 naaede op til at beskæftige 31,5 %, hvorved det blev Danmarks største Erhvervsgruppe. Den nye Arbejdskraft i Industrien maa i det væsentlige stamme fra dem, der havde forladt Landbruget.

Bortvandringen fra Landbruget blev snart saa stærk, at der blev Tale om manglende Arbejdskraft. Trods talrige Debatter desangaaende og enkelte Undersøgelser er man ikke naaet til bestemte Resultater, hvad angaar Mangelens Omfang. Men det har vist sig, at navnlig den saakaldte faste fremmede Medhjælp, altsaa Tjenestekarle og Tjenestepiger, er gaaet tilbage i Antal. 1934 fandtes 199,000 Tjenestekarle, 1940 var Tallet dalet til 175,000. Ligeledes er Anvendelsen af Slægtninge og voksne Børn i Bedriften gaaet tilbage fra 104,000 i 1934 til 95,000 i 1940. Til Gengæld var den midlertidige Medhjælp, Daglejerne, gaaet frem fra 12,000 i 1934 til 20,000 i 1940. Ialt beskæftigede Landbruget 481,000 Helaarsarbejdere i 1934 mod 456,000 i 1940.

Vanskelighederne ved at skaffe den fornødne Arbejdskraft til Landbruget blev delvis overvundet ved Ændringer i Driftsformerne, saaledes kom fleraarige Græsmarker med Løsdrift af Kvæget til at spille en betydelig Rolle. Desuden gik man over til en endnu mere udstrakt Brug af Maskiner end hidtil. Navnlig fik Malkemaskinerne stor Udbredelse i disse Aar.

Den store Ændring i Befolkningens Fordeling mellem Land og By skabte talrige Problemer, og disse traadte skarpt frem i de Aar, da Udviklingen gik særlig rask. I Tredverne blev Spørgsmaalet om Landdistrikternes Affolkning taget op til ny Diskussion, som dog i mindre Grad byggede paa de foreliggende Kendsgerninger endsige paa dyberegaaende Undersøgelser, end paa forudfattede generelle Anskuelser.

I Almindelighed blev Vandringen fra Land til By anset for lidet heldig hverken for Landdistrikterne, som mistede saa stor en Del af deres Indbyggere, for de enkelte, som foretog Overgangen fra Land til By eller for Samfundet som Helhed. Man ansaa det for en nødvendig Opgave at hæmme eller eventuelt standse Bevægelsen. Denne Opfattelse fandt især Støtte i Landbokredse, idet man i den stadige Bortvandring fra Landbruget saa en Fare for, at det paa Grund af manglende Arbejdskraft skulde miste en Del af sin Produktionsevne.

Men iøvrigt blev Udviklingen beklaget af mange Grunde. Man hævdede, at Livet paa Landet var sundere baade i legemlig og sjælelig Henseende. Man talte advarende Ord til dem, der vilde rejse, om at de vilde gaa Glip af Arbejdsglæden ved det mekaniske Arbejde i de indelukkede Fabrikker. Man pegede — med megen Ret — paa Byernes daarlige Boligforhold og fremhævede, at de betød en Opløsning for Familielivet.

Man begyndte at drøfte Foranstaltninger til at holde Ungdommen ved Landbrugsarbejdet og paa Landet. Der blev navnlig Tale om at give Ungdommen bedre Uddannelsesmuligheder i faglig Henseende og om at give den Muligheder for en bedre Udnyttelse af Fritiden, f. Eks. ved Anlæg af Idrætspladser og ved Opførelse af Sognegaarde. Planerne om Sognegaardene naaede dog kun faa Steder at blive ført ud i Livet. Derimod gik Udstykningen, der er et af de bedste Midler til at holde Ungdommen ved Landbruget, næste helt i Staa i Tredverne, dels fordi der manglede tilstrækkelig Jord, dels fordi de store Etableringsomkostninger stod i stærk Modsætning til Landbrugets Forrentningsevne. Fra Arbejderside er der foreslaaet Indførelse af otte Timers Arbejdsdag i Landbruget, saa Landbrugsarbejde i denne Henseende kom paa lige Fod med andre Erhverv, men dette Forslag har ikke fundet megen Tilslutning i Landbokredse.

Byerne stod længe ret passive overfor Spørgsmaalet om Indvandring, men de tog dog som Regel mod Indvandrerne med Tilfredshed, idet de fleste ansaa det for heldigt, at deres By voksede det mest mulige. I Løbet af Tredverne gik en lang Række Byer over til at føre en aktiv Erhvervspolitik, som navnlig gav sig Udslag i Bestræbelser for at faa nye Virksomheder til Byerne. Disse Bestræbelser maatte, selvom de i første Øjeblik tog Sigte paa at bekæmpe den øjeblikkelige Arbejdsløshed, i det lange Løb virke stimulerende for Indvandringen.

Hvorledes Forholdene har formet sig under Besættelsen, da saa mange nye Faktorer har grebet ind, ligger endnu ikke helt klart. Fra visse Landdistrikter har der fundet stor Bortvandring Sted, saa der til Stadighed har været Mangel paa Arbejdskraft, men til Gengæld har der været stærk Tilvandring til andre Egne med Tørvemoser, Brunkulsejer eller hvor de store Befæstningsarbejder er blevet udført.

Vi har nu betragtet Vandringen fra Land til By gennem Aarene, set dens skiftende Omfang og undersøgt dens Aarsager. Vi har set, at der takket være den er dannet et nyt dansk Samfund, hvor den overvejende Del af Befolkningen bor i Byer eller bylignende Bebyggelser, og hvor Landbruget er blevet reduceret til Andenpladsen efter Haandværk og Industri, naar der regnes efter det Antal Personer, som finder Beskæftigelse ved Erhvervet.

Man hører ofte denne Udvikling beklaget, idet man paa Forhaand gaar ud fra, at Byerne ejer færre Muligheder for menneskelig Lykke og Tilfredshed end Landet. Hvordan det nu end forholder sig med denne Antagelse, ændrer det ikke den Kendsgerning, at det nu engang er gaaet saadan, og at denne Udvikling, som Forholdene nu engang har været, maa betragtes som en Nødvendighed.

Paa Vandringens Minusside kan anføres, at den bidrog til Københavns

voldsomme Vækst i forrige Aarhundrede, der førte til en hensynsløs Bebyggelse og skabte Boligforhold, som indtil nu og maaske langt ind i Fremtiden har ført og vil føre mangfoldige uheldige sociale Tilstande med sig. Her maa man dog betænke, at mange af Indvandrerne fra Landet havde levet under Boligforhold, der i mange Henseender var endnu værre, og at det først var den stærke Bortvandring paa Landet, der bragte Godsejerne paa Tanker om, at de maatte forbedre Landarbejdernes Boligforhold.

Landet har i denne Udvikling stedse været det ydende, og Byen den modtagende. Det er da ogsaa uden Tvivl Byerne, som har høstet den største Fordel af Vandringen. De har gennem den faaet tilført Arbejdskraft, Forbrugere, Kapital og Initiativ. Man har den Opfattelse, at en By skal være i bestandig Vækst for at trives vel. Hvis denne Opfattelse er rigtig, skylder Byerne Indvandringen meget, da det først og fremmest er den, som har bevirket deres Vækst i Løbet af det sidste Hundredaar.

Udvandringen har taget et værdifuldt Menneskemateriale fra Landet og maaske ogsaa nogen Kapital, men ingen vil benægte, at den har været en Nødvendighed. De bortvandrede Værdi vilde jo i høj Grad afhænge af, hvilken Anvendelse de kunde finde, og kun en meget vidtdreven Udstykning vilde kunne have skaffet Plads til de mange Mennesker, der har forladt Landet i Aarenes Løb. I enkelte Perioder som i 1880erne og i 1930erne har Bortvandringen været saa stærk, at Landbruget har lidt under manglende Arbejdskraft, men dette har til Gengæld fremmet den tekniske Udvikling, hvad der vel i det lange Løb har været en Fordel. For Landarbejdere og Tjenestefolk har Udvandringen afgjort været til stor Fordel, da det mindre Udbud af Arbejdskraft, den foraarsagede, har bevirket Lønstigning og nogen Bedring i de tilbageblevnes Kaar iøvrigt.

I politisk Henseende har Vandringen flyttet Tyngdepunktet til Byerne. De to Partier, Socialdemokrater og Konservative, som fornemmelig har deres Tilhængere i Byerne, er betydelig større end henholdsvis Venstre og Radikale, der har Hovedparten af deres Tilhængere paa Landet. I en Tid, hvor Staten paa saa mange Maader griber ind i Erhvervslivet, rummer det den Fare for Landbruget, at det bliver dets Interesser, der sidst vil blive varetaget. Imidlertid synes der at være en voksende Forstaaelse af, at det i Længden ikke betaler sig for det ene Erhverv at gøre sig til Gode paa de andres Bekostning, og en saadan Erkendelse vil mindske Faren for Landbruget i denne Henseende.

Endelig er der det meget vigtige Spørgsmaal, hvorvidt den enkelte vinder eller taber ved at foretage Skridtet fra Land til By. Paa dette Spørgsmaal kan der imidlertid ikke gives noget generelt Svar. I Almindelighed kan der kun siges, at der baade vindes og tabes ved det. Livet paa Landet har sine

særlige Værdier, som den, der rejser til Byen, maa give Afkald paa. Men Byen byder paa mange Omraader flere Muligheder end Landet og kan derved yde Erstatning for det, som tabes. Stilles Spørgsmaalet til den enkelte, vil Svaret rimeligvis afhænge af, i hvilken Grad det er lykkedes Vedkommende at realisere de Planer, han havde, da han foretog Skridtet.

Om Udviklingen i Fremtiden kan kun siges, at Industrialiseringen sandsynligvis vil fortsætte, saa Strømmen en Tid endnu vil gaa fra Land til By. Det eneste Middel til at standse eller hæmme den vil rimeligvis være en omfattende Udstykning. Derimod er der Mulighed for, at Fremtidens Byer af sociale og militære Grunde vil faa en anden Beliggenhed og delvis en anden Form end de nuværende, at man i Stedet for den kompakte Storby vil søge at skabe spredte Havebyer. Denne eventuelle Udvikling vil dog næppe ændre det Forhold, at Vandringen vil vedblive at gaa fra Land til By. Paa den anden Side vil det sikkert ogsaa i Fremtiden være nødvendigt, at Landet beholder saa mange Mennesker, at Danmarks Jord kan blive dyrket paa den til enhver Tid bedste Maade, og at Landbruget faar saadanne Vilkaar, at dette vil være muligt.

BONDEN OG LANDSBYSKOLEN ca. 1640—1840

Af Forfatteren Georg Hansen.

Selv om den danske Folkeundervisnings Historie let lader sig føre tilbage til Reformationen, naar man regner Degnenes Katekismusundervisning med, fører den egentlige Landsbyskole næppe sin Oprindelse stort længere tilbage end til første Halvdel af 17. Aarhundrede.

Da begyndte der i forskellige Egne af Landet at vise sig en større Interesse end tidligere for Bondens aandelige Fornødenheder, hvorved man den Gang forstod hans Kristendom og Forholdet til Kirkens Lære og Bibelen i det hele taget. Sørgelige Erfaringer, som Provster og Bisper havde gjort paa deres Visitationer om Menigmands fuldkomne Uvidenhed om selv de simpleste Ting i Katekismen, gjorde disse til varme Talsmænd for en ganske anderledes indgaaende Undervisning i Børnelærdommen, end der hidtil var blevet den jævne Almue til Del. Ivrigt ansporede de deres undergivne Præster til at udvirke Foranstaltninger truffet til Manglernes Afhjælpning. Særlig Oprettelsen af Børneskoler ansaa man for et heldbringende Middel. Kunde Bønderbørn bringes blot nogle faa Aars stadig Undervisning, var der Haab om, at de vigtigste Grundbegreber om Menneskets Forhold til den almægtige Gud kunde være for Haanden, naar Skelsaar og Alder blev naaet.

Problemet blev drøftet i Tiden. 1631 indgav Bisperne endda Forslag om, at Bønderne maatte faa Paalæg om at oprette offentlige Skoler i de større Landsbyer; men Henstillingen toges ikke til Følge. Helt resultatløs blev Røret om Sagen dog ikke. Spredt rundt om i Landet sad en Del Herremænd, hvem Spørgsmaalet syntes vigtigt, og for egen Regning oprettede adskillige af disse Skoler paa deres Gods. Allerede omkring 1620 havde Ejeren af Hesselagergaard indrettet den første Skole paa sit Gods, og noget efter Midten af Aarhundredet kunde der tælles mere end en Snes Storgods, hvor Bøndernes Børn for Herremandens Regning kunde lære deres Religion foruden lidt Læsning.

Ofre bragte for Bøndernes Skyld var ellers ikke Proprietærernes Lyst. I mange Sogne var Præsten imidlertid grebet af den samme Iver for Sagen som Bispem, og han søgte at bevæge Godsejeren til at afholde den nødvendige Udgift. Lykkedes det ikke, prøvede han at formaa Bønderne til selv at medvirke

ved en Skoles Indretning, og en Del Præster havde Heldet med sig. Saaledes paatog Bønderne sig flere Steder i Kjær Herred aarligt at yde et Bidrag til en Skoles Drift, og samme Villighed viste andre Sognemænd i de jydskke Amter.

Gør man det samlede Resultat af Herremænds og Præsters Anstrengelser op, beløb det hele Tal af Skoler, de havde faaet rejst, sig imidlertid næppe til blot 8—10 Snese. Lidt vanskeligt at afgøre er det; thi Præsternes Indflydelse rakte utvivlsomt meget længere, end det direkte er at spore. Frem gennem Aarhundredet rejste der sig nemlig Skole paa Skole i mangfoldige Sogne Landet over. Omkostningerne herved udredede Bønderne selv, mange Gange var Initiativet vel ogsaa deres eget; men man griber næppe meget galt ved bag adskillige af disse Foretagender at se Præstens inspirerende Indflydelse.

Skal disse Skoler karakteriseres i Forhold til de af Herremænd og Præster rejste, maa de imidlertid betegnes som Bondeskoler. Det var den danske Bondes Erkendelse af, at en Børneundervisning var ønskelig og nødvendig, om de af Kirken stillede Krav til Kristendomskundskab skulde honoreres, der her kom til Udtryk, og saa udbredt var denne Anskuelse, at det var et meget stort Antal Skoler, der voksede op paa den jævne Mands Foranledning.

I det sidste Aarti af 17. Aarhundrede taltes i alt Fald 40 Skoler i Aalborg Stift — af disse var 60 % Bondeskoler, mens Herremænds- og Præsteskolerne udgjorde hver c. 20 %. Det var den danske Bonde selv, der frivilligt gik i Gang med at skaffe sine Børn en Undervisning, der kunde fyldestgøre Tidens Krav, det var ham selv, der bar den tungeste Byrde, ham der gjorde Hovedindsatsen for Skolevæsenet paa Landet i 17. Aarhundrede.

Tidens Krav, det var ham selv, der bar den tungeste Byrde, ham der gjorde Hovedindsatsen for Skolevæsenet paa Landet i 17. Aarhundrede.

De ydre Rammer, han skabte, var ganske vist ikke imponerende. Jævnligt benyttede man som Undervisningslokale Kirkeladen, Vaabehuset, et Rum i Præstegaarden, Degnens Stue eller et lejet Lokale, nogle Steder sattes et Par Fag til Degnens, Smedens eller Hyrdens Bolig, i bedste Fald byggede man et 5—6 Fags Hus — almindeligt tarveligt Bindingsværk, som Bønderne havde det flest.

Udstyret var ringe og Vedligeholdelsen slet. Bygninger med kun et Rum til Lærerlejlighed og Skolelokale var velkendte og afrevne Tage og sønderbrudte Vægge almindelige. Byggeomkostningerne laa gerne fra 15 til 50 Rd., og at træffe et blot tyve Aar gammelt Skolehus gaaet ganske i Grus var meget almindeligt. Naar Skolestuen i Snested efter 50 Aars Forløb fandtes sunket saadan sammen, at man halvvejs maatte kravle omkring derinde, maa det siges, at den havde holdt sig godt. I Jerslev faldt Skolehuset 1706 ned, og dermed gik Undervisningen i Staa, og i Dronninglund var paa samme Tid fire smaa Skolehuse »ganske forfaldne«. Saadan fremdeles Landet over; til en Tid

træffes et Skolehus i ordentlig Stand, nogle Aar senere er det mere eller mindre brøstfældigt, og i mange Aar kunde det staa urepareret hen.

Dette Tilfældighedernes Præg gik igen i Lærerens Skikkelse. Uddannede Folk var ikke at faa — ikke i Almindelighed da. Man maatte tage, hvad der tilfældigt bød sig, og det var just ikke Mennesker med de bedste Kvalificationer — Aftægtsfolk, tidligere Sømænd, Lakajer eller Tjenere, i bedste Fald en Student eller en paa anden Maade bogligt uddannet Mand. Den Undervisning, de kunde yde, maatte være yderlig begrænset, og var det ogsaa. I Sogne med fast Degn — mange Sogne havde en Latinskoledreng som Løbedegn — overtog Degnen ofte Undervisningen; men hans Forudsætninger var hyppigt af ganske samme Art som de nys nævnte Læreres, særlig i Jylland hvor Degnen i mange Tilfælde var en forhenværende Husmand, Haandværker eller lignende.

Det var ikke alene Mangel paa ordentlig uddannet Arbejdskraft, der foranledigede denne Ulempe. Fuldt saa tungtvejende en Aarsag var de usselige Lønninger, man bød en Lærer. De varierede stærkt. Et Par Skilling pr. Barn pr. Uge var, hvad mange Skolemestre kunde vente fra Bøndernes Side. Vilde saa Præsten eller en Proprietær skænke en Td. Korn eller lignende om Aaret, kunde han gøre sin samlede Indkomst op til 5—10 Rd. og saa Husly — i Skolehuset, hvor et saadant fandtes og ellers hos Bønderne enten paa Omgang fra Gaard til Gaard eller tinget i fast Kost hos en enkelt.

Var det en Degn, der forenede Skolemesterværdigheden med sin gejstlige Bestilling, var en halv Snes Rd. en kærkommen Forøgelse af den i Forvejen beskedne Indkomst; men skulde en Skoleholder klare sig alene med det, hans Lærergerning bragte ind, maatte han sulte, og derfor saa man da ogsaa jævnlig en Mand forbinde Skolegerningen med Bestillingen som Husmand, Haandværker eller Daglejer, hvis han da ikke var Krøbling, hvem Naturen nægtede Evne til sligt. Enkelte Steder som i Linaa kunde Indtægten beløbe sig til 20—30 Rd.; men det var saa faa Steder, at de ikke talte med i det samlede Billede.

Hyppigt forefandt man da ogsaa samme Situation, som Præsten Budtz 1709 skildrede for Dronninglunds Vedkommende. Her var hele 4 Skoler. »Men i bemeldte Skolehuse har endnu ingen været, som ej heller er endnu nogen visse beskikket og bosiddende Skoleholder, men har alene om Vinteren somme Aar været paa nogle faa Ugers Tid en og anden fattig gammel Mand eller en liden ung Skoledreng, som med Hunger og Kummer der har opholdt sig og haft ganske faa Børn at læse for. Aarsagen — fordi der har ingen Tid været, som der ej heller endnu er noget vist lagt til samme Skolehus, ej Korn, ej Græs til Høved, ej Ildebrænde, men alene deres Ugeskilling og den usle Omgangs- og Tiggeføde, Bønderne udlover, men aldrig fuldkommen udreder og betaler, saa Skoleholderne hver Vinter længe før den bestemte Tid er nødt til at forse sig andet Steds hen, da de ej her kunde nyde det tørre Brød.«

Peter Hansen (1868—1928): En Landsbyskole.
(Faaborg Museum).

Klassen er flyttet ud i Haven, hvor det erfaringsmæssigt er vanskeligt at holde paa Opmærksomheden. Men Billedet er *typisk* for den lille Landbyskole: Det nære Samarbejde mellem Lærer og Børn, det teknisk primitive Apparat, de „hjemlige“ Forhold.

Hvor Stillingen var saadan, klarede man sig hellere med en Omgangslærer, der gik rundt i Hjemmene og holdt Skole der for saa mange, som kunde og vilde komme til ham. Vandrende om fra Gaard til Gaard skiftede han med faa Dages Mellemlum Stade efterfulgt af Børnene, om Vejen da ikke efterhaanden blev disse for lang, saa de nødtes til at falde fra. For Kost og Logis i de Hjem, hvor han var, og nogle faa Marks Pengeløn, traskede en saadan Lærer paa Omgang mellem de Bønder, der holdt ham, og prøvede at lære de sig indfindende Børn det nødtørftigste af Luthers Katekismus. Denne Skoleform var særdeles udbredt i alt Fald i Jylland, det var den billigste og, hvor Vejen om Vinteren var ufremkommelig for Børnene, den eneste anvendelige, men tillige den mindst effektive. Hvor udbredt den var lader sig blot ikke bestemme, da den ikke talte med, naar Tallet paa Skoler gjordes op, dertil vekslede dens Antal fra Aar til Aar, alt efter som Behovet var stort eller lille. Den var ideel for de fattige Bønder — let at etablere og endnu lettere at ophæve.

Naar Bønderne betalte saa slet og nøjedes med det billigste, de kunde, laa Grunden vel mere i Fattigdom end egentlig Uvilje. Krig, Misvækst, Sygdom og Kvægst pest ruinerede mange og lod endnu flere tilbage paa Fallittens Rand. »Armod har taget Overhaand, saa ingen formaar at give 2 Skilling for et Barn om Ugen«, skrev en samtidig Forfatter, ja mange havde »ikke det, de skulde give Børnene med til Skolen af Mad og Klæder«. Det var Hverdagsbegivenheder, at Bønderbørn maatte ud at tigge for at bjærge til Livets Ophold, og Forældrene var da lovlige undskyldt i, at Lærerlønnen blev lille.

En anden Ting er det, at den Lærdom, Børnene fik, næppe var flere Skilling værd. Skolens Hovedfag var Religion og Grundbogen for denne Undervisning Luthers Katekismus, eventuelt i en eller anden Bearbejdelse, hertil kom Læsning, og mange Skolefundatser nævner ogsaa Skrivning og Regning. De sidste Videnskaber dyrkedes dog kun i faa Skoler, selv med de første kunde det hyppigt være sløjt. Efter Lærerens »Forsang« gentog Børnene Katekismens Ramse, indtil den efterhaanden under Prygl og Graad gik ind, saa den mekanisk kunde plapres af, naar Lejlighed krævede det, og saa hurtigt Læsekunsten var erhvervet, maatte Barnet hjælpe til, det bedste det kunde, ved hjemme at tygge de uforstaaelige Fraser igennem, til de endelig sad fast i Hukommelsen.

Var dette Maal naaet efter nogle Vintres Skolegang, og var der tilmed erhvervet de elementære Færdigheder i Læsning, fandt Bonden sig højligt tilfreds. Med det kunde Barnet begaa sig i Verden; for mere var der ikke Behov, naar man hørte Bondestanden til i 17. Aarhundrede. Kunde man klare sig skikkeligt ved Skrifte, Altergang og Bispens Visitatser, var man en agtet Mand, hvad Kundskab angik. Skrivning behøvedes ikke, det lod man Degnen eller Præsten besørge, hvis det virkelig faldt for, at et Brev skulde forfattes, og hvad man behøvede af Regning gav det praktiske Liv sin Mand. Naar man ansatte en

Lærer, saa man da ogsaa fuldt saa meget paa andre Egenskaber hos Manden som paa egentlige Kundskaber. »En gudfrygtig og skikkelig Karl, som med Flid vil informere de unge«, var det staaende Krav, der gik igen i forskellige Variationer fra Egn til Egn. Gentagne Ønsker om Ædruelighed og Redelighed hos den kaldede lader ane, at man ikke altid var lige heldig. Var han ordentlig i Levned, og kunde han læse, regnedes han for skikket til Hvervet, og en Husmand eller Tjener kunde derfor meget vel gøre Fyldest, naar Bønderne skulde dømme om Sagen. Forholdet mellem de stillede Fordringer og den ydede Løn var da heller ikke saa ganske urimeligt, og det Udbytte, Ungdommen bragte med fra Skolen, svarede ogsaa hertil. En halvlært Katekismus var det Maal, de fleste naaede, suppleret med større eller mindre Sikkerhed i Læsekunsten.

Gejstligheden var utilfreds med dette Resultat og krævede noget mere og bedre; men for Bonden var det nok, og større Resultater bragtes vel ogsaa kun vanskeligt for Dagen under den bestaaende Ordning. Sjældent strakte Skolegangen sig længere end fra November til Marts, undertiden kun fra Jul til Fastelavn eller Kyndelmisse. Mere end et Par Snes Skoledage om Aaret blev kun faa Børn til Del, og mange slap igennem med en Snes Stykker eller mindre. Det lidet, der lærtes, gled i Glemmebogen, mens Barnet om Sommeren vogtede Faar eller Gæs, og kun ved flere Vintres Stræb bragtes maalelige Resultater for Dagen. Men var det først naaet saa vidt, at den vigtigste Kristendom sad fast, tog Bonden det ud af Skolen; thi større Kunnen ansaa han ikke for nødvendig, og praktisk taget havde han vel Ret. Om Katekismen var lært lidt mere eller lidt mindre nøjagtigt var ligegyldigt, at ofre mere Tid paa det var Spild, naar Skolen alligevel kun bød paa Religion og lidt Læsning.

At Bonden viste Uvillie mod en Forlængelse af Skoletiden tør derfor næppe dømmes som Mangel paa Forstaaelse af Skolens Betydning, men som Erkendelse af, at kun det, der var nødvendigt for Barnet inden for Bondens Verden skulde læres. Derfor havde han været interesseret i Skolernes Opkomst, ikke for at Barnets Tid skulde bruges til Indpodning af overflødig Visdom, og set paa Baggrund heraf var vel ogsaa baade Læreren og hans Løn tilfredsstillende. Ydre Forhold tvang endydermere Bonden til at gennemtrumfe denne Betragtning. Mangel paa Arbejdskraft nødte ham til at holde sine Børn hjemme »til Arbejde og Hoveri, saa snart de fast kunde sidde i en Vogn«, og saa meget mere beundringsværdigt var det, at det virkelig lykkedes at skabe en saa taalelig Skolegang som Tilfældet var. At der var Bønder, der var uvillige til baade at holde Børnene til Skole og betale det nødvendige, om de ogsaa kunde, ændrer ikke denne Kendsgerning.

Det var imidlertid saa langt fra alle Landets Bønder, der var »Medlemmer« af en Skole. Somme Steder gik Børnene hen ganske uden Undervisning, mens nogle Forældre andre Steder selv forsøgte at belære deres

Børn om de nødvendige Sandheder i Religionen og bibringe dem det simpleste i Læsning og Regning. Deres Kvalifikationer var gerne ganske de samme som Lærernes, naar blot de havde Tid, og i visse Egne naaedes gode Resultater; paa Bornholm fandtes saaledes ikke en eneste Skole, og alligevel traf man sjældent en Gaard, hvor ikke i alt Fald eet Menneske magtede at læse.

Saaledes træder i grove Træk 17. Aarhundredes Landsbyskole og Folkeundervisning frem for os. Det var den danske Bonde selv, der stod som dens Skaber, omend Initiativet og det gode Exempel oprindeligt var udgaaet fra Herremænd og Præster. Men det var Bonden selv, der havde taget det store Tag. Frivilligt havde han skabt en Skole, hvis Indhold og Udstyr var afpasset efter de Krav, han mente det nødvendigt at stille til Bondeungdommens Kunnen og Almendannelse. Maalt med 20. Aarhundredes Maalestok var det yderlig spartansk; men det svarede ganske til 17. Aarhundredes Samfund og Bondens Stilling heri, og der var her skabt et Udgangspunkt, hvorfra Skridtet kunde tages videre frem. Her, hvor det er Bondens Stilling til Skolen, der særlig skal behandles, skal det kraftigt understreges, at det er den danske Bonde selv, der skabte den første Folkeskole i Danmark — og frivilligt. Det betyder ikke, at alle Bønder var begejstrede for Skolesagen, det var ikke en Folkebevægelse i moderne Forstand, mange stod vel ikke blot uforstaaende, men endog direkte modvilligt; men det betyder, at saa mange Bønder erkendte Nødvendigheden af, at Tid og Penge blev afset, for at Børnene kunde bibringes en tidssvarende Viden, at der i Danmark opstod en virkelig Folkeskole — og paa privat Initiativ.

Statens aktive Indgriben kom først i Begyndelsen af 18. Aarhundrede og da i uhyre vag Form, typisk nok i Forbindelse med den store Fattiglov af 1708 — den Gang ansaas Skolevæsenet og Fattigvæsenet som værende to Alen af eet Stykke. Den gik ud fra det bestaaende og krævede blot, at hvor der ikke var Skoler nok, skulde Provster og Herredsfogeder skaffe dem indrettet og i de allerede værendes Lignelse. Stor Betydning synes den ikke at have haft. Meget vigtigere var det, at Frederik den fjerde omkring 1720 oprettede sine berømmelige Rytterskoler — ialt c. 240, og at adskillige af hans nærmeststaaende foruden en Del andre Godsbesiddere fulgte hans Exempel.

Det var Pietismens Indflydelse, der sporedes her, idet daværende Slotspræst i Hillerød, senere Biskop Peder Hersleb, udkastede Ideen til denne Reform. Formaålet med disse Skoler var da ogsaa først og fremmest, som det havde været det med Bondeskolerne i 17. Aarhundrede, at forbedre Bøndernes Kundskab i Kristendom. Her greb Kongemagten for første Gang virkelig for Alvor ind i Folkeskolens Verden, og det maa vel siges — paa en heldig Maade. Pæne Skolebygninger og en taalelig Lærerløn — 24 Rd. + lidt Foder og Græsningsret pr. Aar — gjorde de ydre Rammer ret upaa-

klagelige, mens Lærerne derimod stadig var af samme Beskaffenhed som i 17. Aarhundrede.

Før Rytterskolernes Betydning rigtig kunde bedømmes, satte Pietismens Oplysningstrang sig imidlertid Frugt i langt mere omfattende Reformers paa Skolevæsenets Omraade. Det var Hofpræsten Bluhme, der var virksom her. Grebet af kristelig Oplysningsiver og begejstret af Rytterskolerne indgav han 1734 et Forslag til Oprettelse af et almindeligt Folkeskolevæsen paa Landet, og Kristian den sjette lod sig overtale af hans besnærende Ord om, at »udrive mange Sjæle af Faren for evig Fortabelse« ved dette det »dyrebareste Middel til at befordre den sande Erkendelse af de guddommelige Ting.« Aaret efter udgik der Befaling til samtlige Stifter om at indberette, hvor mange Skoler, man allerede havde, paa hvilke Steder nye burde indrettes, og hvordan Udgifterne hertil bedst kunde tilvejebringes.

Kun ca. 600 Skoler havde Stiftsøvrighederne fundet i det ganske Land, da Facit gjordes op; men saa regnede de ganske vist heller hverken Omgangsskoler eller de ringeste faste Bondeskoler med. Reelt undervistes der langt flere Steder, end Øvrighederne angav. Mange forskellige Betragtninger gjordes i de indkomne Forslag gældende med Hensyn til Skolerne, Lærerne og deres Lønnings Tilvejebringelse; dog om et kunde alle forenes — at for-dømme det bestaaende som næsten værdiløst og stille Krav om noget nyt og meget forbedret.

Den nærmere Behandling af Sagen blev overgivet en Kommisson bestaaende af tre Mand, hvoraf den ene var Bluhme og de to andre Medlemmer af Missionskollegiet. Eet Ønske forenede disse tre — at skabe en Skole, der til Gavns kunde bibringe Børnene den inderlige Opfattelse af Kristendommen, som Pietismen repræsenterede, og allerede i Løbet af nogle faa Maaneder var den smukkeste Plan færdig. Nye Skolebygninger i Lighed med Frederik den fjerdes skulde rejses i mangfoldige Sogne og kun Lærere med visse Minimumskundskaber ansættes, dertil skulde Lærerlønnen overalt forbedres. Paa Papiret saa Planen fortræffelig ud; men før den gjordes til Lov, ønskede Kongen den drøftet i et større Udvalg, hvorfor han 1737 udvidede Kommissionen med endnu tre Medlemmer af Missionskollegiet. Efter en Gennemgang af Udkastet ønskede den nye Kommission en Del Ændringer og afkrævede paa ny Stiftsøvrighederne Beretninger om Skolevæsenet. Derpaa hengik et Par Aar med Behandling af Sagerne, hvorefter der endelig den 23. Januar 1739 udsendtes en Forordning om Oprettelse af et almindeligt Skolevæsen paa Landet — Danmarks første virkelige Folkeskolelov.

Den var blevet til under en enevældig Regering, og følgelig uden at man havde forhørt sig om det Folks Mening, der skulde leve under den. Følgerne

heraf udeblev ikke. Hvad Loven indeholdt var skønne Idealer, der vel var søgt sat i et vist reelt Forhold til Virkeligheden; men som intet Hensyn tog til det Behov, Bønderne selv mente, deres Børn havde for Kundskaber, og heller ikke til den uomstødelige Kendsgerning, at Børnene for mange Hjem var en uundværlig Arbejdskraft, i alt Fald om Sommeren. Snart viste det sig ogsaa, at det økonomiske Grundlag, den skulde hvile paa, ikke var for Haanden, saa at den alene af den Grund stødte paa uovervindelige Vanskeligheder.

Efter det fyldte sjette Aar paahvilede der Barnet Undervisningspligt dog med Ret til Frihed herfor i Pløje- og Saatiden, om det behøvedes. Forsømmelser straffedes med Bøde. Skønnede Præsten, at Barnet var tilstrækkelig vidt i Kristendom og Læsning, kunde det fritages for Skolegang om Sommeren indtil Konfirmationen, der var indført 1736 som en Examen i Kristendom, før de unge kom til Alters, og til hvilken Examen det var Skolens fornemste Opgave at forberede Eleverne. Religion og Læsning var de obligatoriske Fag, mens Skrivning og Regning var frivillige og kun ydedes mod Extrabetaling. Som Garanti for Lærerens Kunnen skulde han aflægge en Prøve for Provst og Bisp før Kaldelsen. Denne foretoges af Kirkeejeren. Som Lærere skulde først og fremmest alle Degne fungere, mens der ved alle »nyoprettede« Skoler skulde ansættes en særlig Skoleholder. Denne sidste burde i Løn nyde Bolig, 12 Rd., 5 Td. Rug, 7 Td. Byg, Græs og Foder til 2 Køer og 6 Faar, dertil Brændsel samt nogle Smaapenge for Indskrivning, Læsning o. l., mens Degnene for deres Lærergerning tillagdes 6 Rd., Græs og Foder til et Par Køer. De nybyggede Skolebygninger skulde være 8—10 Fag lange og af solid Bondebygning med en rimelig Indretning af Lærerelejlighed og Skolestue. Ved Degneboligerne skulde opføres 2—5 Fag til Skolestuens Indretning. Udgifterne til det ny Skolevæsen burde udredes af Bønderne, dels gennem direkte Paaligning og dels gennem en i hvert Sogn oprettet Skolekasse, der skulde tage sine Indtægter fra nogle Kollekt, Smaabøder o. l.

Hvad sagde Bonden til disse Bestemmelser? Yderst lidt, han stod blot passivt afventende og forsøgte at lade alt forblive ved det gamle, et Standpunkt hvori han støttedes af mange Proprietærer. Begge Parter havde en særdeles haandgribelig Baggrund for denne deres Uvilje i den netop da hærgende Krise for Landbruget. Gentagne Angreb af Kvægpest havde umuliggjort Gødskning af Jorden, og Aar med Misvækst blev Følgen. Bonden blev yderlig arm, og Mængder af Gaarde stod i store Restancer for Skatter og Landgilde. Øgede Udgifter var umulige at bære, og da Regeringen skred til Virkeliggørelse af den vedtagne Lov, mødte den saa megen Modvillie, at man indsaa det umulige i Planens Realisering i dens værende Skikkelse. En stærk

Formindskelse af den økonomiske Byrde maatte til, om et Skolevæsen skulde tvangsindføres overalt.

Her kom Følgen af Kommissionens manglende Kendskab og Hensyntagen til de virkelige Forhold og Muligheder frem for Dagen. Loven var først og fremmest et Udtryk for de Ønsker, man havde angaaende Skolevæsenets Ordning og Udstyr og ikke for, hvad der faktisk lod sig gennemføre. Den Del af den, der krævede øgede økonomiske Byrder maatte derfor ændres fuldstændig, før der kunde blive Tale om at føre den ud i Livet, og det blev den. Ved Plakat af 29/4 1740 frafaldt Regeringen sine Krav om Skolernes Antal og Udstyr og overdrog til Proprietæerne at træffe Afgørelse herom, hver paa sit Gods, samt at fastsætte en passende Løn for Lærerne, »da Kongen formoder, at de behandler Skoleholderne saaledes, at disse ikke skal gøre deres Arbejde sukkende«. Den nærmere Ordning for hvert Sogn skulde fastlægges gennem en Fundats udarbejdet af Godsejer, Præst, Provst og Amtmand. Det betød reelt, at man hvert Sted kunde lempe sig efter Forholdene, saadan som de nu en Gang var der. Skolevæsenets ydre Rammer vilde følgelig blive afpasset nogenlunde efter Beboernes Vilkaar og Ydeevne paa de enkelte Enge; men selv havde de intet at skulle have sagt. Det kom imidlertid til at vise sig, at det blev en kontinuerlig Videreførelse af den bestaaende Tilstand, blot med den Forskel, at de faste Skolers Antal øgedes betydeligt.

1740—1860.

Det var uden om Bonden og som et Diktat til denne, at den nye Skolelov skulde føres ud i Livet. Hvor Plakaten af 1740 ikke direkte ændrede Loven af 1739, havde denne Gyldighed, og i mangt og meget gik dens Principper igen i de forskellige Skolefundatser. Afgørende Forskel fra Tiden før 1739 gjorde den indførte Undervisningspligt. Hvordan vilde Bonden stille sig hertil og til de udstedte Fundatsers Bestemmelser? I adskillige Henseender er det vanskeligt at besvare, da Proprietæerne officielt stod med Ansvar, men det Udstyr de ny Skoler fik, deres Vedligeholdelse og Lærernes Løn siger dog alligevel en Del ogsaa om Bondens Stilling, og Børnenes Skolebesøg, private Skolers Bestaaen og Hjemmeundervisning er saa uomtvistelige Vidnesbyrd, at en Skildring af disse Forhold belyser Bondens Opfattelse og Interesse af Skolen i 18. Aarhundrede.

I Løbet af Aarene 1740—42 mødtes da i hvert Herred Amtmanden, Provsten, Sognepræsten og Proprietæerne for indbyrdes med hinanden at fastlægge Skolernes Antal, Fordeling og Udstyr der i Herredet. Øst for Storebælt blev Forretningerne tilendebragt saa hurtigt, at Skolevæsenet alle-

rede 1742 var i sin fulde Stand, i samme Tempo arbejdede man paa Fyn. Derimod synes man i baade Aalborg og Aarhus Stifter først at have været nogenlunde færdig i Midten af Fyrerne, og i Ribe og Viborg Stifter tog Sagen sin Tid. Endnu 1763 klagede Degnen i Finderup ved Viborg over, at der stadig ingen Skolebygning var rejst. I Ulstrup blev Skolen hver Vinter holdt i den lille Stue, som udgjorde Degnens hele Lejlighed. Paa lignende Maade klarede man sig i Staby, hvor Børnene sad i Køkken og Stue samtidig med, at Degnekonen gik og rumsterede ved Husets Arbejder, og i Øse og Vrov sad Læreren efter flere Aars Skolegerning uden Undervisningslokale. Skolernes Tæthed og dermed Distrikternes Størrelse varierede stærkt. I Vejle Amt blev der f. Eks. c. 55 faste Skoler foruden et ubestemt Antal Omgangs- og Biskoler, der ikke var faste. Det var imidlertid langt fra tilstrækkeligt til at hindre, at Vejlængden til Skolen for Børnene blev over en kvart Mil, som det havde været ønsket i Loven. I Størsteparten af de midt- og vestjydske Sogne oversteg Skolevejen ofte baade en halv og en hel Mil for adskillige Børns Vedkommende og det paa Trods af talrige private Bi- og Omgangsskoler. Forsinkelserne af Skolevæsenets Organisation i Midt- og Vestjylland skyldtes vel først og fremmest Bøndernes manglende Evne til at udrede Omkostningerne, selv om adskillige Klager ogsaa fortæller om vrangvillige Herremænd. Her laa flere approberede Skoleplaner, som aldrig blev omsat til Virkelighed blot nogenlunde i deres Hehed.

Den, der ved Midten af Aarhundredet vilde drage Landet rundt for at undersøge Skolehusene, mødte et broget Syn. Bygninger af højst forskellig Oprindelse, Størrelse, Kvalitet og Indretning tjente som Tilholdssted for Skolerne. Hvor det var Degnen, der fungerede som Lærer, var det almindelige, at Degneboligen havde erholdt en Tilbygning paa nogle faa Fag, i hvilken saa en Skolestue paa 30—60 Kvadratalen var indrettet; men fra denne Grundregel gaves alle Grader af Afvigelser til de ovennævnte Forhold, at Børnene undervistes i Køkkenet, hvor Degnekonen samtidig forrettede sin Dont. For de egentlige Skolehuse — de Skoler, hvor Læreren var en Skoleholder — lader en fælles Grundtype sig vanskeligt opstille. Paa Sjælland var den almindelige Størrelse 8—12 Fag = 20—30 Alen spændende over Lærerlejlighed, Skolestue og Udhus, og her var Størsteparten nybyggede Huse, der havde 1739-Lovens projekterede Skolehus som Ideal, hvilket vil sige Rytterskolerne, uden dog i Almindelighed helt at naa det.

Paa Fyn tegnede Billedet sig lidt mere broget, ogsaa her var Nybygningerne dog talrige og af en Størrelse omtrent som de sjællandske. Jylland derimod bød paa adskillige Overtaskelser. Nyopførte Skoler paa 6—8 Fag var ganske vist almindelige særlig i Østjylland, der ud over forekom der imidlertid et stort Antal indrettet i tidligere Lader, Udhuse, Aftægts- og Gadehuse

eller tilfældigt ledige Indsidder- eller Husmandsrønner, der kunde erhverves for en Slik. Tarvelige og faldefærdige Bygninger paa 2—3 Fag og kun indeholdende eet Rum, saa Skoleholderen med Familie maatte »behjælpe sig med Skolestuen og deri ligge og holde Hus«, traf man baade i Viborg og Ribe Stifter, og ellers var en 4—5 Fags Vaaning med Lyngtag og Stænge til Erstatning for Loft intet Særsyn Vester ude. Een Stue til Læreren og een til Skolebørnene regnedes af mange for en standsmæssig Indretning. Ogsaa paa Øerne fandtes Skoler i Gadehuse og lignende, ligesom enkelte Nybygninger ikke oversteg 5—6 Fag; begge Dele hørte dog til Sjældenhederne der, og de smaa Bygninger udvidedes ofte i Løbet af Aarhundredet som f. Eks. Bredetved, hvor et 5-Fags Hus øgedes til 11 Fag.

Byggemaaden var Bondens almindelige — simpelt Bindingsværk med Ler og Straa. Det anvendte Tømmer var jævnlig af Fyr, klejnt og spinkelt, saa Væggen blev tynd og lod Kulde og Fugt slaa ind. Taget var Straa — tilsammen et skrøbeligt Hus, der, naar Foraaret kom, bar slemme Mærker af Storm og Frost. Karakteristisk for dets Soliditet var det ikke ukendte Fænomen, at en Skoleholder, der fandt Pladsen for knap, rejste et Par Fag til Stue eller Kammer, hvilke han dog, hvis han forlod sit Kald, atter tog ned og førte bort. »Om disse tilbygte Fag borttages, lader Huset da lukkes og istandsættes ligesom før«, stillede man 1795 i Gimsing som Betingelse for, at Skoleholderen der maatte øge sin Lejlighed.

Grundig og stadig Vedligeholdelse af Bygningen var uomgængelig nødvendig, hvis den ikke paa et Par Aar eller tre skulde være næsten styrtet sammen — her kneb det. Ansvar for Husenes Reparation faldt egentlig tilbage paa Patronen; men i Fundatsen havde han ofte væltet det fra sig — tiest over paa Bønderne, men hyppigt ogsaa som en Byrde paa Skoleholderens Skuldre. I Gimsing tilfaldt »Skolebygningens aarlige Vedligeholdelse med Ler og Tag Læreren«. Naar Foraaret kom maatte Skoleholderen selv eller maaske snarere hans Kone med Klinetræet og vaad, stampet Ler raade Bod paa den skete Skade. I Bredetved paahvilede det Sognets Folk. Hver Del af Distriktets Beboere havde her sine særlige Fag at passe, en maadelig Ordning, der stadig lod store Brøstfældigheder til Syne paa Huset. Hvor Læreren selv havde Hvervet at klare, var Forholdene bedst; det var dog de færreste Steder, og hvor Bønderne skulde udbedre Bygningens Brøstfældigheder, laa Huset tit i Ruiner.

Mangfoldige er de Klager, der strømmede ind over faldefærdige Bygninger, sammenstyrtede Vægge, afrevne Tage, ituslaaede Ruder, væltede Skorstene, bortraadnet Tømmer, hullede Lofter og saadan fremdeles, og uden at Manglerne blev afhjulpet. En første Klasses 10-Fags Bygning paa Sjælland (Gunderup i Bjæverskov Herred) havde en Snes Aar efter dens Opførelse

følgende Mangler: 23 ituslagne Ruder og 3 sprukne i Skolestuen, Loftet en Del aabent, Kobaasen faldet ned, 4 Ruder uden Bly, Brøndværket itu, Stængget over Stalden borte, og det var endda beskedne Mangler sammenlignet med, hvad der andre Steder kom for Dagen. Flere Lærere kom ud for det samme som Skolemesteren i Hals 1802. Han maatte forlade Skolen, da den truede med Sammenstyrning og ikke gav Ly for Regn og Storm. Efter Aarhundredskiftet bedredes Skolernes Vedligeholdelse ikke saa lidt, hvor sløjt det dog alligevel stod til i flere Sogne viser følgende Beretning afgivet 1805 af Skolesynet for Smidstrup Skole i Vejle Amt: »Vel havde denne Skole udi afvigte Aar 1804 modtaget en Hovedreparation; men desuagtet forefandtes der dog følgende Brøstfældigheder ved samme. I Steden for de forhen dels manglende, dels forraadnede og ubrugelige Vinduesskaader var vel 6 anskaffede, men disse fandt Sognemændene at være gjort af gamle ormstukne Brædder. Skolen var saavel udvendig paa Mur og Tag som og indvendig i Værelserne udspækket og kalket, men i Kalken forefandtes altfor overflødig Sand, saa det var at befrygte, at det ikke vilde staa sig ret længe. Vinduerne i den søndre Side var i Henseende til Slagrammen overalt forneden forraadnede. Nogle Tagsten (da var der lagt Stentag paa en Del Skoler) ved den nordre og vestre Ende var dels afskallede, dels nogle Stykker af samme afsprungne, i hvis Sted ny maatte anskaffes. Seks Fag maatte afstives med en Lægte i hvert Fag for at forebygge Tagstenenes Nedfald; men Synsmændene forment, at disse Lægter burde borttages og nye Stenlægter lægges tværs over Spændetræerne og Tagstenene derpaa at lægges, naar samme ellers skulde have nogen Varighed. Gulvet i Skolestuen var vel blevet noget repareret omtrent med et Par Hundrede Mursten, men disse var kun halvbrændt og altsaa uduelige til Gulv. Vel var et nyt Fjellegulv lagt i Skoleholderens Stue, men da det rystede ved at gaa paa samme formodes, at Underlaget ikke maa være godt. Et nyt Loft var anlagt saavel over den hele Skolestue som over Spisekammeret ved Køkkenet, men befandtes utæt ved Sammenføjningen.« Saadan saa en Skole — betydelig bedre bygget end de fleste Skoler i det 18. Aarh. — ud trods hyppige Reparationer. I Begyndelsen af det 19. Aarh. mente Præsterne, at o. 60 % af Skolerne i Vejle Amt var i en Tilstand under det tilladelige. Var det Bøndernes Skyld? Til en vis Grad vel; de havde stadig den Mening, at naar det blot var dueligt til Nødtørftighed, var mere ikke at forlange.

Hvad Indretning angik, var Forskellen stor. De forhenværende Gadehuse, Kirkelader og Indsiederhuse var delte som Forholdene nu engang gjorde det muligt, mens de nybyggede 8—10 Fags Skoler alle i større eller mindre Grad havde Rytterskolerne til Forbillede blot, at Bredden var indskrænket til ca. 7 Alen mod Rytterskolernes 12 Alen. Et 10-Fags Skolehus rummede i Almindelighed Udhushus i den ene Ende, Skolestue i Midten og Lærerlejlighed i den

anden Ende. Den sidste bestod gerne af Køkken med Bagerovn, Stue, Kammer og Gang fælles med Børnene. Skolestuen var her gerne ca. 50 Kvadratalen, mens den i mindre Skolebygninger og gamle Gadehuse ofte næppe naaede 30 Kvadratalen. Udhuspladsens Størrelse varierede stærkt. Væggene var kalket baade udvendig og inde i Huset, og over det hele laa et ikke alt for tæt Fjelleloft, der over Udhusene i en Del gamle Skolehuse afløstes af et almindeligt Stænge, og som næppe gav Rummet en Højde af 3 Alen. Gulvene var af Kampe- eller Mursten i Køkken og Kammer, ellers af Ler. Først omkring 1800 begynde man enkelte Steder med Bræddegulv.

Skolestuernes Udstyr var særdeles spartansk. I det lavloftede Rum stod et eller flere Borde med Bænke paa Pæle nedrammet i Gulvets Ler. En veludstyret Landsbyskole i Midten af 18. Aarh. havde et Inventar bestaaende af »1 langt Bord, 2 Bænke, 1 Skammel og endnu en lang Fjæl liggende paa 3 Sten, 1 Hylde, 1 Grydekakkelovn, 1 Ildklemme og en Rager.« Rundt om Bordene sad Børnene, hvis de da kunde være der, og kunde de ikke, hjalp man sig med løse Bænke. Ganske vist fik Børnene saa ingen Bordplads; men da der sjældent undervistes i andet end Religion og Læsning, var det heller ikke strengt nødvendigt. Værre var det de Steder, hvor en Del af Børnene maatte nøjes med Staaplads — et Forhold saa almindeligt, at Biskop Münter endnu o. 1800 giver det Skylden for mange Børns for ringe Læsefærdighed.

Saa billige og letanskaffelige disse primitive Møbler var, saa ofte forfaldt de, og i Aarevis laa de urepareret hen. Snart raadnede et Bordben bort, snart knækkede en Bænkefjæl, men hellere manglede man Bord eller Bænk end Skoleholderen selv endsige Bønderne ulejlige sig med Reparation. Aar efter Aar fremførtes Klagerne over itugaaede Borde eller sammenstyrtede Bænke uden at de let afhjulpne Skader udbedredes.

Hygiejne var et ukendt Begreb i 18. Aarhundredes Skoler og Rengøring en Sjældenhed. Med uoplukkelige Vinduer, rygende Kakkelovne og Stalden umiddelbart op ad Skolestuen fandtes her den skrækkeligste Luft, yderligere forpestet ved den Hoben op af Melsække, Gryntønder, Sengesteder el. l., som forekom mange Steder til Trods for Lokalets Lidenhed, og Aarhus Stiftsøvrighed mente da ogsaa 1790, at om der kunde ske nogen Forandring i de hygiejniske Forhold »var det godt for Børnenes saavel som for Lærerens Sundhed.«

Under saadanne ydre Rammer fandt Undervisningen Sted i 18. Aarh. Ganske svarende hertil var Lærerne. Nederst stod Omgangslærerne, over dem de fastboende Skoleholdere og øverst Degnene, og disse tre Grader betegnede Avancementsstillinger i Forhold til hinanden. Ifølge Loven burde saa mange som muligt være Studenter, og af 18. Aarh.'s Degne var da ogsaa paa Sjælland 85 % Studenter, paa Fyn ca. 65 %, men i Vestjylland kun 35 %. Af

Skoleholderne derimod var kun ca. 40 % af de sjællandske, Folk med Latin-skolen bag sig, og af de jydskede havde kun nogle faa Procent været inden for den sorte Skoles Mure. De øvrige var saa godt som alle Folk uden nogen Art af Uddannelse. Det var det praktiske Livs Mennesker, der blev Skolemestre, »Ex-Haandværker, Ex-Underofficer, Ex-Tjener«, kalder Niels Blicher dem. Smaa Lønninger — 1770 beløb de sig til ca. 22 Rd. i Østjylland, 18 Rd. i Midtjylland og 28 Rd. paa Sjælland foruden Bolig, Brændsel og lidt Foder — der gjorde andet Erhverv nødvendigt, var her en tungtvejende Aarsag. Med bare de allernødtørftigste Kundskaber i Religion og Læsning, dertil helst lidt Skrivning og Regning, erklæredes en Ansøger for kvalificeret. Ifølge Loven skulde Provst og Præst garantere disse Færdigheders Tilstedeværelse; men Knapheden paa Supplikanter gjorde Kontrollen slap; man maatte tage, hvad man kunde faa; det forringede Kvaliteten. Det traadte klart frem, da Lærerne 1811 ved den hos Præsterne for dem afholdte Undervisning stillede deres Kunnen blot. Viste Kundskabsmaaleren end sjældent absolut Nul i andre Fag end Regning, lagde Flertallet dog den inderligste Uvidenhed for Dagen. Uden nogen som helst almindelig Viden i Retning af Geografi og Historie, magtede de fleste kun de allersimpleste Diktatstykker og i Regning intet ud over Begyndelsesgrundene i Reguladetri. Selv i Religion, Skolens Hovedfag, overskred deres Viden sjældent Barneskolens Standpunkt. Deres aandelige Habitus oversteg ikke Skrædderens, Skomagerens eller Bondekarlens.

Alligevel klarede de sig bedre, end man skulde vente. Samtiden var endog veltilfreds med den Undervisning, der blev givet i det store Flertal af Skolerne. Ved Midten af Aarhundredet var efter Bispernes Mening de maadelige Underviseres Tal saa lille, at de kun udgjorde 3 % i Aalborg Stift, 12 % i Aarhus Stift, 7—8 % i Fyns Stift og c. 15 % i Sjællands Stift. Selv den strenge Biskop Balle formaaede ikke blandt alle de sjællandske Lærere at finde mere end c. 20 %, over hvis Undervisning han mente sig beføjet til at føre Klage. Den Del af Degnene, der var Studenter, besad naturligvis større Forudsætninger som Pædagoger end de ustuderte. Men Udholdenheden var jævnlig omvendt proportional med Fordømmelsen; thi »de ustuderte er gerne de flittigste. Med de studerte har man ofte Anledning at være mindre tilfreds«, sagde mange gejstlige.

Hvad der stod til Lærernes Raadighed af Undervisningsmateriale var ofte forbløffende lidt. I en særdeles veludstyret Skole — Nr. Saltum — udgjorde Bogbestanden 1754: 3 Bibler, 3 Evangeliebøger, 1 Ny Testamente, 1 Katekismus, 1 Huspostil og 3 A. B. C. er. Regnebøger og Skrivemateriale synes derimod ikke at have været for Haanden. Særdeles flot var Gimsing Skole forsynet, idet der her omkring 1760 fandtes: 25 Pontoppidans Forklaringer til Luthers Katekismus, 10 Testamenter, 1 Bibel, 12 Psalmebøger, et Dusin A. B.

Hans Schmidt (1839—1917): Skolepige.
(Privateje).

Den lille Skolepige er Pendant til Billedet af Klassen i Haven. — Vi kender Manglerne ved den gamle Landbyskole: Fattigdom, paa mange Maader, Fedteri fra Kommunen og maaske ikke sjældent Snæverhed hos Læreren — men man fristes til at spørge: Hvem kan gaa ind i Rutebiler eller Tog til Købstadens Realskoler og finde Mage til Pigebarne!

C.er, flere Stykker Bibelshistorier, Katekismer og Evangeliebøger, dertil Brochmanns Huspostil, Arnts »Sande Kristendom« og »Paradisets Urtegaard«; men først 1774 anskaffedes 2 Regnebøger.

Disse Bøger var beregnet til Brug for fattige Børn, hvilket imidlertid vil sige de allerfleste. De Børn, der selv ejede Bøger, var yderst faa. Bogbestandens Tilstrækkelighed bestemmes naturligt kun i Forhold til Børnetallet; men blot en Snes Børn var daarligt stillet med Bogsamlingen i Nr. Saltum Skole. Mange Steder var det dog langt ringere. I Bredetved bestod det hele Undervisningsapparat saaledes endnu 1783 kun af en Bibel, hvortil der dog 1792 føjedes en Psalmebog. Flere Skoler i Jylland mødte endog op med Betegnelsen, »ingen Bog af nogen Slags«. At Bi- og Omgangsskolerne sluttede sig til disse sidste er vel naturligt. Ifølge Forordningen 1739 skulde der i hver Skole være 2 sorte Tavler; men de omtales sjældent og har vel ogsaa kun været faa Steder. Skrivemateriale og Regnebøger fandtes kun udbredt i ringe Grad og Landkort slet ikke.

Det fortæller tydeligere end noget andet, at Skolens Hovedfag var Religion, samt at Skrivning og Regning saa godt som eller slet ikke dyrkedes, først omkring 1800 blev de almindelige her og der. Derimod var Læsningen obligatorisk Fag og blev drevet i Forbindelse med Religion, idet Bibel, Katekismus og Evangeliebog tjente som Læsebøger, ja, undertiden dannede Grundlaget for Undervisningen i Stavning, i Sandhed en haard Kost for en 8-aarig.

Afgørende Indflydelse paa Undervisningsresultatet havde Skoletiden, og den var ikke lang. Fra November til Marts eller fra »Ploven gaar ind til den gaar ud igen«, det var det almindelige. Skolelovens Bestemmelser varieredes paa forskellig Maade i de forskellige Fundatser. I Gimsing skulde de, der var 8 Aar og derover, søge Skolen fra 1. November til 1. Marts og dem mellem 6 og 8 den øvrige Tid af Aaret, »saa mange som ikke behøves til Forældrenes Tjeneste til deres Avlings og Besætnings Tilsyn«. Men det gjorde de alle; thi de Hverv, der kunde findes til en 6-aarig var utallige, og brugtes han ikke hjemme, »maatte han ud at tjene for at erholde Føden og stundom lidt til Klæder til Hjælp for Vinteren«. Sommerskolegang var et ukendt Fænomen paa enkelte Steder nær, og om Vinteren var Forsømmelserne overalt enorme. Ustandselige Klager fra Præster og Provster fortæller om disses højlige Forargelse over denne Tingenes Tilstand. I Gimsing laa Gennemsnitsbesøgstiden pr. Barn pr. Vinter fra 36 til 46 Dage, fordelende sig mellem nogle, som kun viste sig 4—5 Gange Aaret rundt og andre, som end ikke forsømte et tilsvarende Antal Dage. Langt ind i 19. Aarhundrede fortsatte disse omfattende Forsømmelser. 50 % udeblevne Børn var intet Særsyn, og Mulkter var ganske omsonst, da de sjældent betaltes eller blot afkortedes Læreren i Offer.

Alderen paa de skolesøgende var vidt forskellig, og i 18. Aarhundredes

Skole, hvór ingen Klassesdeling gaves, undervistes alle under eet. I samme Lokale fandtes Elever fra 7—18 Aar. 1768 havde i Gimsing 14 % af de skole-søgende Børn en Alder af mere end 16 Aar. Det var dem, hvem manglende Kundskaber havde nægtet en rettidig Konfirmation, og som nu i en sildig Alder søgte Erstatning for tidligere Tidens forpassede Chance.

Dagliglivet i 18. Aarhundredes Skole havde da sit eget brogede Skær. Her sad en Lærer, der egentlig var Bondekarl, Skrædder eller Smed og prøvede ud af sin ringe Viden at bibringe Børnene de nødvendigste Elementarkundskaber. Uden Kendskab til pædagogisk Metode eller Teori famlede han sig frem, indtil han fandt en Undervisningsform, der forekom ham hensigtsmæssig. I Almindelighed indskrænkede den sig til at lade Børnene efterplapre nogle tørre Ramser, som han først foresagde dem eller lod dem læse op af en Bog, og i hvilken Metode den drivende Faktor oftest var en forsvarlig Tamp, som han opbevarede i Baglommen og svang med en alt for stor Færdighed og Hyppighed, der fik de fattige i Aanden til at gyse ved Tanken om Overhøring og de store Drengene til at lave alle Haande Skarnsstreger.

Bittert klagede en Mand i Hornsherred paa Sjælland over, at Degnen »for moxen 10 Aar siden slog hans Søn med et Spanskrør under Læsningen — hverken for Skælmeri eller Læsning — saa Drengen klager sig endnu«. Jens Hansen i Benløse arbejdede i Skolestuen »med Buldren og Banken som Rokkedrejer og Skoflikker i Børnenes Nærværelse. Dertil havde han opfundet en ny Straffemetode, idet han skruede de Børn, han ikke kunde lide, fast i Bænken og gav dem blodige Slag i Haanden«.

Saadan for man frem, hver Lærer med sit Raffinement, men alle med Vold og Grumhed. Til en vis Grad var Skolemesteren dog undskyldt; thi det Hverv, der var ham overdraget, var irriterende over alle Grænser; følgende malende Skildring skrevet af Hesselagerdeggen Holck illustrerer det fortræffeligt — »en kom med et Blad af Katekismen, en anden med en Stavelektie i A. B. C.en, en tredie med nogle Blade i Pontoppidans Forklaring, en fjerde med et Pensum i den lille Forklaring, og saaledes skulde omtrent 50 Stykker høres i det mindste to Gange hver anden Dag. At sammenbinde to var næsten umuligt; thi enhver læste paa sit Sted i Bogen, og de, der var om Mandagen, var atter borte Tirsdag eller Onsdag«.

Hvilket Udbytte fik Børnene nu af en saadan Skolegang? Herom foreligger ingen egentlige Vidnesbyrd; men Skolens fornemste Opgave var at meddele Børnene en saadan Grad af Kristendomsundervisning, at de med lidt Forberedelse hos Præsten kunde klare Konfirmationen. Skønt det var uhyre almindeligt at Præsterne nægtede at konfirmere et Barn paa Grund af Uvidenhed, blev det dog kun en lille Procentdel, der ikke klarede Skærsilden. Deraf tør man vel slutte, at Skolen i det væsentlige opfyldte den Mission, der var tildelt den. At

Bisper og Præster jævnlig viste Utilfredshed med de naaede Resultatér kan lige saa vel være Udtryk for ivrige Reformatorens Had til det gamle som for daarlige Resultater, maalt med Tidens Maalestok.

Var det end — set fra et moderne Synspunkt — en simpel Kundskab, den Tids Skole ydede, var den dog ikke gratis. Hyppigst var det Bønderne selv, der afholdt Udgiften til Skolens Drift, da Skolefundatserne i Almindelighed fastsatte en saadan Ordning. Kun enkelte Godsejere paalagde som Kancelliraad Moth til Kvistrup sig selv hele Udgiften. Store Summer blev det dog ikke, den enkelte Mand ydede. I Sevel i Vestjylland beløb den aarlige Skoleudgift for en Gaard paa 5—6 Td. Htk. sig til c. 1 mk. 4 sk., mens en Gaard af samme Størrelse i Vester Brønderslev maatte af med 1 mk. og 1 skp. Byg. Kunde de end veje tungt i en Tid, da Høstudbyttet var ringe, var det alligevel billig Skolegang for den enkelte. Hertil kom saa ganske vist de Smaapenge, der ydedes ved Indskrivning, for Regne- og Skriveundervisning og ved Kollektér til Skolekassen; men de var saa faa, at de næppe talte med.

Saadan var den Landsbyskole, som den danske Bonde i 18. Aarhundrede besøgte. De mange Omgangsskoler var, som de altid havde været, og deres Ydelser endnu mindre end de faste Skolers, dels paa Grund af Skolegangens endnu kortere Varighed og dels som Følge af Lærerens ringere Duelighed — han var ofte et konfirmeret Barn eller en arbejdsledig Karl. I denne Skole hentedes Bonden den boglige Dannelse, der blev ham til Del i hele hans Liv, og stort var det, han kunde naa, ikke. Læsning og den fornødne Kristendom fik de fleste ind; men Skrivning og Regning lærte kun et Mindretal. For Størsteparten af Bønderne i 18. Aarhundrede var Skrivekunsten da ogsaa et Mysterium, mens de fleste var Læsekunsten voksen, hvad Bøger i adskillige Dødsboer vidner om. Det var Bondens Almendannelse i 18. Aarhundrede. Konfirmationen er en anskuelig Norm for denne. Som Real- og Studentereksamen i vor Tid er visse Klassers Maal for Dannelse, var Konfirmationen det for Bonden i 18. Aarhundrede. Uvilligt og afvisende havde mange vel staaet over for den ved dens Indførelse; men da den efterhaanden blev den ydre Tilkendegivelse af Optagelse i det egentlige »borgerlige« Samfund, stræbte alle efter bedste Evne at faa den hæderligt til Side, hvorfor de fleste Forældre sørgede for, at deres Børn naaede saa meget i Skolen, at de kunde klare Konfirmationen med en Vinters Undervisning hos Præsten. Bitre Stridigheder rindende af disse Forhold fortæller om, hvor stor Rolle den spillede i Datidens Menneskers Tilværelse.

Skolens Betydning for Bonden i 18. Aarhundrede var da den samme, som enhver Skoles til enhver Tid er for de Samfundslag, der besøger dem — at bringe Eleverne saadanne Kundskaber og Færdigheder, som svarer til, hvad man paa den Tid anser for at høre med til almindelig Dannelse inden for det givne Samfundslag. Det praktiske Liv stillede yderst smaa Krav til en Bondes

Viden i 18. Aarhundrede. Læsning og Skrivning var ikke blot i nogen Grad betingende for, at man kunde hævde sig, og hvad man behøvede af Regning, gav det praktiske Liv. Hovedfordringen til en Mand i 18. Aarhundrede var Religionskundskab. Det var, hvad der for Almuen var Brug for af almindelig Viden, det bød Skolen paa, og naar kun faa søgte Undervisning i Skrivning og Regning skyldes det, som det ofte blev udtrykt, at det ikke var nødvendigt for at »slippe igennem«.

Naar der overhovedet i 17. Aarhundrede opkom en Folkeskole, var det Bondens Erkendelse af sin egen utilstrækkelige Evne til at bibringe Barnet den nødvendige almindelig Viden, og det var de øgede Krav til denne Dannelse, endelig og præcist udtrykt ved Konfirmationen, der skabte det forbedrede Skolevæsen i 18. Aarhundrede, og som i det hele taget gjorde det muligt at sætte det igennem over for Bønderne. Klogt havde man i Loven tilladt Præsterne at afpasse et Barns Skoletid efter dets Evne til at tilegne sig de fornødne Kundskaber. Det var en officiel Anerkendelse af Bondens eget Synspunkt, at Børnenes Skolegang kun skulde være, til det fornødne var lært, blot at det nu var overdraget Præsten at skønne over, naar det var Tilfældet, mens Bønderne selv havde gjort det i 17. Aarhundrede. Faktisk gjorde de det ogsaa i 18., og Børnenes Skoleforsømmelser maa ses i Forhold hertil. Flertallet forsømte ikke hyppigere, end at et vist Minimum kunde naas. At der her spillede stærkt individuelle Faktorer ind i Form af Bøndernes Fattigdom, Præstens Styrke o. s. v. er givet; men i Almindelighed lempede disse Faktorer sig efter hinanden, saa at set i Forhold til den enkelte Egns og Befolknings Vilkaar, blev den Skolegang, Børnene kunde faa, altid for Flertallets Vedkommende tilstrækkelig til at klare det fornødne.

Set i Forhold til Lovens Bestemmelser betød det, at ligesom disse havde maattet ændres med Hensyn til Skolens ydre Rammer paa Grund af Befolkningens Vilkaar, saadan maatte de det ogsaa, hvad selve Skolegangen og Undervisningen angaar, blot at det ikke fremkom paa Tryk ud over nogle Modificeringer i de enkelte Fundatser. Reelt set var det saaledes Bonden, der i 18. som i 17. Aarhundrede satte det endelige Præg paa Skolevæsenets Udformning, og her igennem træder Bonden selv frem. De daarligt vedligeholdte Skolebygninger eller Forsømmelserne betegner i og for sig ikke Uvilje over for Skolen — de mange Privatskoler, der stadig eksisterede, understreger dette — men blot, at saadan mente Bonden, at Forholdene burde være, mere end dette var overflødig. Kun faa Skolehuse forsvandt helt; men saa længe det værende ikke var umuligt eller ganske uanvendeligt, greb han ikke ind. Saadan var Forholdene i hans eget Hjem tiest, og naar blot det tilsigtede Maal kunde naas, behøvede man intet at ændre, om det maaske end skulde gaa lidt besværligt.

I mangt og meget afspejler Skolen da Bonden selv i 18. Aarhundrede. Hans

Stilling til Skolen udtrykker ganske klart et af Hovedtrækkene i hans Karakter — Maadeholdet og den solide Sathed: al Ting med Maade, kun det absolut uundgaaelige, ingen Given sig hen, hverken i religiøs Lidenskab eller svævende Idealer, hvad der var nødvendigt for at bevare det bestaaende i sin Tid skulde til, intet mere. At økonomiske Faktorer spillede ind og gjorde Forholdene paa visse Egne ringere end de ellers vilde have været, er givet. Det gik først og fremmest ud over Skoleholderens Løn og til Dels Børnenes Skolegang. Bygningernes Reparation kunde derimod i Almindelighed have været afholdt uden synderlig Udgift, hvis det var sket fra Aar til Aar. Paa den anden Side bar den økonomiske Trykkethed sin Andel af Skylden for denne Indstilling. Bonden rummede i sig ingen Fremdrift, saa faa Ændringer som muligt og det nye omsat i det gamles Lignelse, og Skolen gav ham ingen Impulser. De færreste Bønder naaede vel nogensinde personligt at tilegne sig Indholdet af Katekismen eller Pontoppidans Forklaring. Det var døde Dogmer, der blev lært, eventuelt ledsaget af Præsternes private Tolkning, og som kun tjente som Adgangsbetingelse til de voksnes Rækker. Det var en rent formel Dannelse. Bonden levede sit eget Liv ganske uden om denne. Hans Overtro og hele Livsindstilling berøres saa godt som ikke heraf, hvad der kommer til Udtryk gennem Pietismens og Hernhutismens ringe Udbredelse.

Skolen i 18. Aarhundrede gavner da ikke Bonden i hans praktiske Liv, den staar først og fremmest som Udtryk for, at hans Almendannelse væsentlig var religiøst bestemt, at Kravene til denne var skærpet i Forhold til 17. Aarhundrede og vel at mærke ved et Magtbud ovenfra udtrykt ved Konfirmationen. Den var et af de Redskaber, gennem hvilke Regeringen søgte at uniformere Almuens Tankegang.

Slutningen af 18. Aarhundrede var en Grødetid. Nye Ideer trængte frem og krævede Reform og Omkalfatring af det gamle Samfund, ogsaa Skolen ønskede man ændret. Den ny Tids Bærere var Rationalisterne, og deres Opfattelse og Vurdering af Livet afveg ganske fra Pietisternes. Mens de sidste udelukkende saa Livet ud fra et religiøst Synspunkt, vendte de første sig i Særdeleshed mod det praktiske Liv. Deres Skoleideal var derfor ogsaa et ganske andet end Pietisternes, for dem havde Skolegangen først og fremmest det rent praktiske Formaal at skabe dygtige Mennesker, der kunde blive nyttige Samfundsborgere, følgelig skulde ikke alene Regning og Skrivning være obligatoriske Undervisningsfag, men ogsaa en hel Del praktiske Fag som Landbrugsfag, Haandværksfag etc. alt efter Elevernes Behov, og Fag som Historie og Geografi ønskedes ogsaa.

Fra denne Retnings Tilhængere udgik en stærk Kritik af det bestaaende og 1789 nedsattes en Skolekommission til at undersøge Mulighederne for en ny Skolelovs Gennemførelse. Ledende var Brødrene Reventlow og Biskop Balle —

de første repræsenterede en yderliggaaende reformivrig Retning, den sidste Repræsentant for en moderat og mere besindig Anskuelse.

Først efter 17 Aars Arbejde viste de første Frugter sig i Skoleloven 1806, der gjaldt for Øerne, og som i det allervæsentligste indeholdt de samme Bestemmelser som senere 1814-Loven. Den er nærmest at opfatte som en Generalprøve paa denne sidste. Da 1814-Loven endelig blev vedtaget for hele Landet, viste det sig imidlertid, at den saa godt som intet indeholdt af de oprindelig saa store Idealer.

Stort set betød den kun, at den Tilstand, der herskede ved de bedste af de bestaaende Skoler, gjordes til Lov for alle Skoler, idet de obligatoriske Krav til Undervisningen blot var udvidet med Skrivning og Regning, og hvis Læreren kunde, Gymnastik og Sang, og Fordringerne til Skolebygningerne indskrænkede sig til Krav om 4 Alen til Loftet i Skolestuen, ordentlige Døre, Vinduer og Tag og udtryktes ellers kun med Vendingerne passende og anstændig. Bi- og Omgangsskolerne tillodes stadig, hvor Forholdene bød det, dog at der skulde ansættes en fast Lærer fælles for flere Skoler og Undervisningen foregaa i faste Lokaler. Afgørende var det, at der forlangtes Klassesdeling, Lærere med en særlig Uddannelse og forbedret Lærertilstand. Bestemmelserne om Skoledistrikternes Størrelse, Mulker for Skoleforsømmelser og Helaarsskolegang var i Princip de samme som tidligere omend med lidt andre Enkeltheder. Som Garant for, at det nødvendige var lært, indførtes halvaarlige Examinere i Overværelse af den stedlige Skolekommission, og ingen maatte antages til Konfirmation, før han var moden til Udskrivning af Skolen og ikke udskrives, før de krævede Kundskaber var til Stede, med mindre han var 13 Aar.

Rent administrativt var det epokegørende, at der i hvert Sogn oprettedes en Skolekommission, i hvilken to Bønder som Skoleforstandere — valgt af Amtsskoleinspektoren — fik Sæde. Hermed var Bondens Indflydelse paa Folkeskolens Styre offentlig anerkendt, selv om det i første Omgang ikke fik afgørende Betydning.

En gennemgribende Ændring medførte Loven ved at ophæve den gamle Tvedeling af Lærerne i Degne og Skoleholdere, idet den bestemte, at Degneinstitutionen skulde afskaffes og de nye Lærere med Seminarieuddannelse overtage Degnens tidligere kirkelige Forretninger. De gamle Degneindtægter skulde da henlægges til Skolevæsenet til Afholdelse af de øgede Udgifter, Reformerne vilde medføre, særlig til Lærertilstanden, der skulde udgøre 6 Td. Rug, 10 Td. Byg in natura samt 25 Td. Byg at betale efter foregaaende Aars Kapitelstakst, dertil Brændsel, Bolig og Foder til nogle Kreaturer. Det var dog tilladt Kancelliet at foretage en vis Reduktion i denne Løn.

Paa Øerne virkede 1806-Loven ret hurtigt. Inflationen, der kulminerede o. 1815, gjorde Bønderne velstaaende, og Forbedringer af Skolebygningerne rundt

om blev Følgen. Først 1814-Loven bragte dog klare Linier, og i Aarene derefter tog man fat paa Ombygninger og Reparationer. Endnu 1814 blev der paa Øerne vedtaget og approberet 250 Skoleplaner, hvilket dog ikke var ensbetydende med en lige saa hurtig Ændring af Skoleforholdene. Hvad der lod sig forandre uden Bekostning kom naturligvis først — det var Undervisningsplanen. Allerede 1806-Loven havde her skabt store Fremskridt. Med Skolebygningerne klarede man sig derimod, som man kunde bedst. Reparationer, Ombygninger og større eller mindre Udvidelser blev adskillige Steder de eneste synlige Resultater i mere end 30 Aar. En af Aarsagerne hertil var den voldsomme Landbrugskrise, der satte ind i 1820erne, og hvis Eftervirkninger rakte helt hen mod Midten af Aarhundredet. Bønderne var gennem de herved skabte vanskelige Kaar lovlig undskyldt. Det medførte imidlertid, at flere Ting i den ny Lov her og der faktisk aldrig blev gennemført. Inden for de første 25 Aar efter dens Fremkomst fik de allerfleste Sogne dog Skoleplaner approberet. Af samtlige Planer godkendtes 16 % 1814 og kun for Øerne, 48 % i det næste Tiaar og væsentlig for Jylland og 31 % i Perioden 1825—40, mens 5 % sanktioneredes i det sidste Tiaar før Seklets Midte.

Som Eksempel paa, hvad der skete med Bygningerne i Flertallet af Sognene, skal Forholdene i Vejle Amt omtales lidt nærmere. Ved Slutningen af Aarhundredets andet Decennium gav Provst Blicher følgende Karakteristik af Skolehusene: »Alle Skolebygninger her i Amtet paa nogle faa nær har i de sidste 15 Aar modtaget betydelige og gavnlige Indretninger, og er Forslag gjort til at skaffe de faa, som er tilbage, de fornødne Udvidelser og Forbedringer, især er Skolelokalerne gjort større, nogle indtil det dobbelte. En Del Skoler er saa godt som ganske ombygget. Andre er helt af nyt opført for det meste af Grundmur«. Netop det var, hvad der skete i en Mængde Sogne Landet over — Reparation og Forbedring af det gamle, saa det blev nogenlunde taaleligt.

Omkring 1840 var de Nybygninger og Forbedringer foretaget, der kan siges at være en Følge af 1814-Loven, og der var da sket en betydelig Stigning i Skolehusenes Kvalitet; thi ikke alene var de alle ført paa Højde med de bedste af de tidligere Skoler; men Topskolen var blevet ikke saa lidt bedre i de svundne 30 Aar, saa de fleste Bygninger o. 1840 laa betydeligt over de bedste i Begyndelsen af Aarhundredet. Det viste sig baade for Skolelokalernes og Lærerlejlighedernes Vedkommende. Mens der før 1814 saa godt som ikke havde været Skolelokaler over 3 Fag var o. 1840 37 % af Amtets Skolestuer paa 4 Fag, 54 % paa 3 Fag og Resten havde andre Størrelser, nogle 3½ Fag, flere 5 og en enkelt 6 Fag. Mange Lejligheder kom til at bestaa af 2 Stuer, Soveværelse, 2 Kamre, Køkken, Spisekammer og Gang. Saa store Lejligheder syntes Kancelliet imidlertid var for flotte, og derfor lod det 1829 udarbejde en Normaltegnning, der indskrænkede Lejligheden til den gamle Størrelse. Denne Teg-

ning synes i Vejle Amt imidlertid kun at være lagt til Grund ved 4 Nybygninger. Udhusene blev ogsaa større ofte 8—10 Fag, og hvad selve Bygningens Kvalitet angaar, blev den vel ogsaa bedre, skønt man stadig flere Steder nøjedes med simpelt Bindingsværk. Der var en Del at ønske bedre; men maalt med tidligere Tidens Brøstfældigheder var man naaet vidt.

Hvad Bi- og Omgangsskolerne angaar fik det store Flertal den i Loven normerede Skikkelse, kun at de florerede voldsomt i de vestjyske Amter. Endnu henimod 1870 var c. 42 % af alle Skoler i Ringkøbing Amt og c. 30 % i Ribe Amt Bi- eller Omgangsskoler.

Udstyret blev ikke saa lidt bedre i mange Skoler. Faste Murstengulve eller endog Bræddegulve efterfulgtes af ambulante Borde og Bænke, selv om ogsaa Lergulvet med de faststaaende Pindemøbler levede videre gennem hele første Halvdel af Aarhundredet. Vedligeholdelsen var dog langt bedre end tidligere og Lokalernes Renholdelse ordentlig i Forhold til 18. Aarhundrede, om der end var meget tilbage at ønske i den Retning. Taget som Helhed var de ydre Rammer dog langt mere formaalstjenlige for Skolens Arbejde, end de havde været et halvt Hundrede Aar tidligere.

Det var vigtige, ja, afgørende Fremskridt. Størst Betydning fik 1814-Loven dog ved sine Krav om, at kun seminarieuddannede Lærere maatte ansættes (Undtagelser kunde dog gøres, naar Supplikanten besad visse Elementarkundskaber). Hermed vilde baade Degnen og Bondekarlsrueren forsvinde. 1791 var Blaagaard Seminarium — det senere Jonstrup — oprettet i København, nogle Aar senere kom Brahetrolleborg paa Fyn, og snart fulgte de saakaldte Præstegaardsseminarier rundt om i Landet.

Det var ingen omfattende Uddannelse, der blev Læreren til Del, dog betød det alligevel et umaadeligt Fremskridt fra før — Uddannelse i baade Dansk og Regning, dertil Øvelse i at undervise. I Løbet af Lovens første 20 Aar skiftede Lærerstanden da Udseende. Sidst i Tyverne var saaledes af 36 Lærere i Bjerre-Hatting Herreder 20 Seminarister, 2 Studenter og 14 ustuderte, og set for hele Jylland var kun 18 % af samtlige Lærere uexaminede ved Midten af Tresserne — væsentlig Bi- og Omgangsskolernes Folk. Paa Øerne derimod kun 2 %.

Den i Loven tilladte Formindskelse af den normerede Løn var udnyttet næsten alle Vegne. Hen mod Aarhundredets Midte havde af Vejle Amts Lærere kun godt 30 % den normerede Løn. Resten havde mindre, gerne 6 Td. Rug 10 Td. Byg in natura og 12 til 20 Td. Byg at levere efter Kapiteltakst. Alligevel betød det en væsentlig Bedring i Lærernes Kaar, baade set i Forhold til 18. Aarhundrede og i Særdeleshed i Forhold til 19. Aarhundredes første Halvdel, da Inflationen gjorde Pengelønnens Købekraft næsten lig Nul.

Med de gode Tider for Landbruget fra c. 1850—75 stillede Læreren Løn

ham imidlertid vanskeligt socialt set, idet han ikke kunde holde Trit med Gaardmændene, saa det var med Rette, han krævede Forbedring af sine Kaar. Endnu omkring 1870 udgjorde Lærernes Løn for 23 %' Vedkommende under 800 Kr., for 41 %' Vedkommende 800—1200 Kr., mens 30 % havde fra 1200—1600 Kr. og 6 % derover. En Sammenligning med Bondens Indtægter lader sig vanskeligt anstille, men er ogsaa ret overflødig, naar man erindrer de ikke alt for smigrende Karakteristikker, adskillige Bønder havde til overs for Lærerne, somme regnede dem ikke »for mere end en Husmand«, andre stillede dem ind under Begrebet Fattigfolk eller talte om dem i samme Aandedræt som om deres Tyende. Rent socialt laa den fastboende Lærer ellers nærmest paa Linie med Gennemsnitsbonden, og nogle Udtalelser her og der — vidnende om en Del Bondehovmod — ændrer vel intet heri. Det betydeligt bedre Arbejde, han med sin Uddannelse kunde yde, bidrog vel ogsaa sit til at sikre ham socialt.

Muligheden for gode Resultater af Undervisningen var saa meget større, som det Undervisningsmateriale, der stod til Lærerens Raadighed, var betydeligt bedre end selv de bedste Skolers i 18. Aarhundrede. Den flere Gange nævnte Bredetved Skole, der i 18. Aarhundrede hørte til de slettest udrustede Skoler, havde 1823, da Børnetallet var 29, af Skrivemateriale 12 Tavler og 6 Blæk- og Sandhuse, 10 A. B. C.er og 10 Sangbøger, et lignende Antal Læsebøger foruden en Hob Religionsbøger. I mange Skoler nævnes foruden Regnemateriale ogsaa Landkort. Det fortæller, at i Forhold til 18. Aarhundrede var der sket store Fremskridt undervisningsmæssigt set, og gaar man Inventarierne for en Række Skoler i Tyverne igennem, møder man overalt det samme Billede. Bedre ydre Rammer, bedre Undervisningsmateriale, Klassesdeling og bedre Lærere, det maatte nødvendigvis give bedre Resultater.

Et Indtryk af Undervisningen i 1820erne faar man gennem de Examens- og Læseprotokoller, der er bevarede fra den Tid. I Bredetved var Fagene for yngste Klasse: Bogstavering, Udenadstavning, Boglæsning, Forstandsøvelser, Talskrivning, Bogstavskrivning og Taltælling og i ældste Klasse: Boglæsning, Religion, Bibelshistore, Skrivning, Skriftlæsning, Regning paa Tavle, Hovedregning og Almennyttig Kundskab. Hertil kom omkring 1830 Gymnastik. Ganske analog hermed var Undervisningen i en meget stor Part af Skolerne allerede omkring 1820. Naar blot Læreren kunde klare Undervisningen, skred man næsten omgaaende til Gennemførelse af denne Del af Loven, og for at hjælpe de gamle Skolemestre var der 1811 blevet foranstaltet Kursus for dem hos en Del Præster fordelt Landet over; mange blev da saa ferme, at de til Nødtørft kunde klare de nye Fordringer, og de nye Undervisningsbestemmelser gennemførtes omgaaende.

Hovedfaget var vel stadig Religion, men at Regning og Skrivning var blevet

obligatoriske Fag betød, at Skolen prøvede at honorere det praktiske Livs Krav, saadan som de nu viste sig, og at lidt Geografi meget snart kom med hos de mere interesserede Lærere er en yderligere Understregning af dette. Sang og Gymnastik var Fag i mange af Tredivernes Skoler. Et Moment greb dog hæmmende ind. Det var den nye indbyrdes Undervisningsmetode. Den havde til Formaal at muliggøre det for een Lærer at undervise et endog meget stort Antal Børn paa en Gang, idet de dygtigste Elever ansattes som Hjælpere. Hele Klassen opdeltes i Grupper, der hver havde en Hjælper til Leder, og som hver anbragtes foran et System af Tabeller, ophængt paa Væggen og paamalet Tal, Bogstaver eller Ord, alt efter som Undervisningen gjaldt Regning eller Læsning. Ved et Stød i en Fløjte satte Læreren Undervisningen i Gang, og Lokalet fyldtes med en larmende Snadren af Stemmerne fra de stavende eller læsende Børn i de forskellige Grupper, indtil han ved et nyt Fløjt tilkendegav dens Ophør. Under Undervisningen vandrede Læreren fra Gruppe til Gruppe for at vejlede og kontrollere Gangen i Arbejdet. Stort set var det en slet Metode, der ikke gav Børnene det fulde Udbytte af Skolegangen, men som alligevel beherskede Skolen i Aarene fra 1820—50 og somme Steder bevaredes et Decennium længere.

Skolegangen skulde nu foregaa Aaret rundt bortset fra de lovbealede Ferier. Her kneb det. Bondens Opfattelse af Undervisningen og dens Nødvendighed ændredes ikke ved en Lov, og Forsømmelserne fortsatte i umaadeligt Omfang. Først i Tyverne var det almindeligt at træffe Forsømmelser paa 50 % rundt omkring i Skolerne. At Bestemmelserne om Bøder og Straf herfor var gentaget og skærpet i 1814-Loven hjalp meget lidt. Endnu omkring 1860 mulkeredes ikke i 37 % af Øernes og 64 % af Jyllands Skoler. Bondens Kaar og stædige Villie sejrede over mangan Lærers Nidkærhed, og hvor ivrigt Præster og Provster stred var alt forgæves. Taget i Gennemsnit forsømte hvert Barn paa det Tidspunkt over $\frac{1}{4}$ af Skoletiden.

Selve Dagliglivet var ellers i mangt og meget en direkte Fortsættelse af 18. Aarhundredes. Prygl var stadig det staaende Argument mod langsom eller fejl-agtig Opfattelse, og Tampen blev svunget til Overflod. Alligevel oversteg Elevens Udbytte langt det, der var hentet i forrige Aarhundredes Skoler. Størstedelen af Befolkningen mestrede baade Skrive- og Regnekunsten saa vidt, som den havde det Behov, da Aarhundredets Midte passeredes.

Til Gengæld var Udgifterne til Skolevæsenets Drift ogsaa steget betydeligt. Nogle Steder paa Sjælland blev den samlede Udgift til Skolevæsenets Drift efter 1814 dog mindre end den tidligere samlede Udgift til Skolevæsenet og Degnen tilsammen, saadan at Loven de første Aar betød en Besparelse; det var dog kun faa Steder og varede ikke længe. I Vejle Amt blev Udgiften gennem-gaaende to- eller tredoblet, naar den ses i Forhold til en Gaards samlede Ind-

tægt c. 1800—1810 og 1835—40. Dertil kom saa Omkostningerne ved Nybygninger. Frem gennem Aarhundredet øgedes den gennemsnitlige Bekostning for Skolegangen pr. Barn. 1837 udgjorde den $2\frac{1}{4}$ Rd., c. 1850 3 Rd., og heri er kun medregnet den offentlige Skole. Private Skoler fandtes kun i meget ringe Udstrækning paa Landet i Aarhundredets første Halvdel, at nogle Forældre et enkelt Sted slog sig sammen om at holde en Privatlærer betød intet i Forhold til Elevernes samlede Tal. Af et vist privat Tilsnit var den i Loven anbefalede Aftenskole for den konfirmerede Ungdom; den forsøgte i flere Sogne, men uden Held. Det var saaledes alene den offentlige Børneskole, der i de første fire fem Decennier af Aarhundredet bibragte Bonden hans boglige Dannelse.

Endnu de første 25 Aar efter Lovens Gennemførelse fyldestgjorde denne vel ogsaa Bondens Behov. Hovedtyngdepunktet laa stadig i Kristendomskundskaben med Konfirmationen som den truende Baggrund, der hæderligt maatte klares for at finde Optagelse i de voksnes Lav. Efter Grundloven og Folkestyrets Vækst rakte den almindelige Folkeskoles Undervisning derimod ikke til. At Skrivning og Regning med Bondens Deltagelse i det offentlige Liv vejede langt tungere som almindelige Fag end Religion er givet, alligevel dannede de kun elementære Forudsætninger, paa hvilke en Overbygning af selvstændigt Initiativ og Orientering i Tidens Problemer maatte rejses, hvis han skulde kunne løse de Opgaver, der nu faldt over paa hans Skuldre.

Her kunde Skolen intet yde. Den bidrog tværtimod til at sløve Barnet med sin indbyrdes Undervisning og evindelige Terpen Katekismus. Selv den mest ideelle Børneskole vilde dog her være kommet til Kort. Hvad der behøvedes kunde kun naas ved en Undervisning for voksne, og den kom først med Folkehøjskolen, der netop er Udtryk for, at Fordringerne til Bondens Dannelse og Indsigt i sin egen Tids Problemer var øget og afgørende ændret.

Stort set løste Folkeskolen i første Halvdel af Aarhundredet den Opgave, der stilledes den. Indtil et Stykke efter Midten af Aarhundredet var Bonden selv og hans Fordringer til Kundskab en direkte Fortsættelse af 18. Aarhundredes Bonde, og hele hans Stilling til og Opfattelse af Skolen var da ogsaa ganske den samme. Det kom klart frem, da 1814-Loven skulde gennemføres. Næsten overalt rejste Bonden passiv Modstand, som han havde gjort det efter 1740, somme Steder endog en særdeles aktiv. Her og der stillede Skolekommissionernes Medlemmer sig helt paa tværs, »undertiden forlader de uden videre Omstændigheder Kommissionsforsamlingerne, naar Forslag til og Ligninger over Skoleudgifterne skal bestemmes«. Bedre Undervisning havde Bonden intet imod; men en større Udgift vilde han nødtigt yde, og at Læreren skulde have ordentlige Kaar forekom ham helt urimeligt. Da Skolefolkene paa Stænderforsamlingerne rejste Krav om fuldt ud at nyde den dem i 1814-Loven

tillagte Løn, traadte Bonderepræsentanterne yderst forarget op herimod, idet de fandt, at Lærerne alt fik for meget for deres Arbejde.

Det var det gamle Synspunkt fra 18. Aarhundrede, der her kom for Dagen. Skole og Undervisning skulde man nok have, men kun det yderst nødvendige, og de mest primitive Kaar og Omgivelser for Læreren kunde gerne være nok, naar det kun ikke blev saa usselt, at et vist Minimum ikke kunde naas. Denne Opfattelse og Indstilling illustreres glimrende gennem det Udstyr, de senere Friskoler fik. Indrettet i Lader, Aftægtshuse og lignende Steder var de en Oplivelse af 18. Aarhundredes Skolevæsen, og som dette havde de ogsaa Tømrere, Haandværkere etc. til Lærere, ofte Folk med ideel Indstilling, men smaa Kundskaber, og som arbejdede for en Slik. Saadan var det, Bonden ønskede Skolen hele 19. Aarhundrede igennem; saadan kunde et offentligt Skolevæsen blot ikke organiseres, og taget som Helhed naaede Friskolens Elever heller ikke paa Højde med Folkeskolens, hvilket mange Bønder imidlertid ogsaa ansaa for unødvendigt.

Naar 1814-Loven indtil 1860 kun blev delvis realiseret, er Grunden væsentlig at søge i denne Bondens Indstilling. Som i 18. Aarhundrede vidste han ogsaa i 19. Aarhundrede at gøre sin Indflydelse gældende og moderere Lovens Idealskole og i alt Fald hvad Undervisning angik kun at lade sit Barn faa saa meget, som han mente nødvendigt.

Efter 1860 ændredes Bondens Stilling til Skolen i og for sig ikke; men Folkeskolens Opgave reduceredes til at være en ren Elementarskole, idet Bonden nu fik sin Almendannelse gennem Folkehøjskolen. Efter 1860 er Bondens Stilling til Børneskolen og dennes Indflydelse paa hans Dannelse derfor af langt ringere Interesse end i de forudgaaende Aarhundreder. Nu er det Højskolen og Bondens Stilling til denne, der spiller den afgørende Rolle, og dette Spørgsmaal vil blive behandlet andet Steds i Bogen.

BONDEN GENNEM 100 AARS SKIFTENDE ØKONOMISKE KAAR

Af Forfatteren *Salomon J. Frifelt*

Lidt Studesnak som Indgang.

For helt at forstaa den mægtige økonomiske Fremdrift, der særtegnen den danske Bondestand i sidste Halvdel af det 19. Hundredaar og videre frem, kan det være nyttigt i korte Rids at tegne Forudsætningerne for dette stærke Opsving:

Fremgangen og Bondereformerne i Slutningen af det 18de Aarhundrede og den danske Handels vældige Opsving omkr. Aarhundredskiftet. Og saa brat derefter Napoleonskrigene med Tabet af Norge og Statsbankerotten som den triste Indledning af det 19de Aarhundrede.

Det er Bølgetop og Bølgedal, som hver for sig virker med til at forme det, der følger efter.

Slutningen af det 17de Aarhundrede kendetegnes ved en tydelig økonomisk Opgang i Danmark, ikke mindst for Bøndernes Vedkommende. Det forudgaaende Tidsafsnit havde ogsaa været saa trangt, saa en Bedring nok kunde tiltrænges.

Kvægsygens frygtelige Svøbe, der fra omkr. 1730 til 82 Gang paa Gang som en Guds Straffedom trak hen over Landet, var endelig ebbet ud.

Der er nu hen mod Aarhundredskiftet en kendelig Prisstigning paa Heste og Kvæg, følgelig ogsaa paa Korn. Selv om Hoveriet føles trykkende, kan Fæstebønderne dog bedre nu end forhen udrede Tiende og Landgilde. —

De gamle Skifteprotokoller er en af de bedste Kilder, vi har til Vurdering af den større eller mindre Velstand (eller Fattigdom!) gennem de skiftende Tidsperioder.

Og gennemgaar vi en hel Del Skifteforretninger fra omkr. 1780 til 1800, fæstner vi os ikke blot ved de jævnt stigende Vurderingspriser paa Dyr, Avl og Redskaber. Men vi ser ogsaa en kendelig Forøgelse af Husgeraad og Bohave i Bondens Bo. Der bliver mere af Tin, Messing og Kobbertøj. Der er en hel Del hollandsk Stentøj som et Vidnesbyrd om Datidens stærke Samkvem med Holland gennem Studehandel og Søfart.

I enkelte Skifter efter Bønder finder vi ogsaa nu enkelte Sølving, oftest Spiseskeer, opført. Noget der næsten har været ukendt siden Svenskekrigens Tid, da alle Værdier grundigt blev udryddet! 1)

Som et nyt Træk i Skifternes Fortegnelser finder vi nu enkelte Bøger opført. Det er Tilfældet i crk. 14—16 %. De fleste Bønder kan nu læse, enkelte ogsaa skrive. Der bliver stadig flere egenhændige Underskrifter under Skifteforretningerne — Altsammen noget, der tegner en stigende Linje.

Saa sætter de store Landboreformer ind og skaber Røre og øget Omsætning gennem Udskiftning, Nybygning og bedre Driftsmaader.

Selve Stavnsbaandsløsningen staar her som det store Tidsskel, hvis Virkning dog er mere etisk og psykologisk end direkte økonomisk. Det er, som Bondefrigørelsen midtsamles i Ophævelsen af dette forhadte Trælletegn.

Derfor kom Løsningen af Stavnsbaandet helt til at overskygge den Reform, der gennemførtes 9 Dage før: Nyordningen af hele det danske indlandske Handelssystem, herunder Ophævnningen af hele det Monopolsystem, der var opbygget omkring Handelen med Fedekvæg — Kort og godt: Studehandelen blev frigivet! — En Reform, der i sine øjeblikkelige Virkninger var mere gennemgribende end selve Stavnsbaandets Bortfald.

I mere end 300 Aar var det Studehandelen, som bar hele den danske Udenrigshandel. Det vil sige: var det bærende økonomiske Grundlag for hele vort Folks Tilværelse, for Adelens stærke Pragt og Livsudfoldelse i Renaissancetiden lige saa vel som for Almuens Videreførelse af dens gamle arvede Kultur.

Efter Datidens Forhold var det saaledes store Værdier, der aarlig omsattes ved Udførsel og Salg af de danske Stude. Men alle Vegne, hvor Værdier omsattes, vil Politik sætte ind for at lede disse Værdier ind i faste af Love og Regler afstukne Baner til Fordel for Staten — eller rettere for de, der har Magten i Staten!

Gennem disse Aarhundreder (crk. 1400—1800) var der da en stadig standende Kappelstrid mellem Rigets forskellige Stænder om at tilvende sig den største Andel i Studehandelens Værdier.

Bonden, der her uomtvisteligt havde første Ret, var dog den første, der blev slaaet ud. Paa et ret tidligt Tidspunkt forbydes det ham at sælge Stude til de fremmede Opkøbere. Han maa kun sælge til Adelen og Byernes Borgere. Det bliver herved Køberne, der kommer til at fastsætte Prisen.

Siden hen bliver det ligefrem forbudt Bønderne at fede Øksne paa egen Stald. Han maa kun opdrætte Studekalvene det første Aars Tid eller to og skal saa sælge dem til de privilegerede Studegaarde, hvor Tiendekornet samledes.

Man vilde fra Statsmagtens Side trække faste Erhvervskredse for Jordens

Dyrkere — ligesom for Haandværkerne i Lavsvæsenet — saaledes at baade det lille Landbrug, Bønderne, og det store Landbrug, Godsejerne, fik hver sine Pligter og Rettigheder.

Bønderne fik Ret til at opdrætte Studekalvene og Pligt til at sælge til Godsejerne.

Adelen og Byernes rige Borgere fik Ret til at opkøbe og staldfede Øksne, og Pligt til at udrede den fastsatte Told ved Studenes Uddrivning af Riget — Senere maa dog kun sælges til de fremmede Opkøbere, for at disse kan udrede Tolden.

For det gik her, som det stedse gaar, naar Statsmagten laver voldelige Indgreb i Borgernes hævdvundne Handels- og Handlefrihed: Det ene Paa-bud eller Forbud trækker ti andre med sig, indtil Lovmageriet bliver et Stykke mønstergyldigt Planøkonomi, hvor Forordninger, Recesser og Reskripter, Told og Tariffer som et helt Vildnis omgærder Studehandelen her hjemme —.

Det var alle disse planøkonomiske Tvangslove, der ophævedes ved Forordningen af 11. Juni 1788, saa Studedefning og Studehandel blev fri, og Bonden igen — efter mere end halvtredje Hundrede Aars Udelukkelse atter fik fuld Ret til Andel i den Indtægtskilde, Studehandelen var og endnu længe vedblev at være.

Selvfølgelig var det under ilde Spaadomme fra Tvangstilhængernes Side, at Studehandelen i 1788 frigaves.

Der bliver ingen Græsstude at købe op til Staldning nu, og hvordan faar vi saa Kvæg at stalde! jamrede Staldgaardsejerne.

Ja, men det bliver heller ikke til at sælge Staldstude nu — mente andre — for der bliver nu saa overfyldt med Græsstude og Foderstude derude i det holstenske, naar Bønderne nu frit maa sælge.

Og andre kloge Mænd havde andre vægtige Indvendinger mod denne letsindige og farlige fri Handel:

Avlingen vil gaa tilbage. Vi risikerer Landbrugets Ruin! Jo, naar man ikke faar den gode Studegødning, hvordan skal man saa faa noget til at gro? Det vil nok komme til at se ilde ud! — Og de Gaarde, der har megen Eng og Kær med god Studegræsning, hvad skal de vel stille op med dette her Mejerivæsen, de nu hitter paa? —

Og de, der ikke blot tænkte paa egen Fordel, men ogsaa havde Hjertelag til at unde deres Landsmænd en god Næring, løftede deres advarende Røst:

Tænk paa de andre danske Provinser! Hvis nu en ufornuftig Studepolitik nøder de jyske Staldgaarde til at gaa over til Mejeri i Stedet, hvad skal vi saa stille op med alt det Smør og Ost — Vi spolerer blot Priserne for Øernes Folk, og selv bliver vi ikke hjulpet!

Joakim Skovgaard (1856—1933): Faareklipping paa Lolland.
(Hirschsprungs Museum).

En svunden Tid: Lollands kostbare Jord Græsgang for Faar! Utænkeligt nu, men et Afsnit af en Udvikling — og et skønt Billede af det gamle Lolland med stynede Pilehegn og flettede Gærder.

Men de, der troede sig allerkløgest og havde Indsigt i Pengevæsen og Statens Styrelse, rystede ynksomt paa Hovedet: Fusentasteri! Ikke blot gives Handelen fri, men Tolden sættes tilmed ned fra 2 Rdl. til 1 Rdl. for Stude og 4 Mark for Køer og Kvier. Og Indberetningerne om Stalding og Køb og Salg afskaffes, og Kontrollen lempes! — Hvor mon Regeringen saa vil faa Penge fra til Statshusholdningen? For nu bliver Tolden da det bare ingen Ting!

Jo, vist saa, kloge Folk, indsigtfulde og velmenende, dem har vi aldrig savnet — Og saa formede Udviklingen sig her, som saa tit set, lige stik modsat de velmente Advarsler og Raad.

Studehandelen, der under Planøkonomiens Tvangsforordninger stærkt truede med at sygne hen, blomstrer nu op igen og faar ny Næring, da den frigives. Mange Bønder, særlig i Marsk- og Englandet, der ikke før — i hvert Fald ikke paa lovlig Vis — kunde faa Andel i Fedningen, gav sig nu til at stalde og handle.

Mange flere Handelsmænd baade danske og fremmede købte op og førte Drifterne imod Syd. Og der kom paany lidt af forne Dages stærke Liv og Færden over de gamle Driveveje og deres Studekroer. — Mange af de gamle Handelsslægter faar nu deres fulde Blomstring. Og nye Mænd og Slægter dukker frem og vinder Anseelse.

I Aaret 1786 blev der kun angivet 6,002 Stude til Udførsel. Og i 1787 — Aaret før Frigivelsen — var det endog gaaet ned til 5,654 Stk. Hvor mange der saa som Følge af de høje Toldsatser er smuglet ud, kan vi kun gætte paa.

Men blot nogle faa Aar under de ny og fri Handelsformer, og den fortoldede Studeudførsel er mere end tredoblet!

1794 udførtes 22,116 Stude. Og for 1795 viser Toldlisterne 18,228 Stk. Det vil altsaa sige, at trods de store Toldnedsættelser blev Statens Toldindtægter ved Studeudførselen mere end fordoblet! — — 2)

Det er altsammen et lille Varsel om, hvilke Muligheder af Fremdrift og Opgang, der laa og ventede forude i det Frihedens Aarhundrede, der varsledes ind med Kanontordenen fra Kongedybet —.

Fra Bølgedalens Bund og opad.

De, der er naaet ned paa Tilværelsens Bund har dog den Fordel, at eneste Mulighed for en Ændring er den stigende Linje.

Hvad der saa retteligt kan regnes for Tilværelsens Bund, vil der altid

kunne tvistes om. Og hvornaar den danske Bonde i sin tusindaarige Tilværelse har været længst nede, vil heller ikke være let at afgøre.

Historiens Løb har aldrig været en jævn fremadskridende Udvikling, men en stadig Skiften af gode Tider og trange Tider, Fredstider og Ufredsaar.

Og i hvilken af disse Historiens Bølgedale Bonden har været dybest nede, lader sig ikke vurdere ud fra nutidig Opfattelse, men kun ud fra Samtidens Vilkaar.

Selv med dette Forbehold kan dog siges, at Aarene efter Statsbankerotten 1813 hører til de økonomisk trangeste Tidsperioder i den danske Bondes Tilværelse.

Den Opgangstid omkr. Aarhundredskiftet, som Napoleonskrigene satte øget Fart i, blev brat afløst af en Række Ulykkesaar, da den selvraadige Enevoldskonge fulgte sine personlige Sympatier og Antipatier og kastede Danmark ind i Krigen paa den forkerte Side.

Følgerne udeblev ikke. Ulykkerne væltede ind over Landet: Flaaden tabt, vor Handel ødelagt, vort Pengevæsen bragt til Ruin. Fattigdommen sænket over Landet som en klam Havgus.

Den ydmygende Fred i Kiel med Tabet af Norge følte af alle Danske, ogsaa af Almuen, som en Landsulykke. Men det var dog Statsbankerotten, der i sine Følger sved haardest til Menigmand. Det var, som flere Slægtleds Arbejde og økonomiske Grundlag for Tilværelsen blev revet bort, og man maatte nødtvungent ligesom begynde helt forfra paa bar Bund.

Den 5. Januar 1813 kom Statsbankerotten. Der blev grundet en ny Rigsbank. De tidligere Kurantsedler blev nedskrevet til en Sjattedel. Og der indførtes en ny Skat »Bankheftelse« med 6 % af al fast Ejendoms Værdi. En haard Kur, der dog ikke magtede at afværge Sammenbrudet.

Allerede i 1814 var de nye Rigsbanksedler kun 1/25 værd af deres Paa-lydende. Og de gamle Kurantsedler var saaledes omtrent værdiløse, højest gjaldt de 1/150 af deres oprindelige Paa-lydende!

Hele Tilværelsen var som en Feber, hvor man vadede rundt i Tal og Papir uden reelle Værdier. Priserne paa fast Ejendom røg i Vejret til uanede Højder, endda Staten her stak sin Bankheftelse ind.

Et Par gode Heste kunde indløse Gælden paa en Gaard. Og de, der fik deres Tilgodehavende hjem, kunde tænde deres Pibe med Ti- eller Hundredalersedler som Fidibusser!

De, som i 1923 i Sønderjylland levede med i den tyske Marks Sammenbrud, har lidt af en Forestilling om Forholdene den Gang Landet over.

Da Feberen omsider sank, var alle omtrent ens fattige. Alle Formuer var smuldret væk. Alle Spareskilinger, møjsommeligt spinket sammen gennem livslangt Slid og Forsagen, var tabt. Ingen Handel. Ingen Omsætning. Og

næsten ingen Mulighed for at indtjene det nødvendige til Skatter og Afgifter.

Kun de, der ved Held eller Forudseenhed havde faaet Gælden afviklet i »den gode Tid« havde Udsigt til at klare sig gennem den Arbejdsomhedens og Nøjsomhedens haarde Prøve, som nu fulgte.

De mange Bønder, der ikke naaede at slippe deres Gæld i Tide eller ikke magtede de haarde Vilkaar, maatte gaa fra Gaardene og vandre ind i Indsiddernes og Daglejernes Rækker og tilmed være glad, om de kunde holde sig fri af »Fattigkommissionen«.

Datidens Fattigprotokoller taler deres knappe, men triste Sprog om de mange krøgede Livsskæbner, der i Aarene efter Statsbankerotten gled ind i Fattiglemmernes graa og haabløse Hær.

Fattigdommen var almindelig Landet over, men ikke ens fra Egn til Egn. Paa Øernes og Østjyllands gode, yderige Jord blev der vel ikke ligefrem Tale om Mangel og Sult saaledes som i adskillige af Midtjyllands fattige Hedesogne.

Til Gengæld var man i disse magre Hedeegne indstillet paa at klare sig igennem med en ringe Avl og med fattige Hjælpe midler.

Her lærte man til Gavns at forstaa, hvad et sundt Rugbrød er for en kostelig Skat. Gamle Tidens Ærbødighed for Brødet som viet og helligt fik i disse Aar ny Gyldighed.

For de, der var saa heldigt stillet, at de kunde bage deres Brød af ren og sund Rug, var det ingen Sag, selv om de saa ogsaa mestens Del maatte spise det tørt!

Men i Misvækstaar, eller naar Høsten slog fejl, maatte mangfoldige Smaa-kaarsfolk i Jyllands Hedeegne gribe til tidligere fattige Tidens Raad og blande deres Brødrug med Havre, Avner, Vikker eller hvad andet, der var at faa.

Ja, de gamle vidste at fortælle om Fattigfolk, der i strenge Vintre var i saa haardt Betryk, saa de nødtes til at drøje deres Brødkorn med Lyngbrum (Lyngens visne Blade og Blomster).

Man trøstede sig med, at var den Slags Brød drøj at faa ned, saa var det sikkert sundt — Jo, for det skrubbede Tarmene saa godt rene! — — 3)

Da Staten omsider fik lidt Hold paa Pengevæsenet ved Oprettelsen af Nationalbanken d. 4. Juni 1818, var den første Følge, at kontante Penge næsten helt forsvandt uden for Menigmands Synskreds. Omsætningen var saa ringe, og Priserne i gangbar Mønt saa smaa, saa kontante Penge næsten ikke var til at opdrive.

Havde Bonden fra gammel Tid været selvforsynende, saa fik han i disse Aar en skrap og grundig Opøvelse i at blive det i endnu stærkere Grad.

Salt og Træsko var næsten det eneste, Bonden var nødt til at købe. Tjære

Hans Smidth (1839–1917): Hjem fra Marked.
(Privateje)

Bonden med den lange Vej til Marked og ingen Rutebiler — eller Selvejer — betegner et Udsnit af den økonomiske Udvikling: Økonomien betyder ikke mere Bytte, men Penge, og Handelen maa passes — men Samfærdselsteknikken er endnu ikke naaet rigtig med.

til at smøre Vognens Trænav med var heller ikke saa let at undvære. I en snæver Vending kunde man dog hjælpe sig med en frisk Kolort eller med et Par af de sorte Skovsnegle. Men saa gik Vognhjulet ganske vist ikke helt lydløst. Og et saadant slet smurt Træ-Voggnav kunde sladre om baade eet og andet:

»Pejer haar ædt

sjæl æ Fjædt!«

Eller: »Vi ska til Kro-o-ors i Daw!«

Der kunde lægges meget ind i et saadant usmurt Vognnavs Jamren.

Reb er ogsaa en Vare, man i Bondebrug ikke let kan undvære. Men Reb var skammeligt dyrt. Rebslageren solgte det efter Vægt, og man tiltroede ham, at han lagde det i Vand et Par Dage før, det solgtes — Saa prøvede man at hjælpe sig uden Reb.

Snoede Halmbaand (Simer) kunde gøre det ud mange Steder — dog ikke saa godt til Tøjr til Faar og Kreaturer. De aad nemlig Halmsimerne som en ekstra Lækkerbidsken, for Halmen blev dem gerne knapt tilmaalt hen sidst paa Vinteren.

I Hedeegne kunde man dog ikke blot bruge Rævlingris til Limer (Koste), men ogsaa i en snæver Vending sno de sejge Ranker til Reb til Faare-tøjr.

Det var heller ikke let helt at undvære en Smule Jern til Beslag af Redskaberne, selv om Bonden her knapt nok endnu var naaet ind i Jernalderen, men fortsat levede i en Træalder som hans Fædre før ham gennem mange Hundrede Aar.

Alle Redskaber: Spade, Grebe, Skovle var af Træ. Harven havde spidse Træpinde til Tænder. Plovens Muldplade var af Træ, kun Skæret skærpet med lidt Jern.

Min Bedstemor (f. 1836 i Foldager, Torstrup Sogn i Ribe Amt) kunde endog fortælle, at hun havde hørt om Folk, der havde det saa smaat, saa de i en snæver Vending brugte at skærpe deres Plovskær med Flinteskærper sat ind i Træet for at spare Smedearbejdet og det dyre Jern—.

Hvor mange har vel tænkt sig, at Stenalderbonden og hans Hjælpemidler staar saa tæt inde paa den moderne Bonde af i Dag!

Saa barske og krævende var Bondens Kaar i hine Aar efter Statsbanke-rotten. Om ikke ens haarde fra Egn til Egn, saa ens fattige Landet over.

Allerede i 1820erne begynder man dog at spore en ny Tid med Varsler om kommende Opgang. I 1835 stod Nationalbankens Sedler i Pari. Og fra det Aar gaar Statsgælden igen en Smule nedad.

Det danske Samfund og i særlig Grad da Bønderne havde været nede

nær Bunden af Tilværelsens Bølgedal, og nu bar det igen opad, smaat og langsomt ganske vist, og haardt udholdende Arbejde og streng Nøjsomhed var stadig et uomgængeligt Krav — Men det var dog den stigende Linje, der nu kendtes.

Og naar man undres over Bondestandens mægtige økonomiske Opgang frem mod og ind i det zode Aarhundrede, da bør man ikke glemme, at een af Forudsætningerne er den stærke Opøvelse i Arbejde og Nøjsomhed, der blev Statsbankerottens barske Lære for Datidens Slægtled.

En Lære, der var stærk nok til, at den endnu som en dunkel Mindelse kan røre sig i Sindet hos en langt senere Tids Slægt.

„Jordmarv“ — og mange Tønder Gulds Fordel!

Det er givet, at ikke et enkelt, men mange Forhold virkede med til at bedre Bondens Kaar efter Statsbankerotten og gav ny Fremgang. Først og mest var det selve Slægtens Vilje til at hævde sig gennem udholdende Arbejde og Nøjsomhed, der bar over de trange Aar.

Der er dog en enkelt Faktor, som bør nævnes. I sig selv tilsyneladende en ringe Ting, men med en vidtrækkende Virkning, som ogsaa vi i Dag nyder Fordelene ved: Det, man den Gang kaldte Jordmarv, siden Lim og i Dag Mærgel.

Hvornaar Brugen af Mærgel blev kendt her i Landet, kan ikke nøjagtig sted- eller tidfæstes. Allerede først i det 18. Aarhundrede blev det forsøgt af enkelte Godsejere, uden at disse tilfældige og spredte Forsøg fik nogen nævneværdig Betydning. Og Meningerne om Mærgelens Værdi var ret delt.

En af de første her hjemme, der gennemførte en systematisk Overmærgling af sin Jord, var den kendte Godsejer *Andreas Charles Teilmann* paa Nørholm Nord for Varde.

A. C. Teilmann (f. 1723 — d. 1790) var som praktisk Landmand een af Datidens Foregangsmænd, driftig og fremskuende, og langt forud for alle sine Standsfæller i Landsdelen. For sin Dygtighed og sine mange Fortjenesters Skyld blev han adlet 1771, og 1777 udnævnt til Etatsraad.

Med en vældig Energi gennemførte han Forbedringer i Bygninger og Driftsmaader. Og bl. a. mærglede han efterhaanden alle sine vidtstrakte Jorder.

Det ser ud, som har han faaet Ideen ikke ved at høre om tidligere Smaaforsøg med Mærgel, men ved at læse Linnes Værker. Han skriver nemlig i sin Selvbiografi:

»... Efter Anvisning af de Linnæiske Skrifter har jeg eftersøgt og fundet Jordmarv eller Mærgel, som er saa tjenlig at dyngte (gøde) sur Jord med, at det derudi langt overgaar anden Gødning...«

Virkningen udeblev heller ikke.

Avlingen paa Nørholm steg under Teilmanns dygtige Ledelse til mere end det dobbelte, saa Godsets Fæstebønder klagede til Amtmand og Kancelli over det stærkt øgede Hovarbejde.

I en af sine Svarskrivelser fremhæver Teilmann med berettiget Stolthed, at Avlingens store Fremgang paa Nørholm skyldes Mærglingen:

... Jeg er den første, som her i Egnen har fundet og forsøgt det, der i Tiden vil blive Egnen til mange Tusinde Rigsdalers, ja, Tønder Gulds Fordel, saa ved jeg ikke, om jeg derved havde forskyldt at anlages og udraabes, som sket er...«⁴⁾

— Tønder Gulds Fordel! — Mon den driftige Jorddyrker og Foregangsmand selv helt var klar over, hvor sandt han spaaede — .

Den første Følge for A. C. Teilmann ud over den stærkt øgede Avl var dog en aarelang Retstrætte og stadige Klager og Drillerier fra Bøndernes Side, fordi de med Love og Forordninger i Haanden nægtede at udføre det stærkt forøgede Hoveri.

Men det er en anden Historie, selv om denne mere end 20 Aars lange Kamp og Retstrætte mellem Herremænd og Fæstebønder afdækker en vigtig Side af dansk Bondesind — Et Træk, som vel nok især er fremherskende i jydsk Sind: Trangen til Selvhævdelse og en stærk udpræget næsten ømfindtlig Sans for Ret og Rimelighed. Traadte nogen den gamle Bondes Ret — eller det, han ansaa for Ret — for nær, da var han saavist ikke bange for at gaa ind i aarelang Retstrætte selv med sin Overmand.

»A vil ha min Ret, om det saa skal koste mig min Gaard!« — er sagt af mere end een Mand til forskellige Tider.

Denne stærke Selvhævdelsestrang og Retsfølelse kunde til sine Tider — som det til sidst skete her i Striden mellem Fæstebønderne og Nørholmmanden — udarte til det rene Retshaveri og Procesmageri.

Men selv om Egnens Bønder modarbejdede Teilmann og stod ham haardt imod i hans mange Reformplaner, saa er der dog ingen Tvivl om, at de jo i Smug har beundret hans Dygtighed og taget ved Lære af hans forbedrede Driftsmaader, især Mærglingen.

Der skulde dog gaa over en Menneskealder, før Mærglingen blev mere almindelig, og endnu længere, før den ret sattes i System.

Under Krigen og Statsbankerottens tunge Aar var det kun et Faatal, der havde et saadant Overskud af Kræfter og Tro til Fremtiden, saa de magtede at sætte nye Arbejder i Gang.

Først da de drøjeste Aar var gennemlevet, fik flere og flere Mod til at prøve, hvad det kunde gavne at grave »Lim« op og køre ud paa Marken.

Sidst i 1820erne og først i 30erne blev det almindeligt med »Limning« omtrent over hele Landet.

I Jyllands Hedeegne — og Hovedparten af Jylland kunde den Gang regnes med til Hedeegnen — indledes ogsaa nu saa smaat Hedeopdyrkingen. Og dyrke Hede var omtrent ugørlig uden Mærgel, da næsten intet kunde gro i den kalkfattige Jord, inden der blev tilført Kalk.

Og saa hen sidst i 1840erne satte et storstilet Mærglingsarbejde ind, der som den egentlige Aarsag indledede den store Kornperiode fra omkr. 1854 til 1879.

Allerede i 1820erne var de fleste Bønder sikkert klar over, hvilken vældig Fordel og Forøgelse af Avlen, der kunde opnaas ved »at køre Lim paa Marken«.

Men det var saavist ikke Hvermands Sag at faa det udført. For det første var Mærgelen især i de kalkfattige Hedeegne vanskelig at finde, tit laa den saa dybt nede, saa det med Datidens Hjælpedidler var omtrent ugørligt at faa den gravet frem.

Selv der, hvor Mærgelen kun laa med et Par Alen Overjord over, var Mærgelgravning dog et saa mægtigt Slid og bekosteligt Arbejde, saa mange Bønder ikke magtede det.

Hvad der i disse Mærgelaar er ofret af Slid og Helbred paa Mærgelgravning er et stort og svedigt Kapitel for sig af danske Bønders Historie.

Først maatte Mærgelen graves op. Dybt nede fra. Den klæge, tunge Masse bandt paa de klodsede Træredskaber. Blev Hullet for dybt, saa Manden nede paa Bunden ikke kunde naa at smide den løsgravede Mærgel op, blev der afsat et Lad, hvor en Mand stod og smed fra. Kom man dybere ned, blev et nyt Lad sat af. Og var det smaat med Mandskab, maatte Konen eller Pigen paa Ladet.

Det var ellers et Arbejde, som selv blandt haardføre Mænd blev regnet for strengt. Men Kvinden tog baade som Pige og Kone sin Part uden at kny.

Først som en gigtkroget Morlil i Aftægtssuens Kakkellovnskrog sander hun: »Aak ja, det var alligevel en skøn Tid den Gang, da var Modet højt, og Kræfterne ligesaa! Men strengt var det at staa i Limgraven. Vel ogsaa nok for strengt, det er sagtens derfor, een døjer nu. Jeg har tit efter en saadan Dag været saa sølle i min hele Krop, saa jeg daarligt kunde trække af mine Klæder!« — — —

Hvor man havde Mærgelen i sin egen Mark og bare kunde grave ned efter den, var det ingen Sag. Og her kunde Udviklingen føres frem et helt Slægtled hurtigere end dem, hvor man var nødt til at føre Mærgelen til, tit

halve eller hele Mil med Studespænd ad ubanede Veje. Ikke Snesevis eller Hundredvis, men Tusindvis af Læs!

Fra 1860erne til op i 80erne gik der en hel Mærgelfeber over de jydskede Hedegne. Man havde nu tilstrækkeligt set Vidnesbyrd for, hvad Mærgelen magtede at udrette. Og man var klar over, hvilken Værdi det var at ha let Adgang til den i egen Jord. Det var derfor enhver Hedebondes gyldne Drøm en Dag at finde Mærgel i sin Mark.

Derfor rendte i de Aar næsten hveranden Mand rundt med en Mærgelnaur og borede efter Mærgel. Og skete det saa, at det gav sig til at koge, naar der hældtes Skedevand paa Lermassen i den lille Borekop, da var Ejermanen tilmode omtrent, som havde han sparket en Guldklump frem af sin Plovfure. For kogte det for Syren, da vidste han, at der nede i Jorden — 2—4—6 eller flere Alen nede — var Mærgel at finde. Kanske var den saa mager, at den knapt var Arbejdet værd. Det skænkede man dog ikke mangc Tanker. Mærgel var Mærgel uden nogen Analyse. Og den skulde ligge dybt, om man ikke gik i Lag med at grave den frem.

Men det kunde jo gi Skuffelser, især hvis det var en lejet og dreven Mærgelsøger, der borede. For ham gjaldt det jo først og fremmest om at skaffe Resultat, da hans Vederlag som Regel ahang deraf. Derfor havde disse Folk efter Sigende altid lidt fint tørt Mærgelstøv i Lommen. Vilde Prøverne nu ikke koge, hvor dybt man saa borede, saa gjaldt det bare om behændig og uset at drysse lidt af det fine Kalkstøv i Borekoppen, saa kogte det for Syren, saa det var en Fryd at se — Knapt saa frydefuldt var det for den Mand, der gravede maaske 5—6 Alen ned efter en saadan Boring — uden at finde Mærgelen!

Og der var jo mange, som aldrig trods nok saa ihærdig Boring fandt den attraaede Lim. De maatte da stadig hente den ad lange trælse Veje, hvor den var at faa.

En gammel Mand fortalte fra sin Barndom i 60erne:

»I Sommertiden stod min Far tit op Kl. 2 om Natten for at hente et Læs Lim til vor egen Jord, inden han gik paa Dagleje hos Fremmede.« —

Fra Kl. 2 til Dag gry: Mærgelkørsel med egne Stude til egen Jord — Selv Mand paa egen Grund for sin Selvhævdelses Skyld — Fra Morgen til sen Aften: Daglejer for Fødens Skyld!

Saa strenge var Kaarene for den Slægt, der lagde Grunden for Andelsbondens solidt opbyggede Samfund i Dag.

Det var Slid og Selvhævdelseskamp, der prægede ikke blot Datidens Slægt, men ogsaa de Led, der fulgte efter.

Men det var ogsaa Slid, der gav Løn til baade Far og Søn: Fattige Spærgeltægter blev til Kornmarker, og Agrene med Rødknæ og Senegræs blev til

Kløveragre. Der blev nu Korn at sælge, som man aldrig forhen havde drømt om.

Og der var allerede nu flere Muligheder for at udnytte Kornet. Nogle solgte det i Tønder og Skæppemaal. Andre holdt sig tidligere Slægtleds Erfaring i Minde: Det er bedre at drive end age sit Korn af Gaarde — Det vil sige: mere fordelagtigt at bruge sit Korn til Studedefning end til Salg.

Og andre igen prøvede sig frem med Malkekøer og Smør — »Hollænderi«, som det hed, før man kaldte det for Mejerivæsen.

»Der kommer da saa meget nyt op nu til Dags!« — som Drengen sae om de store Bogstaver — Og alt det nye, der begyndte at røre sig inden for Bondedriften omkr. Midten af det 19de Aarhundrede havde stort set alt sammen som Forudsætning den »Jordmarv«, hvoraf man knapt 100 Aar forud under Modstand og Haan gravede de første klæge Klumper frem — Til mange Tønder Gulds Fordel! —

Et Tidsskel og et Tidehverv.

Nederlagsaaret 1864 blev det store Tidsskel i Danskerfolkets nyere Historie.

Det blev Skellet mellem Drømmerier og Opvaagnen, mellem Tilbageskuen og barsk Virkelighed.

At Riget ikke længere magtede at tælle med, der hvor europæisk Storpolitik flikkedes sammen, var en bitter Lære, der sent blev nemmet.

Langt mere truende var dog det Skimt ind i Udslettelsen, som Nederlaget og Voldsfreden brutalt viste os — Denne Gang trækkes Tvangsgrænsen ind gennem ældgammelt dansk Land langs Kongeaaen — men næste Gang —?

Men ud af Mismodet og Harmen voksede en stærk og stædig Livsvilje: Vi vil ikke udslettes! Vi vil hævde os. Vi vil igen paa denne eller hin Maade vinde frem til Oprensning for Dannevirke og Dybbøl! Vinde i Samling indad, hvad vi tabte i Styrke udadtil!

Som den gamle Veteran udtrykte sig:

»A holder nu for, at een skal ha ordenlige Grejer, hvad enten saa een skal slaas med Tyskerne eller med Heden. Derfor har a stedse i min Tid været til Sinds at bruge de bedste Remedier, a kunde overkomme at faa anskaffet, saadn som Reolplov, Svenskharve, Tærskæværk og den Slags —

Jo, for den Gang, vi laa der nede bag Dybbøl og skulde dæmme op for Tyskerne, da lærte a til Gavns, hvor skidt een er stillet med noget sølle forældet Skydetøj!«

Og den unge Knøs, der maatte tage Mands Arbejde og Ansvar, fordi hans

Far var i Felten, fik her til sin Manddom en Indvielse, der maatte præge ham for Livstid.

Eller den Dreng, der i en Foraarsaftens Skumring laa ude bag Hjemmets Havedige med Øret mod Jorden og med Spændingens hede Stød i sin Puls mere fornam end hørte de dumpe Drøn, der ligesom fik Jorden under ham til at dirre: — Tyskernes Kanoner nede foran Dybbøl! — Hør kuns igen — og igen! Lisom en fjærn hul Torden — Mon vi endnu holder Skanserne? — Mon —?

Den Dreng glemte aldrig siden i sit Liv disse onde, truende Drøn, der ligesom rystede Luften og gjorde den utryg at aande. Og da han siden blev Mand, var hans inderste og hedeste Trang: Styrkelse, Dygtiggørelse — Oprejsning!

Saaledes som Redaktør *Hans Jensen* skriver i sit Blad: »Sorø Amtstidende«:

»... Laa vi om Morgenens tidligt med Øret mod Grøfttekanten i min nordfynske Hjemegn, kunde vi høre de dumpe Brag fra Tyskernes Kanoner mod vore til Grushobe forvandlede Skanser — Vi glemmer det aldrig. Heller ikke den lange Trængselstid, der fulgte efter. Vor Stolthed er, at vi aldrig tabte Troen paa, at Bladet engang vilde vende sig...«

Ja, let var det næppe at holde Troen fast gennem de lange Aar, da der maatte strides haardt og virkes ihærdigt for at vinde nyt Land. Saa meget maatte i disse Aar bygges op fra nyt: Driftsmaader, Samhandel, Fællesskab — ja, og Modet og Selvtilliden.

Det var paa næsten alle Omraader en Kamp for at nyskabe og nyrejse: vinde indad i Styrke og Selvtillid og udad i Agtelse og Respekt trods Tabet, der stadig sved som et aabent Saar.

Saadan blev disse Slægtleds Skæbne, den, de kendtes ved, vandt over og gav fra sig som et Livsværk: En ihærdig Landvindingskamp ude i Heder og Udmarker. En Landvinding, der ikke blot gennem de følgende to Menneskealdre lagde over 50 Kvadratmil nybrudt Jord med Tusinder af nye Hjem ind til det danske Rige, men ogsaa virkede med til at nyforme Samfærd og Menneskesind og lagde Grunden til en ny Bonde- og Samfundsrejsning.

For Førerne var det en national Sag. Senere blev det mere en Samfundssag — Noget af det samme var det ogsaa for Menigmand, saa langt hans Synskreds rakte.

Men for Flertallet var det dog først og fremmest Stræb og Slid for dagligt Brød, for Hjem og Udkomme — ja og for at vinde frem til bedre og tryggere Livskaar.

De fleste sandede dog efterhaanden: »... Een er skidt stillet med noget sølle forældet Skydetøj...«

Nej ordentlige Grejer, gode Remedier — Der maatte ny Former og ny Indstilling til at afløse alt det, Udviklingen kendte som forældet.

Og ud af Nederlagets Mismod voksede efterhaanden den Livsvilje, der skabte Nybrud og Grøde.

Fra gammel Tid var de fleste af vore Handelsveje slidt imod Syd. Disse Veje blev nu efterhaanden spærret ved Tvang og Forbud ude fra. Og der maatte for vor Selvagtelses Skyld skabes en ny Vej ud mod vor vestlige Nabo.

Denne vestlige Dør og Vej blev Havnen Esbjerg. Og denne Nybyggerhavn blev i de følgende stærke Brydningsaar ligesom det Mærketegn, der samlede By og Land. Hver for sig vandt Borger og Bonde i disse Aar efter 64 nyt Land ind til Riget og gjorde Danmark større.

1864 blev ikke blot et Tidsskel i Udenrigs- og Indenrigspolitik, men ogsaa i Menigmands Indstilling og Væremaade.

Det gamle afbrugte — Det ny uprøvede.

Den stærke Udnyttelse af Jorden med bedre Redskaber, Mærgel og kraftigere Gødning gav rigere Afgrøder. Det var synligt for alle.

»Ja, hvad ka det nytte,« klagede de gamle. »Kornet er jo usælgeligt nu!«

»Saa bruger vi selv vort Korn og fodrer det op paa vore Husdyr,« trøstede de yngre.

Det skal fedt hjælpe,« mente de, der hørte til hinsides 64 — »for Studene bliver længer jo vanskeligere at faa ordentlig solgt!«

Men de yngre havde ogsaa her en Udvej parat: »Saa slaar vi ind paa Mejeribrug. Det er sikkert der, Fremtiden ligger. Smør og Ost gir mange flere Penge hjem end Korn — Og med Valle og Kærnemælk ka vi drætte Grise op. Det bliver kanske lisa godt at fede Svin som Stude.«

»Hæ!« snøftede de gamle haansk — »Hvem skal saa æde al den Masse Smør og Ost. Og hvem vil købe alle Jer Svin, go Karle? — Vi ved nok, hvad Købmanden gir for Bondesmør! Og vi har ogsaa prøvet at sælge Svin til ham! — Nej, la os blive ved det, vi kender, selv om og det er skidt! — Disse her ny Anstalter ka nemt blive den rene Elendighed!«

Nytidens Mænd spyttede i Næverne og blev hvasse i Blikket:

»Elendighed! Skal vi ikke snakke lidt sagte om Elendighed, saa længe vor Frihed er fløjten, og vi sidder midt i Fattigdom og Splidagtighed og med en tysk Voldsrænse ved Kongeaaen! Men nu vil vi ud af Tvang og Fattigdom. Vi finder vel en Vej — Og saa kommer der nok igen en Dag—!«

Vej var der, men den laa ikke banet og rede. Nej, den maatte baade findes og ryddes gennem Kær og Knolde — —

»Det Smør er jo harskt!« sae Købmanden, naar Bonden kom med sit Smør — »Det ka jeg ikke gi mere end halv Pris for.«

Og Bonden var jo nødt til at ta til Takke med det, Købmanden undte ham.

Nogle gik hjem og satte et Stykke Staal over Bryggersdøren som Værn mod onde Øjne. Og næste Gang, de kærnede, lagde de et Stykke Arvesølv paa Kærnens Bund — Det Raad havde de gamle brugt. Og man vidste jo aldrig — skade kunde det da ikke.

Andre fik Bødkeren til at gøre en ny og bedre Kærne, lavede Mælkekælder, hvor Mælken stod kølig og ren, sænkede Flødespanden ned i Brønden for at afkøle Fløden — Man kunde dog vel lære at lave lige saa godt Smør som dem paa Herregaarden.

Og Købmanden snuste og smagte paa Smørret som sædvanlig:

»Godt? — Naa-aa — Det er for salt! Og Farven er heller ikke god — Jeg kan kun ta det til 20 Øre under Prisen for Herregaardssmør.«

»Hvorfor koster Herregaardssmør altid mere end vort, selv om vi laver det nok saa godt?«

»Hvorfor — ja hvorfor? — Fordi de har bedre Anstalter til at behandle Fløden. Det er mere ensartet Vare, man faar fra Herregaardene. Ja, og saa leverer de jo større Partier.«

Saa havde Bonden igen faaet noget at spekulere over.

En Dag leverer han sine Svin til Købmanden, som sender dem til Hamborg.

»De Svin der ka jeg skam ikke gi fuld Pris for, de er altfor lange og magre.«

Næste Gang har Bonden faaet Held til at faa sine Svin fede og trinde.

Men Købmanden vrisser vippen: »Hvad er det for nogen Rullepølsesvin! De er jo fedet op med kogte Kartoffler, det gir noget sølle Flæsk. De ka skam ikke koste ret meget!«

Saa prøver Bonden at fede med Korn. Det, han ikke selv har, køber han i dyre Domme hos Købmanden. Nu maa det da blive prima Svin til en god Pris?—

Men Prisen er endnu mindre end sidst — Købmanden trækker beklagende paa Skulderen: »Ja—a, Svinene er saamænd saadan set gode nok, men Flæsket er faldet da saa skammeligt i Hamborg. Det koster næsten ingen Ting. Jeg vilde egentlig helst være fri for de Svin, de ka nemt gi mig Tab. Men da jeg nu plejer at faa dine Svin — ja, og Du skylder mig jo for en Del Korn og saadan — Ja, saa gir jeg altsaa saa høj en Pris, jeg kan.«

Nej, det er ikke let for Svin at vide, hvad Flæsket koster i Hamborg! Det er tit nok med et bittert Snøft sandet af Bonden, naar han solgte sine Svin til Opkøberen.

Han kunde levere til Opkøberen i Nabosognet — Jo vist, det kunde han, hvis ikke han i Forvejen skyldte saa meget hos sin egen Købmand! — Og selv om han kunde køre sine Svin til Købmanden i Nabosognet, det skulde sagtens fedt hjælpe, for her fik han vel samme — eller en hel anden — Forklaring og lige saa skidt en Pris for sine Svin!

Jo, der kunde godt blive noget at spekulere over, naar Bonden havde solgt sit Smør eller sine Svin og kørt hjem med kun en ussel lille Skilling i Lommen og endda alt for lidt skrevet af paa Regningen hos Købmanden.

Hvad hjælper det altsammen med at dyrke ny Jord op og finde frem til bedre Driftsmaader, naar det bare bliver til Gæld!

Hvorfor fik Bonden altid for lidt for sine Varer? Hvad magtede vel en enkelt Mand her — Hvordan kunde han vel hævde sig? —

Nej, den enkelte var en Ener og kun en Ener, magtede han end at hævde sig blandt Ligemænd, saa kom han uhjælpelig tilkort, hvor der tuskedes med Smør, Svin, Stude og andre Værdier — Først naar Enerne gik i Samling, blev de til en Sum, der maatte regnes med, hvor der købtes og sælges.

Og saa fandt da alle disse Enere rundt om fra de danske Bondehjem paany ind i Samling om en ny Form for Fællesskab, lempet efter en ny Tids Krav og nu kaldet Andelssagen.

Dette Bondesamfundets Fællesskab var hverken Politik eller taaget Samfund-Idealisme. Det var Hjælp til Selvhævdelse. Forhen Sammenhold imod holstenske Herrer og tyske Baroner — Nu Værn imod Udbygning af jødiske Bankiere.

Gamle Tidens Bondefællesskab sat som Syldsten under Nytidens Rejsning af hele det danske Samfund. —

Hvad der skete en Foraarsnat —

Indgangen til denne ny Form for Fællesskab synede ikke af ret meget. Og der var sikkert ingen, som den Gang anede, at her stod man ved et afgørende Skel i dansk Bondebrug: Skellet mellem den selvforsynende Oldtidsbonde og den industrialiserede Nytidssbonde, hvis Arbejde med Jord og Dyr ledes fra videnskabelige Laboratorier, og hvis Økonomi er følsom overfor enhver Svingning paa Verdensbørserne!

Hændelsen, der staar som Indgang til dette Tidehverv i den danske Bondes Tilværelse, er en Aften og Nat i det tidlige Foraar 1882 — Vistnok den 28. Marts, helt nøjagtigt kan det ikke fastslås.

Paa Gaarden »Petersborg« i Vestkær i Ølgod Sogn crk. 3 Mil Nord for Varde sad den Nat to Gaardejere og en ung Mejerist og stred med at forme og sammenføje Lovene for det nye Mejeri, som Egnens Bønder var gaaet i Samling for at rejse.

Mejeriet skulde ikke bygges af et Konsortium af Gaardmænd, saaledes som det netop skete i Lindbjerg i Sognets Østside. Heller ikke oprettes paa Aktier, som det for kun en Maaned siden var sat i Gang i Billum Vest for Varde — Nej alle, der leverede Mælk til dette nye Mejeri i Hjedding, skulde være Medejere og fælles om Ansvaret og ha Udbytte i Forhold til den Mælkemængde, de leverede —

Det var denne ny Form for Mejerifællesskab, man den Nat skulde ha udformet i faste Vedtægter. Og det tog Tid.

Forud var selvfølgelig gaaet en Del Forarbejder og Overvejelser, det er givet — Baggrunden var Datidens haarde økonomiske Kaar: Stigende Udgifter og ringere Indtægter. Kornsalget svigtede, og rimelige Priser for Smør og Flæsk ikke til at opnaa. En Vej skulde man ud, om ikke Armoden igen kom listende ind i Bondehjemmene.

Derfor var Bønderne vaagne for enhver Mulighed, der kunde tænkes at føre til bedre Priser. Og derfor var der ogsaa god Tilslutning, da en ung Mand i Vinteren 1882 indbød Omegnens Bønder til at møde i Kørestalden ved Ølgod Kro, hvor han vilde undervise Folk i at kærne godt Smør.

Samtidig med, at den unge Mand gav Anvisning i Flødens Syrning og Kærning, udviklede han for de mødte, hvor fordelagtigt det vilde være at danne en Forening og antage en Fagmand til at undervise Folk omkring i Hjemmene i Behandling af Fløde og Smør. Det kærnedes Smør skulde sa straks sendes til et i Kredsen centralt liggende Sted, hvor Smørret fra de forskellige Hjem skulde vejes, klassificeres og derpaa i Fællesskab sammenæltes paa en stor Æltemaskine og pakkes i Smørtræer — Derved, mente Manden, kunde man opnaa det, der især gav den højere Pris: En mere ensartet Vare og et større Mærke.

Bønderne og deres Koner hørte efter, sae Naa og Ja-a — og ikke stort mere — Det var jo en Sag, man ikke lige sprang i, før man grundigt havde tænkt over det.

Det tog endda kun et Par Uger at faa tænkt efter, saa samledes man igen til Møde, denne Gang i Vestkær Skole, for at drøfte, om man skulde vove at oprette et saadant fælles Smørpakeri.

Nogle var for, andre imod. De haardeste Modstandere var dem, der med sig selv vidste, at de havde en dygtig og skrap Kone, som kunde lave fint Smør og opnaa en nogenlunde anstændig Pris —

Jo, for kom der fra et eller andet Hjem en daarlig Kærning Smør med

L. A. Ring (1854—1933): Kartoffeløpgravning.
(Hirschsprungs Museum).

Kvinderne i Kartoffelageren er et Udsnit af Overgangstiden: i moderne Landbrug er der lange Kartoffelagre — men endnu er det Kvinderne, der tager dem op. Tiden omkring 1900.

harske Klumper og rigeligt med Haar og Avner i, det kunde jo fordærve den hele Drittels Indhold! Der var mere Modstand end Tilslutning.

Med til Mødet var ogsaa to unge Mænd, de var begge to fra Sognet og begge to uddannet som Mejerister.

Den ene var *Stilling Andersen*, siden i Tiden en kendt Smørgrosserer, han var Søn af Gaardejer og Landstingsmand *Bollerup Andersen* paa Gammelgaard.

Den anden var *Peder Kristensen* fra Gaarden Hedeager. Han var den Gang, som han vedblev at være Livet igennem, en stilfærdig og beskeden Mand, der tænkte, før han talte, og sjældent og nødigt traadte offentligt frem. Og dog var det i Virkeligheden ham, der paa dette Møde formede Ideen til dette Danmarks — det vil sige: Verdens første Andelsmejeri.

Han foreslog nemlig at samle Mælken i Stedet for Smørret til fælles Behandling. Med andre Ord: Man skulde i Fællesskab bygge et Mejeri. Og enhver, som gik med i denne Sammenslutning, skulde være Medejers af Mejeriet og ha Udbytte i Forhold til den Mælkemængde, han leverede.

Det Forslag vandt Tilslutning. Og man enedes om at arbejde videre efter denne Plan.

Det blev dog ikke Peder Kristensen, Hedeager, der blev Bestyrer for det nye Andelsmejeri, men derimod Stilling Andersen. Denne havde Ungdommens Vovemod og tilbød at købe Mælken fra de Bønder, der ikke turde vove det fæle solidariske Ansvar ved at gaa ind i Mejeriet som Andelshavere. Med denne købte Mælk gik han saa ind som Andelshaver.

Saa var det altsaa den Martsaften 1882. De Hjedding, Vestkær, Tarp, Egknud, Ølgod Bønder var samlet til det afgørende Møde hos Gaardejer *Niels Kristensen*, Petersborg — Havde man den Gang haft samme Hang til at overbrodere Sproget med Fremmedord, som danske Andelsbønder siden lagde sig efter, saa havde de kaldt Mødet for constituerende Generalforsamling. For her vedtog de at bygge Mejeriet efter den fremsatte Plan. Og til at udforme Vedtægterne for den nye Sammenslutning blev tre Mænd udpeget: Formanden, *Niels Kristensen*, Petersborg, Gaardejer *Niels Hansen Uhd*, Egknud, og den unge Mejeribestyrer *Stilling Andersen*.

— Niels Hansen Uhd var en ejendommelig Type. Stilfærdig og beskeden og dog en ukronet Sognekonge. Hele hans Virke er et Vidnesbyrd om, hvad en Bonde uden nogen søm helst Uddannelse, men med rige Naturanlæg og utrættelig Flid kunde drive det til. Gennem en lang Aarrække var han een af Egnens mest brugte Jurister, der formede og nedskrev de fleste Skøder, Købekontrakter o. lg. inden for en vid Omkreds.

Og paa de offentlige Kontorer i Varde var det en kendt Sag, at naar man

her saa Niels Hansen Uhds faste og klare Haandskrift, saa gik man ud fra som givet, at Dokumentet var rigtigt affattet og i Orden.

Denne Mand var selvskreven til at medvirke ved Udformningen af Vedtægterne for Andelsmejeriet Hjedding. Det var da ogsaa hans sikkert og fast førte Pen, der skrev disse Love. Ligesom det er hans Omtanke og juridiske Indsigt, man sporer i de 17 Lovparagraffer, der kom til at danne Grundlaget for Verdens første Andelsmejeri.

De tre Mænd gik heller ikke uforberedt i Gang med Arbejdet. Et Par Dage før havde de været en Tur i Billum for at se paa det nye Mejeri der og snakke med de Mænd, som havde sat det i Gang, særlig Formanden: *Mads Nielsen* og Mejeribestyreren *N. A. Nielsen*. Ikke mindst havde Niels Uhd grundigt studeret Lovene for Billum Mejeri for at se, hvad man herfra kunde tænke sig at bruge i Ølgod.

Men let var det alligevel ikke at faa det formet, saa intet blev glemmt. Alt skulde jo nyt og uprøvet bygges op fra bar Bund, og der var meget at ta Hensyn til. Det var et drøjt Stykke Natarbejde at faa det alt føjet ret i Lave.

Det har sikkert været med et Letelsens Suk, Niels Hansen Uhd Kl. 5 om Morgenen kunde renskrive den sidste af »Kontrakten«s 17 Paragraffer.

Men da var Arbejdet ogsaa gjort saa grundigt og solidt, saa disse 17 Punkter i Vedtægterne for Danmarks første Andelsmejeri næsten uændret kom til at danne Lovene for alle de andre Andelsmejerier, som nu groede frem Landet over.

I 1883 oprettedes 9 Andelsmejerier — 1884: 26 — 1885: 49 — 1886: 79 — 1887: 172 — 1888: 230 —

Omkr. Aarhundredskiftet var der crk. 1000 Andelsmejerier i Danmark. Dette Tal er i Dag vokset til ialt 1400.

Og sammen med disse mange Mejerier udviklede sig alle de andre forskelligeartede Andels-Virksomheder bl. a. 61 Andelssvineslagterier med 187,000 Andelshavere.

Og under hele denne stolte Andelsbygning, der efterhaanden rejstes, ligger endnu stadig disse første 17 Lovpunkter som den faste Syldsten.

Men da disse 3 Mænd denne tidlige Foraarsmorgen skiltes for at gaa hver til sit, anede sikkert ingen af dem, at de gennem denne Nats Arbejde havde øvet en Indsats, hvis Spor i det danske Samfund kommer til at række langt ind i Fremtiden.

Og hvordan kunde saa disse tre Bondemænd saa mærkeligt, næsten instinktivt finde den rette Form for et Fællesskab, der lod sig videreføre gennem en ny Tids ændrede Vilkaar? — — —

— — Der sidder en Dag inde i en dansk Forfatters Arbejdsstue en ung

sydslavisk Videnskabsmand, hvis Studiefelt er Bondekultur og Bondefællesskab i dens mange Former. Og i Samtalens Løb siger den fremmede:

»Hvor kan det være, at Lovene for de danske Andelsselskaber paa en mærkelig Maade skiller sig ud fra Lovene for andre lignende kooperative Sammenlutninger rundt om i Europa?«

»Er der Forskel?«

»Ja. Selv om det noget nær er de samme Forhold, der omhandles, saa har de danske Love dog deres eget Præg — De ligesom mere bygger paa Tillid og Fællesskabsfølelse end tilsvarende Love for Fællesvirksomheder i andre Lande«.

Og Forfatteren svarer:

»Jeg tror, det skyldes, at Lovene for andre Landes kooperative Sammenlutninger er lavet af Jurister, tildels ud fra den gængse Romerret. Mens derimod Vedtægterne for de danske Andels-Sammenslutninger er forment af Bønder. Og ikke blot forment ud fra det praktiske Livs Behov, men ogsaa — maa-ske nærmest ubevidst — ud fra Aartusinde gammelt Bondefællesskab og ud fra en ældgammel folkelig Selvstyreform.«

»Mener De virkelig, at dansk Bondefællesskab i Dag har Forbindelse saa langt tilbage i Tiden?«

»Ja, for det var et Bondefolk, der i en fjærn Fortid gennem Byfællig og Herredskredse, Arveret og Tingret opbyggede Verdens ældste Rige: det danske — Se, en saadan Arv skal nok slaa igennem og sætte sit Præg — ogsaa i Nytiden — —«

Bagstræber eller Ballast?

Gik saa alle danske Bønder straks og overbevist med ind i det nye, da først Andelssagen var rejst?

Nej, langtfra. Det vilde nærmest ha været naturstridigt, om Bonden saa let havde mistet sin Mistro overfor det, han følte som nyt og uprøvet. Det solidariske Ansvar var i sig selv et fælt Skræmsel, der nok kunde holde forsigtige paa Afstand.

»Lad os nu først se, hvordan det gaar,« var et i og for sig fornuftigt Standpunkt, mange tog. Og da de saa, det virkelig gik, sluttede de op i Rækkerne, indtil Flertallet her virkede i Samling.

Men stadig stod og staa endnu nogle udenfor — Enkelte fordi de ud fra en næsten sygelig Selvstændighedstrang er ræd for, at deres Handle- og Handelsfrihed skal lide ved at gaa ind i Fællesskabet — De fleste dog fordi, de tror at kunne bjerge sig en Fordel ved at staa udenfor.

Er disse udenforstaaende — Bønder, der helst holder sig borte fra Andelsfællesskabet — udelukkende Bagstræbere, der ikke har magtet at følge med i Udviklingen — Eller hvad?

Bedst at snakke med een af disse selvstaaende Bønder og høre hans Grunde.

Lad os vælge en Himmerbo, de Folk har fra gammel Tid Ry for at være stridige og haarde i Kanten. Af deres Naboer: Vendelboer og Sallingboer faar de fra gammel Tid kort og godt deres Skudsmaal: De Himmerlands Røvere! — Og somme Tider sættes det paa Rim, saa det ka synges omtrent som Omkvædet til en Vise: Røvermand fra Himmerland! —

Naa, det være sagt i samme Aandedræt: Sjælden finder man nu til Dags flinkere og mere gæstfrie Folk end de samme Himmerlændinge!

Det træffer sig saadan en Dag, at en fremmed paa Støvringegnen er i Følge med en kendt Andelsbonde. De har sammen gæstet adskillige af Veteranerne fra de første vanskelige Andelsaar. Nu siger den fremmede:

»Hør, nu har vi efterhaanden truffet saa mange Andelsfolk, der alle paa en Prik ved, hvorfor de er det. Kunde det ikke til en Afveksling være morsomt at snakke lidt med een af de gamle, der har holdt sig uden for, og saa høre, hvorfor han ikke gik med.«

»Ja, saa maa vi op at snakke med gamle Jens Søndergaard, for han blev aldrig Andelshaver. Og han skal ogsaa nok være Mand for at fortælle os Grunden.«

Jens Søndergaard er 84 Aar og har taget sig en god Morgensøvn —

»Aa hvad, mit Bed er jo gjort. Og den Tid, een sover væk, gaar da godt.«

Den gamle har sit Alderdomshjem paa Gaarden hos Sønnen, saa han kan stadig blive ved at følge med i Driften.

»Sig os engang, Jens Søndergaard. De var jo aldrig Andelshaver i Andels-Svineslagteriet?«

»Nej, det var a int. Men da Lars overtog Gaarden, meldte han sig ind med det samme. Saadn er nu han sindet.«

»De var maaskø betænkelig ved det solidariske Ansvar, det var der jo adskillige, som var?«

»Det var a kanksesi aasse. A har altid holdt mest af det, der er kendt og prøvet. Men naar a int gik med i Andels-Slagteriet, saa skal a saamænd sige jer hvorfor — Jow, a blev godt behandlet paa Koopmanns Slagteri. A kunde fodre Svinene lige saa galt a vilde, inden a leverede dem, det gjorde aldrig en Bitte. Og a har nu aldrig kunnet li at sende mine Dyr sulten ud af Gaarden —

Ja, det forstaar sig: De Kartoffler og den Grutning, Svinene aad Leveringsdagen, det var da godt solgt — Hæ! — Og saa fik vi altid et godt Lidkøb og en god Frokost med Snapser til, det er da Tak værd!

Andelsmejeriet kunde a bedre forlige mig med — To, de Folk der havde

een jo aasse lisom bedre under Opsigt, de ku da int snyde een saa tykt som paa Slagteriet helt inde i Byen.

Men Kreatureksportforeningen! Nej! A vilde selv sælge mine Dyr, det sku a int ha en Embedsmand til, for det var a selv nærmest til. Og det er en skidt Handel, der int er et Lidkøb værd!

Men tror I kanske, saadn en Eksportforening ku stramme sig op til at gi en enlig Skænk!

Saadn set er den jo int stort bedre end ham, Kalorius, derinde paa Amtsstuen, vi fylder Skatter i! — Int saa meget som at stoppe Piben bliver een budt! Og bare een snød Næsen derinde, saa keg han, Skattekræveren, rundt i Stuen saa bister, som havde Katten ædt hans Mellemmad! — Men saa nøs a aasse og snød dobbelt to Gange!«

»Hør, har De ikke været Sognefoged, Jens Søndergaard? For jeg synes, at alle ældre Mænd, jeg har snakket med paa disse Kanter, de har været Sognefoged.«

»Jow, vel har a det. A var Sognefoged i 3 Aar. Men saa heller int en Daw længere, end a var nødt til det — Hvorfor? — Jow, det skal a sige Jer. Det var der under Provisorietiden, og det var et Hundeliv med de Gendarmer. Og saa havde vi en gale Døwl til Herredsfoged!

Nej! Uha! Der var ingen, som vilde være Sognefoged for hverken lidt eller møj. Een slagtede et Faar og rejste ind til Herredsfogden med. En anden forpagtede sin Gaard ud og rejste væk bare for at slippe fri for det Sognefogedvæsen — —

Ja godt er'et da, vi har faaet Klørne klippet lidt paa de Embedsmænd, saa de er blevet til at færdes med. Men a siger: Pas nu paa lille Folkens, at I int gaar hen og laver Jer Andelsanstalter saa vidtløftigt, saa I selv er med til at udklække og opdrætte Embedsvæsen, for saa har I da bundet Ris til Jer egen Bag . . !«

Se, saadan var altsaa Jens Søndergaard i Skørping sindet, og der er jo nok flere Landet over, der ser paa Tingene omtrent som han.

Men hvem af os har vel Indsigt nok til at turde afgøre: — Er Jens Søndergaard og hans Fæller Bagstræbere, der virker med til at hæmme Udviklingen?

Eller er de en nødvendig Ballast til at gøre Farten mere stabil, saa Skuden ikke saa let risikerer at kuldsejle? —

Sildig gennemført Reformation —

Aandsliv og Økonomi er to forskellige Faktorer, der ikke hører sammen. —

Den Paastand er tit sagt og tilsyneladende ogsaa mangfoldige Gange stadfæstet af Livet selv.

Dansk Aandsliv har saaledes naaet sin højeste Blomstring under økonomisk trange Kaar for Landet og har til Gængæld nærmest staaet i Stampe i Perioder, der blev regnet for »gyldne Tider.«

Men skal Paastanden gælde, maa dog føjes til: For at Aandsliv kan trives, kræves dog et vist Maal af økonomisk Tryghed. Saa længe alle den enkeltes Kræfter og hele Tragten alene er sat ind for at klare sig i Tilværelseskampen og bjærge det mest nødtørftige til Livets Ophold, da bliver der næppe Overskud til stort mere end dagligt Slid for Udkommet.

Ud fra dette Forhold er den Opfattelse ret almindelig, at der ikke kan tales om Aandsliv hos danske Bønder — eller maaske rettere hos dansk Almue — før hen imod Overgangen fra 18de til 19de Aarhundrede eller endnu senere i Tiden.

Og den Tid er ikke sagnagtig fjærn, da de »højere Klasser« her i Landet kvitterede med højrestet Munterhed, naar de to Begreber: Aandsliv og Bønder, nævntes sammen:

Bønder og Aandsliv! Gud fri os! — Studehandel og Flæskepriser, Fordøjning og Forplantning, det er vist de Aandstemaer, som er mest gængse i de Kredse! —

Det maa jo ogsaa indrømmes, at Bondens Aandsliv, saa lidt som hans Følelser, laa stærkt fremme paa Overfladen.

Set ude fra eller oven fra, synede Bondens Aandseje heller ikke af meget. Det var jo forhen næsten udelukkende Overleveringsstof, mundtligt videreført fra Slægt til Slægt og for største Delens Vedkommende tilknyttet religiøse — ikke enstydig med kristne — Forestillinger og Tro.

En Jorddyrker vil altid klynge sig fast ved det tilvante og være modvillig mod Ændringer i Tilværelsen — Overfor ydre Forhold er det noget af et Nødvæрге. Imod sjælelig Paavirkning eller Aandsstrømninger ude fra er Modviljen snarere som en Naturlov.

En Bonde maa holde fast ved sin Jord og ved Slægtens Arv og Overlevering — Ellers er han ikke Bonde, men alt muligt andet. —

Derfor kunde Kristendommen mildne Sæderne her i Landet, rejse Kirkebygninger, skabe Kirkekunst og Klostertugt, Gejstlighed og Tiendekrav — men ikke fra Bunden omforme Almuens religiøse Forestillinger.

Det, som Almuen især tilegnede sig, var Kristendommens halvhedenske Islæt. Og Side om Side med Kristendommens Lære levede videre i Almuens Sind ældgammel Tro paa Vætter og Dødninge, Sol og Ild, Kilder, Sten og Magi.

Reformationens Indførelse her hjemme gjorde ikke store Forandringer heri ud over de ydre Rammer. Folk lærte at høre paa en Præken i Stedet for paa

Messe, og fandt sig i, at Kirkernés Lys slukkedes, og Farver og gyldne Helgenbilleder smurtes over med Kalk og skiden Maling, saa Kirkerummet blev koldt og trist som en Fængselscelle.

Men Bonden levede videre i den Slægtssammenhæng og den Skæbnetro, der havde givet de gamle Styrke til baade at leve og dø.

Paa samme dulgte, men stædige Vis videreførte Bonden sin Digtning som Sagn, Eventyr og Viser, Gaader, Ordspil og Skæmt.

Blev denne Digtning end aldrig regnet for national, saa kom den dog til at danne Grundlag for en god Del af vor nationale Digtning: H. C. Andersens Eventyr, »Elverhøj« og Drachmanns: »Der var engang —«

Baade denne Almuedigting som de religiøse Forestillinger trivedes og videreførtes uafhængig af de økonomiske Svingninger.

Men for at optage og omforme aandelige Strømninger tilført ude fra, synes derimod en vis økonomisk Sikring af Livsvilkaarene nødvendigt.

Under Napoleonskrigene og Statsbankerottens fattige Aar blev der intet Overskud til at række uden for det overleverede.

Men da 20ernes og 30ernes langsomme, men sikre Fremgang for Bondebruget havde skabt større Tryghed for det daglige Brød og dermed Mulighed for et aandeligt Overskud i Tanker og Følelser, da blomstrede igen de gudelige Forsamlinger frem. De var under stærk Modstand fra Enevoldsmagt og Kancelli, Øvrighed og Præster indledet allerede før Midten af det 18de Aarhundrede. Siden blev de halvvejs glemt i Fattigdommens trange Aar. Nu fornyes de inde fra derved, at Flertallet af Ordførerne nu er Lægfolk.

De fremmeligste Bønder var nu begyndt ikke blot at tænke selv, men ogsaa at rette Blikket indad mod sig selv.

Den gammeltestamentlige — og senere katolske — Opfattelse, at saafremt man undlod dette eller hint og i Stedet for gjorde andre »gode Gærninger« efter Præstens Forskrifter, saa havde man ogsaa til Gengæld Krav paa et vist Hensyn fra Guddommens Side, følte nu af mange utilstrækkelig. Der rørte sig i mange en Trang til et mere personligt Gudsforhold med Syndserkendelse og personligt Ansvar. Og ud fra denne Trang voksede de gudelige Forsamlinger.

Det var Reformationens Væsen og Ide, der nu hen ved 300 Aar efter dens officielle Indførelse i Landet ogsaa omsider naaede frem til Bondens Sind og i de kommende Aartier lidt efter lidt fuldbyrdedes her.

De gudelige Forsamlinger førtes siden videre ad to Veje: Dels som grundtvigske Vennemøder, og dels som Indre-Missionens Vækkelsesmøder.

Inden for disse to Retninger er det, ligesom de to stærkeste Særpræg i dansk Folkesind har fundet sit Udtryk i Jydens Enersind og stærke Selvhævdelses-trang og i Øboens Samfølen og Fællesskabstragten.

Grundtvigs Lære er Øboens Fællesskab, stærkest og rigest udformet inden

for Menighedslivet. Med Grundtvig som Fører gaar Gudsfolket i fælles Samfund syngende ad Vejen til Himmerig —

Søren Kierkegaard derimod rager op i dansk Aandsliv som den stærke og stikkende jydsk Ener, der staar stærkest, naar han staar ene. Hans hensynsløse Krav til den enkelte om Ærlighed og Selvbesindelse optages og videreføres af Indre-Mission i dens voldsomme Omvendelseskrav: Fat et andet Sind og omvend Dig, Du, der staar der ene og forladt som en fattig Synder overfor din Gud! —

Det var Krav og Tale, der kunde vinde Genklang i jydsk Enersind og virkede mere end noget andet med til Reformationens Fuldbyrkelse i Bondesind.

Det var dog ikke blot til kristeligt Liv, Bonden vaktet i disse Brydningsaar op mod Aarhundredets Midte. De Bølger: politiske, folkelige og nationale, der rejstes i andre Lande og andre Stænder naaede vel ogsaa den danske Bonde. Sindigt steg og ebbede de gennem hans Sind, skyllede hist og her lidt gammelt ud og lidt nyt ind, men magtede ikke at røkke selve Naturgrundlaget: Bondesindet.

Bonden lærte i disse Aar at bruge nye og stærke Ord: Frihed! Folkelighed! Forfatning! Fædreland! — Hvad disse Ord dækkede, stod vel ikke Flertallet klart, men det var Ord, der ligesom gav Løftelse og varslede om Fremdrift, og de virkede med til at øge den Selvfølen og Selvtillid, der altid vokser af bedre økonomiske Kaar.

Og de Landsoldater, der syngende og sejrende vendte hjem efter Treaarskrigen, var et friskt Pust ude fra til Landsbyen eller Bolavet derhjemme — Det var Stavnsbaandet, der løstes, ved at Hjembygdens Grænser faldt.

Den danske Bonde bliver i disse Aar ligesom løftet ud af sit Oldtidsleje og sat i Drift imod Nytiden.

Det første Stød, der løsnede Hundredaarenes Baand, var Udsiftningen, da Bonden nødtvungent eller frivilligt maatte slippe ældgammelt Fællesskab og Fællesdrift og gaa ud under Enkeltdriftens haarde Krav til den enkelte — ord-sprogsformet næsten som et Skriftsted: Næst Gud er'et bedst at stole paa sig selv! —

Næste Slægtled fik et nyt Stød gennem Fattigdommens barske Opøvelse i Selvhjælp. Det gav ikke blot Nøjsomhed og Haardførhed, men ogsaa den Selvfordybelse, der er een af Forudsætningerne for Reformationens Gennembrud ved de gudelige Forsamlinger, grundtvigske Vennemøder og Indre-Missions Vækkelsesmøder i næste Slægtled.

Vækkelsen var første Trin, enten saa den skete gennem Forsamlinger, Højskolen eller politiske Møder — Næste Led i Udviklingen er saa Kravet om Oplysning og Dygtiggørelse.

Og saa gik det da saadant, at hele det Aandseje af Folkedigtning, Tro og

Overlevering, som Bonden trofast havde videreført gennem 1000 Aars træls Tilværelseskamp, det kendte han nu forældet og afbrugt, nu da bedre og lettere Livsvilkaar gav Mulighed for at leve med i det, som andre Stænder regnede for Aandsliv.

Dum gammel Overtro! sæe Oplysningen ude fra — Simpelt og vulgært! haanede »studerede Folk« — Og enten frivilligt eller modvilligt slap Bonden da sit eget for at tilegne sig de andres — som nævntes »det nyek«.

Det er Reformationens Offer her, som store Kunst- og Skønhedsværdier var det 300 Aar tidligere inden for Kirken.

For det var jo et Kultus- og Kulturlag mere end 1000 Aar dybt, som Bonden her kasserede. Og havde ikke enkelte gode danske Mænd indset, hvilke Værdier her truedes af Udslettelse og i sidste Frist reddet, hvad reddes kunde, da havde danske Bønder i Dag staaet uden den Kulturarv, der mere end andet gir dem Odelsret til Jord og Egn.

Hvad den gamle Sagamand *Evald Tang Kristensen* gennem et langt Livs udholdende, uselvisk Arbejde naaede at redde her ved Skellet mellem Oldtid og Nytid i Bondens Sind, det er et Sagn- og Kulturværk, som næppe noget andet Folk ejer Magen til! —

Livskunst eller sprogkyndig?

Det var store økonomiske Opgaver, der krævede de danske Bønder i Tiden fra omkr. 1885 og op mod første Verdenskrig. Og for hver Opgave, der løstes, brød to nye paa.

Netop Andelssagens Fællesløft udløste ud over Landet en før uanet Sum af Kræfter og Fremdrift.

De danske Bønder saa, at her gennem denne nye Form for Fællesdrift var en Mulighed frem mod bedre Kaar. Hvor den enkelte kom tilkort, der magtede de mange i Fællesskab at hævde sig. Det var en ældgammel Lære, som her fik ny Gyldighed som den bærende Ide i en Folkerejsning.

Som een af Andelssagens Veteraner: *Jørgen Jørgensen*, Vibholm, en Dag sæe, da han fortalte om sin Ungdoms Idræt:

»Det var en herlig Tid den Gang, vi fik rejst de mange Skorsten ud over Landet. Det hele saa ellers i Førstningen ret uoverkommeligt ud. Men disse her høje Skorsten med lange Røgfaner blev lisom et Tegn for, at vi Bønder ogsaa kunde gøre os gældende og gaa frem. Og det ga en vældig Løftelse . . !«

Det var jo ikke blot de mange nye Andelsvirksomheder: Andelsmejerier, Andelsslagterier, der skulde rejses, og andre nye Virkefelter lægges ind under Andelsform: Æg salg, Kreatureksport, Indkøb, Forsikring o. m. a. Men det vi-

ste sig snart, at det enkelte Mejeri eller Slagteri vel kunde fremstille Varerne, flere og bedre end før, men var for lille til at hævde sig handelsmæssigt. I Køb og Salg kom det enkelte Mejeri uhjælpelig tilkort overfor det System, der hidtil havde dirigeret Omsætningen.

Der maatte en Sammenslutning til af mange Mejerier og mange Slagterier, inden de magtede at hævde sig, der hvor Værdierne omsattes i Handel.

Stadig maatte nye Led udbygges. Hvad hjalp det saaledes, at Bønderne gennem deres Andelsvirksomheder var i Stand til at fremstille de bedst mulige Varer og tillige gennem deres Sammenslutninger kunde sælge dem paa Verdensmarkedet til den bedst mulige Pris, naar Pengene hjemvejs gled ind i Kanaler uden for Bøndernes Kontrol.

De Sognesparekasser, der allerede gennem mange Aar havde været i Virksomhed til Gavn og Støtte for deres Egn, magtede ikke denne ny Opgave, den laa helt udenfor deres Virkemaade.

Sparekasserne var af de Mænd, som oprettede dem: Præster, Lærere og fremragende Bønder, tænkt som en Hjælp til at formidle Sognets Sparepenge, og de gjorde et godt og trofast Arbejde. Sindigt, solidt og med Omtanke forvaltede de Sparekassens Midler.

Men til at financiere og omsætte store Eksportværdier krævedes helt andre Organer og helt andre Mænd.

Saa oprettede de danske Andelsbønder da den store Andelsbank, der var tænkt som baade Syld under og Flagknap over den store Andelsgaard — Nu skulde Bønderne til Gavns lære Bankteknik og Finanskunst.

Det blev en dyr Lære!

Saa var vel alle Led lukket i Omsætningen, saa Udbyttet af Bondens Arbejde ogsaa fandt Vej tilbage til Bonden?

Dog nej. Der var langt endnu.

Der var alle de politiske Krinkelkroge og Handelsfif. Det var en stadig Kamp at gøre sig gældende her, det krævede baade Indsigt og Træning.

Og det blev mere og mere brugeligt, at Udenrigshandel støttedes og fremmedes ved udsendte Handelsdelegationer. Selvfølgelig var der nok af flinke Folk, som var villige til at paata sig Besværet med at rejse i Delegation og ordne Handel og Tusk udenrigs — Det havde Bonden saamænd ikke nødig at kymre sig om!

Men da omkr. de 80 % af alle de Varer, vi solgte udenrigs, var Landbrugsvarer, saa krævede Bonden med god Ret, at ogsaa han blev taget med paa Raad.

Ikke mindst efter Systemskiftet 1901, fik dette Krav en Vægt, der ikke lod sig afvise. Bonden traadte nu i Gulvet, sit eget som Samfundets, med en Selvfølen som aldrig før.

Hans Mænd sad nu som de bedste i Kongens Raad. Bonden *Ole Hansen* var rykket ind som Minister, det var store Ting. Men langt stærkere følte det dog af det jævne Folk, at den Mand, der stod som den egentlige Fører og næsten som et Symbol for Systemskiftet: *I. C. Christensen*, han var en Mand lige ud af Folkets egen Kreds.

For alle i Folkets brede Lag var det som en Sejr og en Selvhævdelse, at een af deres egne nu sad paa forreste Plads i Kongens Raad!

I. C. Christensen, selv om han var Degn, var dog en Bonde af Sind og Væsen og ud af gammel Bondeslægt. Dette er vel nok til syvende og sidst den egentlige Grund til det fanatiske, næsten stupide Had, der fra et vist Hold inden for »Intelligensen« rettedes mod denne Mand. For i ham og hans Indstilling havde hele det jævne Folk Andel. Derfor fik de nu med ham Del i Landets Styrelse paa en hel ny Maade — Ikke blot Del i Magten, men ogsaa i Ansvar.

Og vist var der Ansvar ved Politik saavel som ved Handel med Værdier. Naar Bonden frembragte hen ved de 80 % af de Værdier, vi solgte udenrigs, saa havde han ogsaa Ansvar for, hvordan de solgtes og ombyttedes — Ja, og Ret til at være med her!

Det var en ny Opgave, der stillede nye og øgede Krav til Bondens Uddannelse og Handelstalent.

Se, handle, tuske og forhandle her hjemme saavel i Handel som i Politik — der ofte kom ud paa eet! — det var Bonden allerede trænet i. For her kunde han Sproget, selv om han sae *a* og blev overgrint af Københavnerne.

Men ude i fremmede Landes Hovedstæder, hvor Forhandlingsproget var fremmed, der blev det noget andet.

At Forholdene her ude afveg en Del fra det kendte derhjemme, det var han forberedt paa. Og han forstod den Kunst at lade uimponeret, selv om den hjemlige Maalestok ikke altid helt slog til —

— Engang var Husmandsføreren *Jens Holdgaard* med en Handelsdelegation i London. Fru Holdgaard fik Lov at følge med paa Turen. Hun kunde godt trænge til en lille Udflugt. Hun gik jo ellers hver Dag derhjemme paa det lille Husmandssted i Ikast og sled med Hus og Jord, Børn og Dyr, mens Jens var ude paa Farten.

Nu skulde hun saa til en Afveksling opleve London. Og da de nu efter at ha raslet rundt med Bus og Undergrund naar ud paa Trafalgar Square, hvor Menneskemylderet som Vandet i et stort Aahøl kørte i Hvirvler og kværnede afsted i en kompakt Masse, da griber Fru Holdgaard sin Mand i Ærmet og siger med et Gisp og ud fra sit Kendskab til den hjemlige Stationsby:

»Uha endda Jens, hvor er her mange Mennesker! Men der er da sawt ow liig kommen Tog ind!« —

Selvfølgelig var der Forskel paa Ikast og London! Men det var bare om at lade, som færdedes man lige saa hjemmevant paa Ciccadilly, Champes Elysees eller Unter den Linden som i Grindsted, Vorbasse eller Snolderød!

Selve den diplomatiske Form havde Bonden ikke vanskeligt ved at tilegne sig. Han var nu hjemme fra godt opøvet i demokratisk Mødekultur. Og Diplomatiets første Bud: Selvtugt og Maadehold, laa ham i Blodet som en Arv.

Men Sproget! — Bonden havde gennem Opdragelse og Foredrag, Højskoleophold og Foreningsliv faaet en Opøvelse i Livskunst, faaet Sindet vakt og opladt for Skønhed og Livsværdier — Men noget saa reelt som Kendskab til fremmede Sprog var kun glimtvis naaet frem til hans Tilegnelse.

Saa sad han da ved Forhandlingsbordet saa her og saa der i Europas Regeringsbyer og hørte de fremmede Tungemaal summe og følte haardt sit Mindreværd; fordi han kun gennem Tolken kunde være med — Men enten det var ham, eller det var andre, de fremmede gjorde sig lystige over, var det ikke let for ham at kloges paa —

Hans eneste Værge var at lukke sig sammen, tænke, før han talte, og ellers stædig holde fast ved sit Standpunkt. Men det forstod han ogsaa til Gavns.

Og naar Slutmaalet for disse mange Sendefærd i Udenrigshandelens Tjeneste blev saa godt, som det blev, ikke blot for Bonden selv, men for hele det danske Samfund, da tjener det til Ære for de Bønder og deres Raadgivere, der tog Ansvar for dem som Sendemænd for deres Standsfæller, med en stædig Vilje til at gennemføre det, de gik ind for, selv om Sprogfærdighed og andre Forudsætninger ikke var store.

De enkelte, der i Skoletid eller ved Selvstudium som Voksne fik en Smule Kendskab til Sprog, havde jo tilsyneladende et Forspring — maaske dog mest i øget Selvtillid.

Afdøde Direktør *Emborg*, E. A. S. Esbjerg, fortalte engang med et lille Smil fra en af sine mange Handelssendelser til Tyskland under første Verdenskrig:

Vi var en Delegation i Hamborg angaaende Flæskesalget. En af Medlemmerne var *Anders Nielsen*, Svejstrup Østergaard. Han var inden for sit Felt en indsigtfuld Mand. Men han var ikke stiv i det tyske Sprog. Og hvad han her manglede i Udtale og Grammatik, prøvede han at bøde paa ved at sætte Stemmen op. Naar han og Hotelportieren talte Tysk sammen, kunde vi høre det over hele Hotellet.

Til alle vi andre talte Portieren flydende Dansk — kun han og Anders snakkede Tysk sammen, saa Dørene klaprede derved!

Jo vist saa: »For hvem, som kender alle Sprog, er det jo lige fedt —!« Og man kunde jo klare sig med sit Modersmaal, naar man ellers var inde i sine Sager og vidste, hvad man vilde — Men alligevel —

Der sad trods alt en lille Mindreværdsfølelse og en Tvivl og gnavede i Bondens Sind: Hvad er mest værd enten i sin Ungdom at blive vakt til at være et vaagent og levende Menneske — » . . lysvaagent for alt skønt og stort herved . . « eller at blive oplært og trænet i fremmede Sprog, Matematik og dobbelt Bogholderi? —

De gamle samlede Livsviden og byggede paa Ideer. Ja, og byggede for Fremtiden! — Men kan Bonden i Dag og i Morgen klare sig med det?

Hvem staar i Dag stærkest: Dem med Livsviden eller dem med praktisk Viden?

Der er vist ikke ret megen Tvivl om, hvad Ungdommen — ogsaa Bondeungdommen — i Dag vil svare. De vælger Kundskaber og praktisk Viden. Den Vej bærer Strømmen i Dag.

Saa kan de altid siden hen i Tiden med et stille Suk se tilbage mod de Slægtled, der lærte at leve og at glædes derved, før de lærte Sprog — —

Under Krigtidens Slagskygge.

Ingen af de, der den Gang var naaet til Skelsaar og Alder, vil nogen-
sinde glemme Søndag den 2den August 1914.

Hin lune, disede Høstdag, da Verdenskrigens første truende Slagskygge som en mørk Skyhvege gled ind over det lyse, høstfrodige Danmark, vil stedse for det Slægtled, som oplevede det, staa med en egen dyster Alvorstone over sig.

Samme Slægtled maatte længere frem i Tiden opleve Dage langt mere bitre og skæbnetunge — Dage, der sved af Ydmygelse, Harm og Afmagt, saa det vil virke med til at præge kommende Slægtled.

Og dog vil denne Augustsøndag 1914 stedse blive staaende alvorstung og manende som en korsrejst Milepæl mellem to Tidsaldre. Og fremad i Tiden vil man mere og mere regne ud fra dette Tidsskel: Det, der var og skete før, og det, der hændte siden.

Man var jo den Gang saa uforberedt paa det, der brød ind over Europa, man havde levet sig ind i den Tro, at Oplysning og Kultur stadig gik fremad og var et uangribeligt Værn imod al fortidig Barbari.

Vi saa jo selv, hvorledes Udviklingen her hjemme siden Aarhundredskiftet og Systemskiftet støt og solidt bar fremad mod tryggere og bedre Levilkaar for alle i Landet — Kun de mere grantsynede regnede med Muligheden af Krig — Menigmand smilte overbærende ad de Advarsler, der lød — Mørketale! Nej, Krig hørte kun til i gamle Dages Vankundighed og var nu utænkelig mellem Kulturnationer! —

Og saa skød Krigen uventet brat frem dernede i Syd. Som en sort, truende Tordenblaane, trak dens onde Skygge hen over Høstmarker og Søndagsfred. Og det Slægtled, der saa Uvejret mørkne, fik som Skæbne aldrig mere at naa uden for denne Skygge.

Der blev næppe et Forhold, hvor ikke Slagskyggens kolde Gys mærkedes. Det var de store Spørgsmaal om Liv og Velfærd, der ligesom rykkede ind i Dagliglivet og trængte sig paa Dag for Dag — stærkest under den første Tids trykkende Uvished, maaske mindre, efterhaanden som Sindene sløvedes af en stadig Utryghed og en stadig Gru ude fra.

Men Ansvar for Folk og Velfærd og Landefred var ligesom langt mere end før flyttet fra et ophøjet Styre og ud til Menigmand og Dagligdagen.

Naar Bonden saaede sit Korn og bjærgede sin Høst, var det ikke længere blot et Spørgsmaal om Brød og Udkomme for ham selv, men for alle hans Landsmænd. Og den Afsætning af Landbrugets Varer, der forhen kun var en ren Forretningsakt, det blev mere og mere et livsvigtigt Spørgsmaal om Fordeling og ligelig Neutralitet.

Saa stærkt virkede Krigens Slagskygge til at ændre Synsmaader og Vurderinger, saa den Bondegærning, der forhen af mange var ringeagtet eller overset, nu mere og mere anerkendtes som bærende og afgørende for Folkets Ernæring og Landets Frielse for Krigen.

Og af alt Bondevirke blev intet mere afgørende baade udenrigs og indenrigs end den rette Fordeling af Andelsmejeriernes og Andelsslagteriernes Varer. Paa et vist Tidspunkt af Krigen var det intet mindre end en Afgørelse om Krig eller Fred for Landet.

Og hvilket vældigt økonomisk Offer, danske Bønder her satte ind til Fordel for alle danske Landsmænd, det er aldrig helt opgjort i Penge — Nej, for Summen vilde blive altfor fantastisk stor!

Krigstiden blev ikke blot et Tryk af Utryghed og Uhygge ude fra, men ogsaa indad til dukkede ret snart et truende Spørgsmaal frem: Forsyningen og Folkets Ernæring — Kan vi brødføde os selv, hvis Forsyningen udefra glipper?

Og herudfra voksede efterhaanden frem et indfiltret Fletværk af Love, Forordninger, Paabud, Cirkulærer — Et helt Vildnis af Reguleringer, hvori Menigmands Retsfølelse og sunde Sans nu og da havde svært ved at hitte Vej og Retning.

Ganske sikkert var det især i Krigens sidste trange Aar nødvendigt at lovgive for at regulere de smaa Beholdninger og sikre Smaakaarsfolk det nødvendigtste til overkommelige Priser. Men det synes, som det fra en vis Side hos de styrende skortede paa Vilje til at foretage denne Regulering med mindst mulig Krænkelse af Retsfølelse og Ejendomsret.

Ingen af Grundlovens Rettigheder er i den Grad som Ejendomsretten sammenvokset med Bondens Retsfølen og hele Indstilling, derfor begreb han heller aldrig den juridiske eller moralske Ret, der gjorde det forsvarligt, at han alene skulde bære de store Omkostninger ved Krigstidens Fødemiddelreguleringer.

Hvert Aar Krigstiden igennem maatte han til lave Tvangspriser aflevere en stor Del af sin Kornavl — Paa Jyllands lettere Jord ofte mere end han avlede, saa han ydmygt maatte ansøge om at faa udleveret den nødvendige Saasød! —

Det var en Ekstraskat, der sved, men det sikrede Smaamanden billigt Brød — At det tillige kom til at danne Baggrund for Industriens Udskyden af en haardt tiltrængt Lønhævning til dens Arbejdere, var en anden Side af Sagen.

Ligeledes maatte Bonden aflevere en stor Del af sine Mejeri- og Slagterivarer til Hjemmemarkedet — i særlig Grad til København. Det er vel kun ret og rimeligt, men det syntes ham ingen af Delene, at Tvangsprisen sattes under det halve af Varenes Eksportværdi.

Saaledes kan nævnes, at Flæskeprisen i Januar 1917 var 210 Øre i England, og 340 Øre i Tyskland. Men Maksimalprisen her hjemme var kun 140 Øre! Med smaa Afgivelser var Prisforholdene saaledes til efter Krigen.⁶⁾

Hvad der ved dette Forhold især oprørte Bondens Retsfølelse, var, at uden al Tvivl en ikke ringe Del af det Flæsk og de Slagterivarer, Slagterierne ved Lov var tvunget til at aflevere til Hjemmemarkedet til en forholdsvis meget lav Maksimalpris, ikke kom Befolkningen tilgode, som Hensigten var, men derimod manøvreredes ind i »Gullasch-Handelens« lyssky Eksportvirksomhed. De store Summer, der ved Maksimalpriserne fratoges Landbruget, blev saaledes næppe i sin Helhed formidlet ud til »Almenvellet«, men gled — mere end Ret og rimeligt var — lige ind paa Gullasch-Baronernes Bankkontoer!

Ikke saa mærkeligt, at der ude blandt Bønderne var en voksende Bitterhed og Følelse af at ske Uret.

Derimod var der blandt Bønderne og i deres Andelskredse fuld Enighed om, at Hjemmemarkedet først og fremmest skulde forsynes — Man kan blot gennemgaa Referaterne fra de store Andelsselskabers Generalforsamlinger fra disse Aar — Og det Overskud af Varer, der blev fra Hjemmemarkedet, skulde ud fra Nevtralitetsreglerne deles bedst muligt mellem de krigsførende Magter.

England var vor gamle, solide Aftager, hvis store Køb og gode Valuta gennem en Menneskealder mere end noget andet havde virket med til at hæve hele det danske Samfunds Levesæt. Englænderne undte vi deres Part til Rigelighed, selv om det kostede dyrt i Fragt og Krigsforsikring at faa det

derover, og selv om England ikke var til Sinds at konkurrere med Modpartens Priser.

Tyskland derimod havde gennem lange Tider lagt alle tænkelige Hindringer i Vejen for al Indførsel fra Danmark, lige fra urimelige Toldsatser, Afgifts- og Karantænebestemmelser til brutalt Forbud — Den 30. Novbr. 1887 forbød Tyskland saaledes al Indførsel fra Danmark af Svin og Slagterivarer. Og 1. Oktbr. 1895 kom Forbud mod al Indførsel af dansk Kvæg over Landegrænsen. Derfor søgte Bonden til England med sin Handel og blev vel modtaget der. —

Nu havde Piben Syd fra faaet en anden Lyd. Tyskland ønskede ubegrænsede Mængder af Varer, og Priserne var underordnet. Danmark var, som det nødtvungent blev det under anden Verdenskrig, Tysklands bedste Spisekammer.

Det kunde saaledes være en stor økonomisk Fristelse at unddrage England eller Hjemmemarkedet lidt af Fordelingen og lade det gaa til Tyskland i Stedet for. Og naar saa godt som ingen af Bøndernes Andelsvirksomheder faldt for denne Fristelse — hvor den enkelte maaske var faldet for Fristelsen til Berigelse — da tjener det i høj Grad til Ære for Fællesskabets Handelsmoral, og bør nævnes som et Lyspunkt fra en Tid, da ellers meget gik i Forfald.

For nægtes kan det jo ikke: Den voldsomme Pengestrøm, tit fra plumrede Kilder, ind over Landet virkede Opløsning paa mange Omraader. Trangen til at naa Rigdom gennem Spekulation, Spillegalskaben, steg som en Feber. Og Foragten og Modviljen mod ærligt Arbejde voksede hos mange i Forhold dertil.

Det mest triste Udslag af Krigstidens Opløsning mærkedes dog i Forholdet: Bonden og hans Jord. Ogsaa her naaede Spekulationsfeberen ind.

Jorden, der for den rigtige Bonde altid vil være det bærende og blivende, Tilværelsens faste Grundlag, blev for mange i disse Aar ret og slet en Handels- og Spekulationsvare. Jorddyrkerne blev til Prangere, og solide Gaardmænd fik Proprietærnykker og Hotelvaner. Gamle Slægtsgaarde solgtes, Gaarde afklædtes for Vindings Skyld og overlodes saa unge Købere til Armod og Undergang. Og det uhyggelige Begreb »Gaardslagting« opstod. Men det maa dog tilføjes, at Flertallet af »Gaardslagtere« var ikke Bønder.

Det gamle Ord, opstaaet mellem handelsglade Jyder: Du skal ingen Ting holde for god til at handle med, undtagen din Kone, dine Børn og din Jord! var ved at miste sin Gyldighed. Og af Krigstidens mange Ulykker her til Lands virkede dette Forhold stærkest til at undergrave Bondesamfundets Sluttethed og indre Styrke.

Man kan ikke fra Statsmagtens Side nedbryde Retshegnet i een Retning, uden at det ogsaa vil skades paa andre Kanter.

Da Krigstiden og dens Feber ebbede ud et Par Aar efter Vaabenstilstanden, og dens Vindings- og Tabsside kunde gøres op, var Opgørelsen ikke gunstig for den danske Bonde. Havde han kanske vundet lidt i Levesæt og Verdenserfaring, saa havde han tabt Værdier baade etisk og moralsk og — hvad mange ikke den Gang forstod — tillige økonomisk.

Det skulde den kommende Tid tilgavns stadfæste.

*Krig bagved, Krig forude — Og en ærlig Krone og en
falsk Valutakurs midtvejs.*

Hvornaar indleddedes egentlig Mellemkrigstidens Krise for dansk Landbrug?

Omkring 1930 vil somme mene, da var det, Flæskepriserne gik saa voldsomt ned.

Nej, siger de, der har større Indsigt i Aarsager og Sammenhæng: Krisen indleddedes i 1925, da Kronen med eet Slag blev en »ærlig Krone«, idet den med eet Slag sættes op i Pari.

Men Sandheden er nok snarere, at den Krise, der lagde saa mange Bondehjem øde og førte Armod og Bitterhed ind i de fleste, den har sit Udspring i selve den saakaldte »gyldne« Krigstid.

Det var en Tid, da Bønderne fik store Penge hjem for deres Varer, vist saa — selv om Maksimalpriser og Forlodsskatter satte en Bom for de fleste Indtjeningsmuligheder. Men samtidig forfaldt paa Grund af Dyretid, Afspærring, Materiale- og Raastofmangel hele Landbrugets Bedrift i en Grad, ingen forud havde tænkt sig muligt.

Da der igen blev fri Omsætning, stod Bønderne der med udpinte Marker, forsømte Bygninger, stærkt indskrænkede Besætninger og gabende tomme Svinestier. Kort sagt: hele Driftsapparatet udpint og vanskøttet.

Der maatte nu til Efterkrigstidens vældige Priser nyanskaffes Besætning, Maskiner, Kunstgødning, Kraftfoder og udbedres alt det, der var forsømt og i Forfald — Begæret var stort, og Priserne derefter.

Bonden ser nu, at de store Penge, han havde tjent under Krigen, kun er smaa og forslaar altfor lidt, nu han er nødt til at købe. De fleste maa laane for at faa deres Brug udbedret.

Men der er Mod paa Arbejdet og Tro til Fremtiden. Man bygger og udvider, anlægger store Elektricitetsværker og køber Maskiner, gaar i Gang med Opdyrkning, Dræning og vidtløftige Mærgelselskaber. Det gælder om at følge med i Udviklingen og staa godt rustet til det voldsomme Opsving,

alle venter — Nu maa da Krig blive afskaffet! Se, den evige Fred dæmrer allerede forude under Folkeforbundets alfaderlige Varetægt!

Jo, nu skal der bygges, dyrkes, drænes og mærgles, elektrificeres og produceres — De Penge, der mangler, kan man laane! Og det er let at laane i disse Aar. Bevares, forbavsende let! Den lille nemme Krone, man i de første Efterkrigsaar arbejdede med, gjorde blot, at man blev nødt til at regne med store Tal — ogsaa naar der stiftedes Gæld!

Da saa den halverede Krone med eet Slag ved Lov i Sommeren 1925 gjordes til en hel og »ærlig« Krone, opdagede Bønderne før sent, at den »gyldne Krigstid« kun havde skaffet dem en knugende Gældsbyrde —

Saaledes var i Virkeligheden Indgangen til den Landbrugskrise, der gik hen over de fleste Bondehjem som en Tromle af Utryghed, Fattigdom og Trussel om Tyvandsauktion.

Ja men — vil mange indvende — der var dog et Pusterum, en Del gode Aar mellem Krigstiden og Krisetiden. Det var der, men det var kun et kort Pust! Først omkr. 1922 var man nået ud over Krigstidens direkte Følger — Tørke- og Misvækstaaret 1921 hjalp ikke til at lette Overgangen — Og saa allerede i 1925 sørger Lovgivningsmagten for gennem Kronestigningen og efter en stærk Agitation for en »ærlig Krone« at fremskynde Krisen mest muligt.

Hvorledes denne brutale Kronenhævning virker blot paa en enkelt af Landbrugets Arbejdsfelter, kan et enkelt Tal antyde. Paa et Møde i Esbjerg Andels-Svineslagteri d. 19. August oplyser Direktør *Emborg*: »... Vi har sat 300,000 Kr. til i Juni Maaned. Hvis Kronen havde staaet som sidste Aar ved denne Tid, vilde Prisen ha været 60 Øre mere pr. kg...«⁷)

1925 er alt i alt et Ulykkesaar: Mund- og Klovsygen hærger Landet med dens Følger af Tab og Ulemper. En ret bitter Arbejdsstrid lammer en Tid Arbejdet paa Andelsslagterierne. Og til alt det øvrige dette Aar kom Andelsbankens Sammenbrud — Det var Spotten, der føjedes til Skaden!

Pengetabet her sved ikke haardst. Men mangefold haardere end det økonomiske Tab sved den psykologiske Virkning af dette Sammenbrud: Tabet af Respekt udadtil og af Selvtillid indadtil.

Dertil kom den bitre Følelse af at blive behandlet fra Statsmagtens Side som anden Rangs Borgere — Regering og Rigsdag stod ikke her som overfor den fallerede Landmandsbank rede med Natmøde og Millionhjælp paa hele det danske Samfunds Bekostning.

Bøndernes Bank var derimod ikke insolvent, kun i Vanskeligheder. Men den skulde slaas ned. Og blev det!

Under dette Tryk og med Fattigdommens stadige Trussel forude satte det danske Landbrug i Aarene 1925 til —32 ind med en imponerende Kraft-

udfoldelse: Er Indtægterne ved de styrendes Pengepolitik uventet og pludselig halveret, mens Renter, Skatter og andre Udgifter tværtimod stiger, saa maa man nødvendigvis for at kunne eksistere frembringe flere Varer — helst den dobbelte Mængde, om det er muligt!

Og Landbrugets Produktion sættes i disse Aar op med en Kraft og Voldsomhed, som aldrig før set. Men denne Bøndernes Kraftudfoldelse i Produktionen opfanges og udviskes af Verdensmarkedets faldende Priser og Verdens-Politikens Afspærrings-Ide — som en Havbølge løber sig træt og udviskes paa en stenet Strandbred.

Og dog forhales Krisetidens værste Virkninger ved de forholdsvis gode Flæskepriser, der holdt sig 2—3 Aar efter, at Krisen har sat ind paa alle andre af Landbrugets Felter. Her høster vi Fordelen af at levere en anerkendt Kvalitetsvare.

Og ved stadig at sætte Svineholdet op vedbliver Flæskeeksporten lige op til 1930 trods stadigt Prisfald at hjemføre noget nær de samme Værdier til Landet.

Et tit brugt Slagord i disse Aar er: Regeringen hænger i en Grisehale! — Det vil sige: Den store Flæskeproduktion til de forholdsvis gode Priser tilfører Landet den nødvendige udenrigs Valuta til at forhale og afbøde Verdenskrisens første Bølger ind over det danske Samfund.

Og ikke blot Regeringen, men hele Samfundets Velvære og høje Levesæt hænger i disse Aar i de 6—7 Mill. Grisehale, som aarligt ofredes paa de danske Slagterier for at bringe tilstrækkelig fremmed Valuta ind i Landet. —

Da Bonden omkr. 1931—33 ved Prisfald og Regulering nødtes til at trække Vejret efter den voldsomme Anspændelse i Produktion, han havde sat ind for at afbøde Krisen, kunde han ta Overblik over det foreløbige Udfald. Og det var ikke videre lysteligt:

Gælden var blot vokset, og Skatterne med!

Og nu satte Krisen for Alvor ind i al sin skaanselsløse Haardhed. Fattigdommens Tryk og Tvangsauktionernes Tal steg over Bondehjemmene i disse triste Aar, mens Afslappelsen efter Anspændelsen virkede Lede og Bitterhed over de ulige Kaar, der blev budt Landets Borgere.

For Vilkaarene var jo ikke lige! — Mens Krisen hærgede ude paa Landet, var der, i hvert Fald i de første Kriseaar nærmest Højkonjunktur inde i Byerne, især da i København. Ubegrænsede Mængder af gode og billige Fødemidler stod til Raadighed, leveret af Bonden til Priser, der laa under, hvad de havde kostet ham at fremstille!

Og den Valuta, Bonden ved Lov blev tvunget til at hjemføre og lade afregne til en lav Tvangskurs, kom Industrien tilgode til Indkøb af billige Raa-varer.

Det var i disse Aar, Københavneraviserne prøvede at knæsætte Slagordet: »Det er ikke Bondens Gris, men Samfundets!«

Ja, saa mærkeligt kan Ejendomsretten fortolkes! — Saa længe Grisen kræver Foder, Pasning, Risiko, kort sagt: Arbejde og Udgifter, da er den Bondens Ejendom — Bevares, ingen vil formene ham den!

Men naar Bonden for sine egne Penge har ladet Grisen slagte paa sit eget Slagteri, og han saa igen for at aflaste et overfyldt Flæskemarked køber sin egen Gris tilbage fra sit eget Slagteri til en billigere Pris, end Københavneren kan købe de udsøgte Karbonadestykker i Strøgbutikkerne — ja, saa er det Flæskeaager — Trespaltet og tyksværtet!

Det var akkurat den samme mærkelige Opfattelse af Ejendomsretten, der fra Statsmagtens Side udøvedes overfor Landbrugets Valuta. Saa længe Kørerne skulde fodres og malkes, og Smørret fremstilles, og saa længe Grisen gik hjemme i Stien og skulde fodres og passes, da maatte Bonden saa gerne kalde Koen og Grisen sin Ejendom. Ogsaa mens han paa egne Mejerier lod Smørret kærne og behandle eller bekoste Grisens Slagtning og bedst mulige Behandling og dens Forsendelse til England, da var heller ingen til Sinds at bestride hans Ejendomsret til Smørret eller Grisen.

Men saa snart Varerne omveksledes med engelske Sterling, blev Grisen med eet Samfundets Eje! — Statsmagten lagde en lovfæstet Knytnæve over de rare engelske Pund og delte dem ud efter uransagelige Love og Regler. Bonden havde pludselig tabt Ejendomsretten til sin egen Gris og maatte nøjes med en vilkaarlig Part til en vilkaarlig Underkurs!

Det er forstaaeligt, at disse ulige Vilkaar og Følelsen af at blive fra Magthavernes Side behandlet som anden Klasses Borgere avlede Bitterhed og Mistro.

I Harm eller Desperation tog adskillige Bønder i disse Aar deres Tilflugt til alt muligt Kvaksalveri, Sekter og Særretninger, i et svagt Haab om her at finde Redning. Den faste faglige Organiastion, der med Vægt kunde ha talt hans Sag, savnede Bonden som den eneste af Landets Stænder.

Igen som før set viser sig her en Brist i Bondens Karakter: Han kan som Ener slide vældigt og stride mandigt, men Fodslag og Mandstugt i en Hær har han svært ved at indordne sig under. Fællesskab og Sammenhold om faglige og økonomiske Opgaver har den danske Bonde lært saa grundigt, saa han her blev Læremester for Alverdens Landbrugslande. Men som Stand staar Bønderne splittet og splidagtige — Derfor blev 30ernes Krise saa ond at komme igennem.

Landbrugskrisen kunde vi ikke slippe uden om, det var en Verdenskrise og Forløberen for Verdenskrigen. Men vi kunde med et lidt mindre ensidigt

Styre ha bjærget os igennem med en Smule mindre slaaet i Stykker og mindre Bitterhed Stænderne imellem.

Disse Forhold ved Mellemløstidens Krise, som ikke kan forties i en redelig Skildring af Bondens økonomiske Stræben, kan give en delvis Forklaring paa det triste Forhold, at enkelte danske Bønder — glædeligvis var det kun enkelte! — i Besættelsestidens første Aar svigtede danske Landsmænds Fællesskab og gik Fjendens Ærinde.

En Forklaring — ja, men ingen Undskyldning! — For Faneflugt fra Landsmænd i Nød og over til Fjendens Front gives der aldrig hverken Undskyldning eller Tilgivelse!

Men naar dette er sagt, bør ogsaa tilføjes: Det er de danske Bønders Hæder, at de trods det tilsyneladende haabløse Arbejde under Krisetiden, trods Tryk og Uret under et ensidigt Styresæt dog lige flittigt og uførtødent arbejdede videre. Et haardt, vederlagsløst Arbejde Aar efter Aar!

Men det var dette Arbejde, som frembragte de Værdier, der hjemførte til vort Land over 75 % af al fremmed Valuta, der var en afgørende Forudsætning for at opretholde vort Samfund med dets nuværende Form for Levesæt.

Og det var det samme trofaste Arbejde ind i Krigstiden, der skaffede Mad og dagligt Brød til hele det danske Samfund i de Krigsaar, da Sulten hærgede i Europa.

Og i Tiden, der kommer, bliver det i første Række Bondens Arbejde og hans faglige og økonomiske Indsigt, der skal fremskaffe os den fremmede Valuta og de Varer, vi trænger saa haardt for at rejse vort Samfund efter Krigens Hærgen.

Saa krævende en Opgave og saa stort et Ansvar venter i Dag den danske Bonde

Litteraturhenvisninger.

- 1) Søren Alkjær sig: »Vejen Sogn i Malt Herred«. 2 Bind. Vejen 1938.
- 2) Salomon J. Frifelt: »Ad jydsk Veje sønderud«, (Gyldendal.) 1934.
Jesper Madsen: »Studehandelens Historie i Danmark« 1908.
- 3) Salomon J. Frifelt og T. Tobiassen Kragelund: »Dem Vester fra«. (Gyldendal 1939.)
- 4) H. K. Kristensen: »Øster Horne Herreds Historie«. (Hist. Samfund for Ribe Amt 1944.)
- 5) Ribe Amts Mejeriforening. Festskrift 1944.
- 6) A. Axelsen Drejer: »Andels Slagterierne i Danmark« 1937.
- 7) Salomon J. Frifelt: »Fra Vildornen til Baconsvinet. Gyldendal 1938.

AVISEN I BONDENS HJEM

Af Redaktør *Einar Jacobsen*.

Den gamle Form for personlig Polemik, som særprægede dansk Provinspresse omkring Aarhundredskiftet — og som mindede mere om en Duel paa Tøjrekøller end om Fleuretfægtning — er en Saga blott. Hver Tid har sine Kampformer, og Politik paa Injurier er ikke i Kurs længere. Det morer ikke mere det store Flertal af Avislæsere at se X-Købings Redaktører skælde hinanden ud paa Tryk for aandelige Undermaalere og politiske Plebejere. Den politiske Debat, ved Skrivebordet som paa Talerstolen, har fundet andre og værdigere Former.

Hist og her støder man dog endnu paa Reminiscenser fra den gamle Pennefejdes Tid. Det hænder f. Eks., at et Blad i Diskussionens Hede falder for Fristelsen til at vrænge »*Bondeblad!*« efter den ærede Modpart fra Y-Gade. Virkningen er sjælden ligefrem lammende, men Meningen er god nok. Konkurrenten skal kanøfles. I Gadens Sprog har Ordet »Bonde« forlængst faaet en odios Klang. Et ældgammelt Hædersnavn — det bedste Navn, vi ejer, for dansk Frimandsgerning — er blevet gjort til et Skældsord. Det er Synd og Skam. Det maa vi have rettet.

Men »*Bondeblad*« som politisk Skældsord er paa Forhaand dømt til at forfejle sin Virkning. Der er ingen Bondeblade i den Forstand i Danmark. Der er Blade, som Bonden i Kraft af sin traditionelle Livsindstilling føler sig nærmere knyttet til end andre, og der er Blade, som ser deres særlige Opgave i at skabe Jordbund for en folkelig Vækst paa Linje med det Livssyn, der igennem Slægtled har været den danske Bondes. Det giver ogsaa et politisk Fællesskab, som ingen vil fornægte. Men den Presse, der her er Tale om, blev aldrig en Standspresse. Talte den i særlige Spørgsmaal Bondens Sag, saa gjorde den det ikke for at takkes Bonden specielt, men fordi den følte, den havde en Forpligtelse til at belyse et Samfundsproblem udfra de Tanker, Manden bag Ploven tumler med, og da vidste den sig i Pagt med store Kredse ogsaa udenfor Landbrugets Ring.

Der er stærke Baand mellem Bonden og Pressen, og det er ikke en ensidig Paavirkning fra By til Land, der sker. Provinspressen rekrutteres i

betydelig Grad fra Landbostanden. For en Snes Aar siden gjorde man op, at over en Fjerdedel af samtlige Provinsens Journalister kom fra Gaardmands- og Husmandshjem. Der er ingen Grund til at tro, at Billedet har ændret sig siden. Mange af dem, der kom den Vej ind i Journalistik, havde tilsyneladende et fagligt Handicap i Starten. Nogle af dem, navnlig indenfor den ældre Presse-Generation, mødte med nogle Aars praktisk Landbrugsuddannelse i Stedet for fine Eksamenspapirer, enkelte gik bogstavelig taget lige fra Ploven til Redaktørstolen. De blev ikke ringe Redaktører. Flere af dem blev oven i Købet Banebrydere baade i Pressen og i Politik. De vidste vel ikke saa farlig meget om Journalistik. De interesserede sig ikke ret meget for, hvordan Avisen saa ud. Men de vidste, hvad der skulde staa i den. De var Idealister om en Hals. De gik til Arbejdet med en glødende Tro paa Folkestyrets Bærekraft. De følte sig som det, de virkelig var: Pionerer for et folkeligt Oplysningsarbejde, der skulde løfte og modne den danske Landbo-stand i Juni-Grundlovens Aand.

Og saa forstod de at skrive *om* Bønder og *for* Bønder. Avisen var for dem en Skole til folkelig Opdragelse. De virkeliggjorde paa deres Vis det Skole-Ideal, som Grundtvig opstillede med Linjerne »Ja, tal nu sandt om smaat og stort og jævnt om alt det høje«. For dem var Maalet ogsaa »Og luk dig op, du Folkemund, med Ord, som du kan føre«. De skrev sig ind i og sammen med det danske Bondeland.

Den danske Presses Historie gaar langt tilbage, helt til Enevældens Dage. Men det er ikke »Den Danske Mercurius«, her skal berettes om. »Mercurius« kommer ikke Bonden ved. De »Nyttige og fornøielige jydsk Efterretninger« og de »Kongelige allernaadigst privilegerede Adresse-Contoirs Efterretninger« lige saa lidt. »Avisen i Bondens Hjem« kan heller ikke blive et Kapitel om de ærværdige »Stiftstidender«, som danner Alderspræsidiets indenfor dansk Presse af i Dag. Bonden kendte dem ikke. Hel tungt han efter sig Foden drog paa den Tid, da de første danske »Aviser« blev til, og der gik mange Aar, før Avisen fandt Vej til hans Hjem. Aarhundreders March under Aaget havde sløvet Bondens Tænkeevne og Selvstændighedstrang. »Han angst fo'r sammen, dengang det lød: Frem, Bondemand, frem«. Med Bondereformerne var det første Fremstød for Bondestandens økonomiske og aandelige Rejsning gjort, men det var en lang og træls Proces. Foraaret saa sagte kommer . . .

Der skulde gaa det meste af et Aarhundrede efter Bondefrigørelsen, før Avisen for Alvor holdt Indtog i Bondens Hjem, og da den kom, var det ikke med flyvende Faner og klingende Spil. Støt og sindigt, som det er Sæd og Skik blandt danske Bønder, arbejdede den sig frem fra Egn til Egn og fra

Sogn til Sogn. Og skal der nævnes Navne paa Banebrydere for den folkelige Presse ind i Landsbyen, saa bliver der ikke »Stiftstidenderne«, ej heller »Almuevennen« eller »Fyensposten« eller »Sjællandsposten«, men snarere et Navn som »Ugens Nyheder«. Moderne Læsere rynker paa Næsen af dette Stykke Presse-Museumsinventar af et Nyhedsblad. Naa ja, der er jo ogsaa Folk, som med Foragt ser ned paa Zakarias Nielsen og Ingemann og andre Pionérer fra en literær Brydningstid. Men om »Ugens Nyheder« gælder det dog, at den blandt danske Bønder var med til at berede Mulden for Avisens Vækst, paa samme Maade som Almanaken og de folkelige Fortællere banede Vej for Bogen og førte Menigmand ind i den lødigere Litteraturs Land.

Der ligger endnu paa mangt et gammelt Bondeloft en Stabel gulnede, lasede, *slidte* »Ugens Nyheder«. De taler til os om en nøjsom Tid, aandeligt som materielt. Et Slægtled igennem var disse Blade Gaardens aandelige Næring. De gik fra Haand til Haand, fra Barn til Olding, fra Borgerstue til Aftægtsstue. De blev taget frem igen og igen, læst højt ved Tællepraasens Skær eller møjsommeligt stavet igennem af videbegærlige Vogterdrengene i Læ af et Pilehegn. Guderne skal vide, at det var Fattigkost. Men der var det ved den, at den skærpede Appetiten. Gennem den »Litteratur«, den »folkelige« Ugepresse og den »folkelige« Almanak repræsenterede, var Bondehjemmenes Læsetrang vakt. Det blev Avisernes Opgave at imødekomme og udvikle denne Trang i en virkelig *folkelig* Oplysnings Tjeneste.

Den politiske Vækkelse, der i Aarhundredets sidste Halvdel gik hen over Danmark som en fejende Foraarsblæst, blev Avisens bedste Forbundsfølge i det Stykke Arbejde.

Det er ingen Tilfældighed, at en Række af Provinsens store Blade kan føre deres Fødselsaar tilbage til Tredserne og Halvfjerdserne. De gamle Blade fra før Forfatningskampen var som Regel Enkeltmandsværk. Mange af dem blev dygtigt redigeret, maalt med Tidens Alen, men Kontakt med Folket i bredere Forstand fik kun de færreste af dem. Vel tog de politisk Parti, cfterhaanden som Kampen tilspidsedes, men som Regel *for* den sakrosankte Kongelige Øvrighed paa godt og ondt. De var nu en Gang Byens og Borgerskabets Blade, og dermed var deres politiske Kurs givet: de blev Højres og Estrupiatets trofaste Talerør. De byggede ikke paa en politisk *Ide*, men paa en politisk *Tradition*.

I aaben Protest mod denne pressemonopoliserede Politik blev Tredsernes og Halvfjerdsernes Aviser — Forfatningskampens Frontkæmpere — til.

Med 1866 indvarsledes en politisk Stormtid i Danmark. Juni-Grundloven var traadt under Fod, Folkets Ret var gaaet for nær, og det følte af Me-

nigmand som et Attentat paa den personlige Frihed, Grundloven sikrede ham. Rolige, besindige Bønder rejste sig i krænket Retsbevidsthed og krævede Frihedsbrevets Aand og Bogstav respekteret. Som en nu afdød Redaktør sagde det ved et Blad-Jubilæum:

»Det var Forringelsen af Grundloven, der kaldte den jævne Befolknings frihedselskende Mænd frem til Kamp for Bevarelsen af det, der endnu var i Behold, og uden denne Kamp vilde Grundloven være blevet en værdiløs Lap Papir.«

Bonden var endelig vaagnet til politisk Selvbevidsthed. Demokratiseringen af Danmark var for Alvor begyndt. Det Bondedemokrati, som efter lange og haarde Kampe skulde sætte sin første Frugt den Dag i 1901, da en jævn, sjællandsk Gaardmand blev Minister og gik over i vor politiske Historie som den første Bonde i Kongens Raad, var brudt igennem. Væveren fra Mern, der for Aar tilbage havde gjort sit Navn kendt over det ganske Land ved at besejre Professoren paa Torvet i Præstø, fik mange Efterfølgere. Nu var det ikke mere det store Hartkorn og den højfornemme Lærdom, Bondestanden lod sig repræsentere ved derinde paa Tinge. Nu samledes Bønderne om *deres egne* Tillidsmænd.

Men Kamp kostede det at vinde disse Skanser og at holde dem. Og til denne Kamp havde Bonden Brug for Aviser, som vilde tale hans Sag. I Tiaaret 1866—76 blev der grundlagt over 20 nye Dagblade med C. Berg som den store Igangsætter, og flere fulgte. Om dem alle gælder det, at de henvendte sig direkte til Bondestanden i den politiske Oplysnings Navn. »Blad for Menigmand i 9de Landstingskreds« satte Lars Bjørnbak som Undertitel paa »Aarhus Amtstidende«. Der skulde ingen Tvivl være om Adressen — det var Bondeland, der skulde indvindes.

Kamp kostede det, for det var den gamle Presse, der havde baade *Pengene* og *Pennene*. Sammenlignet med vore Dages Aviser er de saa haabløst fattige at se til, Kampaarenes nye Blade, ynkeligt smaa og magre, tilsyneladende slet ikke konkurrencedygtige i Kampen med de økonomisk velfunderede »Byens Aviser«. Ugegamle Nyheder, Rigsdagsreferater Spalte op og Spalte ned, Polemik, Polemik, Polemik... Alt for tydeligt bærer disse guldene Blade Vidnesbyrd om, at de økonomisk hvilede paa Menigmands Pung. Det var heller ikke »de bedste Penne«, der skrev dem. Det var ikke landskendte Professorer og Litteraters Navne, der gik igen i Spalterne, det var oftest ret ukendte Bønder, Typografer og Degne, der skrev de nye Blade. Men de *holdt*. De lod sig hverken true eller trykke ned, da de først var der. For der var Brug for disse Pionerer for en fri og folkelig Presse, som havde den Dristighed at tale Roma midt imod og kræve Lovenes Lov respekteret. En po-

*Peter Hansen 1868—1928: Mælkespande ved en Vej. Akvarel.
Privateje.*

litisk Vækkelse gik hen over Almuen. Der brændte en Ild, og de nye Blade gav den Næring.

De holdt, fordi de byggede paa et folkeligt Livssyn og blev baaret frem af frisindede Hjem, som vilde *ofre* noget for deres politiske Overbevisning. De holdt, fordi en ny Tids politiske Bannerførere forstod, at den frie Presse er Forudsætningen for et virkeligt Folkestyre. Men først og fremmest holdt de, fordi Menigmand havde *Tillid* til dem. Det var jo hans egne Tanker, der stod paa Tryk i de nye »Tidender« og »Amtstidender« og »Folketidender«, og hvad de nu hed. Han følte sig tryk ved disse Talsmænd. Var de Mænd, der skrev de nye Blade, ikke saa journalistisk skolede som de privilegerede »Stiftstidenders« trænede Skribenter, saa vidste de til Gengæld, hvad de vilde. De vilde vække Almuen, og de vilde tage den dør, hvor den stod, og tale til den i det Sprog, den forstod.

Der kom andre Tider. De politiske Storme løjede af, og efter Systemskiftet styrede Statsskibet — med Folkets Mænd ved Roret — ind i roligere Farvande. Men den folkelige Presses Opgave var ikke dermed endt. Nu var det blot ikke den politiske Vagttjeneste, det gjaldt. Nyt Land var vundet ind; nu skulde det dyrkes op.

Over alle de nye Penneføreres Navne lyser Navnet *Vilhelm Lassen*. Han var den kampfødte Presses bedste Hovede og dens varmeste Hjerte. Ved en Journalistkongres i Aarhus i det bevægede Systemskiftets Aar satte Vilhelm Lassen Maalet for den folkelige Presses Arbejde op med disse Ord:

»Avispublikumet i Danmark er et Amerika, til hvilket der aarligt indvandrer Tusinder af Indbyggere. De kommer fra de dybe Kældere og fra de højeste Kviste, fra Tjenestepige- og Karlekamre, fra Husmandshytter, fra Moser og Kjær og Herregaardenes Indsiederstuer. De har aldrig været med før, men nu kommer de, og de skal optages, naturaliseres. De er paa Nippet til at blive Samfundsborgere. Og heri bør de have Støtte. Det er Bladenes Pligt at skrive saaledes, at ogsaa disse Mennesker kan læse dem . . .«

Vilhelm Lassen virkeliggjorde dette Ideal i »Aalborg Amtstidende«. Hvordan han dyrkede sit Amerika op, derom har en af hans mest talentfulde Elever, Redaktør *I. A. Hansen*, »Roskilde Dagblad«, fortalt i en Mindeartikel, han skrev ved 25 Aars Dagen for Læremesterens Død:

»Han lærte os, at den første Betingelse for, at man kunde skrive en Avis, var, at man kendte de Folk, man skrev for, deres Interesse, deres Tænkemaade, deres Begrænsning. Selv kendte han sin Læsekreds

som ingen Bladleder før eller senere. Han havde oppe paa sit spartanske Kontor lyttet sig ind til den nordjyske Bondemands Sjæl. Gennem lange Samtaler med Folk, som søgte ham i en eller anden Anledning, havde han i taalmodig Lytten lært, hvad Menigmand tænkte om Tidens Problemer, naar han gik ved sin hjemlige Dont. Han havde Evnen til at faa de tavse, de i Talens Brug ofte ubehjælpssomme Vendelboere og Himmerlændinge til at lukke sig op og betro sig til ham, først om Bedriften derhjemme, saa om Sogneraadet, senere om Præsten og Herredsfogeden og allersidst om det Samfund, som de syntes var et rigtig brette skidt Samfund, men tho val sagtens ikke kunde blive bedre.

Da Lassen var kommet saa vidt, lærte han dem gennem sin Journalistik, at det *kunde* det brette Samfund blive, og det *skulde* det blive.

Det nye Drag, han førte ind i dansk Provins-Journalistik, var Resultatet af hans lange Samtaler oppe paa Kontoret med den menige Mand. Han skrev om det, Folk tænkte paa og talte om. Om Egnens Forhold. Om Misgreb og Overgreb paa den enkelte. Om Soggenes Institutioner, om Mejerierne og Slagteriet. Han tog sig for at lære Embedsmændene i Aalborg rundt om paa Herredskontorerne Høflighed. Og han opdrog Herregaardsforvalterne til at tale et pænere Dansk, end de dengang havde for Vane at betjene sig af overfor deres Arbejdere . . . «

Men det er først og fremmest Vilhelm Lassens Fortjeneste, at han gjorde Bondens Dagligliv til Avisstof. Det formelig gav et Chok i Aarhundredskiftets Avisverden, da »Aalborg Amtstidende« gav sig til at fylde Bladet med Dyrskuereportager og Slagterigeneralforsamlingsreferater. Nu stod Verden da ikke længere. Var der da virkelig ogsaa Læsestof i Køer og Grise?

Ja, der var. Læsestof for baade Land og By endda, vel at mærke, naar det blev gjort med Talent. Vilhelm Lassen skrev selv de meterlange Dyrskuereferater, og han gjorde det godt. Men han faldt ikke for Fristelsen til at lade sin sproglige Virtuositet spille paa Streng, som Bonden ikke forstod. Han glemte aldrig, at det var Menigmand i Avisernes Amerika, han skrev for. Vi lader igen Redaktør I. A. Hansen berette:

»Vilhelm Lassen holdt af at samle sin Dyrskuereportage om en enkelt central og særlig omtalt Begivenhed. Jeg husker et Aar, da Koen »Bella« var Midtpunktet i Vilhelm Lassens Dyrskue-Journalistik og gennem den blev berømt over hele Landet. Det var i de Aar, da Striden stod mellem Dommerne om Eksteriør eller Interiør, d. v. s. om man skulde lægge Vægten paa det udstillede Dyrs ydre Fuldkommenhed eller paa dets Ydedygtighed. »Bella« var en ganske almindelig Ko nede fra Fjellerad-Egnen. Den stod med den højeste Mælkeydelse i hele sin Gruppe,

en dengang svimlende Mælkeydelse, men Dommerne forkastede den ved Bedømmelsen, fordi den var hulrøvet. Ja, jeg havde virkelig en meget alvorlig Diskussion med min Chef om dette Udtryk. Jeg mente ikke, det var helt artigt, og at man kunde finde et mere moderat Udtryk for slig Svaghed ved en Ko. Men Lassen holdt paa sit. Det kom til at staa i »Aalborg Amtstidende«. Der er, sagde han, Forskel paa en Ko og en Kloster-Frøken. Om en Ko siger man saadan. Og hvorfor i al Verden skulde vi pynte et ganske almindeligt dansk Ord op til et Fastelavnssris . . .«

Estrup betegner én Milepæl paa den folkelige Presses Vej ind i Bondens Hjem — »Bella« en anden . . .

Nu var Ahlen brudt, nu skulde der pløjes. De medborgerlige Rettigheder var efter lang Tids Kamp og sejge Tag vundet for Bonde som for Borger, og det forpligtede. Det er den nye Presses uvisnelige Fortjeneste, at den, da den havde løst sin første og største Opgave, ikke stagnerede i Politik eller stivnede i Polemik, men satte Maalet højere op for hver Fodsbred Land, den vandt ind. Almuen var politisk vakt. Nu gjaldt det om at gøre den moden til Folkestyret, at opdrage Nybyggerne i det folkelige Danmark til gode Samfundsborgere ogsaa i det praktiske Liv. Og som Ludvig Schrøder ovre i Askov lærte de unge lyttende Højskolekarle, at man ogsaa kan tjene Vorherre ved at pløje sin Fure lige, ved at strigle sine Heste godt og ved at sørge for, at Ko og Gris har det, de skal have, i Truget, saaledes lærte den folkelige Presse sine Læsere paa Landet, at det nu var Danmarks Fremtid om at gøre, at den enkelte Dansker dygtiggjorde sig efter bedste Evne i Dagligdagens jævne Arbejde paa Mark og i Stald. »Hvad du evner kast af i de nærmeste Krav« blev det Løsen, som den nye Presse indrettede sit Arbejde efter, da den politiske Sværdtid var endt og Plovtiden begyndt. »Der er ingen Grænser for, hvad Jorden kan bringe«, begyndte Vilhelm Lassen en af sine bedste Taler til de nordjyske Bønder. Og ved en anden Lejlighed sagde han det saaledes:

»Da Bønderkarlene i sin Tid sloges Side om Side med de andre Stænder nede paa de kendte Valpladser i Slesvig, fandt man deres Stand værdig til at faa Del i Valgretten. Men da disse samme Bønderkarle efter at være blevne Mænd ved Gaardene, benyttede deres Valgret, som de syntes bedst, blev Akademikerne fornærmede og skød dem til Side, og siden da har de faktisk staaet uden politisk Ligeret med Borgerne. Nu har Bønderne ganske vist ikke i den sidste Menneskealder haft de ladte Rifler i Haand mod Tyskerne, men de har gjort det, der var bedre. Det er dem, der har realiseret Løsenet: »Hvad udad tabes, det

skal indad vindes«. Hvad de nationalliberale satte til af dansk Jord i Slesvig, det har Bønderne taget tilbage i vore Heder, Moser og Kær. Da de kritiske Tider kom og ramte alle Landes Landbrug paa det haardeste, saa dygtiggjorde vore Bønder sig, de lærte sig nye Former for Arbejdet, de trængte Konkurrenterne tilbage paa de engelske Marker og blev Nr. 1 i deres Omraade i Verden — den eneste danske Stand, som er Nr. 1 i Verden. De synes at have fortjent en Smule Tillid fra de Herrer af Overklassen . . .«

Det var efter Vilh. Lassens Mening — og *han* kendte Bønderne, om nogen gjorde det — *det* Stykke Arbejde, som havde kvalificeret Bondestanden til at blive repræsenteret i Kongens Raad. Og da denne Skanse langt om længe var erobret, maatte Opgaven blive at bevare den og at befæste den. Midlet laa lige for Haanden: Endnu større Dygtighed, endnu mere Jord under Plov, endnu bedre Arbejde . . .

Derfor opflammede Vilhelm Lassen Dag efter Dag, i Artikel efter Artikel, sine nordjyske Læsere til en ædel Kappelstrid om faglig Dygtighed indenfor Andelsbevægelsens Rammer. Og »Aalborg Amtstidende« dannede Skole. Ud over Landet voksede frem et Kuld af talentfulde Skribenter, som først og fremmest saa deres Opgave i at vække Bondens Kærlighed til hans Gerning og give ham Bevidsthed om, at denne Gerning var en Samfundsopgave. Lad mig nævne et Navn som *Niels Bransager*, den radikale Ringsted-Redaktør, som i sin særprægede og højt vurderede Journalistik forstod at forene Poesi og Prosa paa en saadan Maade, at det gik Landmanden lige til Hjerterødderne. Redaktør Svend Thorsen har i et fortrinligt Indlæg i »Danmarks Kultur ved Aar 1940« gengivet nogle Linjer af én af Bransagers Artikler, »Majregn«, og dette Citat er karakteristisk for den Bransagerske Stil. Det lyder:

»I Mennesker, der føler en sød Kriblen i Kroppen, naar den første Draabe Majregn falder paa jer — tro ikke, at en Ko er ufølsom overfor Foraarets Glæde. Den tager ikke ud og synger Kædesange i den danske Bøgeskov, men dens Sjel bevæges, og dens Blik bliver dybt og fugtigt, naar den ser Markerne grønnes mod Kristi Himmelfart og Pinse, og dens Øjne straalere og bliver store, naar den omsider gaar ind i Sommereens Glæder. Sin Taknemmelighed udtrykker den i sit Yver. Det spændes, saa alle Patter stritter ud til hver sin Side, og naar Malkepigen sætter sig under Koen, vælder Mælken i Spanden som en brusende Kaskade. Mælk, Centrifuge, Fløde, Kærne, Smør — Danmarks Trøst i onde Tider. Der er Agerbrugere, som mener, at en god Græssommer

er næsten lige saa meget værd som et helt Landbrugsministerium. Men Folk er jo tit saa underlige . . .«

Saadan som disse tilfældige Pluk fra »Aalborg Amtstidende« og »Vestres Folkeblad«s Spalter her har fortalt, saadan skrev den nye Presses Penne. Det var noget, Bonden forstod. Det var hans egne Følelser og Stemninger fra dagligt Liv i Danmarks Land sat paa Prent. Naar han gik derude bag ved Ploven i Guds frie Natur, og naar han gik derinde i den lune, lavloftede Stald og trofast røgtede det betroede Gods, saa var det jo lige præcis saadanne Tanker, han gik og gjorde sig. Selv evnede han vel ikke at give dem Udtryk, og før i Tiden syntes han at være ene om at tænke dem. Nu kunde han læse dem i »Amtstidende« og »Folkebladet« og hvad de ellers hed, de nye Blade, som trængte sig frem med særligt Bud til Bonden. Nu fik han disse Tanker bekræftet, naar det travle Dagværk var til Ende og Familien samledes til Aftensæde i Køkkenlampens Skær. Han følte sig baade friere og tryggere derved. En hidtil ukendt Følelse af Fællesskab, af at være med i en større Sammenhæng end før, skød frem i Bondens Sind, mens han læste. Saa var der dog andre, der forstod ham. Saa var der dog ogsaa Folk paa Brostenene, som kunde se en dybere Mening i og et større Formaal for hans Arbejde end blot at dyrke Jorden op og holde Liv i Folk og Fæ. For det var jo ikke bare paa Landet, de nye Aviser vandt frem, de blev da ogsaa læst i Byerne, vidste han. De byggede en Bro mellem Bonden og Arbejderen og mellem Land og By. De virkede for en Solidaritet, som ingen af dem, der gav Tonen an, syntes at have haft den rette Forstaelse for, før de nye Blade voksede frem. Bonden blev sig sit Ansvar som Samfundsborger bevidst. Nu forstod han for Alvor, at der var Brug for ham, ikke alene naar man agede til Torvs for at sætte Folkets Tillidsmænd ind paa Tinge, men ogsaa, naar Valgtalerne var forbi, og Bonde og Borger havde stemt, og Valgets Tale skulde omsættes i praktisk Arbejde for Lands og Bys fælles Tarv.

Husmandsbevægelsen opstod. Den gik sin Sejrs gang over hele Landet fra de magreste Egne til de fedeste og skabte Tusinder af nye Læsere for den Presse, som forstod, at her var noget i Gære, som skulde give det danske Bondeland nye Fremtidsmuligheder — at det var *Slidere*, der tog disse nye Bopladser i Besiddelse, selvhjulpne Mænd og Kvinder, som nok var værd at arbejde for og med. Igen var det Mænd som Vilh. Lassen, der gik i Spidsen. Han var den første, der opdagede Johan Skjoldborg. »En Stridsmand«, den første Epos til Husmandsbevægelsen, blev trykt paa »Aalborg Amtstidende«, og Vilh. Lassen gav den en Anmeldelse paa fire Spalter i »Ladeportformat«.

Han fik ogsaa sat Musik til »Du Husmand, der ørker den stridige Jord«, og han opfandt Husmandsrejserne og gjorde dem til Festdage, som aldrig siden glemtes i »Mit og Marens Hjem«. Og han blev aldrig træt af at prædike *Sammenhold* mellem Gaardmand og Husmand, mellem smaa og store Landbrugere, *Landets Sammenhold* mod alt, hvad der vilde drive Kiler ind i Landbodemokratiet. Ogsaa i det Stykke blev »Aalborg Amtstidende« skole-dannende.

Politisk, faglig og kulturel Vækkelse og Vækst var Maalet for den folkelige Presses Arbejde blandt Bønder og Borgere. Politisk dannede den i Kampens første Aartier enig Front, vendt mod Provisoriernes Regering og alle Forsøg paa at sætte Embedsstanden over Menigmand. Siden deltes den efter politiske Linjer, som gav sig Udtryk i de saakaldte store Partier. Vel var det Venstrepressen, der i Halvfjerdserne, Firserne og Halvfemserne banede Vej for Avisen ind i Bondens Hjem og dyrkede Avisernes Amerika op, men efter Aarhundredskiftet og Systemskiftet maatte den dele Arbejdet og Ansvarret med Blade af anden politisk Farve. Den radikale Presse saa sin særlige Opgave i at blive Husmandshjemmenes Talerør. Den konservative Presse vandt ogsaa frem paa Landet, efter at den afgørende havde brudt med Estrupiatets udemokratiske Politik. Den socialdemokratiske Presse arbejdede sig efterhaanden ind i mange Landarbejderhjem. Der blev Kamp og Konkurrence. Her er ikke Stedet at gøre op, hvordan de politiske Partiers Presse har klaret sig i denne Strid om Førstepladsen i Bondens Hjem. En Vurdering af Bondens Forhold til Avisen i Dag, rent politisk, falder uden for denne Artikels Rammer. Men det tør siges uden at gaa nogen for nær, at »den nye Presse«, som nu er blevet »den gamle Presse« — Bladene fra Aarene omkring Aarhundredskiftet — har hævdet sin Stilling stolt overfor de Forsøg, der gentagne Gange og ikke altid med kræsne Midler er gjort paa at fortrænge den.

Med Mellemlum fremdukker der »Bevægelser«, som skilter med at være upolitiske og foregiver at ville samle hele Bondestanden under én Hat. Det hænder ogsaa, at disse »Bevægelser« lægger Navn til særlige »Landbrugsblade« i det fromme Ønske at slaa hele »Systempressen« ud. Der skal *Penge* til at oparbejde en ny Avis i vore Dage, mange Penge. De lader sig maaske skaffe. Der skal *Penne* til at indarbejde en ny Avis i vore Dage, gode Penne. De lader sig maaske købe. Der er ofret antagelige Penge og anselige Penne paa at erobre Bondehjemmene for den Slags »Landbrugsblade«. Alligevel blev de fleste af dem kun for Døgnfluer at regne. De levede et Stykke Tid, til Pengene var brugt og Pennene blevet trætte; saa forsvandt de igen den Vej, de var kommet, uden at efterlade sig noget føleligt Savn. Bondehjemmene holdt trofast fast ved de Aviser, de kendte og var fortrolige med og havde Tillid til, selvom de ikke var enige med dem i et og alt. Var Fatter

M. Ancher (1849—1927): Visesælgeren.
(Skagens Museum).

Landposten tilfods med Stokken i Haanden og Tasken med Aviser var vor Barndoms daglige Oplevelse. — Men 'en Forløber var Visesælgeren! Visen om Mordet i Naboherredet og Tidens andre dystre og oprivende Begivenheder sat i en Form, de kaldte paa Rørelsen, eller andre Følelser — en bestemt Side af Journalistikken i dens Begyndelse!

— lige hjemkommet fra et »Bevægelsesmøde«, hvor man traditions- og resolutionsmæssigt havde opsagt »Systempressen« Huldskab og Troskab — parat til at følge Parolen fra Talerstolen og ofre en gammel Ven af Hjemmet paa »den nye Tids« Alter, saa sagde Mutter som Regel *Nej* med det samme! Hun var godt nok tilfreds med den Avis, de havde, og hvad skulde saa de Kunster til. Hun havde vel ikke videre Forstand paa Politik og de Dele, og hun gik maaske langt udenom den ledende Artikel, som ikke faldt i Fatters Smag p. T. Men hun kunde nu lide sin »Amtstidende« eller sit »Folkeblad«, som de var. For en Avis er da vel ogsaa *andet* end Politik og Mandfolkesnak . . .

Dermed var Spørgsmaalet som Regel afgjort paa Forhaand. For ude paa Landet haandhæver man endnu de fleste Steder den gode, gamle Skik, at det er *Konen*, der bestemmer, hvad for en Avis hun vil have ind i sine Stuer! Vilde Manden endelig bestille den nye Avis, saa ham om det. Men den gamle skulde nu ikke kasseres. Saa kunde de hver især læse sin Avis.

Saa prøvede man sig frem paa den Facon her og der. Det endte som Regel med, at Manden først blev færdig med *sin* Avis og derefter stjal sig til at kigge i *hendes*. Langsomt, men sikkert blev status quo genoprettet. Den folkelige Presse havde sejret endnu en Gang. Paa Agrarpolitik alene kan der ikke gøres Aviser i Danmark.

En Avis er da vel ogsaa *andet* end Politik og Mandfolkesnak . . . det er et godt Ræsonnement, og det er det, Avisen lever paa.

Det var Politik, der satte denne Presse i Gang, men det var *andet*, der holdt den gaende. Og hvad er dette *andet*?

Det er mange Ting. Det er sagt med faa Ord hele Avisens Ansigt lige fra Forsidetelegrammet til Bagsideføljetonen, men det er først og fremmest det *lokale* Præg, vore Provinsaviser har. De gamle »Stiftstidender« ofrede ikke den Side af Sagen synderlig Opmærksomhed, de første »Amtstidender« og »Folkeblade« for den Sags Skyld heller ikke, dertil havde de alt for travlt med den politiske Polemik. Men efterhaanden forstod den nye Presses Penneførere, at der i Lokalstoffet laa en vældig Arbejdsmark, som bare laa og ventede paa at blive dyrket op. Nu var det ikke længere Byens Nyt, der havde Krav paa Avisens Interesse; det var ogsaa Sognets Nyt. Vilde man have Bonden i Tale, saa maatte man tage ham, hvor han stod, gaa ind i hans egen Lilleverden og gør alt det, han arbejdede med i sin daglige Færd, til Læsestof. Der var Sogneraadene og Sognets Foreningsliv, der var Slagterierne og Mejerierne og Brugsforeningerne, og der var Familielivet i Sorg og Glæde. Læsestof for Menigmand var der i det altsammen, naar det bare blev journalistisk behandlet.

Det gav den folkelige Presse en helt ny Mission ved Siden af den rent

politiske. Med Avisen kom Livet i al dets brogede Mangfoldighed ind i Bondefamiliens Stuer. Vinduerne blev aabnet paa vid Gab ud til en Verden, som før havde været lukket. Nu læste Bonden om store Begivenheder ude og smaa Begivenheder hjemme. Han kunde kontrollere en Del af disse Nyheder gennem sin egen Deltagelse i Sognets Dagligliv. Det gav Samhørighed, og det gav Tillid. Han stolede fuldt og fast paa, at det var rigtigt, hvad Avisen fortalte.

Der var i det hele taget en næsten ubegrænset Tillid til den folkelige Presse i Avisernes Amerika. »Det kan da vel ikke være Løgn, naar det har staaet paa Tryk i Avisen!, udbrod en Bondemand indigneret, da man tillod sig at drage en Meddelelse i hans Avis i Tvivl. Ak — Avisen er ikkun Menne-skeværk, og det er hændt hist og her i Tidens Løb, at Tilliden til Avisernes ubetingede Sandfærdighed blev sveget. Der kom en Tid, hvor det blev Mode at sige, at det var Løgn, det halve af det, der stod i Bladene. Det var nu saadan noget, man *sagde*, fordi man syntes, det lød saa morsomt, man mente det saamænd ikke saa slem, som man sagde det. Men der kom andre Tider, hvor man ikke alene sagde, men ogsaa *mente*, at der stod megen Løgn i Aviserne, og Redaktionerne maatte give dem, der sagde det, Ret — ja, prøvede ikke engang paa at retfærdiggøre sig for denne Beskyldning. For der kom en Verdenskrig, som førte til, at vort lille fredelige Land blev overfaldet og besat af Voldsmænd, og den danske Presse blev tvunget til at tage Artikler, som tog Løggen i sin Tjeneste og gjorde sort til hvidt og Djævlekor til Englesang. Pressen kom ud for alle Tidens største Tillidskrise. Kunde den holde til det? Vilde den overleve et saadant Brud paa den folkelige Presses bedste Traditioner? Det var det Spørgsmaal, alle danske Pressefolk maatte stille sig selv i Besættelsens onde Aar, og mange var i Tvivl om Svaret.

Men da viste det sig til Landets Lykke, at Baandet mellem Befolkningen og Pressen var stærkt, endnu stærkere end det tyske Tryk. Læserne forstod med det samme, hvor Knebelen sad. De vidste, hvor de havde deres Aviser, og de lærte hurtigt at skille Klinten fra Hveden og at læse mellem Linjerne, det sidste gik der ligefrem Sport i. De stillede sig bagved Pressens Front, de holdt fast ved deres gamle Blade og viste de Blade, som gik Fjendens Ærinde og som søgte at lokke eller true Folket til at vandre den Vej, det ikke vilde, Vin-tervejen.

En Majaften vendte det frie Ord tilbage til Avisen. Løgn og Vold og Uret havde omsider faaet sin Bekomst. *Censuren* — det forhadte Spøgelse, som Grundlovens Fædre uden Tanke for Tyskernes Træskhed havde manet i Jorden med en Bestemmelse om, at Censur aldrig mere skulde kunne indføres i Danmark — blev i denne lyse Vaarnat sendt ad Bloksbjerg til, derfra kom

den, og dér hører den hjemme. Rundt om paa Redaktionerne gik man igen i Gang med at gøre Avisen til det, de gamle Folkestyrets Frihedskæmpere vilde: En Folkets Avis, et Frihedens Redskab . . .

Nu som før er der Brug for saadan en Avis. Der forestaar i Tiden, der kommer, et folkeligt Genopbygningsarbejde i Danmark, aandeligt og materielt. I disse Aar under Tvang og Terror har vi lært, hvad Frihed er værd og hvad Fællesskab betyder. Vi har lært, at Frihed ikke er noget, vi har som en Selvfølgelighed, skabt og sikret af tidligere Slægters Kamp og Arbejde, den skal vindes igen og igen af hver ny Generation, og den er bestandig i Fare, udefra eller indefra. Og vi har lært, at Fællesskabet stadig stiller sine Krav til alle Kredse i vort Folk, i Fred som i Krig, under alle Livets Former.

Bondens Frihedskærlighed og Fællesskabsfølelse er ogsaa blevet styrket gennem det, vort Folk har oplevet i disse smertefulde Aar. Han ved, hvad Tiden, der kommer, kræver af ham, baade folkeligt og fagligt. Blev Løsenet efter 1864 »Hvad udad tabtes, skal indad vindes«, saa gælder det samme maaske nu i omvendt Orden. Hvad indad tabtes under Krigens Tvang skal udad vindes i Fredens Arbejde. Og den danske Bondes hemmelige Vaaben er nu som før folkeligt Sammenhold og faglig Dygtighed.

Den Avis, der ogsaa fremover vil vinde sig en varig Plads i Bondens Hjem, maa smede med paa dette Vaaben. Gør den det, véd den sig i Pagt med de bedste Traditioner fra Folkestyrets og Andelsbevægelsens Gennembrudstid.

SLÆGT OG JORD

Af Sognepræst *Hejselbjerg-Paulsen*.

Mens man i Kirkebøgerne finder Slægtens Navne og Data, bærer Egnen, Jorden endnu Præg af deres Virke. Selve Landskabsbilledet, som vi ser det for vore Øjne, er jo paa en Maade skabt og omformet af de gamle. Kirkebogen indeholder — i Regelen — kun —Navne og Tal, kun sjældent brydes Monotonien af friske Indskud om Hændelser og om Mennesker i Datiden. Landskabet derimod, Jorden, Agrene, Engene, Skovene, kort sagt Landskabsbilledet, som har skiftet Udseende adskillige Gange i de sidste Aarhundreder, fortæller ved hvert Skridt om de flittige Hænder; overalt støder vi paa Spor af de gamles Virke, finder Minder om deres Levevilkaar og Levn af det, de har skabt.

Men navnløse og glemte er de, som ryddede Skovene, opdyrkede Heder, indhegnede de tidligere Fællesjorder, afvandede Engene, de som navngav Marker og Krat, Enge og Tofter, Jordlodder og Høje, Stier og Veje spurgte ikke om, hvad Historien agtede at gøre med deres egne Navne, kun hist og her er et Bondenavn knyttet til en Toft, et Stump Jord eller Eng. Hvor ihærdigt vi end leder efter Minder om Slægten i Naturen eller søger dens Navne i Kirkebøgerne, saa er Resultatet dog som oftest det kummerlige, at man Gang paa Gang maa nøjes med at fastslaa, at den enkelte, hans Navn og Indsats, er saa godt som glemt. Ja, at alt det forhenværende er som udslettet. Kun nogle Vragstumper driver om paa Historiens Vande, tilfældige og afsplintrede fra Helheden. Vil man samle dem og det lidet, der hænger ved dem, bliver det dog kun til fattige Brudstykker og livløse Konstruktioner. Vi ved nok en Del om Slægten og Jorden, men saa godt som intet om den enkelte, hans Livskæbne og Indsats.

Blader man Hundrede Aar tilbage i Kirkebogen, er den levende Tradition snart udslukt. Man kommer ned i et Tusmørke af Almue, man møder nok Navne og det monotone født, gift, død, men bag Navnene er der kun Skygger, kun Tavshed. Vore Forfædres Navne og Livsdata kan man forholdsvis let finde, — hvis da ikke Kirkebogen er fortæret af Ild eller Mus eller Tidens

Tand — og ved at blade og støve i andre gamle Sager, i Skiftedokumenter, Fæstebreve, Tingbøger, Skifte- og Panteprotokoller, møder man ogsaa Navnets Bærer omtalt, finder maaske ogsaa nogle magre Oplysninger her og der, men Manden, finder man aldrig. Heller ikke Historien hjælper een, naar man søger den enkelte. Historien vender egentlig Mennesket Ryggen. Historieforskningen interesserer sig nok for Vilkaar og søger Love og Kræfter, men den emanciperer sig derved fra det personlige og overlader os kun nogle stive, tavse, gaadefuldt stirrende Figurer. Mennesket er for evig borte.

Den gamle Bondes Historie kan altsaa ikke skrives, kun Bondens Historie en masse. Men det virkelige Menneske, det kostelige personlige Liv, er og bliver ukendt, det fjæler sig udenfor Historiens klare Lys. — Stort anderledes vil det vel heller ikke blive fremefter i Tiden. De kommende Slægter kender næppe mere til os end det lidet vi kender til vore Forfædre. Ogsaa vi er »kun en Damp, der er til Syne en liden Tid«, — skønt Nutiden efterlader sig Bjerge af Aviser og Arkivalier, men de er kun Kartotekskort, der ikke siger mere om *Mennesket* end Radioens Signalement om en efterlyst Person.

Men Slægten kender vi derimod. Thi dens Dag er lang. Slægten er som en Plante med Stængel, grønne Blade og et Rodnet, der breder sig uoverskueligt langt ud. Plantens overjordiske Del er vi, som lever nu, og det, vi ved at fortælle om to, tre, maaske fire Generationer, som var forenet i et levende, personligt Fællesskab. En levende og saftrig Stængel, der gror og blomstrer og har sit skjulte Rodnet under Jorden. Trækker man varsomt i Stængelen for at faa Rødderne frem, ser man Muldlaget give sig til alle Sider, hvor Rødderne breder sig vidt ud. Hver enkelt af os er egentlig i Slægt med hele Landets henfarne Befolkning, og kunde vi naa tilstrækkeligt langt tilbage, vilde vi faa at se, at vi alle forenes til een Slægtsorganisme. Havde vi Kirkebøger helt fra de Dage, da Kirkerne blev bygget, vilde man let kunne paavise det, men Arkivernes Materiale slipper for hurtigt op, naar man vil gaa i Dybden. Derimod kan det paavises, at f. Eks. alle Bønderslægter i nogle tilfældigt valgte sønderjydske Sogne i Tiden 1600—1850 stammer fra selve Sognet eller fra det egentlige Nordslesvig (nøjagtigt 99,4 pCt.). Indvandringen har været ganske minimal, og Sognets jordejende Befolkning har dannet et stort blodsbeslægtet Samfund gennem Aarhundreder og forgrener sig til alle Sognets Gaarde. Slægt og Jord og Hjemstavn har indtil vore Dage dannet en Enhed. Saaledes har det i hvert Fald væ-

ret i 400 Aar; derom taler Kilderne — fra de Sogne, hvor de er bevaret — klart og tydeligt. Om de foregaaende Aarhundreder ved man intet med Sikkerhed, men alt tyder paa, at det er det samme Slægtsamfund, der har levet her siden Vikingetiden.

Allerede Horats vidste, at de, som pløjer Havet, skifter Himmel, men ikke Sind. Det gælder ikke blot Sømanden, men fuldt saa meget ogsaa Bonden, som pløjer sin Jord. Denne — selvfølgelig — Bemærkning maa indskydes, da det, som læses her, er skrevet i Rigets Udkant og med sønderjydske Forhold for Øje.

Bonde er et Hædersnavn. Bonden hører til *de boende* og blivende, de rodfæstede, i Modsætning til de omflakkende og rodløse, de der i dybeste Forstand er hjemløse. Bonden er — fordi han er Bonde og er rodfæstet — det stabile Element i vort Folk. Formidleren mellem Fortid og Nutid. Han er den, som i Aarhundreder — maaske i Aartusinder — har forvaltet vort Folks Hukommelsesstof og har vogtet Traditionen. Overalt, hvor Slægt og Jord har været nøje forbundet, har Bonden trofast røgtet denne sin folkelige Opgave og overleveret os Folkets Arv af dybe stærke Minder. Men det har ogsaa kun været muligt der, hvor Slægt og Jord har dannet en Enhed. Et slaaende Eksempel herpaa er Sted- og Marknavnene. Overalt hvor man møder et Mylder af ældgamle Marknavne, og hvor de endnu er i levende Brug, kan man være sikker paa, at her maa være en ubrudt og stærk Forbindelse mellem Slægt og Jord. Marknavne kendes jo kun af relativt faa, ofte kun af ganske enkelte Slægter. Og hvor disse saa er døde eller bortvandret, har de taget deres Viden med sig, og der er saa opstaaet et Tomrum. Naar den levende Tradition i vore Dage mange Steder er brudt, og Mindernes Væld tørret ud, skyldes det ikke blot, at Hukommelsen har delt Skæbne med andre Sanser, der taber i Styrke og Sikkerhed ved ikke at øves, men det skyldes ogsaa, at den gamle Enhed Slægt—Jord ofte er opløst og forsvundet. Man kan nu til Dags træffe paa Landsbyer, hvor ikke et Menneske er født paa Stedet, hvor alle Marknavne er standardiserede Nydannelser, og hvor Beboerne er ganske uden Viden om Fortiden. Her gaar den folkelige Viden ikke længer fra Mund til Mund og gentages ikke atter og atter, saa den fæstnes i Sindet; den er død, ligger som Lig i Folkemindesamlinger og Arkiver, eller er deponeret i Haandbøger og Biblioteker. Ligesom et Menneske uden Hukommelse er socialt hjælpeløst, er et Folk uden Minder — eller blot et Landsbysamfund — hjælpeløst prisgivet den Atmosfære, hvor Massemennesket oplækkes.

Rodfæstethed i Jord og Hjemstavn har givet vor Folkekarakter et eget Præg. Kærligheden til Hjem og Hjemstavn, til alt det hjemlige og til vort store Fælleshjem, Danmark, møder vi overalt, hvor danske Mennesker lever og virker og ikke mindst der, hvor Slægt og Jord Aarhundreder igennem har dannet en ubrydelig Enhed, hvor Bonden har dybe Rødder i den hjemlige Jord. Denne

Bostavn er vor. Det er sundt at betænke det. Og som Arv og Testamente lægges der derved ogsaa en Opgave hen til os.

Jorden var i gamle Dage det altbestemmende. Var alle Tings rette Maal. Et Menneske blev vurderet efter dets Forhold til Jorden. Der var Selvejere og Fæstere, Hel- og Halvgaarde, Hel- og Halvkaadnere (Husmænd), Fjerdepartsgaardmænd, Gadehusmænd og Toftemænd. Selv Døden, som jo dog ellers kæmmer os alle over een Kam, kunde ikke udrydde al den tituleren. I Dødsregistret gøres der omhyggeligt Rede for, om den afdøde var Hel- eller Halv- eller Fjerdepartsgaardmand. Alt var nøje regnet ud, og en Brøk var altid mere end et Nul. Og den, der ikke ejede Jord, var paa mange Maader kun et Nul. Gaardmanden, selvom han kun var Fæster — ansaa man dengang for den egentlige Samfundsbærer, og som Ejer — eller Bruger — af Jorden var han den eneste bestemmende i Landsbysamfundet. Mændene i de jordløse Huse havde nok nogle Agerender og Smaapytter her og der i Mosekærene, men de var kun *fæstet* af en Bonde (Tiden før Udskiftningen). De kunde tages fra ham igen. Han maatte derfor være føjelig og underdanig. Det var Gaardmændene, der samledes i Grandelaget, og her blev alle Spørgsmaal Landsbyen vedkommende afgjort. Hver lille Landsby var en Verden for sig med sine egne Vider og Vedtægter (Landsbylove). »Øvrigheden — hedder det i 18. Aarh. — holdt man for overflødig og for en Plage«.

Som Ejer af Jorden havde Bonden ogsaa sin bestemte Plads i Kirken, hvor hans Forfædre havde siddet før ham. Hver Gaard havde sin faste Bænk, sit Stolestade; men de jordløse maatte mange Steder nøjes med at staa paa et Loft (Ambonium, Pulpitur) eller fik anvist en Plads i en Afkrog af Kirken. Vel var det det samme Guds Ord, som lød til alle; men de jordløse kom kun sjældent i Kirken. Den Klage lød — og lyder endnu — allevegne. Selv paa Kirkegaarden var der egentlig kun Plads for Bønder. Ogsaa herude havde hver Gaard — og det vil i de Tider sige hver Slægt — sin Plet Jord. Skulde en af de jordløse i Jorden og ved Afslutningen have sin Del af Moder Jord — og det kunde jo ikke undgaas — ja, saa maatte han se at slippe ned under Græsset i et eller andet Ingenmandsland. *Ret* havde han ingen Steder, hverken i Livet eller i Døden.

De som var født ind i Enheden Slægt—Jord dannede saaledes Sognets Overklasse. Men Bondestanden udgjorde ikke en graa, forskelsløs Masse. Her var et mangeartet Samfund. Der var ansete saa vel som oversete Slægter. Og en Mand vurderedes i høj Grad efter hvad Slægt han tilhørte, og af hvad Jord

han var rundet. Som Kirkeværger, Sandemænd og Sognefogeder deltog Bønderne i Sognets og Herredets Forvaltning og Retspleje (særlig i Sønderjylland), Men de fleste af disse ansete Bestillinger var ligefrem arvelige i bestemte Slægter, eller »hørte til« en eller anden Gaard.

Jorden tilhørte enten Bønderne selv eller Kronen (og Adelen), kun i første Tilfælde kan man tale om egentlige Bønder. Men de jordegne Bønders Tal var stærkt aftagende i 16. og 17. Aarhundrede. Alt ialt var — omkring Midten af 17. Aarh. — kun 6 pCt. af alle Bøndergaarde i Selveje. Fordelingen provinsvis var meget forskellig; i Rigets Yderkanter holdt Selvejerne bedst Stand. Paa Bornholm tilhørte f. Eks. ikke mindre end 70 pCt. af alle Bondejordbrug Selvejerbønderne, derefter fulgte Sønderjylland og Bleking, mens Jylland kun havde 5 og Sjælland end ikke een pCt. jordegne Bønder. I det af Krige og Sygdomme hærgede 17. Aarhundrede laa — særlig efter 1660 — mangfoldige Gaarde øde og forladt, de blev som oftest inddraget under Kronen som Fæstegaarde. Andre Selvejere degraderedes til Fæstere paa Grund af store Skatterestancer. Bondestanden blev mere og mere til Almue.

Paa Saxos Tid betragtedes Selvejerne som en særlig Stand, der agtedes lige med den gejstlige; men efterhaanden udslettedes Forskellen mellem de jordegne Bønder og Fæsterne næsten ganske. Skattebyrderne virkede nivellerende, og mens Odelsbøndernes Selveje og fri Ejendomsret blev mere og mere problematisk, udvidedes Fæstebøndernes Rettigheder derimod paa en vis Maade derved, at Livsfæste almindeligvis afløstes af Arvefæste. I begge Tilfælde gik altsaa Jorden i Arv, da det mange Steder blev hævdvundet Sædvane, at ogsaa Fæstebondens Søn overtog Fæstegaarden efter sin Fader. Og ligesom der var dannet Sædvane for Arvegang blandt Selvejerbønderne, fik den samme nu ogsaa Anvendelse for Fæstegaardene. Myndighederne har vel endog fremmet denne Udvikling ud fra den sunde Betragtning, at intet er mere skadeligt for Landbruget end den idelige Skiften Ejer. Man ansaa dengang en rodfæstet Bondestand for et stærkt og sundt Fundament — og et godt Skatteobjekt.

Blandt Bønderne var Sognepræsten primus inter pares. Derfor var Præstegaarden i Regelen ogsaa en af Sognets største Gaarde, ikke sjældent den største af Bøndergaardene. Og ligesom Bonden var ogsaa Præsten knyttet til sin Gaard og Jord ved mange synlige og usynlige Baand. Han var Sognepræst i Ordets egentlige Forstand, og han blev, hvor han var sat, til sin Død.

Efter Udskiftningen kom der en underlig Uro over Folk og Slægter. Man ser sig omkring, nye Tanker og Meninger kommer flyvende og bundfælder sig i Sindene, Mennesker sammenligner og overvejer, og Resultatet blev undertiden, at en og anden brød op »til en bedre Egn«. Denne Uro greb ogsaa Præsten, ogsaa han begyndte at sammenligne sit Embede og Gaard med andre Embeder og blev en Trækfugl. Men indtil den Tid (Slutningen af 18. Aarh.) har

Præstefamilie og Præstegaard, Slægt og Jord, i mangfoldige Sogne været forenet i umindelige Tider. Det saakaldte »Conserveringssystem« blev anvendt, Fader afløstes af Søn eller Svigersøn, eller Enken ægtede den afdøde Ægtefælles Eftermand.

Endnu i 19. Aarh. kunde man her og der træffe paa Bønder, som ved Siden af deres Gaard drev et Haandværk, et Forhold, som var ret almindelig i ældre Tid. Saalcdes var f. Eks. Smedehaandværket ofte i mange Slægtled knyttet til en bestemt Gaard, ogsaa Havfiskeriet, Teglbrænderi, Tørvesalg og al Slags Handel gav mangan en Bonde en kærkommen Biindtægt. Der har været Tider, hvor Bonden i mange Egne af Landet ikke kunde leve af sin Gaard alene. Jorden kunde nok give Slægten Føden, men der blev ingen Penge tilovers til Skatter, Folkeløn og Livsfornødenheder. Da maatte man lære at knibe Penge og Nytte ud af alt, hvad Naturen bød, hver Egn skabte sig saaledes Biindtægter og sin egen Form for Husflid. Man søgte, saa godt man kunde, at bjærge Slægt og Jord gennem vanskelige Tider.

Danmarks Befolkningshistorie er endnu ikke skrevet. Kun faa har drevet demografiske Studier og har her udelukkende holdt sig til Statistik over Individier. Først i nyeste Tid har man udvidet disse Studier derved, at man har indset, at man ikke udenom Genealogien kan naa til en dybere Erkendelse af Samfundets Struktur. Saadanne Prøvegravninger — eller maaske rettere Dybdeboringer — er foretaget i Sønderjylland. Det ligger jo i Sagens Natur, at man ud fra en enkelt Dybdegravning ikke uden videre kan overføre de her indvundne Resultater til det samlede danske Befolkningsomraade og lade dem gælde her. Men visse Fingerpeg kan dog udledes af disse Undersøgelser. Det viser sig bl. a., at en Mængde Gaarde har været i de samme Slægters Eje i Aarhundreder, og at Befolkningen dengang — i langt højere Grad end nu — har været fast knyttet til Egnen og kun i meget ringe Grad er blevet opblandet ved Indvandring udefra. Først i Slutningen af 18. Aarh. fremkommer der en livligere Bevægelse i Folkemassen, men dog saaledes, at Bevægelsen foregaar indenfor enkelte afsluttede Landsdele. Det gamle Bondesamfund, som kun i ringe Grad fik tilført nyt Blod udefra, maatte saaledes ved stadig indbyrdes Giftermaal mere og mere komme til at udgøre et stort Familiesamfund. Derved er Slægt og Jord blevet en meget væsentlig Bestanddel af det gamle danske Bondesamfunds Struktur.

Den Opfattelse, at Jorden (Gaarden) tilhørte *Slægten*, og ikke den enkelte Ejer, som p. t. var Jordens Bruger, var fremherskende fra gammel Tid. Ifølge

Jydske Lov (1240) kunde Bonden ikke afhændé sin Gaard uden først at tilbyde Frænderne den. Paa den anden Side var det ikke Slægten som saadan, der ejede Jorden, men kun den rette Arving. Jorden var udelt hans, og kun tilkøbt Jord og Inventaret kunde deles mellem Søkende. Til Gengæld var det Arvetagerens Pligt at sørge for Arveladeren og for sine uforsørgede Søkende. I Dele af Riget opkom i Tidens Løb den Arveskik, at den ældste Søn saa at sige arvede alt, hvad der hørte Gaarden til. »Det var gammel Sæd og Skik i Sundeved — skriver H. P. Hanssen-Nørremølle — at den ældste Søn overtog Fødestavnen paa særdeles gode Vilkaar. »Kresten fik Gaarden, — og vi andre fik hver et Cylinderur«, sagde en af mine Fætre, da han vilde gøre Rede for hvordan Arven midt i Tredserne var blevet skiftet efter hans Forældre i Dybbøl.« Allerede i 1737 var denne Arveskik blevet hævdvunden Praksis i Haderslev Amt, hvor Amtmanden (v. Vieregge) i en bestemt Sag »følger den almindelige Sædvan«, selvom der »i Landslovene ikke staar noget om, at Primogenitus (den første-fødte) har noget Krav forud for sine Søkende, og Lovbogen (Jydske Lov) anser Søkende for ligeberettigede Arvinger, er alligevel jus primogeniturae (dvs. Førstefødselsretten) indført i Praksis.«

Baade Bondestand og Øvrighed støttede denne hævdvundne Arveskik. Øvrigheden ud fra den Betragtning, at »Vurdering og Deling bør ske med Billighed, for at Gaarden — som Skatteobjekt — ikke tynges for haardt.« Man ønskede ikke en forgældet Bondestand. Og for Bønderne var det meget om at gøre, at Gaard og Jord forblev i Slægtens Eje. Et Gældsproblem eksisterede derfor ikke i ældre Tid. Det, der tyngede haardt, var derimod Skatterne. Men naar Tiderne bar med, arbejdede Bønderne sig ofte frem til solid Velstand. Da man derimod i nyere Tid lod alle Arvinger være ligeberettigede, blev Jorden derved ofte til en Handelsvare, og den gamle Forbindelse mellem Slægt og Jord opløstes saaledes mere og mere, — og alle Parter blev fattige derved.

Skønt den ældste Søn var den rette Arving til Slægtens Jord og Gaard, vil der dog kun være relativt faa Gaarde, hvor der kan paavises ubrudt Mandslinie som Ejere i 200—300 Aar. Ofte gik Gaarden i Arv paa Spindesiden. Var der ingen Sønner, fik Datter og Svigersøn Gaarden, hvilket ikke altid betød, at et nyt Slægtsnavn nu kom til Gaarden. Det sker jævnligt, at den nye Ejer faar Slægtens gamle Navn som Tilnavn, som saa blev ført videre af hans Børn. Ogsaa dette var vel et Forsøg paa at fastholde den gamle Forbindelse mellem Slægt (Navn) og Jord ubrudt. Ja, der kan endog nævnes Eksempler paa, at en helt ny Slægt, som ved Køb overtog en gammel Slægtsgaard, fik det gamle Slægtsnavn.

Følgende Opgørelse for alle Gaardene — ialt 36 — i Landsbyen Gjenner (Aabenraa Amt) viser, hvor rodfæstet Bondestanden har været i ældre Tid. Oversigten viser ogsaa, hvorledes Arvefølgen har været i Tiden 1600—1850.

Gaard

Nr.	Ejerfølgen	1945
1	I—I—2—4—3—I—I—I	Slægten uddød, Gaarden udparcelleret.
2	I—I—I—I—I—2—I—2—I	Gaarden udparcell. c. 1870
3	I—I—I—I—I—I—2—I—I—I	— — c. 1900
4	I—I—2—I—2—I—I—I—I	— —
5	I—I—I—I—2—I—3—I—2—3	— — c. 1920
6	I—I—I—I—I—I—I—I—I—I	— —
7	I—I, uddød 1660, I—I—I—I—I—I—I—4	— —
8	I—I—I—I—3—2—2—I	— —
9	efter 1660: I—2—4—I—I—4—I	— —
10	øde og ubeboet efter 1660 ff. I—I—2—I—I	samme Slægt
11	I—2—I derefter forenet med Nr. 7	
12	I—I—4—I—I—2—I—I	Gaarden udparcelleret
13	I—I—I, øde 1660, I—2—2—I—I	Solgt 1823
14	I—I—I—I—I—I—I—I	Slægten udvandrede til USA, Gaarden udp.
15	I—I—I—2—I—I—2	Udparcelleret
16	I—I—I—2—I—I	Udp. 1812
17	I—I—I—I—I—I—I—I—I	Udp. 1898
18	I—I—I—I—I—I—I—I	Solgt 1822
19	I—I—I—2—I—I—I—I	Solgt 1920
20	I—I—I, 1760, I—I—I	Solgt 1855
21	I—I—2—2—2—I—I—I	Samme Slægt
22	1660: I—4—I—3—I—I—I—I	Udparcelleret
23	I—I—I—I—I—I—I—I—I—	Solgt 1900
24	I—I—2—2—I—I—2	Samme Slægt
25	I—I—I—I—I—I—I—I—I	Udparcelleret
26	I—I—I—I—I—I, 1787, I—I—I—I	—
27	I—I—2—2—I—I—I—2—3	—
28	I—I—4—I—I—I—I—I	—
29	I—I—2—2—I—I—I—I—I	Solgt c. 1900
30	I—I—2—2—4—I—I—I—I—I	Udparcelleret
31	I—I—2—I. Solgt 1787	
32	I—2—2—I—I. Solgt 1828	
33	I—2—4—I—I—I—I. Solgt 1832	
34	I—I—I—I—I—I—2—I—I—I	Udparcelleret
35	I—I—I—I—I—2—I—3 (Enestegaard)	Samme Slægt paa to Gaarde
36	I—I—2—I—I—2	Udp. (delvis)

Forklaring til ovenstaaende:

1. betyder, at en Søn arver Gaarden efter Faderen
2. at en Datter (og Svigersøn) arver Gaarden
3. at en Slægtning arver Gaarden
4. at Gaarden ved Ejerens Død ved nyt Ægteskab kommer i en ny Slægts Eje. F. Eks.: A dør, B giftes med C, C.s Arving overtager Gaarden

Opgørelsen viser, at 56 pCt. af Gaardene har været ubrudt i samme Slægters Eje i Tiden 1600—1850 og 72 pCt. i Tiden 1650—1850.

Af Gaardene i den nævnte Landsby gik

4	Gaarde ud af Slægtens Eje i 18. Aarhundrede, dvs. 11,1 pCt.
6	— — — — 1800—1850 — 16,7 pCt.
14	— — — — 1850—1900 — 41,2 pCt.

Af de oprindelig 34 Gaarde i Byen eksisterer nu kun de 12, Resten er udparcelleret; af disse er kun 4—5 egentlige Slægtsgaarde. Saaledes er der ved Gaardhandel og Gaardslagting vendt op og ned paa alt. (*Begrebet Slægt* er her ikke begrænset til den snævre Definition, som i Almindelighed anvendes, naar man ved Slægt kun forstaar den agnatiske Linje. Her er Begrebet taget i udvidet Forstand og indbefatter altsaa ogsaa Kognaterne. En Gaard, der som Nr. 21 er vandret fra Fader til Søn, derfra til Søn, til Svigersøn og dennes Svigersøn og atter til dennes Svigersøn og derfra til sidstnævntes Søn, Sønnesøn og Sønnesøns Søn, regnes saaledes for en Slægtsgaard, og man kan vel sige, at dette Eksempel er typisk for, hvad man i Almindelighed forstaar ved dette Begreb.)

Store Forandringer i Ejerforholdene er i Danmark egentlig kun sket i og efter Ulykkesaarene i 17. Aarh. Ødelæggelserne i Jylland var da saa frygtelige, at mange Slægter, ja hele Landsbyer, fik Dødsstødet. Mangfoldige Gaarde sank i Grus eller stod øde og forladt, mens Lyngen stod parat til at tage Jorden i Besiddelse. Saakaldte »Øde Gaarde« nævnes i Skatteregistre og Jordebøger endnu langt op i 18. Aarhundrede.

Men ellers hørte det til Sjældenhederne, at Ejendomsgaarde i ældre Tid gled ud af Slægtens Hænder. Jorden bandt, og Slægten følte sig i gamle Dage bundet til den og vaagede over, at hver Fodsbred, som var arvet fra Fædrene, forblev i Slægtens Eje eller kom tilbage igen til den Gaard, hvortil den rettelig hørte, dersom den — hvilket var hændeligt — i Ufredstider var kommet i andres Hænder. Endnu fortæller et Væld af Sagn om Trætte og Strid om slige Jordstykker. Den gamle Tankegang var, at Ejeren af den Gaard hvortil et Jordstykke — f. Eks. et Enemærke eller Stufjord — oprindelig havde hørt, havde Ret til det.

Tiderne skifter, og Menneskenes Syn paa Tingene skifter med dem. 200—300 Aar forandrer en hel Del. I nyere Tid er Jorden jo i langt højere Grad end før blevet en Handelsvare; men det har igen medført, at den ældgamle Enhed Slægt og Jord langsomt men sikkert gaar sin Opløsning i Møde. Herved rykker meget gammelt og værdifuldt i vort Folks store Fællesskab ud i Farezonen. Men en Del tyder jo ogsaa paa, at vor Tid er ved at vende tilbage til den gamle Opfattelse, at Jord og Slægt hører sammen, og at det snarere er Øvrighedens Opgave at hjælpe Bønderne i vanskelige Tider til at bevare deres Slægtsgaarde, end at række Haand til, at de berøves den Jord, deres Slægt har dyrket gennem mange Slægtled.

Kort før Krigsudbrudet 1914 skrev en gammel Sønderjyde (i Sprogforeningens Alm.): Naar der i vore Dage klages over, at Slægtsfølelsen har tabt sig, hvorved ogsaa Hjemkærligheden er kommen til at lide, da er dette ikke sket med Urette; thi det er dog saa, at naar Pietetsfølelsen for Fædrene, for deres Liv og Virke og Interessen for det fra Fædrene nedarvede tabes, da er det ogsaa forbi med Hjemkærligheden, og saa bliver Følgen den, at Mennesker føler sig hjemløse og er lige godt tilfredse eller lige ilde tilfredse paa hvilket Sted de kommer til at leve i. Jeg tager næppe fejl, naar jeg mener, at den usalige Gaardhandel, der er bleven saa gængs i vore Dage, netop ligger i, at Hjemkærligheden er gaaet tabt, fordi *Slægtsfølelsen* ikke mere er saa levende som i gamle Dage. Naar nogen da blev nødt til at skille sig ved det Hjem, hvor hans Fædre havde levet og virket, maaske gennem Aarhundreder, saa følte han dette som den største Ulykke, der kunde times ham. Ja, han ansaa det næsten som en Forbrydelse, han begik, fordi han havde forsyndet sig imod sine Fædres Minde.

Det er utvivlsomt rigtigt, at Slægtsfølelse og Hjemkærlighed hører nøje sammen, og begge Dele har sikkert præget de gamle Bønder mere, end de præger Nutidens. Hele vor Tids nivellerende Tendens, større Befolkningsspredning og -blanding og fremforalt den mere materialistiske Tankegang har her virket sammen. Dertil kommer, at Verden nu føles meget mindre. De gamle var i langt højere Grad end vi født ind i og opvokset i Sammenhængen Slægt og Jord. De kom kun sjældent eller aldrig udenfor deres snævre Hjemstavn. Verden udenfor var fjern og fremmed, og kun tilfældigt og sparsomt bragtes der Bud udefra. Aviser var ukendte, Rejseforholdene besværlige. Men til Gengæld var man knyttet langt stærkere og inderligere til Slægten, af hvilken man var rundet og til Jorden, hvor man var vokset op. Ved en rig og levende Barndomserindring var man knyttet til Slægt og Jord og til Slægten hinsides den umiddelbart foregaaende. Mens mange Mennesker nu til Dags næsten intet ved om deres Bedsteforældre og knap kender deres Navne og ikke engang kan fortælle noget videre om deres Forældres Liv, satte man i ældre Tid en Ære

i at huske Familieforhold og Slægtsforbindelser. Uden Støtte af noget skriftligt havde man Rede paa Slægterne halvandet eller to Hundrede Aar tilbage, paa alle Sted- og Marknavne, paa Køb og Salg og Arvesager; et Mylder af Kendsgerninger som kun en stærk Hukommelse kunde holde fast. Lutter Realismer, Emner, som aldrig lod sig udtømme og som altid havde samme Tema: Slægt og Jord. Da kunde man synge med Sandhed: Her har jeg Rod, herfra min Verden gaar. Jeg har kendt en gammel Mand af den jævne Almue, som vidste Besked med hver Mark i et meget stort Sogn, vidste hvilke Ejere hvert Stykke Jord havde haft siden Udskiftningen for ca. 200 Aar siden. I hans Hukommelse levede over 2000 Marknavne. Skønt han aldrig havde set en Kirkebog, formaaede han med sikker Sans at udrede alle Sognets Slægtsforbindelser langt tilbage i Tiden. Det moderne Menneske derimod ved lidt om alt; men denne overfladiske Viden er vundet paa Bekostning af det langt værdifuldere: Kendskab og Kærlighed til det, som er vort Væsens Kerne, Stammen, Roden og den moderlige Jord. I de senere Aar er Værdien af Samfølelsen med Slægt og Folk, Jord og Fædreland blevet indlysende for flere og flere. Naar alt kommer til alt er der en fast Forbindelse mellem det at huske og at være tro.

Den standardiserede Nutidsoplysning skaber Standard-Mennesket, Masse-mennesket, men ingen Personligheder, ingen særprægede Karakterer, dem vil man ofte lede forgæves efter i den moderne Vrimmel. Mindet, som er Folkets Selvbesindelse, ligger i vide Kreds nedbrudt og øde.

Det galliske Folk, som Cæsar har studeret og skildrer, stod paa en Skillevej. Skriftsprog havde de, og Skoler, men, fortæller Cæsar, de meddelte nødigt deres Viden skriftlig. De var bange for, at Disciplenes Hukommelse led Skade derved. Ogsaa hos os havde hver Egn, ja hver Slægt og Gaard sine Sagn, et Væld af Minder, gaaet fra Mund til Mund gennem Aarhundreder, fortalte Hjemstavnsens Historie for hver opvoksende Slægt. Nu har vore Folke-mindesamlere søgt at redde Stumperne af alt dette over i Bøgernes stille Verden. Det er sket i den Tidsalder, hvor den gamle Enhed Slægt og Jord gik i Opløsning, da Mindets Kildespring tørrede ud og til sidst stivnede i Blæk og Bogtrykkersværte. Det førnævnte Eksempel fra Landsbyen Gjenner viser, i hvilken Retning Udviklingen er gaaet i den danske Landsby. Det er ikke mere almindeligt, at en dansk Bonde kan sige: HER har mine Fædre boet og virket før mig i Aarhundreder. Den gamle Enhed er brudt. Begyndelsen blev gjort ved Udskiftningen og er fortsat i stigende Tempo siden.

Da Landboreformerne begyndte i sidste Halvdel af 18. Aarhundrede skete med Udskiftning og Udflytning een af de største Forandringer i vort Lands Historie. *Med dem gik Middelalderen under*, og den nye Tids Danmark blev til. Det gamle Fællesskab, som ikke blot var økonomisk, men ogsaa kulturelt,

forsvandt og afløstes af en moderne Individualisme, som — ogsaa baade økonomisk og kulturelt — slog ind paa nye Baner. Langsomt men sikkert fuldbyrdedes et Hamskifte i Danmark. Vi lever endnu som i en Overgangstid, vi er undervejs, men ved ikke, hvor vi ender. Kløge Folk siger, at vi er paa Vej fra at være Almue til at danne et dansk Folkefællesskab. Lad os haabe, de taler sandt. Men foreløbig synes alt mere præget af Roderi. Indvandring og Bortvandring, Slagtning af Gaarde, Stationsbyer der sejrer over den gamle Landsby og sætter sit Præg paa Sogn efter Sogn (selvom de maaske slet ikke har en Station i sin Midte), Slægternes Rødder løsnes, nye Mennesker med nye Navne dukker op. Alt det er medvirkende til, at de forskellige Egenes Særpræg udviskes mere og mere. Selv Dialekten, som ofte varierer fra Sogn til Sogn, vil vel ogsaa forsvinde engang, eller i hvert Fald miste sin Egns-Karakteristika. Man kan beklage denne Udvikling eller ikke, en Kendsgerning er det, at vi er inde under dens Lov.

Betragt f. Eks. vore moderne Veje. De er som et Symbol paa alt det, der sker med os i dette Slægtled. Stive, lige, nøgne, blottet for Idyl, uden Træer og uden Ynde skærer de alle Landskabets Linier over, gaar tværs henover alle gamle Skel, nedbryder alle Grænser, slaar Portene ind til alle gamle Sogne- og Landsbysamfund, som før var en Verden for sig. De ændrer ikke blot ved Sognets Bebyggelse og Udseende, men de rører ogsaa ved Folkets Sjæl og Rod. De spreder. De gamle Veje derimod virkede samlende. De var Kirkeveje, de pegede mod Sognets og Livets Midtpunkt. De var Forbindelsesveje mellem Landsbyerne. De gamle Vejnet vidner om Rodfæstethed, de nye peger i Retning af Rodløshed. Og dog — dybest set peger de vel videre, mod det store Fællesskab, som vi er ved at opleve, de forbinder By og Land, knytter os nærmere sammen, Jern- og Betonbuerne binder i deres Kæmpebuer Øer og Landskaber sammen. Afstandene mellem os bliver saa smaa, Skellene saa betydningløse. Selv Danmark bliver saa lille derved, men samtidig ogsaa mere kendt og mere elsket. Maalt med Hjertet er det stort. Vi er ved at vokse ud af den ældgamle Sammenhæng, den mellem Slægt og Jord, som vore Forfædre har levet i, mens de endnu var fattig Almue; vi er ved at vokse sammen til en langt større og mere frugtbar Enhed: Folk og Land. Saadan taler en Stemme i os, den nye Tids Advokat. Og den har maaske Ret. Maaske. Men uden Offer sker intet Fremskridt. Megen gammel Bondekultur er Prisen, som maa betales.

F. Syberg (1862—1939): En Bondegaard.
(Privateje).

DANSK FOLKESIND

Af Forfatteren Anders Uhrskov.

„Naar Tid er, skal vi komme af os selv“.

Hvad et Folks Sind bestaar af, og hvordan det er blevet, som det er, vil det sikkert altid være umuligt helt at gøre Rede for, men nogle Retningslinjer kan man dog nok give. For det første vil et Folks Sind i betydelig Grad være afhængig af vedkommende Lands Natur og Levevilkaar, og dernæst vil Belliggheden i Forhold til den store Verden og inden for Landet selv spille en væsentlig Rolle. Befolkningen i en Grænseegn er anderledes end den, der lever midt i Riget og derfor sidder mere lunt inden Døre.

Danmark er et Sletteland med Bakker og Dale i bløde Linjer. Af Fjeld har vi ikke andet end Bornholm. Vort Lands Natur er vidt forskellig fra Islands, Norges og Sveriges, og skønt vi alle stammer fra samme Rod, er de fire Folk dog i mangt og meget uens. Paa Island — Øen med de hede Kilder og de mægtige Ismasser — dør elsker man, naar man elsker, og dør hader man til sin Død, som det er blevet sagt. En Islænding, der kommer til Danmark, føler sig ofte frastødt af vort Væsen. Det kan være *den lille Humor*, som en ung islandsk Forfatter sagde, og dermed mente han nok noget i Retning af vore Vittigheder og lattermilde Væsen. En islandsk Kunstnerinde, der er bosat i København, erkender, at hun straks følte sig noget fremmed her. Vi var saa ualvorlige, sagde hun, og dermed mente hun det samme som hendes Landsmand. Men hun tilføjede, at selv om der er mindre Fjeld i det danske Sind end i det islandske, saa var det der alligevel i Form af Udholdenhed, Humør og Fædrelandskærlighed.

I Nordmændene er der — ganske naturligt — ogsaa mere Fjeld end i os Danske. En Nordmand, Christopher Bruun, der var med som frivillig i 64 og følte sig frastødt af den Væghed, han mødte saa ofte hernede, skriver et Sted, at til at slaas havde Nordmændene gerne været bedre end vi, men hvad Offervilje angik, stod det iøvrigt saa nogenlunde ens til i begge Lande. At Nordmændene i en vis Forstand har større Kampevne end vi Danske, er sikkert rigtigt. I alt Fald er de mere resolute. De optog straks Kampen mod Tyskerne den 9. April, mens vi udsatte den. Men dengang Sabotagen her i Landet rigtig kom i Gang — og det var nu væsentlig den Form, hvorunder vi kom til at kæmpe

— da kunde den i Omfang, efter hvad man har hørt, staa Maal med ethvert andet Folks.

Paa svensk og dansk Sind er der ogsaa betydelig Forskel. Sverige er et udstrakt Rige, dets Befolkning langt større end vor. Det gør sit. Sverige ejer de store Linjer, som skaber Pathos. Stil ejer Svenskerne ogsaa, mens vi holder os paa det jævne. Vi Danske er — billedlig talt — lidt tilbøjelige til at gaa i Morgensko, mens en Svensker altid er fuldt paaklædt.

Forskellen paa Folkesindet bestemmes ikke alene efter Linjer paa tværs, men ogsaa efter Linjer paa langs. Folkesindet er underkastet en vis Udvikling, og denne er ikke ens i alle Lande. De Folk, der bor nær ved de store Kulturlande, paavirkes hurtigere derfra end de mere afsidesliggende. Nu da alle Folk er inde under den moderne Kulturs Paavirkning i Form af rigere Samfærdselsmidler, store, nye Skoler, Radio og adskilligt andet, sker der alle Steder en vis Udjævning af Folkeejendommelighederne. Man kan her i Landet f. Eks. se det paa Dialekterne, der afslibes eller helt forsvinder. Med dem gaar meget af det gamle Særpræg tabt, og Rigets Fælleskultur træder i Stedet. Det koster imidlertid sin Pris. Man skifter hverken Dialekt eller Sprog gratis. Det medfører en vis Vaklen i Sindet, som først genvinder sin Fasthed i det Slægtled, hvor det nye Sprog er blevet Natur.

Derfor var der for Aarhundreder siden større Særpræg over f. Eks. det jydsk-ske Sind, end der er nu. Herom finder vi Vidnesbyrd i Folkedigtningen, Folkeviser, Sagn, Ordsprog og ikke mindst Folkeviddet. Senere træder Kunstdigtningen til, idet den dog som oftest mere giver Udtryk for det fællesdanske end for det særlig jydsk, sjællandske eller fynske.

Lad os se paa Visen om Ebbe Skammelsøn, den Vise, der som Kunstværk udtrykker det højeste, som den danske Folkevisedigtning i Middelalderen naaede til. Skammel er en rig Herremand i Thy, han havde fem Sønner, men de to fik en krank Skæbne. Ebbe, der er trolovet med stalten Adelus, er taget hjemmefra for at komme ud at se og opleve noget nyt. Han er nu i Kongens Tjeneste, mens hans Broder, Hjemmefødningen Peder, Tid efter anden søger at tude Adelus Ørerne fulde. Først fortæller han, at Ebbe i de fremmede Omgivelser gaar og spotter hende. Men hun afviser ham bestemt. Ebbe er i enhver Henseende til at stole paa. En Tid efter fortæller Peder, at hans Broder Ebbe er død. Det hele er naturligvis lagt saa snildt til Rette, at Adelus maa tro derpaa. Og da Sorgen er stilnet af, frier Peder til hende, og hun siger ja.

Men en Nat har Ebbe en mærkelig Drøm, og den Tjener og Raadgiver, han har haft med sig hjemmefra, udlægger den saaledes, at det er Peder, der holder Bryllup med Adelus. Da faar Ebbe travlt. Han begærer Orlov og rider ad Hjemmet til. Han naar sin Faders Gaard, netop da alle Gæsterne er samlede den første Bryllupsdag. To Søstre kommer ud og tager imod ham,

og da han faar Rede paa Aarsagen til de mange fremmede, giver han Søstrene hver et kostbart Smykke, som han havde købt i det fremmede og tiltænkt sin Fæstemø. Den ene Søster mente, han skulde blive og tage Del i Gildet, men den anden kendte ham bedre og raadede fra:

»Tøver du her i denne Nat,
det bliver os alle til Kvide.«

Men nu kom Moderen til. Ebbe maatte da endelig blive og tage Del i Gildet. Han lod sig overtale. Moderen skaffede ham en fornem Plads, og Faderen bad ham skænke for Gæsterne:

»Skænked han den brune Mjød
og saa den klare Vin;
hver Sinde ham til Bruden saa,
da randt ham Taare paa Kind.«

Dagen led, og Gildet sluttede. Ebbe fik som nærmeste Slægtning den Ærepost at bære Fakkelt for Bruden og føre hende til Brudekammeret paa Højenloftet. Og her kommer saa Opgøret:

»Ledte han den unge Brud
alt ad den Højeloftsbro:
»Mindes I det, stalten Adelus,
I gav mig eders Tro?«

»Al den Tro, jeg eder gav,
den har Peder, eders Broder;
men alle de Dage, jeg leve maa,
jeg vil eder være for Moder.«

»Jeg loved jer ikke til min Moder,
jeg lover jer til min Viv!
derfor skal Peder Skammelsøn
lade sit unge Liv.

Hør I, stalten Adelus,
I rømmer med mig af Lande!
jeg vil slaa Peder, min Broder, ihjel
og taale for eder den Vaande.«

»Slaar I Peder, eders Broder, ihjel,
siden skal I mig miste!
saa maa I sørge jer selv til Døde
som vilden Fugl paa Kviste.«

Det var Ebbe Skammelsøn,
han sit Sværd uddrog;
det var stalten Adelus,
han til Jorden vog.

Saa tog han det blodige Sværd
alt under sit Skarlagenskind;
saa gik han i Stenstuen
for Peder, sin Broder, ind.

»Hør, du Peder Skammelsøn,
du tøver altfor længe;
Bruden længes fast efter dig
udi sin Brudeseng.«

Mælte det Peder, hans Broder,
svared han alt saa brat:
»Saa gerne vil jeg dig unde
at sove hos Bruden i Nat.«

Det var Ebbe Skammelsøn,
han sit Sværd uddrog;
det var Peder, hans Broder,
han til Jorden vog.

Hans Fader gjorde han ilde Saar,
hans Moder misted en Haand;
fordi træder Ebbe Skammelsøn
saa mangan vild Sti om Land.
Fordi træder Ebbe Skammelsøn saa mangan Sti vild.«

Ebbe Skammelsøn er den ærlige Riddersmand, tapper og tro. Han lider stor Uret, og den kan han ikke bære. Han evner ikke at tie og taale, han maa tage Hævnen i sin egen Haand. Han vil have sin Ret, og kan det ikke naas

paa anden Maade, maa det ske ved hans Sværd. Paa den Maade driver Lidenskaben ham ud i Handlinger, han maa angre til sin Død. Ebbes Sind er gjort af et Stof, der over for Modstand kun ejede to Muligheder: at sejre eller knækkes. Det tredie, at bøje sig, ejede det ikke. Dette er jydsk Sind, og det er det, der skaber Tragedie.

Om Ebbe Skammelsøns Tragedie kan man naturligvis sige, at da den foregik i Middelalderen, behøver den ikke at være tidsgyldig nu. I Middelalderen var Folk i det hele mere usammensatte. De store Begivenheder paa Godt og Ondt laa den Tids Mennesker nærmere end i vore civiliserede Tider, hvor Sindet er blevet mere afslebet. Det er utvivlsomt rigtigt, men at det jydsk Sind — og vel især det nordjydske, som der her er Tale om — ogsaa kan give sig stærke Udslag i den nyere Tid, er der flere Eksempler paa. I *Jakob Knudsens* Fortælling »Sind« skildres en Bonde, Per Hjarmsted, fra Thy, der efter at have boet i Vendsyssel køber en stor Gaard i Hanherred, hvor hans Søn Anders vokser op. Per Hjarmsted er et troende Menneske, lige overbevist om sin egen Syndeskyld og om Guds Naade. Mens han selv er ærlig og redelig, anser han alle ikke-omvendte for Kæltringer.

Per Hjarmsted er af et lignende Stof som Ebbe Skammelsøn. Han kan ikke taale at lide Uret. Møder han den — og det gør han ofte — tager han sig selv til Rette, som da han slaar en Gaardmand, der stjæler Kløver fra ham om Natten, halvt ihjel med en Jernstang. Eller han søger Proces, dog aldrig længere end ved Underretten, for ved Overret og ved Højesteret er det helt haabløst at faa sin Ret, mener han.

En Søn af denne ydmyge, retsindige, men til Yderlighed rethaveriske Gamling er Anders Hjarmsted, som faar en Gaard Sonden for Limfjorden og kommer i Strid med en Nabo, en Art Sognekonge med en udbredt Familie, om noget Fællesgræsning. Anders har Ret, det er tydeligt nok, men Proprietær Faurholt er nu engang vant til at gøre, hvad han vil, uden at nogen vover at blande sig i det. Hans Magt øges derved, at hans Datter er blevet gift med en Broder til Herredsfuldmægtigen, der selv er en Kæltring, og som atter har Herredsfogden i Lommen.

Men Anders Hjarmsted kan ikke taale at lide Uret. Skønt det i enhver Henseende er uhensigtsmæssigt at lægge sig ud med Faurholt — Anders er blevet Ven med Sønnen og forelsket i en Datter — kan han dog ikke bøje sig. Striden begynder. Fuldmægtigen støtter med uærlige Midler Proprietæren. Anders har af sin Fader lært, at man aldrig skal appellere, og ved Underretten kan han ikke faa Ret. Der er altsaa kun de to Udveje tilbage: at bøje af eller tage sig selv til Rette. Det første er Anders Hjarmsteds Sind ikke i Stand til, og saa bryder da en ren Ebbe Skammelsøn-Tragedie løs. Anders dræber Herredsfuldmægtigen, tvinger umiddelbart derefter sin Ven Præsten til at vie ham

og hans elskede Gjatrid Faurholt, og om Natten holder de Bryllup. Næste Morgen bliver Anders Hjarmsted eftersøgt, han dræber først Arrestforvareren, Fuldmægtigens værdige Medhjælper, og falder derpaa selv for et Skud. Men Anders føler, han har sejret, sin Brud har han vundet, og sin Ret har han faaet. Umiddelbart før det dræbende Skud faldt, sagde han i en leende Tone, som ganske svarer til Udtrykket i hans Ansigt: »Ja, nu har A udrettet saa meget, som var nødvendigt. Nu kan I godt tage mig — hvis I tør. «

Og dermed faldt den Mand, som netop tidligere havde karakteriseret sig selv med de Ord,, at han »føjte, at han paa ingen Maade kunde opgive sin Ret.«

Sammenligner man nu denne Nordjyde fra sidste Halvdel af forrige Aarhundrede med den middelalderlige Ebbe Skammelsøn, finder man en paa-faldende Lighed i Sind. Der er iøvrigt mest Tendens i Jakob Knudsens Fortælling, for al Sympatien er unægtelig paa Anders Hjarmsteds Side, mens Folkevisen udfolder sin tragiske Side stærkere derved, at selv om Ebbe Skammelsøn har al Retten paa sin Side, saa har hans Fæstemø ikke Uret, hans Fader endnu mindre. Og dog maatte de begge bløde.

Men iøvrigt gælder det samme for Anders Hjarmsted som for Ebbe Skammelsøn: Havde han været af noget ringere Stof, havde han fundet sig i Storbondens Overgreb, ægtet hans Datter med Forældrenes Billigelse og var blevet et anset Medlem af den udbredte Familie. Nu drev hans Sind ham ud i Forbrydelsen.

Mod disse to Skildringer kunde en mere nøgtern Natur indvende, at det jo dog altsammen var Digning, og mon Virkeligheden — den rent haandgribe-lige Virkelighed — dog ikke formede sig noget anderledes?

Ja, lad os saa betragte den. Det falder meget heldigt, at mens vi hidtil har beskæftiget os med Mænd fra Thy og Hanherred, kommer vi nu til Vendsyssel, der sammen med de to nævnte Egne udgør Nordjylland.

Om Vendelboernes Sind ved Historien meget at fortælle. Det er betegnende, at en Række Bondeoprør har haft sit Udspring eller i alt Fald fundet stærk Tilslutning droppe. Man var ikke ivrig efter at betale Skat. En ny Skat følte som en Uret, og den vilde man ikke finde sig i hverken paa Knud den Helliges Tid eller senere. At betale Skat til fremmede Krigstropper følte endnu mere vederstyggeligt, og selv om Wallensteins Ryttere og Knægte 1627—29 hærgede i Vendsyssel og pinte Befolkningen, saa fik adskillige af dem ogsaa den stridbare Befolknings Kraft at føle. Mange Bønder blev henrettede, andre pinte, deriblandt den gamle Bondehøvding *Lars Dyrskjøt*, men Wallensteins Officerer erkendte, at selv om Vendelboerne blev pint paa det allerhaardeste, vilde de som Regel intet tilstaa.

Seksten Aar efter, at Tyskerne var gaaet, kom der paany Fjender, denne

Gang Svenskere. Da de var naaet over Limfjorden, havde den 84-aarige Lars Dyrskjøt samlet Bønderne i et Par Herreder og mødte Fjenden ved Nr. Sundby. Men hans Mandskab blev splittet af det svenske Rytteri, og han selv skudt, efter at han havde nedlagt tre Ryttere og afslaaet at tage mod den tilbudte Pardon. Saadan døde en Bondefører i Vendsyssel i 1675.

Erik Ponoppidan karakteriserer 1769 Vendelboerne som et kækt og modigt, men tillige haardt og selvstændigt Folk. Og det er vist rigtigt nok. Haarde var de, og deres Ret vilde de have, koste hvad det koste vilde.

Et ejendommeligt Eksempel derpaa har man i den Dronninglundske Mordsag 1841. En Forbryderbande havde i flere Aar hærget Egnen, uden at Øvrigheden foretog sig noget for at gøre Ende paa Uvæsenet. Til sidst fandt Bønderne Tilstanden utaalelig, og de besluttede da at tage sig selv til Rette. Tyvebandens Medlemmer var nemlig godt kendte, den bestod væsentlig af to Familier, der boede i hver sin Ende af en gammel Rønne i Skæve Sogn. En mørk Nat omringede en halv Snes Mand — og deriblandt ingen ringere end Sognefogden i Hellum Sogn — det berygtede Hus, trak Beboerne ud af deres Senge og slog tre Mænd og en Kvinde ihjel med Knipler.

Det var ved den Lejlighed, *Christian den Ottende* udtalte de siden saa ofte anvendte Ord, at Vendsyssel laa Norden for Lov og Ret.

De fire Hovedmænd blev dømt fra Livet, men Straffen ændret til livsvarigt Fængsel. I 1848 blev de benaadet og sendt tilbage til deres Hjemegn, hvor de blev modtaget med aabne Arme. Man havde ikke glemt, at det var dem, der hin Rædselsnat havde skaffet Fred og Sikkerhed paa Egnen.

Hin Begivenhed 1841 er paa sin Vis et Sidestykke til Ebbe Skammelsøn. Det drejede sig i alle Tilfælde om Mennesker med en meget levende Retsfølelse, Mennesker, som paa ingen Maade kan opgive at se Retfærdigheden ske Fyldest. Vil Øvrigheden ikke træde til, tager de Sagen i deres egen Haand og giver sig deres Lidenskab i Vold.

Denne Hunger efter at se Uretten straffet, den er disse Menneskers Særkende, den er deres Styrke og deres Fare. De er retsindige, modige og tapre, men vente kan de ikke. Smidighed og Forhandlingsevne ejer de ikke. Akkordens Aand er dem fremmed.

Dette stærke, men voldsomme Sind findes nok mest udpræget i Nordjylland. Inden vi gaar videre, bør der dog gøres opmærksom paa de tre Skildringer af Retsfølelse. I de to første Tilfælde er det en enkelt, der rejser sig mod Uretten, i det sidste Tilfælde er der flere om det, det er en Folkerejsning. En anden Forskel er den, at baade Ebbe Skammelsøn og Anders Hjarmsted er unge, mens Sognefogden i Hellum Sogn og hans Fæller er Folk i en sat Alder.

I Jydens Natur er der et stridigt Drag, en Tilbøjelighed til Rethaveri.

Herom er der mange Historier som f. Eks. følgende: En Mand i Himmerland vilde ikke have, at man kørte ad en Markvej, der gik over hans Mark, men en Dag kørte en Nabo alligevel ad Vejen. I det samme kom Manden: »Du maa it køre paa min Vej.« — »Jow!« — »Nej, saa lægger A mæ paa æ Vej.« Og i det samme lagde han sig tværs over Vejen; den anden standsede ikke, men kørte over ham, og der gik et Pår Ribben med i Løbet, saa Manden maatte paa Sygehus. Bagefter kom det til Proces, og Manden, der blev kørt over, vandt.

Selv om denne Beretning er en Historie, kan den paa sin Vis være lige sand. Dr. phil. *Gudmund Schütte* fortæller et tilsvarende Træk, som han selv har oplevet. Engang skulde han ude paa Heden køre til et Gilde sammen med sin Vært. De kom da til en Vej, som var afløst, men Værten kørte ad den alligevel, og der skete heller ikke noget. Men da de om Aftenen i Mulm og Mørke skulde tilbage ad den samme Vej, opdagede de, at der tværs over Vejen var gravet en bred og alendyb Grøft, og det var nærmest et Mirakel, at de undgik at vælte og komme galt af Sted. Næste Dag gik Schütte sammen med sin Værts Kone over til Naboen, over hvis Mark Vejen gik, for at klage over det passerede. Manden var ikke hjemme, men paa den fremførte Klage svarede Konen blot: »Æ Mand vil ett ha, te di ska kyer o hans Vej.« De fremmede gentog Klagen, men Konen blev ved sit: »Æ Mand vil ett ha, te di ska kyer o hans Vej.« Og med den Besked maatte de vende hjem.

I Halvtredserne og Tresserne i forrige Aarhundrede levede der i Middelfart en Prokurator, der hed *L. L. Schmidt*. Han havde mange Klienter fra Øst- og Sydjylland. Det var ofte Gaardmænd, som laa i Proces med en Nabo, tidt var det kun Smaating, der var dem imellem, et Markskel eller lignende. Men smaat eller stort, Alvor var det, og det hændte mere end een Gang, at en saadan Bonde med et Slag i Bordet udbrød: »A vil ha mi' Ret, om det saa ska kost' mi' Goer!« En tilsvarende Udtalelse anfører *Frifelt* fra Vestjylland.

For en Del Aar siden besøgte jeg en Mand i Østjylland, og der hørte jeg fortælle om en Strid mellem to Nabosogne. En Bivej gik fra det ene Sogn til det andet, og et lille Stykke dannede Vejen Skel imellem dem, men det Vejstykke vilde ingen af Sognene holde i Orden. Folkene i det ene Sogn paastod, at det tilkom Nabosognets Beboere, og disse havde den modsatte Mening. Det hele drejede sig i Virkeligheden ikke om stort udover det, at man vilde have sin Ret — men det var jo ogsaa nok.

Denne Retsfølelse og Stridighed er mest udpræget i Nordjylland, men den findes ogsaa, maaske i en lidt anden Form, i Sønderjylland. Havde der ikke været Kamplyst og en vis Portion Stejlhed i den sønderjydske Natur, havde Sønderjyderne aldrig klaret sig saa godt i Kampen med Tyskerne under Fremmedherredømmet, som de gjorde. Hele den sønderjydske Historie mellem 1864

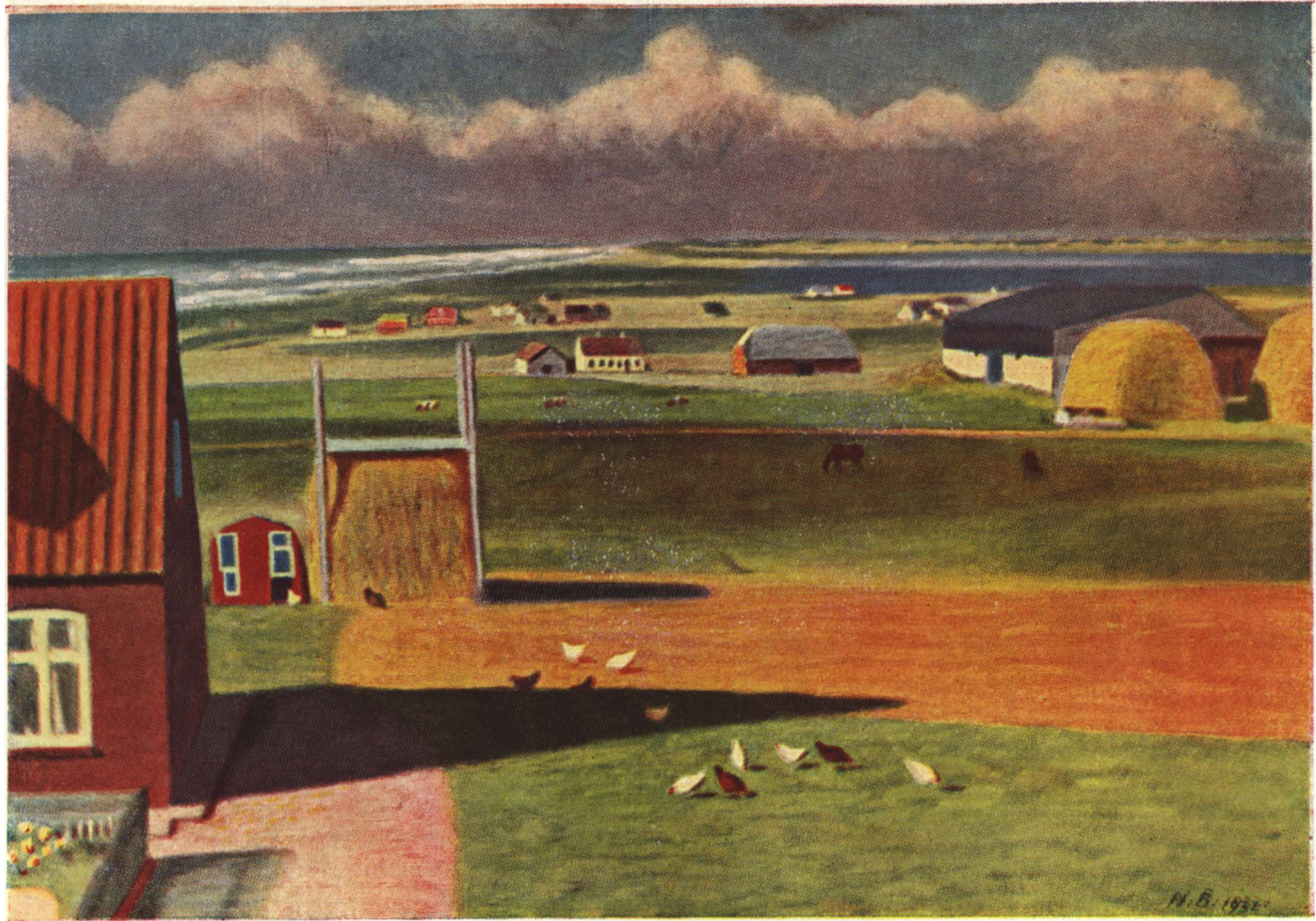
og Genforeningen er et Vidnesbyrd herom. Denne Historie skal ikke repeteres her, men det skal dog lige anføres, at Sønderjydernes Førstemand, *H. P. Hanssen*, havde det Ord til Valgsprog: »Hug er den bedste Parade!« Der er ogsaa noget betegnende i det sønderjydske Ordsprog: Politik det skal nu helst ordnes med æ Næver.

Denne stærke Retsfølelse og Stridbarhed findes ikke paa Sjælland, Fyn eller de sydlige Øer i samme Grad som i Jylland. Men den findes paa Bornholm. En Folkeoverlevering siger, at der paa et Skib ikke maa være flere Bornholmere, end der er Master, for hvis de kommer op at strides, kan man skille dem ved at binde hver af dem til en Mast. Er der saa mange, at der bliver to ved een Mast, fortsætter de bare Striden der.

Vore Naboer mod Øst, Skaaningerne, har mellem Beboerne af Sveriges andre Landskaber Ord for at være selvraadige. Der er altsaa i deres Særpræg noget, der minder baade om Jyder og Bornholmere. Hvordan hænger nu alt dette sammen? For tilfældigt er det næppe. Nu maa man erindre, at Skaane sammen med Halland og Bleking hørte under Danmark indtil Freden i Roskilde 1658. Skaane har altsaa haft et langt længere Samliv med Danmark end med Sverige, et Samliv netop i de Aarhundreder, hvor Folkenaturens Grundtræk udvikledes. Betragter man et Landkort, ser man, at Jylland, Bornholm og Skaane er det danske Riges gamle Grænselande, mens Sjælland og Fyn ligger lunt i Midten. At disse Forhold som Følge af Krige — og Farer for Krige — har bidraget stærkt til at udvikle det Særpræg, disse Landsdeles Befolkninger besidder den Dag i Dag, kan der ikke være Tvivl om.

Hvad Bornholms Historie angaar, vidner den om mangfoldige Krige og dermed følgende Lidelser. Gang paa Gang brandskattede nordtyske Stæder eller Svenskerne Øen. Ogsaa Fremmedherredømme af mere varig Art skulde Bornholm prøve. I halvtreds Aar indtil 1576 var Øen overdraget Lybek som Brugs-pant. Siden kom Svenskerne atter til Øen, og ved Roskildefreden i Februar 1658 blev Bornholm sammen med Skaane, Halland og Bleking afstaaet til Sverige. Men da *Karl Gustav* samme Aar overmodigt brød den nylig afsluttede Fred, blev det Bornholmerne for meget. Tapre og beslutsomme Mænd samlede sig, og uden at de kunde vente nogen Hjælp fra Moderlandet, der selv var i dødelig Fare, angreb de Erobrerne, dræbte deres Høvedsmand, indtog Fæstningen Hammershus, og halvanden Maaned før Stormen paa København kunde bornholmske Sendemænd den 29. December 1658 overdrage Kong *Frederik den Tredie* det genvundne Land til personlig Arv og Eje.

Herom kan man læse i *Kelvin Lindemanns* Roman »Den kan vel Frihed bære«, der udkom 1943 midt under Besættelsen. Den blev forbudt et Par Dage efter Udgivelsen, men da var den allerede solgt Landet over i Titusinder af Eksemplarer. Saaledes kom Bornholmernes Tapperhed for 300 Aar siden til

Niels Bjerre 1864—1942: Efteraar.
Statens Museum for Kunst.

at gøre sin opmuntrende Virkning paa store Dele af vort Folk midt i de tran-
geste Tider, vi har oplevet i de senere Aarhundreder.

Den historiske Udvikling i Forbindelse med Øens Natur har givet den
bornholmske Bondestand et egent Sind. »Den blev djærv, selvraadig, vant til
at staa paa egne Ben og til at hævde sin Ret og sit Syn paa Tingene.« Disse
Overlæge M. K. Zahrtmanns Ord kunde akkurat ligesaa godt være sagt om
Sønderjyderne. Ogsaa de er et Grænsfolk og har oplevet mangfoldige Krige,
der har hærdet deres Modstandsvilje.

Bornholmernes Selvstændighedstrang har paa det religiøse Omraade givet
sig Udtryk i de mange Sekter og Retninger, hvoraf den mest kendte er de
saakaldte »Bornholmere«, en Lægmandsbevægelse, der stammer fra Sverige,
men over Bornholm har vundet adskillig Udbredelse især i Nordsjælland, Søn-
derjylland og Vestjylland. Den benævnes i Almindelighed Luthersk Mission.

Hvad der kan siges om Bornholmernes mange Sekter, gælder i tilsvarende
Grad Vendelboerne. Ogsaa hos dem har Selvstændighedstrangen paa det re-
ligiøse Omraade skabt flere Forgreninger, end det ellers er almindeligt her i
Landet.

Fyn ligger i Midten af Riget. Det er omgivet af Vand, men enten er det
Bælter eller mindre Have, og selv om de i uroligt Vejr kan være farlige nok,
er det alligevel Smaating mod den vældige Naturkraft, som Vesterhavet under
Storm kan være Udtryk for. Paa Fyn ligger noget af Danmarks frugtbareste
Jord. Hvilken Forskel paa Afgrøderne her og det vestlige og nordlige Jylland.
En Ulykke for Fyn er et fedt Aar i Jylland, siger et Ordsprog. Man har kaldt
Fyn for Danmarks Smørhul, dels vel nok paa Grund af, at det som Smørhullet
ligger i Midten, men ogsaa — og navnlig — paa Grund af Jordens Frodighed.
Men ikke alene er Landbrugets Afgrøder gode. Rundt om paa Fyn findes
»Æblegaard og Humlehave«, og ved Vejene er der levende Hegn. Det kan
være Slaaen og Hvidtjørn, Hassel og Hyld, eller det kan være Brombær, som
den vejfarende i Eftersommeren kan plukke i store Mængder, alt som han
langsomt vandrer mod sit Maal. I det sydvestlige Fyn, mellem Faaborg og
Assens, findes der mange Steder Syrener som Vejhegn. At færdes ad Vejene her
med Blomsterduft og Farvepragt til begge Sider er som at vandre i en kæmpe-
stor Have. Velbegrunder er det derfor ogsaa, at man har kaldt Fyn for Dan-
marks Have.

Det er en gammel Opfattelse, at Ordet *Fyn* kommer af *fin*, og selv om det
beror paa en Misforstaaelse, forstaar man godt, at den Tanke kan dukke op.

Smukt og velholdt Bindingsværk finder man i de fynske Gaarde og Huse.
Tavlene er hvide og Tømmeret mørkt. Det er derfor heller ingen Tilfældig-
hed, naar sagkyndige udtaler, at de bedst bevarede Præstegaarde finder man
paa Fyn. Her er baade de fleste og de smukkeste.

Fyn er kendt for sin gode Mad. Man faar mange og rigelige Maaltider. Især holder Fynboen meget af Boghvedegrød. Jyden siger, at man kan kende en Fynbo paa, at han mimrer med Munden, naar han gaar forbi en Boghvedemark. Ogsaa herom er der Ordsprog. Godtøl og Boghvedegrød hører med til Paradiset, siger Fynboen. Men Boghvedegrøden er ikke saa yndet af Folk fra andre Dele af Landet. Saaledes klagede de sjællandske Soldater, der under Fredericias Belejring var indkvarteret paa Fyn, over, at de fik Boghvedegrød 21 Gange om Ugen. Til Gengæld havde Fynboerne et og andet at bemærke om Sjællændernes Bygmelsgrød og Lollikernes graa Ærter.

Gammelt Øl med en Pind i var en af Fynboernes yndede Drikke. Fynboens Gammeløl var baade stærkt og velmagende.

Fynboerne har da ogsaa altid været stolte af deres Ølbryggeri og set ned paa Jydernes. »Ved du, hvorledes Jyderne brygger Øl?« spørger de. »De kommer et Fjerdingkar Malt i en Pose, og naar de saa har rammet en Pæl ned midt i et Gadekær, binder de Posen fast paa den, saa den hænger ned i Vandet. Kommer der fremmede paa Besøg, øser de tæt ved Pælen, og det kalder de godt Øl, men til daglig Brug øser de inde ved Bredden, og det siger de er ikke saa ringe.«

Forskellen paa Øllet paa Fyn og i Jylland beroede ogsaa paa de vidt forskellige Naturforhold. Mens Fynboen avler rigelig Byg til at lave Malt af, kan Bygageren mange Steder i Jylland være tynd nok. Humlen har Fynboen selv, Jyden maa købe den.

Fynboerne er dygtige Landmænd, og de er fremragende Økonomer. Dr. phil. *H. L. Bisgaard* har i »Sparekassetidende« for 1932 skrevet en Artikel med Titlen: »Hvor i Danmark sparer man mest?« Han gør Rede for Sparekasseindskud pr. Indbygger i de forskellige Landsdele. Denne Statistik ser saaledes ud:

Sjælland	619	Kr.
Bornholm	696	»
Lolland-Falster	666	«
Fyn	1025	»
Jylland	477	»

Fynboerne har altsaa over dobbelt saa meget i Sparekassen pr. Indbygger som Jyderne. Deraf maa man nu ikke slutte, at Jyderne er mere ødsle end Fynboerne. Dr. Bisgaard gør med Rette opmærksom paa, at Aarsagen til den nævnte Opsparing maa deles i to, Spareevne og Sparevilje. At Spareevnen paa det fede Fyn er større end i det magre Midt- og Vestjylland, er let at se. At Jyderne, der er i Besiddelse af et fremtrædende Initiativ, fortrinsvis sætter de-

res Midler i nye Bygninger, Maskiner og andre Ting, der tjener til Udvidelse af Produktionsapparatet, bør ogsaa fremhæves.

Men altsaa — hvilke Aarsagerne nu er, saa er Fynboerne dem, der her i Landet har flest Penge i Sparekassen pr. Indbygger, og Jyderne dem, der har færrest.

At Fynboen er den mest velhavende, behøver nu ikke at betyde, at han er den mest paaholdende, for det er han ikke. Der er et stærkt Aandsliv paa Fyn, og et saadant opretholdes ikke uden Penge. Det er en kendt Sag, at *C. Kold* oprettede den første Friskole paa Fyn, og at han paabegyndte en af Landets første Højskoler paa samme Ø. Dette kunde ikke være sket, uden at der var Jordbund derfor. Man lægge i det hele Mærke til, at det var en Jyde, der satte dette i Gang, men at det var paa Fyn, det skete.

Friskoler er der siden blevet en Del af i Jylland, nogle paa Sjælland, men der er forholdsvis flest paa Fyn. At opretholde en Friskole koster imidlertid Penge, og selv om Friskolelærerne maaske set som et Hele er de frie Aandsarbejdere, der lever under de mest spartanske Kaar, saa kunde Friskolen dog ikke opretholdes uden økonomiske Ofre fra Befolkningens Side. Fyn er ogsaa den Landsdel, hvor der er forholdsvis flest Valgmenigheder og Valgmenighedskirker. Ogsaa disse er forbundet med personlige Ofre.

Jul 1944 fik jeg et Aarsskrift sendt fra en fynsk Ungdomsskole. Af en Artikel i dette Skrift fremgik det, at man var klar over, at Skolens Lokaler trængte stærkt til Udvidelse. Man havde derfor begyndt at samle ind til et Byggefond. Der var ikke Penge nok endnu, men man havde da samlet 60.000 Kr. Det er et meget anseligt Beløb, og jeg tror ikke, noget tilsvarende kunde præsteres paa Sjælland og vanskeligt i Jylland.

Denne Skole er ikke den eneste, Fynboerne har ofret betydelige Beløb paa at opretholde og drive frem. Ogsaa andre Omraader af Aandslivet kan finde betydelig Støtte paa Fyn. I en Bladnotits 1930 læste jeg, at *Faaborg Spare- og Laanekasse* havde skænket 30.000 Kr. til Byens Hjemstavnsmuseum. I Forsommeren 1938 skete der som Følge af Sandflugt stor Skade paa en Mængde Landmænds Marker i Nordjylland. Der blev forskellige Steder i Landet foretaget en Indsamling til Fordel for de skadelidte. Denne Indsamling begyndte paa Fyn.

Mange af de Penge, Fynboerne samler, laaner iøvrigt Jyderne. For nogle Aar siden laante saaledes fynske Sparekasser 9 Mill. Kroner til Jylland, og i den Anledning udbrød en Fynbo i en meget fremstaaende Stilling: »Hvad skulde vi Fynboer dog samle alle de Penge for, hvis Jyderne ikke vilde laane dem?« — Nej, det er da ogsaa sandt.

Der er noget musikalsk i den fynske Dialekt. Det er der ikke i den jyske, men den kan vel siges at være mere mandig. Musikalske Begavelser dukker af og til op paa Fyn. Komponisten *Carl Nielsen* var Fynbo. *Thorvald Aagaard* og

hans Fynske Musikanter var et fynsk Fænomen. Den fynske Aand spænder vidt — lige fra *H. C. Andersen* til *Morten Korch*. Fynboerne har Sans for Sprog. *Rasmus Kr. Rask* var Fynbo.

Ikke mindst paa det politiske Omraade er der Forskel paa Fynboer og Jyder. *Klaus Berntsen* var Fynbo, *I. C. Christensen* Vestjyde, og det kunde umuligt have været omvendt. Klaus Berntsen ejede det aabne Sind. Han var som Historiefortæller en Kunstner. Jeg har truffet fire Mænd, hvis Evne til at fortælle Historier jeg anser for fremragende. De to var Sjællændere, en var Vendelbo og den fjerde Fynbo, nemlig Klaus Berntsen. Jeg har engang siddet sammen med ham en hel Formiddag paa et Hotel i Hundested. Vi ventede paa Tog, og det gik ikke før efter Middag. Klaus Berntsen fortalte Historier ustandseligt. Sprudlende, vittigt, slagfærdig var han. Jeg mindes ikke nogen Sinde at have oplevet saa festlig en Formiddag. Som Foredragsholder hørte Klaus Berntsen til de store. Hans Sind var lyrisk stemt, han havde Hjertet paa Læben og gav alt, hvad han ejede. Jeg har ved en stor Skovfest paa Fruebjerg i Gribskov hørt ham tale om sin Mor, saa en ellers haardnakket politisk Modstander stod med Taarer i Øjnene.

Men naturligvis — Klaus Berntsen havde sin Begrænsning. Han var saaledes ikke nogen Bogorm, og da han engang havde holdt et Foredrag om Sokrates og derunder talt en Del om Sokrates' Moder, spurgte en Historiker af Faget ham bagefter: »Sig mig engang, Hr. Berntsen, hvorfra ved man egentlig dette om Sokrates' Moder?« Nu kneb det jo noget, men Klaus Berntsen var vant til at klare Skærene, han klarede ogsaa dette, idet han stak Tommelfingeren i Ærmegabet og svarede: »Det ve' man altsaa! Det ve' man altsaa!« Siden fortalte jeg dette Træk til *Dr. L. Moltesen* og fik det overraskende Svar: »Ja, det er rigtigt nok, for det var mig, der spurgte.«

Vi vender os nu til Sjælland. Om den sjællandske Befolkning mener jeg, man kan sige, at den gør Indtryk af at være gammel, mens den jydske — baade med dens Dyder og Lyder — forekommer mere ung. Naturligvis ved jeg meget godt, at de to Befolkninger i Virkeligheden er lige gamle, men kulturmæssig set er de det ikke.

Danmarks gamle Hovedstad er København. I den bor Kongen, og her har Regeringen Sæde. Her findes Landets største — og indtil for faa Aar siden eneste — Universitet. Men København ligger paa Sjælland, og der var i gamle Dage, ja, lige indtil dette Aarhundredes Begyndelse meget langt fra Jylland til København. Hovedstadens Beliggenhed har, med alt hvad dermed følger, langt tidligere givet Sjælland et Præg, som Jylland helt manglede.

I Nordsjælland findes fire gamle Kongeslotte: *Kronborg*, som man kan fristes til at kalde et nationalt Symbol, *Frederiksborg*, *Jægerspris* og *Fredensborg*. Paa disse Slotte boede til skiftende Tider Landets Monark, og Omegnens Be-

folkning fik jævnlig Kongen og hans Følge at se. Sagn opstod om folkeyndede Konger som *Christian den Fjerde* og *Frederik den Syvende*. Men hvor mange Gange har man i gamle Dage i Jylland haft Lejlighed til at se Kongen af Danmark? Det var meget, meget sjældent.

Det danske Rigssprog stammer fra Sjællandsk. Ogsaa det har vel tjent til at give Sjællænderen en lidt fornemmere Position. Man maa erindre, at det jyske Folkemaal for hundrede Aar siden ikke nød nogen Anseelse i København og vel næppe heller paa Sjælland i det hele.

Hovedstadens Beliggenhed medførte, at en Digter som *Ludvig Holberg* ofte færdedes i sjællandske Landsbyer og til et Par af sine uødelige Komedier, »Jeppe paa Bjerget« og »Erasmus Montanus«, tog han sine Hovedpersoner derfra.

I Guldalder-tiden, første Halvdel af forrige Aarhundrede, boede alle vore store Digtere paa een eneste nær i København eller paa det øvrige Sjælland. Det gjaldt *Grundtvig*, *H. C. Andersen*, *Oehlenschläger*, *Ingemann*, *Chr. Winter*, *Hauch* og flere. I Jylland, der dog er »Hovedlandet«, levede kun een stor Digter, *St. St. Blicher*, til Gengæld ensom og upaaagtet. Han besang den jyske Natur, især Heden, han skildrede det jyske Sind i Borg og Hytte, han anvendte det jyske Folkemaal i en Digtning, som aldrig glemmes. Men alt dette var for litterære Øren noget nyt og fremmed.

Man forstaar, at det blev sjællandske Motiver, Gurre, Øresund, Furesø osv., der kom til at afgive Motiver til en Række af Tidens største Digtninge.

Først i Slutningen af det forrige Aarhundrede var Jylland vokset frem til at kunne afgive Grobund for en Række Digtere. Da var der til Gengæld faa paa Sjælland.

Man kan blot tænke sig, hvordan det jyske Aandsliv vilde have udviklet sig, hvis Holberg, Grundtvig og alle de andre store havde levet i Jylland og øvet deres direkte Paavirkning dér.

De nævnte historiske Kendsgeninger er efter min Formening den væsentligste Aarsag til, at Sjællænderen i vore Dage forekommer gammel, mens Jyden i væsentlig Grad synes ung.

En af Følgerne af den kulturelle Fortrinsstilling, som Sjælland besad i ældre Tid, var vel nok den, at Sjællændere og Københavnerne saa ned paa Jyderne. Det gjorde de i alt Fald. Man husker nok *Wessels* Digt om »Posthuset«, der begynder saaledes:

»Man har Bevis nok paa
At Jyden har, som andre Folk, Forstand,
Men dette ei bevises kan
Af den Historie, hvorom min Sang skal lyde.«

Og Moralen af Digtet er følgende:

»Historien kan lære Publikum,
at Jyden og kan være dum.«

Et andet Træk fra en senere Tid er fra 1824, da Landets Konge, *Frederik den Sjette*, besøgte Jylland. Dette var noget usædvanligt, og Jyderne var meget feststemte. Men Sjællænderne surmulede. I alt Fald stod der i »Den vestsjællandske Avis eller Slagelse Ugeblad« et Digt om »Hjemkomsten den 18de Juli«, hvori det bl. a. hedder:

»Fryd Dig du Sjællands skønne Strand!
Glæder Eder I Bøgeskove!
Danmarks Konge hjem til vort Land
bar Østerhavets blanke Vove.

Tak være Dig Du Dampskib skøn!
Du vor Konge bragte tilbage;
thi hans Hiemkomst var vor Bøn,
og hans Afrejse var vor Klage.

Jylland det var af Dig en Skam,
at Du vor Konge beholdt saalænge!
Hvad havde Du at byde Ham
imod Sjællands Blomsterenge?

Lax du haver og tørre Sild,
Urhøns og Blaabær paa tørre Heder;
men Naturen saa yndig og mild
omkrandses Sjælland paa alle Steder.«
Osv.

Man kan vist godt sige, at ingen af de to anførte Digte — eller noget i samme Aand — kunde skrives nu, og deri ligger jo netop Forskellen paa Synspunktet.

At den jævne Sjællænder heller ikke rigtig regnede med Jylland, er der flere Eksempler paa. Engang var to nordsjællandske Fiskere, *Lars Kregme* og *Jens Nielsen*, sejlet til Jylland. Jyderne kom da og spurgte, hvor de Folk var fra. Lars Kregme følte det, som han havde betraadt et fremmed Rige, og med en flot Haandbevægelse i Retning af Sjælland udbrød han: »Vi er helt ovre fra Danmark!«

Sjællænderen er konservativ, taget i dette Ords egentlige Betydning. Han holder paa det gamle, han vil bevare. Der er langt flere gamle Huse og Gaarde paa Sjælland end i Jylland, ligesom man ogsaa holder Hævd over gamle Smykker, Syninger og Redskaber. Et Eksempel kan anføres. I Frederiksborg Amt er paa mindre end fem og tyve Aar vokset ikke mindre end fem kulturhistoriske Museer frem, hvoraf de tre er af anselig Størrelse. Det vilde der ikke paa samme Tidspunkt have været Materiale til i Jylland.

Sjællænderne har Pietet for det overleverede, det har Jyden i langt mindre Grad. Ogsaa dette hænger sammen med det ovenfor nævnte Forhold. Den, der selv er ældre, sætter Pris paa det gamle, mens den unge er mere optaget af det nye, der skal skabes. Et Eksempel paa Sjællænderens Pietet gav en anset Historiker ved et Museums møde i København for nogle Aar siden, idet han sagde, at paa Sjælland havde man gratis fredet de gamle Gravhøje, men i Jylland vilde man have Penge for det.

Ved samme Lejlighed stillede en anden Taler det Spørgsmaal: Hvorfor er Pieteten for gamle Bygninger større paa Sjælland end i Jylland? Og han gav selv Svaret: »Det er, fordi der er mere Fremdrift i Jyderne!« For en Ordens Skyld maa jeg tilføje, at Taleren selv var Jyde.

Men Pietet er jo ikke udelukkende af det gode. En Præst, der i en Aar-række havde haft Kald i Nordsjælland og nu virkede i en fjern Del af Landet, fortalte, at i sin nordsjællandske Tid vilde han saa gerne have haft de gamle og ubekvemme Bænke i Kirken ombyttet med nye. Men Menighedsraadet vilde ikke. Naar man havde haft de Kirkestole i saa mange Aar, saa kunde man vel nok bruge dem en Tid endnu. Det er mit Indtryk, at Præsten stod højt hos sin Menighed, men nye Kirkestole kunde han ikke faa.

At »den sjællandske Syge«, som er noget mere end en Talemaade, ogsaa øver sin Indflydelse paa Bygningerne, kan der gives Eksempler paa. Ved et Kursus udtalte en kvindelig Arkitekturhistoriker, at man i de sjællandske Kampestenkirker kunde spore den sjællandske Syge, idet Stenene var mindre vel tilhugne og derfor mere ujævne end i jyske Kirkebygninger, hvor man havde udført Arbejdet mere omhyggeligt.

Det fynske Bindingsværks Skønhed er tidligere omtalt. Det østjyske Bindingsværk er af lignende Art, men i det skovrige Nordsjælland, hvor der ogsaa er meget Bindingsværk tilbage, er hele Væggen kalket hvid. At give Træværket sin særlige Farve kostede for megen Ulejlighed.

Man skal i det hele ikke overanstrenges sig. »Man skal int kere sig om det, som int ka' blive anderledes,« sagde saa ofte en nu afdød Ven af mig. Han var fra Midtsjælland. Det er godt at komme til at sidde ned, naar man har ligget hele Dagen, lyder et nordsjællandsk Ordsprog.

Imidlertid kan man vist sige, at den sjællandske Syge ikke angreb Kvin-

derne. Under Maaltiderne i Gaardene stod de op, mens Mændene sad ned. Og med Hensyn til kvindeligt Haandarbejde stod Sjælland højt. Her finder man de smukke og stilfulde Hovedtøjer, Guld- og Sølvnakker, broderede Nakker, Korsstingsbroderier, Hedebosyninger og meget andet. Med Hensyn til Ornamentikken læser man i »Stilarternes Historie« (af *Chr. Axel Jensen* og *E. Ron-dahl*) følgende: »Her er Broderier, Syninger og Vævninger særdeles lærerige. Saadanne kvindelige Kunstsysler er dyrkede i de fleste Egne af Landet, men Øboerne har dog gennemgaaende været flinkere og ivrigere end Jyderne, hvis Arbejde viser mere Sans for det varige end for det sirlige.«

Sjællænderen er ræsonnerende af Natur. Forstandslivet er stærkt udviklet hos ham. Følelseslivet noget mindre. Saa fremragende Journalister som *Viggo Hørup* og *Henrik Cavling* er Sjællændere. Et Udtryk som »Hvad kan det nytte?« er et Resultat af Ræsonneren, ikke af Følelse.

Ræsonnere kunde ogsaa Jakob. Montani Broder og, paa sin Vis, Jeppe paa Bjerget. En kvindelig Overbibliotekar i en sjællandsk By fortæller, at der er mange Jyder i hendes By (hun er ogsaa selv Jyde). Da hun en Dag var ude med Bogbilen, kom hun til at tale med nogle Sjællændere om dette Emne, og en af dem spurgte da: »Er det saa de bedste, der rejser ud, eller er det de bedste, der bliver hjemme?« Det var et overordentlig snedigt Spørgsmaal — netop en Sjællænder værdig.

Sjællænderens Natur er mere rationalistisk indstillet end Jyders og Fynboers. Jeg anvender dette Ord i dets almene, ikke i dets religiøse Betydning. Da Jydstrup Fordrags- og selskabelige Forening i 1932 fejrede sit Jubilæum, holdt Lærer *Claus Kock* en Tale om Midtsjællænderne, og heri hed det bl. a.: Midtsjællænderne er et Folk af Realister, et Folk med Virkelighedssans. De er mere tunge end f. Eks. de livsglade Fynboer.

Jeg har ovre i en Højskoleegn som Vejstrup paa Fyn oplevet, at Folk ved deres Sammenkomster gav sig til at synge i Morten Eskesens og Højskolens Sangbøger og blev ved med det Time efter Time, følte sig beriget og opbygget derved. Her i Midtsjælland har man vist aldrig kunnet gøre sligt. Her taler man Politik med en lille L'hombre i Pauserne — eller ogsaa omvendt.

Naar Fynboen er lyrisk, er Midtsjællænderen historisk indstillet, han vil gerne vide noget om Virkeligheden, som den var, og som den er. Han er ingen daarlig Læser, men han er ingen god Lytter.

Folk har overalt deres Idealer. Ovre paa Fyn var det den lyse, højskoleprægede, midtsamlet i en Skikkelse som *Klaus Berntsen*. Her i Midtsjælland er det Politikeren. Men selv i det politiske er der Forskel. Paa Fyn raadede den blaaøjede, grundtvigske Demokratisme, hos os fik det politiske en mere barsk, mere haandgribelig og virkelighedstro Karakter.

Her var det ikke farvet af Højskole og Frikirke. Her raadede og raader

Jørgen Sonne (1801—1890): Sankt Hans Nat.
(Statens Museum for Kunst).

endnu Bjørnbaks Aand og Arven efter Bondevennerne. De politiske Heroer i Midtsjælland var Folk som gamle *Alberti, Poul Christensen, Ole Hansen og Zahle*, og de var ikke Lyrikere. De var Virkelighedens Mænd.

Saa vidt Lærer Kock. Der er ikke Tvivl om, at denne Tale indeholder typiske Linjer ogsaa for andre sjællandske Egne end Jydstrupegnen. Men glemmes maa det heller ikke, at der ogsaa er andre Træk i Billedet. Et andet Sted i Midtsjælland skabtes først i dette Aarhundrede Menighedsskolen *Liselund* ved Slagelse, og her udfoldene sig et Liv, der vel nok kan siges at være enestaaende i dansk Menighedsliv i dette Aarhundrede. En af Sjællands ældste Højskoler, *Vallekilde*, har ogsaa haft stor Betydning for sin Egn, men de Mænd, der startede *Liselund* og *Vallekilde*, var ikke Sjællændere, det var Vendelboen Frimenighedspræst *Niels Dæl* og Københavneren *Ernst Trier*.

Vi vender os nu til Jylland for at se, om vi kan paapege særegne Træk hos denne Landsdels Befolkning. Jydens stridbare Sind, hans Hang til Ret-haveri er der nævnt Eksempler paa i Begyndelsen af denne Afhandling. En kritisk Læser kunde indvende, at saadan er alle Jyder ikke, og det er rigtigt. Alle Bornholmere, Fynboer og Sjællændere er heller ikke, saadan som jeg har skildret dem, men de typiske er saadan. Det, der her er Formaalet, er at finde Særpræget hos de forskellige Landsdeles Befolkning, hver Befolknings særlige Farve, om jeg maa bruge det Billede. At der alle Steder findes et stort Antal Mennesker uden større Særpræg, Folk, hvis Sind er mere graaligt i det, skal ikke benægtes. Men det er de kraftige Farver, der giver hver Landsdel Kulør, og det er disse Farver, jeg bestræber mig for at drage frem.

Folkeoverleveringen rummer mange Karakteristikker af Jydernes Ejendommelighed i Sammenligning med Sjællændere og Fynboer. En af dem er følgende:

Naar en Sjællænder kommer til Verden, siger han: »Her er jeg — hvor er Kakkellovnskrogen?« Fynboen siger: »Her er je — hvor er mine blanke Støvler?« Men Jyden siger sindig: »Her er A, der er Nord. Hvor er min Mad-pues?«

Jyden begynder altsaa med at slaa fast, at »her er A.« Han er selvbevidst. Det siger man i hvert Fald om ham, og det er sikkert rigtigt. For en syv-otte Aar siden stod jeg ved et Møde og talte med et Par Gaardmænd i Trediverne. Den ene var fra Østjylland, den anden fra Midtsjælland. »Naa, hvordan har I det?« spurgte jeg Østjyden. »Vi har det godt,« lød Svaret. »I kan saa nok klare jer, selv om det er Krise?« — »Ja, En skal jo ett senir sæ sjæl,« svarede Jyden atter. Men da brød Sjællænderen ind: »Nej, det har man aldrig hørt før, at en Jyde har sjeneret sig sæll!«

Jeg tror nu slet ikke, det er rigtigt, at Jyden har mere Selvfølelse end f. Eks. Sjællænderen. Forskellen er snarere den, at Sjællænderen er saa klog, at han

tier med, hvad han tænker om sig selv, mens Jyden i sin ungdommelige Selvhævdelse plumper ud med det.

Engang jeg var sammen med en nordsjællandsk Ven, kom vi til at tale om en fælles Bekendt, der var født og opvokset i Jylland, men havde boet her i Nordsjælland i mange Aar. »Ja, han er ikke saa let at bestemme,« sagde min nordsjællandske Ven, »han er ikke saa klog som en Sjællænder — — « Jeg tror ikke, Manden naaede at faa Udtalelsen afsluttet, men jeg havde ogsaa forstaaet, hvor det hele bar hen. Nej, Modsætningen mellem Sjællændere og Jyder ligger ikke i en forskellig Grad af Selvfølelse, men deri, at Sjællænderen som den ældre forstaaer at tie med det, som det er uklogt at sige, mens Jyden i ungdommelig Iver ikke kan holde sine Tanker om sig selv tilbage. Det er heller ikke udelukket, at der er Mindreværdskomplekser i Jyden, og er det rigtigt, hvad der i det foregaaende er søgt paavist, at Københavneren og Sjællænderen i tidligere Tider saa ned paa Jyden, er det meget forklarligt, om han i Følelsen af forhen at være overset nu gør opmærksom paa sin Eksistens.

At Jyden næst efter at slaa fast, at han er her, orienterer sig med Hensyn til Verdenshjørnerne, er ogsaa noget karakteristisk. Naar en Jyde kommer hen et fremmed Sted, er en af hans allerførste Opgaver at faa Rede paa, hvor Nord og Syd er. Lykkes det ham ikke at blive retvendt, er han utilpas.

Angivelse af Verdenshjørnerne som Kendemærke bruges ogsaa i det daglige. En Jernbanemand, der har gjort Tjeneste i Thy, fortalte mig, hvordan en Dreng en Dag kom ind paa Jernbanestationen og sagde: »A skulde have det Klæde, der laa paa det østre Hjørne af den nordre Bænk.« Men da det laa paa det vestre Hjørne af den søndre Bænk, turde han ikke tage det, for saa var det nok galt. Først da Jernbaneassistenten opmuntrede ham og sagde: »Tag du det bare, min Dreng,« tog han det og gik.

Jydens tredie Tilkendegivelse er Spørgsmaalet: »Hvor er min Madpues?« — Ja, Jyden er meget interesseret i at se sin Tilværelse sikret. For en Del skyldes det maaske et oprindeligt Præg, men for det meste er det antagelig opstaaet af den magre jyske Jords ofte kummerlige Afgrøde. Ikke mindst i Vest- og Nordjylland, hvor de mest typiske Jyder iøvrigt findes, var der i ældre Tider ikke saa mange Skridt mellem en daarlig Høst og Mangel paa Mad, som der var paa Øerne.

Derfor spørger Jyden ogsaa, naar noget nyt inden for Landbruget er paa Tale: »Kan 'et betaal sæ?« Slet ikke, fordi han er mere materialistisk end Sjællænderen, for det er han ikke, men fordi en fejlslagen Spekulation rammer ham haardere.

At Jyden er tilbøjelig til at maale alle synlige Ting i Penge, er rigtigt nok. Mange Jyder har det saadan, at de ved Synet af en Nabos Nyanskaffelse straks spørger: »Hvad har den kostet?« Først naar de ved det, kan de rigtigt tage

Stilling til Sagen. »En Gave, hvis Indkøbspris er raderet ud, agtes kun for en halv Gave,« hedder det i en vestjydsk Skildring. »Os selv — og de fremmede«. (*Frifelt og Tobiesen Kragelund.*)

Jyden har Trang til at handle. Handel er for ham ikke blot en Næringsvej, det er en Sport, og hans Anseelse beror paa, at han i denne Sport ikke staaar tilbage. Der levede i min Hjemegn i Midtjylland for en Del Aar siden en Gaardmand, der hed Povl. Han ejede en stor Gaard, men var desuden Handelsmand. Han var det ikke, fordi han behøvede det, for han var velhavende. Han var det heller ikke, fordi han var begærlig, for det var han ikke. Men det var en Virksomhed, der gav hans Tilværelse Kulør. Engang sagde Stedets Lærer, der var hans fjerne Slægtning, til ham: »Jeg kan ikke forstaa, Povl, hvad det kan profitere Dig at sælge en Ko 20 Kr. for dyrt til Din Husmand, naar Du dog aldrig faar de sidste 30—40 Kr. for den.« Povl gav et uforstaaeligt Grynt til Svar. Aarsagen til Povls Handlemaade er dog klar nok. Det var ham en Æressag over for andre Handelsmænd og Egnens Bønder i det hele at faa en god Pris for sin Ko. At han saa siden gav Sælgeren et større Beløb efter, gjorde ham ikke noget. Det var for ham ikke først og fremmest Pengene, der var Formaalet, det var Anseelsen.

Naar man handler i Jylland, skal enhver have Øjnene med sig, ellers er man et Pjok. Naar to Mænd handler, er det en Kappelstrid, ikke blot om Penge, men om Indsigt, Klogskab, Udholdenhed. Derfor gælder det ogsaa om at putte. Det forstaaer andre Landmænd ikke altid. Paa et jydsk Marked fik en Fynbo tilbudt en Hest til 750 Kr. Fynboen syntes, det var en stor Pris, men maatte indrømme, at det var den Hest, han havde Brug for. Altsaa trak han Tegnebogen frem og talte Pengene op i Sælgerens Haand. Han skulde lige til at putte den slunkne Tegnebog i Lommen igen, da Jyden rakte ham tre Tikronesedler. »Hvad er det?« spurgte Fynboen, idet han tog imod Sedlerne og kiggede mistroisk til dem. »Do glemte o prutt',« lød Svaret.

Enhver skal se sig for, ikke alene af Mistro, men for at tilfredsstille sig selv. Nævnte Gaardmand, Povl, havde en Søster, der, da hun var lidt op i Alderen, fik Tuberkulose og døde. Hun laa syg i et Gæstekammer, der vendte ud til Haven, og det var Vinter. Nu ønskede hun at give Gaardens Husmand og Daglejer en Ko. Hun talte med Broderen om Sagen. Han havde ogsaa en god Ko at undvære, han beskrev den for hende og mente, at den skulde koste saa og saa meget. Prisen fandt hun ikke urimelig, men hun vilde se Koen. Det var ikke, fordi hun havde nogen Mistanke til sin Broders Udsagn. Det var der ingen Grund til, men der var saa meget Handelsblod i hende, at hun selv maatte se den Ko, hun købte. Det var altsaa Vinter, og der laa Sne, men Koen blev trukket ud gennem Haven og hen forbi den syges Vindue. Hun magtede endnu at rejse sig op i Sengen, og da hun havde set Koen, var hun

tilfreds. Den var god nok til Pengene, og det var en saadan Ko, deres Husmand skulde have.

Hvis en Mand selv har set den Hest eller den Ko, han køber, maa han tage Skade for Hjemgæld, hvis han køber for dyrt eller for daarligt. Har han derimod ikke set Dyret, paahviler der Sælgeren et helt andet Ansvar, og herom handler følgende Historie:

En Præst i Jylland trængte til et Par nye Køreheste og bad en Hestehandler i Nabolaget om at skaffe sig et Par ved Lejlighed. En Dag kom Hestehandleren forbi Præstegaarden med et Kobbelt Heste og gav en af sine Karle Ordre til at løse et bestemt Spand Heste ud af Koblet og binde dem ind i Præstens Stald. Selv gik han ind til Præsten og sagde: »Nu staar der et Par rigtige Heste derude, de skal koste saa og saa meget. Vil Præsten gaa ud og se paa dem?« — »Nej,« svarede Præsten, »naar De siger, de er rigtige, saa er de rigtige. Det har De bedre Forstand paa end jeg.« — »Ja, men jeg vil gerne, at Præsten selv ser paa dem.« — »Nej, det vil jeg ikke. De siger jo god for dem.« Saa gik Hestehandleren smaabandende ud til sine Folk og bød dem trække det første Spand ud igen og sætte et andet Spand ind i Stedet. Og der fik Præsten et Par Heste, han kunde være godt tjent med.

Præsten blev altsaa ikke snydt. Dette Ord betyder paa Jydsk ikke bedraget, men det betegner, at man har givet for høj en Pris eller faaet for lidt. En Enke, der boede imellem Horsens og Vejle, fik en Dag Besøg af Hestehandler *Skov* fra Vejle. Hun havde en Hest til Salg. »og Du kan jo ligesaa godt snyde mig som en anden,« sagde hun til Skov, »men Du kan lige prøve det,« tilføjede hun med Eftertryk. Skov snød hende ikke. Han handlede jo med en Enke.

Er en Jyde blevet taget i en Handel, har han meget svært ved at glemme Ophavsmanden det. Herom beretter følgende, der er adskilligt mere end en Anekdote.

Gamle Wolle ligger paa sit Dødsleje, og Præsten spørger ham, om han nu ogsaa har tilgivet alle sine Uvenner. »Jow, det haar A,« svarer Wolle, »saa nær som ham Mads Iversen.« — »Men hvad har da Mads gjort?« spørger Præsten. . Ja, Mads har da snydt Wolle saa skammeligt i en Hestehandel, saa det kan ikke tilgives. Præsten bliver forarget og taler vidt og bredt om, at hvis han fastholder sin Uforsonlighed i dette ene Tilfælde, er al Tilgivelse i alle de andre Tilfælde spildt Ulejlighed. Wolle ligger lidt og tygger paa det. Omsider siger han langsomt og stødvist: »Jow, A ska tilgi ham . . . de vil sej hvis A dør . . . men hvis A løwwer, saa ska' 'et blyw ve' det samm.«

Her er et Omraade, hvor der er stor Forskel paa Jyder og Sjællændere. Jeg har hørt *Thomas Olesen Løkken* fortælle følgende, der er passeret paa Sjælland. En Slagter fra Købstaden havde været ude paa Handelen og bl. a. købt en Ko af en af Landsbyens Husmænd til en altfor lille Pris. Det var Gaard-

mændene meget forargede over, og en af dem lod Slagteren vide, at han efter dette ikke skulde ulejlige sig med at komme til den Landsby mere, for de handlede ikke med ham. Saadan vilde man ikke have gjort i Jylland, fortsatte Olesen Løkken, der vilde man have sagt om Husmanden: »Han er en Torsk — det har han godt af.«

Denne Sondring er rigtig, og den kommer af, at Handel paa Sjælland er en Næringsvej, i Jylland er den tillige et Bevis paa den enkeltes Dygtighed. Den er hver enkelt Mands Æressag. I denne Forskel ligger ikke, at Jyderne er mindre hjælpsomme over for hinanden end Sjællænderne. Det er de sikkert ikke. Under Landbrugskrisen for en halv Snes Aar siden talte jeg med en erfaren Sjællænder om dette Forhold, og han sagde da, at han troede, en Del af Aarsagen laa i, at Jyderne var meget tilbøjelige til at gaa i Kautio for hinanden. Gik det saa galt for en, rev det tidt en hel Række med sig. »Kautio det har vi ikke saa meget af her,« sluttede han. Siden spurgte jeg en Vestjyde, der har en Gaard her i Nordsjælland, om dette Forhold. Jo, der var mange Kautioer, i hvert Fald, hvor han var kendt. »En kan jo næsten ikke være andet bekendt,« tilføjede han.

I Forholdet til Penge er der i det hele en iøjnefaldende Forskel paa Sjælland og de øvrige Øer paa den ene Side og Jylland paa den anden. Paa Sjælland har man »Den sjællandske Bondestands Sparekasse«, og den omfatter, som Navnet angiver, hele Øen. En saadan Sparekasse vilde man — og da navnlig i ældre Tid — aldrig have haft med at gøre i Jylland. Man vil kende dem, man er i Sparekasse sammen med. Der er jo en Risiko. Derfor er der i Jylland mange Sparekasser for et enkelt eller to, tre Sogn. Saa ved man da, hvem der laaner Pengene. Naturligvis udjævnes denne Forskel efterhaanden en Del, idet de største Sparekasser nu, ogsaa i Jylland, drives af Fagmænd, hvis daglige Arbejde er at paase, at enhver Laaner er god nok for det Beløb, han laaner.

Men gennemgaar man en Fortegnelse over Antallet af Sparekasser i hele Landet, vil man dog se, at den tidligere Linje holdes endnu. Antallet af Sparekasser i de enkelte Amter fordeler sig saaledes:

<i>Øerne:</i>		<i>Jylland:</i>	
Københavns Amt	5	Hjørring Amt	41
Frederiksborg Amt	5	Thisted Amt	29
Holbæk Amt	21	Aalborg Amt	42
Sorø Amt	21	Viborg Amt	51
Præstø Amt	22	Randers Amt	44
Bornholms Amt	5	Aarhus Amt	26

<i>Øerne:</i>		<i>Jylland:</i>	
Maribo Amt	8	Skanderborg Amt	28
Odense Amt	15	Vejle Amt	28
Svendborg Amt	11	Ringkøbing Amt	35
		Ribe Amt	26
		Haderslev Amt	8
		Aabenraa-Sønderborg Amt	12
		Tønder Amt	16

Det ses heraf, at i Nørrejylland er Antallet af Sparekasser langt større end paa Øerne, d. v. s. at det store Antal af Sparekasser er stærkt lokalt begrænsede og derfor ogsaa mindre.

Det kan give Anledning til Undren, at det er i Vest- og Nordjylland, altsaa paa de magreste Egne i Landet, man er mest tilbøjeligt til højt Spil. Men saadan er det altsaa. Aarsagen ligger formentlig her som saa ofte i det Præg, de gamle Tider gav Befolkningen. Dengang var det saa uhyre svært ude i de magre Hedeegne at komme i Besiddelse af saa megen Velstand, at man kunde føle sin Tilværelse sikret. Kunde man saa ved Kortspil tjene sig rig, var det jo dog en Chance. En anden Forkærlighed for Kortspil er vel nok den, at det minder om Handel, det giver Omsætning og Spænding. Betegnende er følgende Historie:

Tre Mænd sad ved et Bord paa et Hotel i Bramminge. De spillede om Tændstikker, men sad gravalvorlige. Der blev næsten intet sagt. Tændstikkerne gik fra Haand til Haand, eftersom Spillet formede sig. Da kom der en Mand ind i Stuen, han saa hen til de spillende, nærmede sig og spurgte: »Maa A være med?« — Ingen svarede, de tre fortsatte deres Spil aldeles uanfægtet. Han spurgte atter: »Maa A være med?« Men stadig intet Svar. Saa tog han sin Tegnebog frem og begyndte at tælle Hundredekronesedler op — »en, to, tre, fire . . . ni, ti . . . Maa A saa være med?« Da løftede endelig en af dem Hovedet og saa hen paa Seddelbunken: »Tøj det Stads væk — vi spiller om Stude.«

I Krigstider, hvor Pengene i mange Kredse flyder rigeligere, spilles der meget højt. En af mine Venner fortæller om en Handelsmand, der under forrige Verdenskrig sammen med nogle ligesindede spillede højt Spil paa Borrís Marked. Paa Spørgsmaalet, hvor meget de kunde omsætte saadan en Dag, lød Svaret: »Aa, en 40—50.000. Det gik ligesaa stille. Der var ingen, der sagde noget Dagen efter.«

Nej, det blev betragtet som en Forretning, og en Handel er en Handel. Der er ikke noget at gøre Ophævelser over bagefter.

Jyden er en Mand af faa Ord. Det gælder forøvrigt mange Bønder ogsaa i andre Lande, men det gælder i særlig Grad Jyder og navnlig Vestjyder.

En Læge i et midtjydske Hedesogn har fortalt følgende Historie: En gammel Hedebonde havde en tidlig Morgen i egen Befordring hentet mig til sin syge Kone. Paa Landevejen passerede vi et andet Køretøj, ligeledes med en gammel Bonde paa Bukken. De to Mænd kendte aabenbart hinanden. De holdt Hestene an, og der udspandt sig følgende Samtale: »Godaw, Jens!« — »Godaw, Per.« — »Naa, er du at køre saa tidlig ... — »Jah ...« — »Ja, A ser det.« — — — »Jah ...« — »Naah, farvel, Per.« — »Farvel, Jens.« — Bag-efter var jeg nysgerrig og spurgte min Køresvend, hvem den fremmede var, hvortil den gamle synlig oplivet svarede: »Ih, det var da min Bror. Han bor hernede Sønden for Herning, A har ett set ham i de sidste tyv Oer.«

At give Udtryk for sine Følelser har Jyden ofte noget svært ved. Om Niels Bugges Forhold til den unge Konge hedder det i *Thit Jensens* »Valdemar Atterdag«, at han »kender en vis faderlig Hjærtevarme for den unge Drot. Men Niels Bugge vilde hellere æde en Fork end lade sin Følelse til Skue.«

Nogle Maaneder efter Besættelsen holdt Vestjyden Indenrigsminister *Knud Kristensen* paa Frederiksborg Statsskole et Foredrag om det at være Dansk. Han begyndte med at sige: »Jeg er saa meget jydsk Bonde, at jeg har noget vanskeligt ved at udtale mig om det, der ligger mig dybest paa Sinde ... Jeg er nok saa meget Jyde, som jeg er Dansk.«

Jyden er nysgerrig. Maaske kommer det af, at han ofte boede ensomt og sjældent saa fremmede. »Hvor er du fra? Hvor skal du hen? Hvem skal du besøge der?« var ofte de Spørgsmaal, der mødte en fremmed, der spurgte om Vej. Her paa Sjælland hedder det: »Hvor skal du hen?« — »Det spørger man Tyve om!«

Jyden er nysgerrig, men ogsaa tjenstvillig. I Maj 1939 vilde en ung Landbrugsstuderende *Gunnar Nielsen* bevise, hvor godt et Næringsmiddel Mælk var, derved, at han vilde gaa paa sine Ben fra Skagen til København uden at nyde andet undervejs end Mælk. Efter at Turen var overstaet, fortalte han om sine Oplevelser. »Jyderne vilde absolut have mig op at køre. Først naar de fik at vide, hvad det drejede sig om, forstod de mit Afslag. En ældre Jyde lod sig dog ikke nøje med den Forklaring, han sagde blot: »Do kan godt køre med. A ska ett sejj, 'et te nogen.«

I Jylland tilbød man os overalt at køre med. Paa Fyn og Sjælland var der ingen, der gjorde det.«

I Folkeoverleveringerne er der ofte meget rammende Karakteristikker af Jyderne og deres Ejendommeligheder i Forhold til andre.

En Jyde, en Fynbo og en Sjællænder blev indkvarteret i samme By. Sjællænderne gik til Kros, han skulde hen, hvor han kunde træffe nogen at snakke

med. Jyden gik ud i Stalden til Hestene, men Fynboen gik ud i Køkkenet til Pigerne. Det skal være General Bülow, der har fortalt Historien, og han tilføjede: »Hvis de tre frier til samme Pige, saa er det Fynboen, der faar ja.«

Man ser her, at Sjællænderen søger sin Glæde i Samvær med andre, Jyden i Ensomheden sammen med Naturen, her sammen med Hestene. Heste staa forøvrigt begge Parter nær, men det er nu en anden Historie.

En anden Overlevering er følgende: Man skal storme en Skanse med Fynboer, holde den med Jyder og gaa tilbage med Sjællændere.

Det er paa ingen Maade noget nedsættende, der her er sagt om Sjællænderen, tværtimod. Jyden har Udholdenheden, men han kan ikke taale at gaa tilbage, saa knækker han sammen. Det er maaske ogsaa derfor, Ebbe Skammelsøn, Anders Hjarmsted og de andre tidligere nævnte Nordjyder handler, som de gør. At bøje af er for dem det samme som at gaa tilbage, og saa knækkes de.

Da vi her i Landet for en halv Snes Aar siden havde en svær Landbrugs-krise, var den haardest i Jylland, men langt mildere paa Sjælland, og det er helt naturligt.

Jyden er initiativrig og handlekraftig. Den første Brugsforening og det første Andelsslagteri blev oprettet i Jylland. Nye Landbrugsmaskiner, Brugen af Kunstgødning vandt hurtigt Indpas i Jylland, senere paa Sjælland.

Der er en vis Uro over det jyske Sind. Der skal ske noget. *Thorkild Gravlund* har i en udmærket Fortælling, »Sjællands-Hans«, stillet de to Mænd op mod hinanden, Sjællands-Hans og Jyden Laurs Nørsig, der køber Gaard paa Sjælland og bliver gift med den lattermilde Dortee. Hans tjente snart her og snart der. Senere gik han i Dagleje, og efterhaanden blev hans Felt mest Gæstereren. Hans havde det ved sig, at han kendte ikke Bekymringer, og alle kunde lide ham.

Jyden Laurs Nørsig læste skrap Politik og drev sin Gaard med Energi. Han købte sandede Udmarker og vandsure Enge, som han drev op. Hans Gaard var dobbelt saa stor, som da han tog imod den, og tre Gange saa meget værd. Det var ingen Løgn, at han vilde »handel og tummel med det«. Hans derimod vilde hellere smyge gamle Byrder af sig end tage nye. De to var højst forskellige. Den ene sad fast i Egnens Gunst og den anden i den gode Gaard.

Men saa døde Laurs Nørsig, og da Sjællands-Hans talte med hans Enke Dortee, sagde hun: »Det siger jeg dig, Hans, om osse du ikke forstaar det: Han fik aldrig nok af noget!«

Det er ikke nogen blid Skildring af Jyden, der her foreligger, men Linjerne er rigtige nok. Jyden er den aktive, hans Liv er Arbejde, Fremskridt, Bevægelse. Sjællænderen er mere passiv. Han lever i Nuet og holder af det gamle. »Jeg sku hilse og sige, om det maa være som det er og bliver som det var,« som Gravlund udtrykker det i »Nilavs«.

Jyden sætter paa Spil, mens Sjællænderen sætter i Sparekassen. Men derfor er Jyderne de førende i Opgangstider, mens Sjællænderne har den stærkeste Ryg i Nedgangstider. Jydernes Modstandskraft, da Landbrugs krisen slog ind, var mindre, fordi deres økonomiske Modstandskraft var svagere. De havde færre Penge i Sparekassen. Og deres Sind kan ikke taale Tilbagegang. Tænk, hvilken Uro det vilde have givet i vort Land, og hvilken Ulykke det vilde have været, hvis Sjællændere og Fynboer havde været skabt som Jyderne.

For nogle Aar siden traf jeg en Midtsjællænder, og da vi havde talt lidt sammen, og han havde fortalt om sine Forhold, der ikke var lyse, sluttede han: »Det kan ikke hjælpe at klage — det er der nok, der gør.«

Det er typisk for en Sjællænder. Han klager ikke, men det kan en Jyde vanskeligt lade være med.

I Tisville levede i gamle Dage en Mand, der hed Køve-Jakob. Dette Navn havde han faaet, fordi hans Far flettede Bikuber. Køve-Jakob saa meget lyst paa Livet. »Det passer int, naar de siger, at det int kan gaa. Det har altid gaaet, hvor jeg har væ't med. Har det int gaaet godt, saa har det gaaet galt, men gaaet har det altid.«

Det er det lyse sjællandske Sind i Modsætning til det tunge jyske.

To Mænd møder hinanden ud for en Kornmark. Den ene siger: »Nu skulde vi vel snart have noget Regn.« Den anden svarer: »Lad os være glad for det, vi har faaet.« Den første var Jyde. Han tænkte paa det, han manglede. Den anden Sjællænder. Han var glad for det, der var opnaaet.

Bekymringer har Jyden nok af. Tænk paa Henrik Børgesen i *Jakob Knudsens Roman »To Slægter«* og for Resten en Række andre af hans Hovedpersoner. Uro, Ængstelse, Angst lever i Jydens Sind. Ofte mere eller mindre bevidst forbundet med en Higen efter det uendelige, det fuldkomne. Det er stadig mest hos Vest- og Nordjyder, disse Træk findes, men af Uro og Angst opstaar Digteren. Fra dette Aarhundrede kan af Digtere fra disse Egne nævnes: *Jakob Knudsen, Johannes V. Jensen, Jeppe Aakjær, Johan Skjoldborg, Thit Jensen* og *Thomas Olesen Løkken*. Prosadigtere fra Østjylland er der kun faa af. *Jens Skyttes* Idyller var yndede sidst i forrige Aarhundrede. I vore Dage hører *Sigurd Elkjær* til de betydelige.

Af Digtere, der har Rod i den fynske og den sjællandske Landsby, er der kun faa. Fynboen *Morten Korch* er Danmarks mest læste Forfatter, Sjællænderen *Knud Hjortø* en af Landets fineste Psykologer, og *Thorkild Gravlund*, der iøvrigt er halvblods Jyde, en af dets ejendommeligste Tænkere, men ingen af dem fik noget større Publikum. Fra de senere Aar er af Sjællændere *Georg Nordkild* blevet kendt for sine nordsjællandske Folkelivsskildringer. To helt nye Stjerner paa den litterære Himmel er *Martin A. Hansen* og *Ellen Raa*. Baade hvad Sprog og Menneskeskildring angaar, hører de til de betydelige. Men no-

gen egentlig Kontakt med det brede Lag af Befolkningen har Flertallet af de nævnte sjællandske Digtere ikke faaet. Aarsagen er vel nok den, at deres Intelligens og kritiske Sans er mere fremtrædende end deres primitive Følelse. Anderledes er det hos Jyderne, hvor det oprindelige er langt stærkere fremme.

Gaar man Rækken af den forløbne Menneskealders førende Højskolemænd igennem, vil man finde noget lignende.

Det bør heller ikke glemmes, at Verdens flittigste Folkemindesamler, *Evald Tang Kristensen*, var Vestjyde. Der er et stærkt aandeligt Røre i Vest- og Nordjylland. I dansk Menighedslivs Historie træffer man Gang paa Gang Vidnesbyrd herom.

Nu maa disse Betragtninger ikke opfattes, som om Jyllands Tilskud til dansk Aandsliv er større end andre Landsdeles. Det har jeg nemlig ikke sagt. Dette Tilskud kan være forskelligt i de forskellige Tidsrum, og glemmes skal det ikke, at de to største Mænd, Danmark har fostret, *Absalon* og *Grundtvig*, var Sjællændere. Grundtvig er, med Rette, blevet stillet op som det sjællandske Modstykke til *Søren Kierkegaard* som Jyden. Grundtvig var Fællesskabets Talsmand, Søren Kierkegaard den ensomme Grubler.

Endelig maa vi huske, at fra det lidt upaaagtede Lolland stammer den store Handelsmand *H. N. Andersen*, og den rige og mangfoldige Aand *Kaj Munk*, ham, der blev Nutidens Niels Ebbesen. Kun kom Begivenhederne her omvendt. Niels Ebbesen sejrede ved at dræbe Grev Gert, mens *Kaj Munk* sejrede derved, at Tyskerne dræbte ham.

Ogsaa det københavnske Sind har sit Særpræg, men dette Værk handler om den danske Bonde, og derfor har vi holdt os til det Folkesind, der har nærmere Berøring med ham.

Til sidst: Er der ikke noget, der er fælles for os alle, fra Øst og Vest og By og Land Jo, der er det, der er udtrykt i de to Sange »Kong Kristian stod ved højen Mast« og »Der er et yndigt Land«. For nogle Aar siden opstod der en Strid om, hvilken af disse der skulde være Nationalsang. Den Uenighed var ganske ubegrundet. »Kong Kristian« er et Udtryk for det aktive i dansk Sind og »Der er et yndigt Land« for det passive, hvilket her aldeles ikke vil sige det dovne, men det dvælende, en Tilstandsform der er af ligesaa stor Betydning som den aktive. Hver Ting til sin Tid.

Og saa er der endelig Sagnet om *Holger Danske*. I lange Tider havde man hørt Vaabengny i de underjordiske Hvælvinger under Kronborgs Fæstning, men ingen turde gaa derned. Saa gav man en dødsdømt Slave Løfte om Livet, hvis han vilde stige ned i de underste Gange og se efter, hvad det var. Han gik og kom igennem en stor Jerndør ind i en Hvælving, hvor staalklædte Kæmper sad om et mægtigt Stenbord, idet de hvilede deres Hoveder paa de korslagte Arme. *Holger Danske*, som sad for Bordenden, rejste sig op, og idet han løftede Hove-

det, revnede Stenbordet, hvori hans Skæg var vokset fast. »Ræk mig din Haand,« sagde han til Slaven. Denne vovede ikke at række ham Haanden, men rakte ham en Jernstang, som Holger Danske knugede, saa hans Fingre sad fast i den. »Hils din Herre,« sagde Holger Danske, »og sig, at naar Tid er, skal vi komme af os selv.«

Holger Danske er hverken Sjællænder eller Jyde, han er Dansk. En tilsvarende Tanke findes der i *St. St. Blichers* Vers:

»Først næ der æ Nøe paa Fahr,
kommer Jyden ud a Dahr;
men han goer ett ind igjen,
fa de uhn han haae gjent hen.«

Dette Vers er skrevet om Jyden, men det gælder Nationen. Saadan er dansk Sind. Stærkest er dette blevet bekræftet under Besættelsens fem tunge Aar. Det varede længe, inden den aktive Modstand rigtig brød løs, men efter den 29. August 1943 skete Samlingen. Da vaagnede Holger Danske, og siden den Tid var vor Modstandsbevægelse af en saadan Kraft og Dybde, at vi vandt vor Plads blandt de kæmpende Nationer. Det danske Folk havde fundet sig selv.

Ledøje-Smørum Bibliotek

846108017

63.06 MAGASIN

DEN DANSKE BONDE. KULTURBILLEDER.
BIND 1,

A 007957 01 010